

CASTELUL
ÎN
ANGLIA MEDIEVALĂ

**Paradigmele și funcțiile lui politice, sociale, economice și
culturale**

MONICA OANCĂ

Aș dori în primul rând să-i mulțumesc domnului Prof. Adrian Nicolescu, conducătorul științific al tezei mele de doctorat pentru sugestiile și îndrumările clarificatoare pe care mi le-a oferit de-a lungul elaborării acestei lucrări, și care m-au ajutat să dobândesc o înțelegere mai profundă a civilizației medievale. Îi sunt recunoscătoare și pentru precizarea terminologiei românești din arhitectura de fortificații și cea religioasă. Trebuie să recunosc că am încercat pe cât posibil să urmăresc în redactarea lucrării mele maniera folosită de Domnia sa în *Istoria Civilizației Britanice*.

De asemenea, simt nevoia să evidențiez ajutorul deosebit acordat de doamna Prof. Monica Ioana Pillat Săulescu care m-a inițiat în cultura medievală și m-a încurajat în încercările mele de a studia această perioadă fascinantă. Îi mulțumesc pentru sfaturile deosebit de folositoare pe care mi le-a dat, pentru susținerea continuă pe care am simțit-o din partea Domniei sale și pentru materialele foarte necesare pe care mi le-a oferit cu multă generozitate.

Doresc să mulțumesc domnului Academician Răzvan Theodorescu pentru faptul că a acceptat să facă parte din comisia de doctorat și pentru că și-a făcut timp să analizeze lucrarea de față. Mă simt foarte onorată de atenția pe care i-a acordat-o.

Îi mulțumesc mult și domnului Profesor Dan Păcurariu, ale cărui cărți privind raporturile dintre arte și în primul rând reprezentările elementelor de arhitectură în pictură mi-au fost de un real ajutor în redactarea lucrării. Îi mulțumesc că a acceptat să facă parte din comisia de doctorat.

Îi sunt recunoscătoare și domnului Academician Florin Constantiniu, care a făcut parte din comisiile în fața cărora am prezentat toate referatele mele și care m-a ajutat prin observațiile Domniei sale să privesc problemele și din perspectiva unui istoric medievalist. Trebuie să precizez faptul că Domnia sa mi-a atras atenția asupra aspectelor social-economice ale Evului Mediu, iar reperele bibliografice pe care mi le-a recomandat m-au ajutat să clarific unele concepte esențiale pentru această cercetare.

Îi sunt de asemenea recunoscătoare doamnei Prof. Lucreția Vasilescu, care m-a susținut constant în demersul meu. Doresc să-i mulțumesc pentru grija pe care mi-a purtat-o, pentru sfaturile Domniei sale foarte folositoare, și pentru îngăduința pe care mi-a arătat-o. Doresc să mulțumesc și membrilor Catedrei de Teologie – Filologie, de la Facultatea de Teologie Ortodoxă din București (mai ales doamnei Maria Băncilă), pentru încurajările lor.

Nu în ultimul rând trebuie să amintesc ajutorul primit de la soțul meu, Pr. Daniel Oancă, care printr-un efort deosebit m-a însoțit timp de două veri (2008 și 2009) în Anglia pentru a vizita cât mai multe castele și care a făcut majoritatea fotografiilor ce apar în lucrare.

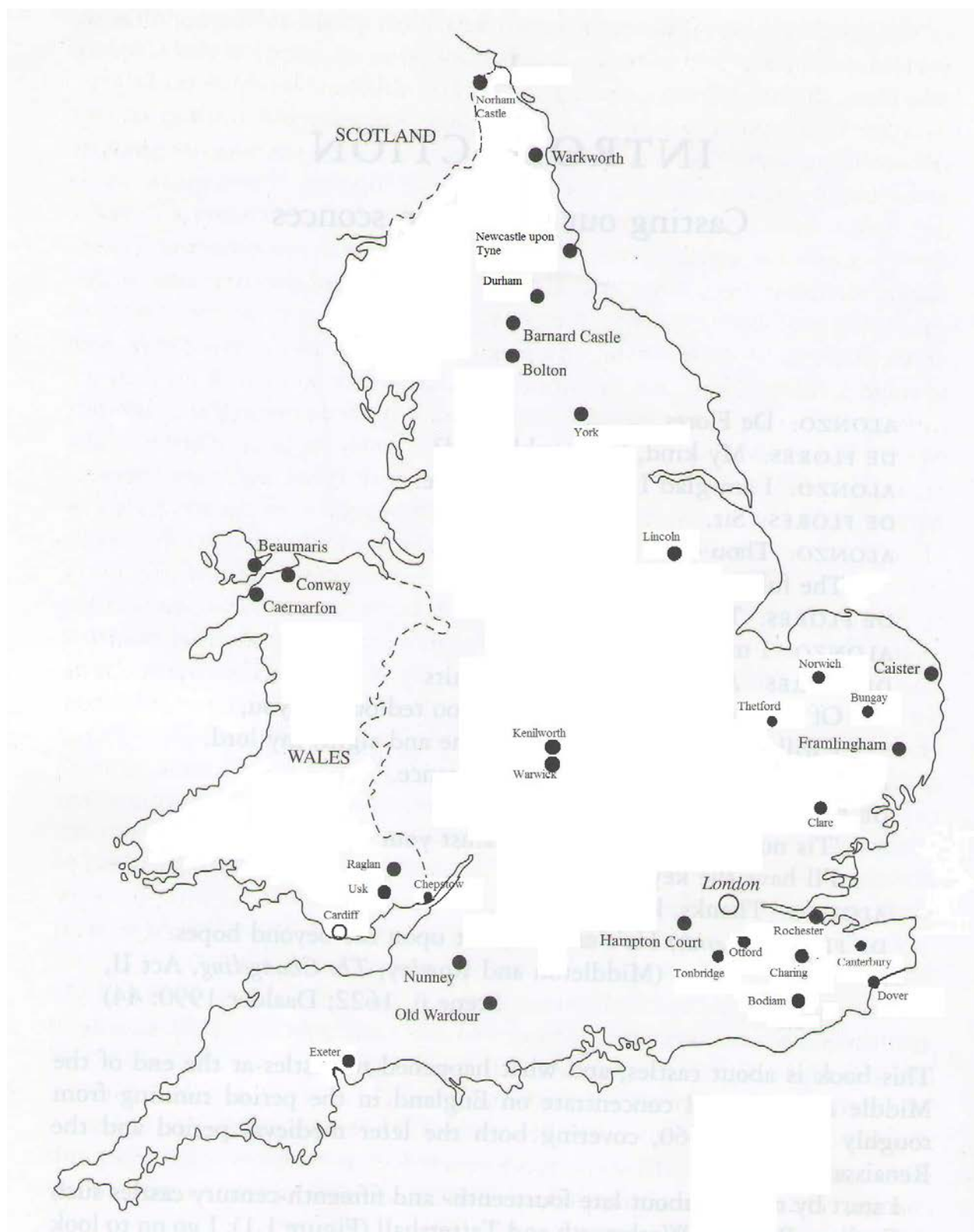
Fără ajutorul tuturor acestor persoane minunate, lucrarea de față nu ar fi fost posibilă.

CUPRINS

Introducere.....	7
I. Repere arheologice.....	16
I.1 Castelele din lemn.....	16
I.1.1. Elemente de structură.....	17
I.1.2. Așezarea castelelor.....	22
I.1.3. Reprezentări plastice.....	25
I.1.4. Reprezentări în documentele contemporane.....	27
I.2. Castelele – turnuri din piatră.....	31
I.2.1. Castelele de piatră cu plan dreptunghiular.....	31
I.2.2. Castelele cu turnuri cilindrice.....	36
I.2.3. Castelele concentrice din Țara Galilor construite în timpul lui Edward I	42
I.2.4. Castelele construite în secolul al XIV-lea.....	48
I.2.5 Structurile compozite ale castelelor cu diferite părți aparținând unor perioade diferite...	54
II. Proprietarii castelelor – relația regelui cu nobilimea.....	63
II.1 Structura socială a aristocrației.....	64
II.2. Importanța ritualului pentru încoronarea regelui.....	73
II. 3. Acordarea domeniilor și titlurilor după Cucerirea Normandă.....	78
II. 4. Patrimoniul familiei FitzOsbern.....	79
II. 5. Patrimoniul familiei de Warenne.....	84
II.6. Patrimoniul familiei de Clare.....	89
II. 7. Patrimoniul familiei Bigod.....	94
II. 8. Patrimoniul familiei d’Albini, seniori ai castelului de la Arundel.....	97
II. 9. Magna Carta – drepturile nobililor și relația lor cu regele	98
II.10. Castelele construite după războiul cu Franța purtat în timpul lui Edward al III-lea.....	101
II. 11. Evoluția familiei Percy.....	103
II. 12. Familia Paston și castelul din Caister	107
II. 13. Familia Beauchamp și castelul din Warwick.....	109
III. Proprietarii castelelor – relația regelui cu biserica.....	117
III.1. Relația cu Papalitatea.....	118

III.2. Folosirea imaginilor religioase pentru consolidarea caracterului sacru al regalității.....	124
III.3.Castelele episcopilor.....	126
III.4. Castelele regale din Anglia.....	135
III.4.1 Folosirea ruinelor romane.....	137
III.4.2 Castelele construite de Henric al II-lea și fiii săi	144
III.5 Regele Arthur – simbol al casei regale engleze.....	151
IV. Importanța castelului în geografia locală.....	156
VI.1 Motivele construirii castelelor.....	156
IV.2. Poziția castelului în orașele importante – Organizarea orașelor mari.....	160
IV.2.1 Construirea catedralelor și a castelelor	161
IV.2.2 Mutarea sediilor episcopale.....	168
IV.3. Organizarea localităților mai mici.....	172
IV.3.1 Înființarea mănăstirilor în apropierea castelelor.....	174
IV.3.2 Importanța mănăstirilor anglo-saxone.....	181
IV.3.3 Răspunderea nobililor pentru bisericile parohiale.....	184
IV.4 Importanța castelelor în zonele de conflict	187
IV.4.1 Exemplul particular al unor castelele de la granița cu Țara Galilor: Chepstow, Clifford și Usk	189
IV.4.2. Situația politică premergătoare războaielor lui Edward I	193
IV.5. Castelele concentrice construite de Edward	197
IV.5.1 Rolul castelelor în războaiele purtate de Edward I.....	198
IV.5.2 Rolul castelelor concentrice construite de Edward I în economia locală.....	201
V. Viața într-un castel medieval.....	208
V.1 Organizarea administrativă.....	208
V.2 Aspecte ale vieții domestice în castel.....	210
V.3 Petrecerile din castel	222
V.4 Petrecerea timpului în afara castelului	228
V.4.1 Vânătoarea.....	228
V.4.2 Turnirul.....	234

V. 5 Viața religioasă.....	238
V. 6. Viața zilnică în castel în romanul cavaleresc <i>Sir Gawain și Cavalerul Verde</i> (<i>Sir Gawain and the Green Knight</i>).....	242
V.7 Viața culturală.....	246
V.7.1 Câteva reprezentări ale castelului în pictură.....	248
V.7.2 Câteva reprezentări ale castelului în literatură.....	255
Concluzii finale.....	260
Bibliografie.....	268

Poziția celor mai importante castele menționate în text

Introducere

De-a lungul activității mele ca asistent la Facultatea de Teologie Ortodoxă, am studiat diferite aspecte ale civilizației medievale, iar lucrarea de față este rezultatul mai multor ani de cercetare și urmărește, alături de alte studii, să prezinte anumite detalii legate de conceptul de castel în Anglia Medievală.

Punctul de pornire al cercetării este arhitectura castelului și modificările suferite de acesta de-a lungul Evului Mediu. Voi discuta unele detalii arhitectonice și felul în care acestea creează o anumită imagine în mentalul privitorilor aparținând diferitelor clase sociale. Voi menționa și rolul practic al anumitor elemente arhitecturale, atât militar cât și pentru îmbunătățirea confortului.

Voi insista asupra unor probleme controversate referitoare la scopul construirii castelelor și la rolul pe care acestea l-au jucat în istorie și în mentalitatea epocii. Pentru a obține o reprezentare cât mai fidelă a realităților vremii și pentru a plasa castelul într-un cadru cât mai complet, lucrarea folosește o abordare istorică și prezintă contextul politic și economic în care au înflorit castelele. Voi folosi lucrări ce discută felul în care aristocrația normandă a influențat societatea anglo-saxonă după Cucerirea Normandă (David Howarth *1066. The year of the Conquest*, 1977) și rolul pe care l-a avut castelul în consolidarea puterii normande (Trevor Rowley *The Norman Heritage 1055-1200*, 1983). Am studiat și felul în care se încadrează castelul în arhitectura vremii (Nicola Coldstream *Medieval Architecture*, 2002), precum și felul în care a fost folosită imaginea castelului de-a lungul istoriei medievale (R. R. Davies *Dominion and Conquest*, 1990 și Nigel Saul *Fourteen Century England*, 2000). Am fost de asemenea interesată de felul în care o anumită familie și-a gestionat moștenirea și am luat ca exemplu pentru cercetarea mea studii care prezentau acest lucru (David Crouch *The Beaumont Twins*, 1986, Michael Burtscher *The Fitzalans, Earls of Arundel and Surrey, Lords of the Welsh Marches (1267-1415)*, 2008 și Richard Barber *The Pastons. A Family in the Wars of the Roses*, 1986).

Pentru înțelegerea mentalității cavalerilor simpli și a seniorilor, se folosesc studiile „Scolii de la Anale”. Cercetările istoricilor francezi privind „istoria mentalităților” și „istoria vieții private” sunt folosite în primul rând pentru a descrie viața zilnică și obiceiurile oamenilor din castelele medievale, dar și pentru a analiza felul cum se construiau relațiile de dependență între vasal și senior (am folosit în primul rând Marc Bloch *Feudal Society*. Vol.I *The Growth of*

Ties of Dependence și Vol. II *Social Classes and Political Organization*, 1939-1940). Capitolele dedicate relațiilor dintre biserică și rege și respectiv rege și nobilime folosesc ca bază teoretică și studiul lui Georges Duby *Cavalerul, femeia și preotul*, 1981, care discută influența Bisericii asupra regilor în cazul unor căsătorii controversate, dar și felul în care erau privite căsătoriile în familiile nobile, moștenirea patrimoniului familiei fiind preocuparea cea mai importantă. Pentru a discuta felul în care a evoluat spațiul privat pentru familia seniorului castelului, am folosit ca punct de pornire *Istoria vieții private* (Vol. 2, *De la Europa feudală la Renaștere*, 1985), coordonată de Georges Duby și Philippe Aries. Importanța patronajului regal și seniorial este de asemenea o temă importantă din lucrare și am folosit cu precădere studiul lui Georges Duby *Vremea Catedralelor*, 1976.

Un suport important atât pentru descrierea evoluției arhitecturii castelelor, cât și pentru descrierea interiorului acestora și a felului în care se desfășura viața în castel, sunt fotografiile care surprind fie anumite detalii cum ar fi băncile de piatră din fața ferestrelor sau ancadramentul ornamentat al acestora, sau anumite elemente decorative, fie imagini de ansamblu ale castelului. Majoritatea pozelor sunt realizate de autoare în timpul celor două veri în care a efectuat călătorii de documentare la aceste castele. Pentru prezentarea cât mai clară a poziției castelelor s-au folosit multe hărți, care redau pe de o parte poziția castelelor aparținând regelui și nobililor săi într-o anumită regiune, și pe altă parte localitățile din întreaga țară în care se aflau castele aparținând unui anumit senior.

Viața culturală a Evului Mediu este foarte strâns legată de aristocrație, și prin urmare de castele, care îi adăpostesc pe creatorii de artă, și unde seniorii și domnițele se bucură de frumusețea muzicii menestrelilor și a poemelor spuse de aceștia, dar și de strălucirea manuscriselor miniature. Acesta este motivul pentru care în lucrare vor fi reproduse ilustrații din manuscrisele miniature (sau chiar fragmente din tapiserii) care reprezintă diferite castelele, sau care surprind decoruri din interiorul castelelor. Cu excepția cazurilor în care imaginile din manuscrisele miniature (fie că este vorba de cărți religioase, cronici sau romane cavalierești) ilustrează textul, rolul lor este greu de clarificat și până în prezent s-au sugerat doar câteva semnificații. Un lucru vizibil, menționat de cercetători (ca Michel Camille sau Janet Backhouse) este faptul că aceste imagini reușesc să creeze o realitate idealizată, care era pe placul celor care comandaseră aceste opere de artă, aspect subliniat și în lucrarea de față atunci când imaginile sunt comentate. Se încearcă, de asemenea, folosirea unor conexiuni existente în mentalitatea

medievală, pentru a găsi și alte sensuri pentru ilustrațiile manuscriselor. Una dintre observațiile făcute este faptul că seniorii foloseau reprezentarea castelului în manuscrisele comandate de ei, deoarece castelele sunt dovada vizibilă a rangului lor și adesea ele sunt reprezentate ca un motiv de mândrie și în același timp de invidie. Mai mult, castelul apare în unele reprezentări ca simbol al bogățiilor pământului, și deci obiect al ispitirii.

Imaginea idealizată a castelului este prezentă în mai multe opere literare din spațiul englez și francez. În ultimul capitol sunt discutate lucrări aparținând diferitor genuri literare, un roman cavaleresc (Sir Gawain și cavalerul verde), lucrări moralizatoare (Cartea castelului muncii) și o piesă de teatru moralizatoare (Castelul perseverenței), care sunt considerate reprezentative atât pentru mentalitatea nobililor, cât și pentru cea a orășenilor sau țăranilor.

1. Domenii de cercetare privind castelul medieval

Analizând diferite aspecte legate de castel, cercetătorii au fost preocupați de felul în care s-a modificat arhitectura acestuia de-a lungul timpului (Michael Welman Thompson *The Rise of the Castle*, 1991 și *The Decline of the Castle*, 1987 sau Norman John Greville Pound *The Medieval Castle*, 1990) și de asemenea felul în care importanța castelelor a fost influențată de relațiile sociale (Charles Coulson *Castles in Medieval Society*, 2003). Rolul castelelor a fost unul dintre cele mai controversate probleme, și poate domeniul în care s-au înregistrat cele mai spectaculoase modificări de opinii. Astfel, dacă primele lucrări accentuau rolul militar al castelului (Warner Philip *The Medieval Castle*, 1971 și *Sieges of the Middle Ages*, 1968), în ultimii ani s-a subliniat rolul social și economic al acestuia (Marilyn Stokstad *Medieval Castles*, 2005), importanța estetică a peisajului din jurul castelului și simbolismul complexului format de acesta și domeniul aferent (Robert Liddiard *Castles in Context. Power, Symbolism and Landscape, 1066-1500*, 2005). Rolul castelului în stabilirea statutului social al proprietarului a fost menționat de mai mulți cercetători printre care și Lise Hull (*Britain's Medieval Castles*, 2006), alții au luat în discuție felul în care se desfășura viața zilnică (Frances și Joseph Gies *Life in a Medieval Castle*, 1979 și Terry Jones *Medieval Lives*, 2004). Unul din cele mai noi aspecte ale cercetării se referă la imaginea proiectată de castel în imaginarul medieval (Abigail Wheatley *The Idea of Castle in Medieval England*, 2003).

În lucrarea aceasta am dorit discutarea tuturor acestor puncte de vedere, pentru a oferi o imagine cât mai completă asupra structurii complexe a castelului, care influența o regiune

importantă din jurul lui. O altă latură a lucrării comentează rolul castelelor în relațiile sociale, și felul în care acestea erau folosite ca instrumente de echilibrare a influenței politice într-o anumită provincie. Voi aminti acest lucru când voi discuta relațiile dintre rege și aristocrație pe de o parte, și dintre rege și ierarhia Bisericii pe de altă parte. Voi sublinia rolul castelelor în patrimoniul familiei și felul în care acestea erau moștenite.

Deși nu am ales o abordare cronologică strictă, voi menționa anumite evenimente importante pentru înțelegerea semnificației castelului în istorie. Voi descrie cu multe atenție situațiile politice (în diferite zone și în anumite perioade) care au favorizat construirea castelelor.

2. Probleme de semantică: sensul cuvântului „castel”

Castelul în accepțiunea modernă a cuvântului este o construcție diferită de structurile defensive construite de populația romanizată pentru a se apăra de anglo-saxoni, sau de anglo-saxoni pentru a se apăra de vikingi. Mulți cercetători însă discută despre o continuitate a construcțiilor defensive, în cadrul căreia castelul ar fi doar un stadiu (A. Hamilton Thompson), sau doar o adaptare a unei structuri domestice cunoscute (Coulson 16, 30). Adesea textele cronicilor, scrise în latină, sunt dificile tocmai pentru că autorul folosește mai mulți termeni care pot însemna atât *castel* cât și *oraș*. Orderic Vitalis unul dintre cei mai importanți istorici medievali în ceea ce privește studiul castelului, folosește pentru castel mai mulți termeni printre care: *opidum*, *castrum*, *castellum* – *castella* ce pot fi traduși prin *castel*, *oraș fortificat* sau pur și simplu *oraș*; iar uneori termenul neutru de fortificație este cel mai potrivit (Marjorie Chibnall în introducerea la *The Ecclesiastical History of Orderic Vitalis*, Volumul 2, xxxvi)

Istoricii moderni (Abigail Wheatley 20-24) au demonstrat că termenii de *castella* sau *castellum* (diminutivul cuvântului *castrum*, care înseamnă *fortificație*), întâlniți în latină și asociați castelului se puteau aplica la mai multe structuri de apărare și erau folosiți în traducerea în latină a Bibliei pentru a desemna chiar și orașe mici sau sate. Structurile pe care istoricii ulteriori le-au identificat și le-au definit ca fiind castele purtau în Evul Mediu diferite alte nume ca *turris* sau *magna turris* sau *donjon* (în franceza folosită de anglo-normanzi), termen derivat din latinescul *dominium*, evident un împrumut din latină (Creighton *Medieval Castles* 6-7). Deci sensul termenului de *castel* este departe de a fi clarificat în totalitate, cum nici importanța și semnificația castelelor nu sunt pe deplin explicate. În Anglia există fortificații care poartă numele de castel fără a avea nici o legătură cu normanzii, ca de exemplu Maiden Castle (o fortificație din

Epoca de Fier aflată lângă Dorchester, în Dorset) sau Burgh Castle (un fort roman din secolul al III-lea aflat lângă Great Yarmouth, în Norfolk). O situație asemănătoare se întâlnește și în cazul cuvântului românesc cetate care înseamnă atât un oraș fortificat, dar și un castel (un complex fortificat de clădiri).

Pe de altă parte, istoricii au încercat să limiteze sensul noțiunii de castel la înțelegerea modernă a cuvântului, asociindu-l cu structurile feudale specifice Evului Mediu, care reprezentau fie reședințe nobiliare impunătoare, fie structuri fortificate înălțate pentru a domina o populație ostilă, fie turnuri solide care să dovedească puterea regelui și să-i servească pentru guvernarea teritoriilor înconjurătoare, fie toate acestea, fie altele. Cu acest sens, se consideră că primele „castele” din Anglia au fost construite de nobili normanzi favorizați de Regele Edward Confesorul (Edward the Confessor), care a domnit între 1042 și 1066 și care copilărise la curtea normandă (mama sa Emma fiind fiica legitimă a lui Richard I al Normandiei). Castelul, înțeles ca un turn de lemn, construit pe o movilă naturală sau artificială, înconjurat de un gard de lemn, pare deci să fie importat din Normandia (Morris 8) încă înainte de invazia normandă. Mai mult, unii istorici de referință sunt foarte categorici în a considera că multe structuri au fost în mod abuziv considerate castele, și că adevăratul castel, în sensul propriu al cuvântului, este structura specifică feudalismului (termen ce definește mult mai bine societatea între secolele al X-lea și al XV-lea) care este o reședință fortificată și care se diferențiază în mod clar de alte structuri de apărare din vest (Brown 3). Dacă acceptăm acest sens al noțiunii de castel, atunci se observă că odată cu venirea normanzilor s-au construit nenumărate castele, mai impresionante (asemenea Turnului Alb din Londra) sau mai puțin maiestuoase, asemenea celor din lemn.

3. Repere cronologice

De-a lungul întregii lucrări se va folosi de multe ori termenul de „Ev Mediu”, dar nu în accepțiunea lui largă cu durata de un mileniu (între 500 și 1500), ci în sensul mai restrâns excluzând perioada numită de unii istorici „Evul Mediu Timpuriu” și cuprinzând doar perioada de după Cucerirea Normandă (1066) și până la sfârșitul Războiului Celor Două Roze (1485). Aceasta este perioada în care castelul a cunoscut o perioadă de înflorire, evoluând sub diferite forme. Vom studia deci castelele construite din secolul al XI-lea până la sfârșitul secolului al XVI-lea. De-a lungul acestei perioade motivele construirii sau renovării castelelor au variat și vom încerca să prezentăm cât mai multe dintre aceste motive, pornind de la exemple concrete.

Istoria castelului continuă și în perioada renascentistă, și, deși în mod evident există mult mai puține castele înfloritoare în acea perioadă, ele sunt însă mult mai somptuoase decât cu câteva sute de ani înainte. Rolul acestora de afirmare a statutului elevat al stăpânului castelului este o constantă de-a lungul întregii istorii a castelului, dar odată cu Renașterea (al cărei început îl plasăm în a doua jumătate a secolului al XV-lea) castelele sunt folosite ca reședințe luxoase, și doar castelele care pot îndeplini acest scop supraviețuiesc și nu sunt lăsate să decadă. Nu vom discuta însă felul în care castelele sunt construite sau remodelate în secolul al XVI-lea, și nu vom discuta imaginea lor în mentalitatea curtenilor renascentiști. Lucrarea nu se ocupă de palatele somptuoase care, deși poartă numele de castel (de exemplu Castle Howard al arhitectului Sir John Vanbrugh), sunt de fapt edificii neorenascentiste și baroce. Nu voi discuta nici experimentele neogotice care încearcă să creeze un castel medieval (ca de exemplu Castelul Strawberry Hill din Twickenham, construit de Horace Walpole în secolul al XVIII-lea).

O altă întrebuințare a castelelor regale din orașe este acela de închisori, deși în unele orașe întreținerea lor și folosirea lor în acest scop s-a dovedit mult prea costisitoare și ele sunt lăsate să decadă sau chiar demolate pentru a folosi materialele de construcție.

Întrucât consider castelele o constantă a civilizației britanice, nu sunt o adeptă a termenului „declinul castelelor”, și consider că nu avem un declin al castelului ca concept, ci doar o modificare a rolului sau, mai bine zis, o accentuare a rolului rezidențial în detrimentul celui defensiv. Acest lucru a avut loc la sfârșitul Evului Mediu, odată cu încetarea conflictelor, respectiv odată cu venirea la domnie a lui Henric al VII-lea. Mai mult chiar, și această renunțare la rolul marțial al castelului a fost doar relativă, întrucât multe castele – reședințe luxoase, atât regale cât și ale nobililor – au fost folosite în Războiul Civil din secolul al XVII-lea pentru concentrarea forțelor regaliste. Ele au fost înarmate și folosite ca puncte de rezistență împotriva trupelor parlamentare și prin urmare au fost asediate și cucerite (sau s-au predat). Poate cel mai cunoscut exemplu este castelul din Raglan, dar aceeași soartă au avut și castelele din Scarbough, Kenilworth, etc).

Unele castele, asemenea Castelului Old Wardour (lângă Tisbury în Wiltshire) au avut de suferit din cauza luptei efective, fiind cucerite și recucerite succesiv. Altele însă au fost distruse intenționat după încetarea conflictelor din ordinele Parlamentului, tocmai pentru a împiedica orice posibilă rezistență în favoarea regelui. Aceste castele – de exemplu cele din Kenilworth (în

Warwickshire), Scarborough (în Yorkshire) sau Raglan (în Monmouthshire) – nu au mai putut fi locuite, iar ruinele au început să fie conservate și valorificate doar din secolul al XIX-lea.

Consider că distrugerea castelurilor la sfârșitul războiului a fost lovitura de grație dată acestora, întrucât (din cercetările mele) niciunul dintre castelele distruse nu a mai fost reconstruit sau renovat. Consider de asemenea că această operațiune de distrugere a castelurilor a avut un substrat ideologic, dorindu-se nu doar incapacitarea militară a forțelor regaliste și lipsirea acestora de un centru de coagulare, ci și descompunerea imaginii de măreție și intangibilitate a aristocrației și regalității, al căror simbol era castelul. Aș asocia acest demers cu desființarea forțată a mănăstirilor, tot din considerente politice, care a avut loc în secolul al XVI-lea. Aceste două acțiuni complementare de distrugere au lipsit orașul de axa de influență politică – religioasă care a reprezentat coloana vertebrală a Evului Mediu.

Subliniez de asemenea faptul că această lucrare va discuta castelele din Anglia în principal și cele din Țara Galilor, în măsura în care ele au fost construite de englezi. Castelele construite de prinții și seniorii galezi, pentru a se opune puterii engleze, vor fi doar menționate fără însă a se insista asupra elementelor specifice și diferite de cele ale castelurilor englezești. Se va prezenta situația politică la un anumit moment într-o anumită zonă doar pentru a face posibilă înțelegerea rolului acestor castele aflate la granița dintre Anglia și Țara Galilor sau în interiorul Țării Galilor. Castelele din Scoția, Irlanda, Franța, Elveția, Germania, Italia sau Spania, cu arhitectura lor specifică, nu vor fi discutate în această lucrare, deși se vor face referiri la ele în măsura în care există unele elemente comune cu cele ale castelurilor englezești.

CAPITOLUL I

REPERE ARHEOLOGICE

Pentru realizarea unui studiu amănunțit al castelelor cercetarea trebuie să pornească de la analizarea ruinelor existente și de la informațiile obținute în urma excavațiilor arheologice. Acest capitol încearcă să redea ceea ce găsește un istoric atunci când se deplasează la diferite situri arheologice. Pe de altă parte, în cercetarea castelelor nu rezultatele săpăturilor arheologice sunt cele mai bogate în informații, ci scrierile literare. În literatură decorurile somptuoase sunt adesea descrise cu multe amănunte și diferite detalii arhitecturale (zidurile crenelate, podurile mobile, etc.) se pot recrea, prin folosirea textelor contemporane.

Privind pereții ruinați ai castelelor așa cum se văd ei în zilele noastre, fără uși, adesea izolați, lipsiți de o structură înconjurătoare, cu ferestrele deschizându-se goale fără sticlă sau obloane de lemn, putem cu greu să ghicim cât de înfricoșătoare sau, din contră, cât de atrăgătoare erau ele. Totuși, dacă pornim de la aceste ruine ca puncte de plecare, folosindu-ne în același timp și de amănunte existente în cronicile și în operele literare, putem obține o imagine destul de apropiată de felul în care arătau castelele în perioada medievală, atât ca exterior (impunător și atrăgător) cât și ca interior (tapiserii, obiecte de mobilier sau alte obiecte de lux care asigurau confortul nobililor).

I.1 Castelele din lemn – construite pe o colină cu o curte (motte and bailey castle)

Niciunul dintre castele de lemn construite în perioada medievală nu s-a păstrat, și tot ceea ce mai pot investiga arheologii este movila de pământ și șanțul înconjurător unde de cele mai multe ori crește iarbă. Imaginea actuală a acestor coline este mai puțin impresionantă decât atunci când au fost construite în Evul Mediu, ele fiind mai puțin abrupte datorită eroziunii, mai puternică sau mai slabă, dar inevitabilă, a solului (Higham *Timber Castles* 197). Colina totuși s-a păstrat și adesea săpături arheologice scot la iveală mai multe dovezi ale activității umane, în diferite perioade istorice (inclusiv cea medievală). În Anglia există aproape 1000 de astfel de movile și probabil peste cinci sute au fost ridicate înainte de anul 1000 (Morris *Castle* 44-5). Movelele au pierdut structurile de lemn care erau construite deasupra, dar cercetările arheologice pot scoate la iveală rămășițe ale acestora. Alteori, pe colină, se observă ruinele unui castel din

piatră, construit în secolele următoare, care a înlocuit construcțiile de lemn. Prezența acestor ziduri face și mai puțin probabilă găsirea unor urme ale clădirilor inițiale din lemn.

I.1.1. Elemente de structură

Este evident că structurile de lemn nu erau foarte durabile și că pentru a prelungi viața castelului de lemn timp de mai multe sute de ani era nevoie ca majoritatea clădirilor să fie refăcute, consolidate sau pur și simplu înlocuite. Cel mai mare pericol era bineînțeles focul, iar faptul că bucătăriile se aflau în curte, la o anumită distanță de turnul central, dovedește grija locuitorilor de a proteja locuințele de sursa cea mai probabilă a incendiului.

Aceste construcții de lemn marchează, în multe cazuri, o fază inițială în construcția castelelor, reflectând un mod de viață și o mentalitate. Multe dintre castelele renumite, ale căror ziduri de piatră atrag mulți vizitatori, au fost inițial construite din lemn, de ex: Windsor Castle, Arundel Castle, Warwick Castle, Sandal Castle, etc.

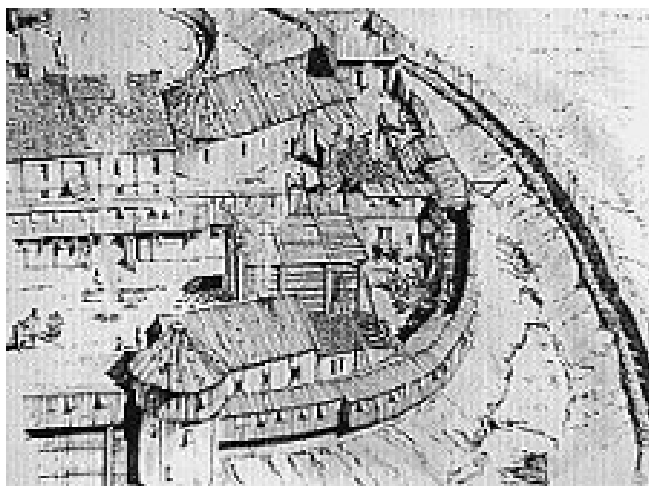
Analizând soarta castelelor de lemn observăm două direcții. O mare parte dintre ele au fost reconstruite în piatră în același loc, după cum am menționat în exemplele anterioare. Altele au fost lăsate să decadă, deoarece îndeplineau un rol secundar, iar în momentul când nu mai erau necesare erau abandonate. O mulțime de movile de pământ create artificial (în Anglia și Țara Galilor) pe care nu se mai vede nici o urmă a castelului de lemn, intră în această categorie. Uneori astfel de construcții au fost ridicate doar pentru a facilita atacul asupra unei regiuni, sau asupra unui alt castel. Uneori, prezența unei movile lângă un castel de piatră este dovada că acolo a existat un castel de lemn care a fost abandonat, fie pentru că s-a construit un castel de piatră la poalele colinei, fie pentru că acolo a existat doar o fortăreață construită împotriva castelului atacat (Armitage 85). Astfel de forturi nu mai erau necesare după ce lupta se încheia. O soartă asemănătoare au suferit-o castelele ilegale¹ (atât de lemn cât și de piatră), care au fost distruse din ordinele regelui. Dacă locurile în care erau construite anumite castele scădeau în importanță sau nu mai îndeplineau condițiile cerute de situația economică sau politică curentă, clădirile erau abandonate sau chiar distruse. (În mod clar această situație a apărut și în cazul castelelor din piatră.) Uneori un alt castel, adesea de piatră, era construit într-o zonă apropiată. Este cazul castelului de la Hen Domen, în Țara Galilor, care a fost înlocuit cu un castel de piatră în

¹ (în engleză: „adulterine castles”) Castele construite fără acordul regelui, situație întâlnită în timpul anarhiei datorată luptei regelui Stephen cu Matilda (fiica lui Henric I). După încetarea conflictului, regele Stephen a început demolarea lor, acțiune continuată de regele Henric al II-lea.

Montgomery, aflat cam la jumătate de oră de mers pe jos (aproximativ 2 km). Hen Domen este una dintre zonele cele mai intens excavate pentru a găsi urme ale castelului de lemn. Folosind artefactele găsite acolo s-a putut reconstitui, cu aproximație felul în care arătau clădirile în curtea aglomerată a castelului (ilustrația 1.1).

Cercetările arheologice au dovedit că descrierea elementelor castelelor de lemn este foarte dificilă, chiar dacă în aparență organizarea lor pare rudimentară. Există dovezi arheologice clare care atestă faptul că structura interioară a acestor castele era foarte complexă, însă arhitectura clădirilor componente, felul în care ele au fost construite sau înălțimea lor sunt greu de stabilit. Cea mai cunoscută reprezentare a acestor prime castele este imaginea unor construcții de lemn sub forma unor turnuri cu o mărime variabilă, aflate pe o colină naturală sau artificială înconjurată de o curte delimitată de un gard (sau zid) din bârne solide de lemn.

Walter, arhidiacon de Thérouanne la începutul secolului al XII-lea, consemnează în 1130 viața episcopului Ioan de Thérouanne. În această lucrare, în capitolul al 15-lea, apare o descriere sumară a castelelor de lemn. „...este obiceiul lor [al oamenilor mai bogați și mai nobili] să construiască o movilă din pământ, cât de înaltă se poate, să o înconjoare cu un șanț foarte adânc și lat, să fortifice vârful movilei pe toate părțile cu un gard solid (palisadă), ca un zid, din scânduri de lemn, să pună turnuri de-a lungul zidului pentru a-l întări cât mai bine, și să construiască o casă sau un turn (donjon), în mijlocul spațiului în interiorul zidului, pentru supravegherea împrejurimilor. Accesul

Ilustrația 1.1 Reconstituirea, pe baza descoperirilor arheologice, a curții interioare (jumătatea nordică) a castelului din Hen Domen, în a doua jumătate a secolului al XII-lea. (Higham *Timber Castles* 337)

înăuntru se face cu ajutorul unui pod care începe la gura șanțului și este ridicat puțin câte puțin și este susținut de grupuri de câte doi sau trei suportți fixați la intervale potrivite.”² (*Viața*

² it is their [the richer and nobler men] custom to build a mound of earth as high as they can, to surround it with a very deep and broad ditch, to fortify the top of the mound on all sides with a solid, wall-like palisade of wooden planks, to place towers all along this wall as best they can, and to build a house or dungeon in the middle of the space within the wall that surveys everything and is disposed in such a way that it can be entered only by means of a bridge that starts at the outer lip of the ditch and is raised little by little and supported by sets of two or even three posts fixed at suitable intervals (Walter of Thérouanne, *Uita domni Ioannis Morinensis Episcopi*, cap.15).

Episcopului de Thérouanne, de Walter de Thérouanne, cap. 15) Această descriere seamănă cu reprezentarea castelului din Dol (ilustrația 1.10) în Tapiseria de la Bayeux (Bayeux Tapestry).³

La această imagine simplificată trebuie adăugate clădirile de lemn, destul de numeroase, care aglomerau curtea castelului (ilustrația 1.1). La Hen Domen, de exemplu s-a dovedit că existau în curte clădiri cu diferite întrebuințări (printre ele fiind și o structură cu forma specifică unei capele) și la construirea cărora s-au folosit tehnici diferite (Barker *Hen Domen* 103).

În urma analizării informațiilor obținute în cadrul săpăturilor, s-a constatat că la Hen Domen au existat mai multe faze de reconstruire, cu alte cuvinte clădirile au fost refăcute, consolidate sau înlocuite de-a lungul celor aproape 250 de ani de existență, și ca urmare putem vorbi de o modificare continuă a așezării. Datorită faptului că unele clădiri au rezistat mai mult decât altele și a faptului că schimbarea modului de viață a fost lentă, nu putem separa în mod categoric fazele succesive de construire a castelului Hen Domen, dar putem afirma că a existat o evoluție constantă a organizării interioare a castelului. Acest lucru ne face să presupunem că așezarea s-a bucurat de o oarecare prosperitate, sau cel puțin că organizarea interioară a castelului a trebuit să se adapteze modificărilor inerente unei vieți complexe și variate.

În ceea ce privește modalitatea concretă de prelucrare a lemnului pentru obținerea

Ilustrația 1.2 Fragment din peretele clădirii ce reprezintă poarta castelului Stokesay. Se poate vedea asocierea bânelor din lemn cu alte materiale mortar, lut, etc.

grinzilor sau a scândurilor de lemn, s-a constatat că meșterii nu tăiau trunchiul de copac odată doborât cu fierăstrăul, ci îl despica cu ajutorul penelor (de lemn sau metal), care erau introduse pe lungimea copacului. Folosind acest procedeu, copacii erau secționați în jumătate și apoi în sfert, și chiar în optimi dacă era nevoie, obținându-se astfel atât grinzi masive cât și scânduri

³ Cum lucrarea a fost scrisă în 1130, putem trage concluzia că în secolul al XII-lea, exista încă obiceiul de a se construi castele de lemn și nu din piatră. Totuși, în Anglia multe castele din piatră au fost construite în secolul al XII-lea. Din nefericire nu putem avea informații referitoare la câte castele de lemn au fost construite în aceeași perioadă.

subțiri (Morris *Castle* 39). Pentru construirea efectivă a zidurilor se mai foloseau și alte materiale, ca de exemplu lut sau nuiele (ilustrația 1.2), iar pentru acoperiș se folosea ardezie, o

Ilustrația 1.3 Ludlow – o casă cu schelet din bărne, cu multe ornamente sculptate și cu acoperiș de ardezie

piatră care se exfoliază ușor (ilustrația 1.3), sau paie și stuf, cu toate că acoperișul din paie mărea riscul de incendiu. La Hen Domen nu s-au descoperit însă nici țigle de ardezie și nici sculpturi ornamentale (Morris *Castle* 40).

Am menționat că existau mai multe modalități de a construi clădirile de lemn; astfel, de exemplu, avem clădiri care se

bazau pe un schelet din grinzi de lemn care susținea întreaga structură, restul fiind umplut cu lut sau o împletitură de nuiele cu lut (denumirea acestui tip de clădire este: *timber framed-building*). Un alt tip clădire se baza pe stâlpi bine înfiți în pământ care susțineau structura (*post-hole structure*, atunci când stâlpii sunt postați în fundații izolate (gropi), sau *post-in-trench structure* atunci când stâlpii sunt puși în șanțuri). Evident, în aceeași zonă puteau să apară toate aceste tipuri de structuri.

Pentru a avea indicații privind aspectul exterior al acestor construcții este folositor să investigăm mai multe construcții de lemn din perioada medievală

Ilustrația 1.4 Norwich – Dragon Hall, o casă a unui negustor datînd din secolul al 14-lea. Se observă modul de îmbinare al bărnelor cu alt material, în acest caz cărămida.

care au rezistat de-a lungul timpului, chiar dacă datează dintr-o perioadă ulterioară (ilustrațiile 1.2 și 1.3). Dintre construcțiile medievale care s-au păstrat, enumerăm clădirile gildelor

(*guildhall*) sau alte case ale meșteșugarilor, aflate în orașe. O astfel de clădire este Sala Dragonului (Dragon Hall) din Norwich (ilustrația 1.4).

Alte exemple de clădiri de lemn al căror aspect poate folosi drept comparație cu structura clădirilor din curtea castelelor de acest tip sunt bisericile de lemn din Norvegia (*stavkirke* în norvegiană sau *stave churches* în engleză), cele mai vechi datând din secolul al XII-lea, contemporane deci cu castelele de lemn – după spusele lui Robert Higham și Philip Barker în *Castele de lemn (Timber Castles*, o carte de referință în ceea ce privește castelele de lemn). În general, clădirile cele mai vechi din sate sunt bisericile. Numele acestor biserici din Norvegia este *stavkirke* (biserici cu stâlpi) și se datorează stâlpilor de rezistență: *stav* (sau *starf*, în Norvegiana veche) care sunt postați în colțuri. Cu alte cuvinte întreaga construcție se bazează pe stâlpi de lemn situați în colțuri. Adesea în centru se mai află un stâlp de lemn care susține turla. Deși sunt construite doar din lemn, aceste biserici pot avea o structură foarte complexă și o înălțime impresionantă. Acoperișul este format din mai multe structuri care pornesc una din alta și care au o siluetă zveltă, acoperișul micșorându-și aria pe măsură ce se înalță. Pereții sunt practic alcătuiți din scânduri de lemn orizontale sau verticale prinse de stâlpii de lemn de rezistență. Alte biserici de lemn sunt foarte simple și mici, asemeni unei case cu acoperișul în două ape, ca de exemplu biserica din Haltdalen (*Haltdalen stavkirke*). Și în Anglia există o biserică de lemn, mică, probabil mai veche decât bisericile existente încă în Norvegia, respectiv din secolul al

Ilustrația 1.5 Castelul Stokesay – se pot observa structurile din lemn care formează partea superioară a zidurilor

XI-lea, și anume biserica Sfântul Andrei din Greensted, în Essex. Trebuie însă menționat că biserica din Anglia este mult mai mică și mai puțin impresionantă decât cea din Burgund, Norvegia.

Cel mai citat exemplu atunci când se discută forma clădirilor de lemn medievale este însă castelul Stokesay, care este de fapt un conac cu ziduri de incintă. Cea mai deosebită parte

a construcției este structura de lemn plasată în vârful pereților de piatră (ilustrația 1.5). Analizând diferite elemente arhitecturale ale acestor clădiri putem afla mai multe informații referitoare la cum anume erau construite sălile principale sau alte camere din turnurile de lemn sau din alte clădiri ale castelelor.

Un astfel de detaliu este felul în care erau construite acoperișurile de lemn, folosind pene de lemn și cuie de lemn pentru a face îmbinările. Există în perioada actuală un interes deosebit pentru consolidarea structurilor medievale și mai mult restaurarea lor conform cu tehnicile vechi și păstrarea aspectului original sau redarea unui aspect cât mai apropiat (ilustrația 1.6).

Ilustrația 1.6 Plas Mawr, Conway – lucrări de refăcere a acoperișului de lemn, se pot observa cuiele și penele de lemn

Pe lângă interesul acordat de istorici și arheologi felului în care arătau castelele de lemn și detaliilor privind procesul de construcție, o temă poate și mai interesantă este determinarea motivelor pentru care a fost ales o anumită poziție pentru construcția lor.

I.1.2. Așezarea castelelor

Unele castele au fost situate într-o zonă potrivită și au prosperat, altele locul ales nu a fost propice și castelele nu au avut o viață îndelungată. Cu toate că erau pricepuți în luptă, se poate ca normanzii să fi „greșit” uneori în alegerea locului de construire al castelului (Warner 43). Acest lucru este dovedit în primul rând de faptul că în anumite locuri, după o anumită perioadă de timp au preferat să aleagă o altă poziție, în apropiere (exemplul castelului Hen Domen a fost deja amintit).

Este interesant de specificat că adesea castelele au fost construite în așezări mai vechi, ca de exemplu forturi romane (Castelul din Exeter, Turnul Alb din Londra, sau Castelul din Cardiff), lucru care dovedește că normanzii puteau aprecia valoarea unui anumit loc, și știau să

profite de construcțiile anterioare, dacă considerau că ele sunt folositoare. Și fortificațiile anglo-saxone puteau oferi un punct de plecare pentru un castel normand; castelul Warwick sau castelul Bamburgh sunt astfel de exemple.

Motivele pentru care s-au construit castele din lemn sunt aproximativ aceleași pentru care s-au construit cele din piatră (consolidarea controlului asupra unei regiuni cucerite, supravegherea graniței, impresionarea populației care datora ascultare seniorului, dorința acestuia de a-și etala bogăția și statul social în fața celorlalți nobili, sau impunerea unui control administrativ mai strict asupra unei zone unde se aflau mai multe proprietăți ale seniorului, etc.) și în mod natural poziția aleasă trebuia să corespundă acestor deziderate. Înainte însă de a discuta legătura dintre poziția aleasă și motivele (militare, politice, sociale sau economice) pentru construirea unui castel, vom pune în evidență diferite așezări care au fost alese pentru construirea castelelor.

Analizând situarea ruinelor actuale ale castelelor se observă că în multe cazuri se alegeau fie o colină, fie malul înalt al unui râu sau o faleză, locuri care erau ușor de apărat, iar prezența apei putea avea și avantaje practice ca de exemplu o simplificare a sistemului de canalizare (Creighton *Medieval Castles*, 14). Castelul din Dover a fost construit pe o colină,

Ilustrația 1.7 Curtea interioară a castelului din Dover – biserica saxonă, ruinele farului roman și în fundal marea

lângă mare, pe locul unei fortificații datând din vremea romanilor, care a fost folosită și de anglo-saxoni. Imaginea 1.7 este luată din donjonul castelului din Dover și se poate vedea atât marea, cât și biserica anglo-saxonă și farul roman

Așezarea cel mai des întâlnită în cazul castelelor de lemn este pe vârful unei coline, la poalele căreia se amenaja o curte, motiv pentru care acestea se numesc „castele pe colină cu o curte” (*motte and bailey castle*); uneori însă castelele pot avea și două curți interioare, concentrice sau adiacente. Este evident că o astfel de poziție ridicată crea o impresie puternică asupra tuturor celor care priveau de jos înspre construcția ridicată pe culmea colinei, seniori și

oameni simpli deopotrivă. În zilele de astăzi se mai pot întâlni astfel de movile de pământ care au servit ca bază pentru un castel de lemn, fie izolată (în oraș sau în afara oricărei așezări umane), fie chiar între case, ca o caracteristică a peisajului citadin. Astfel la marginea orașelului Thetford, în Norfolk, se poate observa colina artificială pe care se ridicase castelul (ilustrația 1.8), înconjurată parțial de o ridicătură de pământ, care reprezintă fortificații din epoca de fier. Cu alte cuvinte atunci când normanzii au construit castelul, în 1070, ei au folosit o poziție mai veche, recunoscând astfel valoarea ei strategică și totodată folosindu-se de structurile deja existente.

În orașul Lewes, în Sussex, castelul a fost construit tot curând după Cucerirea Normandă, dar s-a ales un loc nou, pe cea mai înaltă culme a orașului, Muntele Brack (Mount Brack). Mai mult chiar, la Lewes castelul s-a întins și pe colina adiacentă, mai scundă. Astfel, deși inițial fusese construit din lemn pe o colină, în secolul al XIII-lea castelul avea structuri de piatră și se întindea pe două coline, între care se afla curtea interioară. Deși colinele inițiale aveau o

Ilustrația 1.8 Thetford – colina pe care se afla castelul

anumită înălțime, fiind alcătuite din calcar, ele au fost mărite în mod artificial probabil cu resturile de pietre obținute din săparea șanțului înconjurător (*Lewes Castle Official Guide* 6). Acest procedeu este des întâlnit în construcția castelelor. În timp colina cea mai înaltă, Mount Brack, care a susținut castelul inițial, a rămas lipsită de orice construcții, deși la un moment dat se construiseră pe ea și structuri de piatră. În zilele noastre este înconjurată de case și de gardurile acestora (ilustrația 1.9) și total separată de ruinele castelului care s-au păstrat doar pe colina opusă, între cele două coline aflându-se și o pajiște.

Analizând diferitele așezări ale castelelor, s-a observat că, în general, castelele fondate imediat după Cucerirea Normandă au fost construite pe o colină (alte exemple fiind castelul din Launceston în Cornwall, castelul din Totnes în Devon, castelul din Pickering în Yorkshire sau castelul din Peveril în Derbyshire). De asemenea, unele castele au avut structuri inițiale pe o colină, dar de-a lungul secolelor au evoluat și s-a renunțat la construcțiile de pe colină, iar ruinele

care se păstrează sunt plasate la poalele colinelor, ca de exemplu castelul din Warwick, în Warwickshire, sau castelul din Middleham, în Yorkshire. O situație total diferită s-a înregistrat în cazul castelelor construite din piatră. Deși unele au fost construite în locuri înalte (castelul din Beeston în Cheshire construit pe o culme stâncoasă, sau castelul din Warkworth în Yorkshire), în general au fost preferate „văile râurilor” sau o poziție „în apropierea drumurilor importante sau locurilor de traversare a râurilor” (Liddiard *Castles in Context* 24). Această poziție prezenta avantaje economice, fiind propice pentru controlarea comerțului, respectiv pentru supravegherea deplasărilor (de mărfuri, persoane sau chiar trupe)

Ilustrația 1.9 Lewes – Mount Brack, colina mai înaltă, pe care fusese construit castelul de lemn, așa cum se vede ea din construcția de piatră păstrată pe cealaltă colină. Se vede cum zona dintre cele două coline în care se afla curtea castelului a fost înglobată de oraș și ca urmare în fosta curte a castelului s-au construit case.

pe aceste artere de transport. De altfel, castelele aflate pe o culme, au fost primele abandonate, deoarece erau mai izolate, și mai greu accesibile, ceea ce în vreme de pace reprezenta un dezavantaj.

I.1.3. Reprezentări plastice

Chiar dacă nu s-a păstrat nici o ruină a vreunui castel din lemn, imaginea lui este însă prezentă în reprezentări artistice, și apar unele descrieri relativ amănunțite în documente sau cronicile contemporane. Cele mai renumite reprezentări ale castelelor de lemn sunt cele din Tapiseria de la Bayeux (care este de fapt o broderie) confecționată în Anglia și care pe o lungime de aproximativ 70 metri (și o lățime de 50

Ilustrația 1.10 Tapiseria de la Bayeux – Castelul Dol

cm) redă evenimentele care au precedat cucerirea Angliei de către normanzi și se încheie cu bătălia de la Hastings, în care Harold moare, iar William iese victorios. Având în vedere că Episcopul Odo de Bayeux, Conte de Kent, a fost cel care a comandat producerea ei (sau, după alte surse, regina Matilda, soția lui William), secvențele redau întâmplările istorice din perspectiva normandă. Unul dintre primele evenimente se referă la pedepsirea Contelui Conan din Bretania de către Ducele William. Întrucât contele nu recunoștea autoritatea lui William, acesta îi atacă castelul din Dol, după cum se povestește pe tapiserie (ilustrația 1.10).⁴

Fuga lui Conan la Castelul Rennes (ilustrația 1.11) și apoi la Castelul Dinan, ne oferă șansa de a avea reproduceri stilizate ale tuturor acestor castele, pe care cercetătorii le consideră ca fiind construite din lemn, deși castelul Dol ar putea fi o construcție din lemn și piatră (Higham *Timber Castles* 150). Privind cu atenție broderiile, observăm că fiecare castel este reprezentat în mod diferit, cu detalii specifice (aspectul aproape pătrat al turnului crenelat din Dol, din care se văd doar două părți, sau cupola rotundă și ferestrele castelului din Rennes), lucru ce dovedește originalitatea fiecărei construcții. Pe de altă parte se observă și elementele comune, de exemplu faptul că sunt construite pe o colină și că se urcă pe un pod (suspendat sau nu) către

Ilustrația 1.11 Tapiseria de la Bayeux – Castelul Rennes

turnul principal. Există mai multe ipoteze privind corectitudinea acestor reprezentări, de la cea care presupune că ele sunt imagini izvorâte din fantezia artistului (sau artiștilor) până la cea care presupune că ar putea fi niște descrieri realiste, corecte ale castelelor. O altă interpretare consideră că desenatorul a reprezentat aceste castele după modelul structurilor existente în Anglia, pe care le-a considerat a fi asemănătoare cu cele din Franța (Higham *Timber Castles* 151). Chiar dacă reprezentările brodate ale castelelor sunt interesante și apar multe detalii care merită menționate și comentate, aceste imagini oferă mai degrabă informații generale.

⁴ Toate ilustrațiile cu reproduceri după tapiseria de la Bayeux (1.10, 1.11, 1.12) au ca sursă cartea de referință a lui Robert Higham *Timber Castles* (148-149).

În aceeași măsură, felul în care este prezentată construirea castelului la Hastings (ilustrația 1.12) poate doar să sugereze anumite detalii: de exemplu faptul că movila artificială pe care s-a construit castelul era alcătuită din straturi de diferite materiale sau că munca de construire a constat în principal în săparea pământului și ridicarea movilei. Nu este de mirare că poetul normand Wace, călugăr la mănăstirea Bayeux, a scris un secol mai târziu în poemul său: *Roman de Rou* (Poemul lui Rollo) că William adusese materialele pentru construirea castelului prefabricate din Normandia (Higham *Timber Castles* 144).

Ilustrația 1.12 Tapiseria de la Bayeux – construirea Castelului de la Hastings

Reprezentările de castele de lemn sunt relativ rare, iar imaginile unor astfel de construcții, care apar în diferite manuscrise, surprind clădiri care au doar câteva elemente de lemn, ca de exemplu parapete din lemn la nivelurile superioare ale zidurilor de piatră, sau poduri mobile din lemn. Este însă clar că dovezile scrise sunt mult mai bogate, și merită analizate mai detaliat.

I.1.4. Reprezentări în documentele contemporane

Există nenumărate referiri la castele, atât în cronicile medievale cât și în alte documente contemporane, unul dintre ele fiind *Domesday Book*. Întrucât castelele erau percepute ca instrumente defensive într-o luptă, nu este surprinzător faptul că ele sunt menționate în mai toate cronicile, deoarece acestea descriau de obicei evenimente importante, care tulburau viața oamenilor, cele mai frecvente fiind războaiele și conflictele între seniori sau între seniori și rege, care duceau, de cele mai multe ori, la asediarea castelelor. Cu toate acestea, detaliile relevante privind structura castelelor sunt destul de rare.

Cea mai folositoare descriere a unui turn din lemn aparținând unui castel este cea a Castelului din Ardres, construit în 1117 de Arnold II, conte de Boulogne. Lambert de Ardres⁵, care a scris „Istoria conților de Guines” (*Historia comitum Ghisnensium*), prezintă detaliat trăsăturile acestui „donjon”. Descrierea este foarte de relevantă și merită analizată cu atenție:

⁵ Lambert D’Ardes, cel care a scris această lucrare, era preotul parohiei Ardes, și era înrudit cu conții de Guines.

„Mai târziu când pacea între Manasses, conte de Guines, și Arnold, senior de Ardes, a fost restabilită, Arnold a construit pe colină (dunjonem)⁶ la Ardes o casă-turn de lemn (domus lignea turris) care depășea toate casele din Flandra acelei perioade atât în material cât și în măiestria lucrătorilor... capela era construită într-un loc convenabil, dominând totul în jur de sus din partea dinspre est a casei. ... La primul nivel la suprafața solului se aflau spații de depozitare pentru butoaie, cufere mari și ustensile domestice. La etajul de deasupra erau camerele în care locuiau și dormeau cei ce stăteau în castel, și anume cămărilor, camerele brutarilor și ale acelor care se ocupau cu băuturile, și de asemenea camera mare în care seniorul și soția sa dormeau. Legată de această cameră se afla o cameră mai intimă, care era dormitorul copiilor și al fetelor care aveau grijă de ei. În interiorul camerei mari era o parte separată în care devreme dimineață sau seara sau în timp de boală, sau pentru încălzirea fetelor și a copiilor înțărcați, se făcea focul. La acest etaj era de asemenea bucătăria, care era pe două nivele. La nivelul de jos erau îngrășați porcii, se creșteau găște și erau tăiați și preparați puii și alte păsări. La nivelul de sus bucătarii și servitorii munceau și preparau mâncărurile delicate pentru nobili, ceea ce necesita multă muncă grea din partea bucătarilor, și tot aici se pregăteau în fiecare zi și mesele slujitorilor din casă.

La ultimul etaj al casei erau camerele în care dormeau într-o parte băieții seniorului (când doreau), și în partea cealaltă fetele seniorului (pentru că erau obligate). Tot la acest etaj soldații, servitorii care trebuiau să întrețină gospodăria și cei care făceau de gardă, dormeau când puteau. Erau scări și coridoare de la etaj la etaj, de la camerele de locuit la bucătărie, de la o încăpere la alta...”⁷

⁶ Termenul original din text este „dunjonem”, tradus în limba engleză și franceză prin „motte”. „Dunjonem” ar putea fi o transformare a cuvântului vechi gallo-latin: „dunum” care înseamnă „colină”. Trebuie menționat că în limba latină exista și termenul „mota”, folosit de Alexander Neckham, și chiar de Lambert of Ardes atunci când a descris construirea unui donjon pe o colină înaltă (mota altissima) cu 60 de ani înainte (Higham *Timber Castles* 115); cu toate că autorul folosește doi termeni diferiți pentru a desemna colina, este de presupus că se referea la aceeași structură.

⁷ “Later, when peace had been established between Manasses count of Guines and Arnold lord of Ardes, Arnold built upon the motte (dunjonem) at Ardres a timber house (domus lignea) which was a marvelous example of the carpenter’s craft and excelled materials used in all contemporary houses in Flanders. ... the chapel was built in a convenient place overlooking all else from high up on the eastern side. ... The first storey was at ground level, and here were the cellars and granaries, the great chests, casks, butts and other domestic utensils. On the second floor were the residential apartments and common living quarters, and there were the larders, the rooms of the bakers and the butlers, and the great chamber of the lord and his lady, where they slept, on to which adjoined a small room which provided the sleeping quarters of the maidservants and children. Here in the inner part of the great chamber there was a small private room where at early dawn or in the evening, or in sickness, or for warming the maids and weaned children, they used to light a fire. On this floor also was the kitchen, which was on two levels. On the lower level pigs were fattened, geese tended, chickens and other fowls killed and prepared. On the upper level the cooks and stewards worked and prepared the delicate dishes for the lords, which entailed much hard work on the part of the cooks and here also the meals for the household and servants were prepared each day.

Cronicile medievale sunt surse de informații folositoare privind existența castelelor, dar în analiza observațiilor autorului trebuie să se țină seama de faptul că adesea el nu era un observator obiectiv, ci era loial seniorului care comandase scrierea respectivă, deci perspectiva lui era părtinitoare. Descrierea structurii construite de seniorul de Ardes este foarte detaliată și convingătoare, castelul său din lemn fiind dotat cu camere pentru întrebuințări variate, care fac locuința relativ confortabilă și spațioasă. Pe de altă parte, însă, afirmația că acesta realizase construcția cea mai impresionantă din zonă, poate fi o exagerare, deși se simte admirația sinceră a autorului care compară castelul cu un „labirint”, considerându-l deci, mare și greu de organizat. Este evident că nu toate turnurile de lemn erau la fel de spațioase și de armonioase ca turnul de la Ardes, dar este de asemenea probabil că și turnurile de lemn aveau un anumit grad de sofisticare și că în construirea lor se avea în vedere și confortul locatarilor.

Se observă faptul că sala principală a castelului se afla la primul etaj, un lucru des întâlnit și în construcțiile ulterioare, de piatră. Tot la primul etaj se afla camera seniorului și a soției sale, care se bucurau deci de intimitate, copiii având o cameră separată, în care dormeau alături de servitoarele care aveau grijă de ei. Se menționează că focul se aprindea doar în această cameră mică, dimineața, seara sau dacă era cineva bolnav, și deci în general în clădire era destul de frig.

Bucătăria se afla în interiorul turnului, ceea ce era mai rar întâlnit, întrucât bucătăriile se construiau în curte pentru a se diminua pericolul ca turnul de lemn să ia foc. Totuși avantajul era că mâncarea pregătită ajungea mult mai repede pe masa seniorului, și deci nu avea timp să se răcească. Structura bucătăriei era de asemenea complexă, și se întindea pe două etaje; aici se pregăteau atât mâncăruri pretențioase pentru familia seniorului și invitații lor cât și mai simple pentru restul locuitorilor castelului.

Există multe alte cronicile în care diferite castele sunt menționate, și se presupune că multe castele din secolul al XI-lea erau construite din lemn. Aceste mențiuni, însă, nu sunt relevante pentru analiza structurii castelului de lemn, ci mai degrabă pentru discutarea rolului pe care îl aveau castelele. Ce trebuie totuși subliniat este că după venirea la domnie a lui Henric al II-lea (în 1154) nu se mai consemnează în documentele vremii construirea vreunui castel de lemn în Anglia (deși se amintește despre construirea unor castele de lemn în Țara Galilor sau în Irlanda,

On the top floor of the house there were small rooms in which, on one side, the sons of the lord slept when they wished to do so, and, on the other side, his daughter as they were obliged. There too the watchmen, the servants appointed to keep the household and the ever-ready guards, took their sleep when they could. There were stairs and corridors from floor to floor, from the residential quarters to the kitchen, from chamber to chamber...”(Higham *Timber Castles* 115-6).

ca parte a aceleași politici de cucerire și stăpânire pe care normanzii au aplicat-o în Anglia la venirea lor (Pounds 21).

Deși unele turnuri construite de normanzi imediat după sosirea lor în Anglia erau din piatră, majoritatea castelelor construite de ei au fost inițial din lemn. Acest lucru s-a datorat faptului că lemnul era materialul de construcție cel mai răspândit în Anglia, fiind folosit și de anglo-saxoni. Necesitatea de a construi repede și de a finisa cât mai curând construcțiile impunătoare, menite să-i uimească pe cei cucerțiți, a fost un alt motiv pentru care lemnul a fost preferat. Castelele erau impresionante, chiar dacă erau făcute din lemn, iar rapiditatea cu care au fost ridicate le-a făcut și mai impunătoare.

În orașele mari, în care probabil existau deja clădiri din lemn mai mari și unde s-a dorit ca prezența normanzilor să fie mai vizibilă s-a construit de la început în piatră (în Londra în primul rând, dar și în Exeter sau Chester). Materialul de construcție s-a importat din Normandia (piatră de o calitate superioară din Caen), dar pentru anumite părți ale construcțiilor se folosea piatră de calitate inferioară, adusă din carierele locale.

Castele de piatră, mult mai costisitoare, care necesitau ani de zile pentru a fi terminate (Turnul Alb din Londra a fost definitivat după moartea lui William I), erau un simbol al stabilității, a faptului că prezența normanzilor nu era ceva trecător. Aceste construcții majestuoase din piatră, atât de diferite de structurile din lemn ale anglo-saxonilor, care nu construiau din piatră (poate cu excepția unor biserici mici), induceau în populația cucerită, mai mult decât turnurile de lemn ridicate pe o colină, sentimente de frică și admirație.

Ilustrația 1.13 Castelul din Canterbury – ruinele turnului dreptunghiular (donjonului)

Apariția castelelor de piatră este deci o declarație de victorie mai categorică decât cele făcute, în grabă, din lemn. Ele dovedesc siguranța normanzilor, care nu se mai temeau de răzvrătiri spontane, ale unei populații dezorganizate, ci se pregăteau pentru o rezistență de considerabilă în fața atacurilor inițiate de egalii lor. De altfel atât William cât și fiii lui au trebuit

să țină piept nobililor normanzi nemulțimiți, a căror îndrăzneală a fost de cele mai multe ori iertată (după cum se va vedea în capitolul al II-lea).

Castelele de piatră erau emblema unei alte mentalități, cea a regilor (și nobililor) care doreau să își afirme puterea economică și nu doar politică și aveau certitudinea că autoritatea lor era incontestabilă. Iar dacă exista cineva care se ridica împotriva ordinii regale, încercarea sa era sortită eșecului, lucru dovedit de victoriile regilor normanzi (William I, William II, Henric I). Cel care a făcut ca regalitatea să pară slabă în fața nobililor, a fost Stephen (ce era într-un fel un uzurpator). Dar autoritatea regală a fost confirmată de Henric II, unul dintre cei mai prolifici constructori de castele.

I.2. Castelele – turnuri din piatră

După cum s-a precizat în sub-capitolul anterior, adesea castelele de lemn au fost înlocuite cu castele de piatră. Este cazul castelelor de la Canterbury (Kent), Warwick (Warwickshire), Helmsley (Yorkshire), York (cunoscut sub numele de Turnul lui Cliford – Cliford's Tower – în Yorkshire), Arundel (Sussex), Pembroke (South Wales), Launceston (Cornwall), Conisbrough (Yorkshire) etc. Multe dintre aceste castele au evoluat și și-au modificat aspectul de-a lungul secolelor. În rândurile ce vor urma se va discuta aspectul castelelor de piatră construite în secolul al XII-lea. Ruinele care se pot observa în zilele noastre prezintă o varietate mare de modele, lucru ce dovedește atât originalitatea constructorilor și a celor care au comandat și plătit aceste turnuri, cât și dorința acestora de a îmbunătăți un model deja cunoscut.

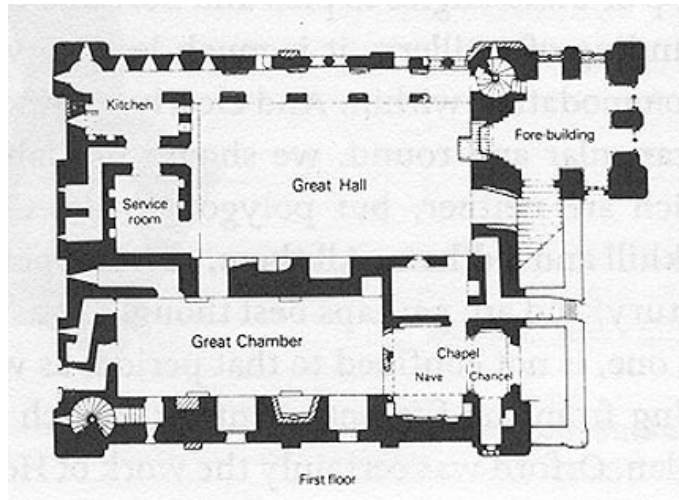
Castelele din piatră erau mai greu de ridicat decât cele din lemn, necesitau o putere economică mai mare din partea seniorului, atât pentru a le construi cât și pentru a le întreține. Așezarea aleasă era studiată cu multă grijă și adesea se construia în locul unui castel de lemn tocmai pentru că acea poziție se dovedise favorabilă.

Ilustrația 1.14 Castelul Norwich – Turnul dreptunghiular al castelului (donjonul)

I.2.1. Castele de piatră cu plan dreptunghiular

Primele castele de piatră urmăreau modelul dreptunghiular al castelelor de lemn. Un astfel de exemplu este castelul din Canterbury (ilustrația 1.13) al cărui turn din piatră a fost construit între 1085-1125. Zidurile au ferestre mici dar nu înguste, cu arcade rotunde, în stilul arhitectural romanic. Castelul din Norwich (început în 1093 și terminat în 1121), de o importanță strategică mai mare, este mult mai impunător (ilustrația 1.14). Ambele castele au fost inițial construite din lemn, imediat după Cucerirea Normandă, și au fost reconstruite și consolidate în prima jumătate a secolului al XII-lea. Analizând structura încăperilor observăm faptul că în aceste turnuri sala principală se află de obicei al primul etaj, iar la parter se află camerele de depozitare.

Ilustrația 1.15 Castelul din (Castle) Rising – planul primului etaj, se vede poziționarea capelei cu acces atât dinspre sala principală cât și dinspre camera personală seniorului

În toate aceste castele (din Norwich, Rochester, Hedingham, Castle Rising, etc) există o capelă în interiorul turnului, care se află în apropierea sălii principale (ilustrația 1.15). În toate turnurile principale ale castelelor apar latrine construite în grosimea zidurilor. Încălzirea se făcea inițial prin amenajarea unui loc în mijlocul camerei (șemineul care se vede astăzi în castelul din Castle Rising fiind o inovație a secolului al XV-lea). Dar în timp (prin secolul al XIII-lea) a apărut și inovația construirii șemineului în grosimea zidului castelului. În majoritatea castelelor se construia

Ilustrația 1.16 Castelul din Castle Rising – se observă structura mai scundă în care se află scările spre sala principală aflată la primul etaj, întărind apărarea intrării.

o fântână chiar în interiorul turnului principal sau în curte.

Castelul din satul Castle Rising (în apropiere de Kings Lynn, comitatul Norfolk), construit în secolul al XII-lea, încearcă să copieze structura și decorația exterioară a turnului regal din Norwich (ghidul oficial al castelului din Castle Rising 4). Atitudinea mândră a lui William d'Albini, care tocmai se căsătorise cu regina Alice, văduva regelui Henric I, ar fi stat la baza dorinței acestuia de a imita castelul Norwich, al cărui supraveghetor era unchiul său, Hugh Bigot (fratele mamei sale, Maud), care era totodată și guvernator (*sheriff*) al orașului Norwich (1122).

Acesta remodelase intrarea castelului, care se afla la etajul întâi, consolidând intrarea printr-un corp de clădire (*forebuilding*) care bloca intrarea unui grup numeros de atacanți de-odată. Această structură, care apare și la Castelul din Castle Rising (ilustrația 1.16), este întâlnită și la alte castele ca de exemplu castelul din Rochester, castelul din Dover, etc. Lucrările la castelul din Castle Rising

Ilustrația 1.17 Castelul din (Castle) Rising – șanțul care înconjoară colina pe care se află castelul

au început în 1140, deși nu se întrevădea nici o activitate militară. Castelul din Norwich, spre deosebire de cel din Castle Rising, era important din punct de vedere strategic și fusese deja atacat în revolta nobililor normanzi din 1075, când Contesa Emma îl apăraseră foarte onorabil, și obținuse în final condiții favorabile de predare.

Motivele construirii castelului nu sunt de natură militară, ci probabil William d'Albini, mândru fiind de căsătoria sa cu o regină, a dorit să construiască o locuință impresionantă, demnă de ea. Este interesant de observat că deși castelul din Castle Rising a fost construit fără a avea în vedere nici o amenințare militară, el totuși urmărește regulile generale specifice castelelor în acele timpuri. De exemplu faptul că sala principală se află la etajul întâi, mai greu accesibilă unor eventuali atacatori sau faptul că este construit pe o movilă plată care este înconjurată de un șanț (ilustrația 1.17). S-a observat că în multe cazuri, castelul de piatră este construit pe o colină deoarece înlocuiește o structură anterioară de lemn (castelul din York), dar spre deosebire de această situație castelul din Castle

Rising este construit pe o colină doar din motive estetice, pentru a impresiona și prin poziția aleasă. Spre deosebire de castelele amintite până acum, care se aflau în mijlocul orașului și din care se păstrează doar turnul, la Castle Rising, castelul se află la marginea localității, având într-o parte lanuri de cereale. Faptul că dezvoltarea localității în timp a fost relativ redusă (Castle Rising nu se compară cu orașe mari ca Norwich sau Canterbury) a permis castelului să-și păstreze relativ nealterat spațiul din jur. Într-o parte, se pot observa și ruinele bisericii construită de William d'Albini Pincena, tatăl celui care a construit castelul. Este o biserică construită parțial cu dale romane, refolosite și care fusese îngropată de pământul din valul de pământ care înconjoară marginea colinei. Se vede cum castelul continuă să fie o imagine impunătoare care domină regiunea înconjurătoare în ciuda faptului că în secolele trecute sătenii au luat piatră din zidurile sale pentru a-și clădi propriile case.

În fiecare perioadă medievală s-au construit castele, indiferent dacă a fost vorba despre o perioadă de prosperitate (Henric I sau Henric II) sau una de anarhie (în timpul domniei regelui Stephen). Turnul Alb din Londra și castelul din Colchester au fost începute de William Cuceritorul și terminate de fiul său William Rufus (în aceeași perioadă s-au construit și multe castele de lemn), turnurile de piatră ale castelelor din Canterbury și Norwich au fost terminate în vremea regelui Henric I, castelul din Castle Rising și Castelul din Hedingham (1140) au fost construite în vremea domniei lui Stephen, iar multe alte turnuri de piatră (la Scarborough –ilustrația 1.19, Orford, Tickhill etc.) au fost construite în vremea regelui Henric II.

Starea de decădere a castelului din Scarborough, ca și a multor alte castele (din Kenilworth, din Helmsley sau din Raglan) nu se datorează în primul rând naturii sau trecerii timpului, ci trupelor parlamentare care, după ce au câștigat Războiul Civil (1642-1649), au dărâmat câte un zid al castelelor, cu scopul de a le face neutilizabile dacă ar fi început un alt război.

Ilustrația 1.19 Castelul din Scarborough – donjonul

Ca structură, turnul din Scarborough (ilustrația 1.19), construit în secolul al XII-lea, urmează același tipar ca și castelele discutate până acum, din Norwich sau din Castle Rising, având o clădire exterioară (forebuilding) care protejază treptele ce duc la sala principală de la primul etaj. La fel ca la celelalte castele există pereți masivi, ferestre mici terminate într-un arc de cerc, o capelă în interiorul clădirii, etc.

Un ultim exemplu de turn pătrat este castelul din Rochester, construit imediat după Cucerirea Normandă, poate chiar în anul 1066. Se pare că inițial castelul a fost construit din lemn pe o movilă aflată la o distanță de aproximativ 300 m, pe Bosley Hill (Thompson A. H. 128, Armitage 196). Alți cercetători consideră că turnul de lemn care se poate să fi fost construit pe acea colină ar fi fost doar un castel folosit în asediul Castelului Rochester în 1216 sau în 1264 (*Rochester Castle the Official Guide*). Zidul împrejmuitoare, în care din loc în loc sunt construite turnuri, este cea mai veche parte a castelului, datând din timpul lui Gundulf, Episcop de Rochester între 1077 și 1108. Episcopul Gundulf a fost cel care întocmit și planurile castelului de la Colchester, și chiar ale Turnului Alb din Londra. Episcopului de Rochester, Gundulf, îi aparține o parte din zidul înconjurător (ilustrația 1.20), cu turnurile laterale (pătrate ca secțiune), secțiune care este cea mai veche parte a castelului între 1087-1089⁸ (*Rochester Castle Official Guide* 20). Turnul construit de acesta tot din piatră nu s-a păstrat. Turnul de piatră din curtea castelului, ale cărui ruine pot fi încă observate, a fost construit însă mai târziu de William de Corbeil, Episcop de Canterbury între 1123 și 1136, căruia i se dăduse autoritate peste castelul din Rochester, în vremea regelui Henric I (1100-1135).

Ilustrația 1.20 Castelul din Rochester – zidul înconjurător masiv, cea mai veche parte a castelului actual

Turnului principal i s-a dat o formă paralelipipedică, având turnuri cu secțiune pătrată în cele patru colțuri. Vorbind despre evoluția formelor, trebuie amintit faptul că unul dintre turnurile laterale a fost reconstruit după ce a fost distrus de Regele John în asediul din 1215 și

⁸ Între anul în care s-a urcat pe tron William Rufus (1087) și anul în care a murit Lanfranc (1089).

spre deosebire de forma pătrată inițială, care se poate observa la celelalte turnuri, acesta a primit o formă rotundă (ilustrația 1.21).

Urmărind structura camerelor de pe fiecare plan se observă existența capelei (ca în toate castelele discutate până acum), galeriile murale, care pot gazdui scări spre un etaj superior sau latrine. Capela se afla la etajul al doilea care era etajul principal la care se afla sala mare în care se desfășurau activitățile obișnuite ale castelului și în care aveau loc petrecerile. Sala era mai înaltă, întrucât la etajul imediat superior nu exista podea, ca atare sala era luminată prin ferestrele de la ambele etaje. Mai mult, galeriile murale de la etajul superior se deschid spre sala principală asemenea unor balcoane. Aceste „coridoare” fac legătura între diferite încăperi printre care și latrina săpată de asemenea în zid. Un detaliu deosebit este fântâna care este construită chiar în centrul turnului și la care accesul este posibil de la toate etajele, chiar și de la parter, care era folosit doar pentru depozitare. Intrarea în castel se face direct la etajul întâi unde se ajunge într-o anticameră aflată în corpul de clădire adiacent structurii paralelipipedice propriu-zise (forebuilding) și la care se ajunge urcând niște trepte exterioare.

I.2.2 Castelele cu turnuri cilindrice

Castelele cu o secțiune în formă dreptunghiulară nu erau singurul model de turn. Tot în secolul al XII-lea s-au construit și turnuri de castele cu forme cilindrice, ca cel de la Launceston (în a doua jumătate a secolului al XII-lea) sau turnul castelului Arundel (construit în jur de 1140). Tot o construcție parțial circulară este și castelul din Conisborough (construit în 1180) sau cel din Orford (construit între 1165-1173).

Mai mulți cercetători au insistat pe o succesiune a construcțiilor de lemn urmate de cele de piatră și de asemenea a turnurilor dreptunghiulare urmate cronologic de turnurile cilindrice (Thomson A.H. 83-187). Se observa că în

Ilustrația 1.21 Castelul din Rochester se poate observa turnul de colț rotund

urma cruciadelor, cavalerii au constatat eficiența sporită a turnurilor rotunde care nu mai aveau colțuri ce ar fi putut fi mai ușor minate (ca la Rochester) și care micșorau vizibilitatea. Această teorie, care considera că funcția definitivă a castelului este cea militară și asocia evoluția arhitecturală a castelului cu lărgirea cunoștințelor legate de tehnica militară în Evul Mediu, este însă pusă sub semnul întrebării de istoricii moderni (Liddiard 1-11). Deși este evident că primele turnuri au avut o secțiune dreptunghiulară și că turnurile cilindrice s-au răspândit cam în a doua jumătate a secolului al XII-lea, există multe turnuri dreptunghiulare care s-au construit concomitent și ulterior acestei perioade, ca urmare este mult mai firesc să tragem concluzia că opțiunea unui senior pentru o anumită formă de turn, sau alta, depindea „probabil de modă, iar moda locală varia de la o regiune la alta, sau depindea de dorința și bunul plac al anumitor seniori sau ale celor care coordonau construcțiile” (Brown 52). Astfel s-a observat că funcția castelelor nu era doar militară, ci și estetică, seniorii dorind să-i impresioneze atât pe seniorii din jur cât și pe vecinii inferiori din punct de vedere social (țărani și orășeni) prin splendoarea castelelor lor, care scotea în evidență influența lor importantă din punct de vedere politic sau economic. Originalitatea modelului castelului era un motiv de mândrie, la fel ca și mulțimea și valoarea obiectelor decorative din interior.

Ilustrația 1.22 Castelul din Orford

Voi discuta câteva astfel de exemple în încercarea de a înțelege structura lor (așa cum s-a păstrat). Castelele cu turnuri cilindrice nu se pot împărți în categorii clare cu trăsături asemănătoare, întrucât structura lor este foarte variată și adesea chiar singulară. Totuși, le putem împărți în două mari grupuri. În primul rând avem turnuri (aproximativ) cilindrice construite în mijlocul unei curți interioare cu o altă formă. Cele mai reprezentative exemple, fiecare unic în felul său, sunt Castelul din Orford (ilustrația 1.22) (care are trei contraforturi care întăresc structura principală cu o formă cilindrică), cel din Conisborough (care are șase contraforturi), sau cele din Pembroke și Skenfrith (care are o formă cilindrică simplă).

Primele două castele menționate s-au păstrat foarte bine și în urma ultimelor restaurări se poate observa structura interioară a camerelor, întrucât s-au refăcut podelele. Se poate vedea cum, în cazul castelului Orford, contraforturile sunt folosite pentru a adăposti scări ce fac legătura între etaje, sau pentru latrine. Ferestrele ce apar atât în pereții contraforturilor cât și în zidul propriu-zis al turnului, par să diminueze austeritatea clădirii și, chiar dacă sunt înguste, dovedesc faptul că s-a ținut cont și de confortul locuitorilor, pentru care lumina era o necesitate.

Cu totul alta este situația în cazul turnului de la Conisbrough (ilustrația 1.23) care nu are nicio fereastră la primul etaj, și la celelalte două etaje câte două, câte una la sala principală și la latrina, de la fiecare etaj. Disconfortul, care ar fi putut să existe din cauza ferestrelor mici, este însă compensat de existența unor șeminee în zidul gros al turnului.

Trebuie însă menționat că la ultimul etaj, chiar în grosimea contrafortului, este așezată capela care spre deosebire de restul clădirii se bucură de existența a trei ferestre, destul de înguste. Scările sunt de asemenea construite în grosimea zidului, cum era de așteptat, și permit accesul la capelă, la etajele superioare, și la latrină.

În al doilea rând, o grupă distinctă este cea a castelelor ale căror ziduri înconjurătoare sunt circulare, turnul din interior având o secțiune pătrată. Este cazul castelului din Pickering sau din Totnes, care au forma

Ilustrația 1.23 Castelul din Conisbrough – donjonul

tipică a unui castel construit pe o colină (motte and bailey castle), cu zidurile (reconstruite în piatră, în secolul al XIII-lea) înconjurând o curte interioară circulară, în care se mai vede încă temelia unui turn cu secțiunea pătrată. În asemenea situații, când zidurile înconjurau o curte relativ mică, se construiau diferite alte clădiri lipite de ziduri, astfel încât grosimea zidului ajunge să fie folosită ca zonă de locuit sau depozitare (ilustrația 1.24).

Analizând cu atenție zidul castelului din Totnes se pot observa pe interior resturile de la grinzile de piatră care dovedesc existența unei clădiri lipite de zid. Latrina construită în grosimea zidului are însă o fereastră înspre curtea interioară, la fel ca și coridorul care duce la ea, ceea ce dovedește că nu existau construcții de-a lungul întregului zid (ilustrația 1.24). Pe de altă parte observăm că structurile construite lângă zid și încăperile aflate în interiorul zidului constituiau un întreg, o structură compozită care era în același timp și unitară.

Ilustrația 1.24 Castelul din Totnes – zidul ce înconjură curtea interioară de la vârful colinei, se văd scările care duc la latrina construită în grosimea zidului, și vârful pietrelor, asemeni unor bârne, de unde pornea acoperișul unei clădiri lipită de zid. Se vede că zidul înconjurător este foarte gros, iar garnizoana se puteau deplasa pe drumul de strajă.

Castelul din Launceston este poate un exemplu interesant de analizat întrucât s-a păstrat atât zidul de incintă din exterior (circular) cât și turnul propriu-zis, ale cărui ziduri, care au tot o formă cilindrică, se află foarte aproape de zidul exterior (ilustrația 1.25), întreaga structură fiind plasată pe partea superioară a unei coline cu o suprafață relativ mică. Mai mult chiar există urme lăsate de grinzile de legătură care dovedesc că între cele două structuri existau punți de legătură care formau o platformă folosită pentru observație. Lipsa ferestrelor la primul etaj dovedește de asemenea acest lucru. În turnul central se intra printr-o ușă cu arcade ascuțite (ilustrația 1.25, dreapta), iar, spre deosebire de camera de la parter care, precum am spus, nu avea ferestre, la etaj se observă existența unei ferestre destul de largi și a unui semineu care puteau asigura confortul

Ilustrația 1.25 Castelul din Launceston – distanța dintre zidul de incintă și turnul central propriu-zis este foarte mică

locuitorilor. Rolul rezidențial al acestui turn era însă destul de redus, întrucât el era folosit mai mult ca punct de observație a zonei înconjurătoare. În curtea din exteriorul acestei clădiri aflate pe colină existau mai multe clădiri în care locuiau seniorul (Richard of Cornwall, care a primit titlul de Conte de Cornwall și domeniile aferente lui, inclusiv Lauceston, de la fratele său Henric al III-lea, în secolul al XIII-lea) și oaspeții lui.

Castelul din Lauceston nu a avut în centru o curte interioară, iar cel din Totnes pare să fi avut clădiri doar pe lângă zidul înconjurător. Un astfel de castel devine o structură circulară al cărei centru rămâne gol, iar zidul exterior devine suficient de gros pentru a adăposti toate camerele necesare, păstrând o curte interioară în centru. O astfel de structură (cu pereți rezistenți, dar goală în interior) era asemănată cu o scoică (shell keep). Cel mai cunoscut castel care ilustrează această structură este castelul din Restormel (ilustrația 1.26), care a fost refăcut în secolul al XIV-lea după acest plan. Se face totuși diferența (destul de mică) între construcții care au fost construite de la început după un anumit model și cele care au evoluat și au căpătat această structură în timp.

Este foarte important de menționat că în unele castele construite în secolul al XII-lea (asemenea celor discutate până acum), turnul a fost puțin timp folosit ca reședință. Probabil acest lucru se datorează și faptului că se afla pe o colină și era greu accesibil, efortul de a ajunge acolo fiind nejustificat pe timp de pace. Un alt motiv poate fi lipsa spațiului, camerele fiind relativ înghesuie și nu prevedeau spațiu suficient pentru copii sau servitori. Ca atare în secolul al XIII-lea, în multe din castelele amintite, s-au construit în curtea interioară cea mai apropiată de turn, pe lângă ale

Ilustrația 1.26 Castelul din Restormel – imaginea ruinelor clădirilor dispuse circular, privite din curtea interioară; se vede o fereastră de la sala principală și locul unde era șemineul

clădiri folosite pentru depozitare, o sală mare care găzduia adunările celor ce locuiau în castel și petrecerile patronate de senior. Urmele acestor clădiri se pot observa în castelele din Launceston, Totnes, și Pickering, dar și la castelele din Richmond, Okehampton sau Scarborough. Această

tendință de a construi o sală într-o clădire separată de turnul principal a fost adoptată cu succes și de regele Ioan, care la începutul secolului al XIII-lea a construit la mai multe dintre castelele sale o clădire numită „Gloriette”, care oferea cazare oaspeților și găzduia și petrecerile, date în cinstea lor.

Pe de altă parte trebuie menționate și castelele care nu au primit aceste adăugiri: castelul din Rochester, din Orford sau cel din Norwich, care erau castelele sub autoritate regală și care au avut doar un rol militar sau administrativ, nefiind folosite ca reședințe de către rege, sau, pe de altă parte castelele din Castle Rising sau Hedingham care au fost construite în primul rând ca reședința cea mai importantă a seniorului care le-a construit (William d’Albini și respectiv Aubrey II de Vere) și care au rămas de-a lungul istoriei lor doar reședințe, nefiind implicate niciodată în conflicte armate.

Am amintit că la Totnes castelul a căpătat în timp forma unui turn-scoică (shell keep) prin construirea de-a lungul anilor a clădirilor de-a lungul zidului circular aflat pe colină, clădiri care erau în principal de lemn. În alte situații însă castelele circulare erau construite de la început cu o astfel de structură unitară, toată din piatră și care aveau o curte interioară, folosită doar pentru plăcerea seniorului.

Astfel de exemple sunt castelul din Restormel sau cel din York (Clifford’s Tower). Castelul din Restormel⁹ (ilustrația 1.26) a fost construit în piatră probabil la sfârșitul secolului al XIII-lea (de către Edmund, fiul lui Richard, conte de Cornwall), dar în același loc s-a aflat un castel de lemn sau de lemn și piatră, lucru dovedit și de poziția acestuia pe o colină, care însă nu este artificială, ci naturală (*Restormel Castle Official Guide* 3). Se observă zidurile clădirilor din interior care plasează sala mare, bucătăria și alte camere într-un spațiu unitar.

Sala cea mare avea două ferestre mari și un șemineu plasat între ele, iar la marginea ei se afla o încăpere destinată seniorului. Pe pereții groși de lângă ferestre, de o parte și de alta, se afla câte un postament făcut din piatră pe care se putea sta pentru a admira priveliștea. Astfel de locuri de stat lângă fereastră se aflau și la camera seniorului din castelul din Chepstow și la sala principală, construită în secolul al XIV-lea, de la castelul din Kenilworth, semn al importanței acordate confortului locuitorilor. Camerele principale: sala mare de banchete și camera

⁹ Restormel nu este un oraș, ci o regiune, în Cornwall care și-a luat numele de la castel. Castelul se află în apropiere de râul Fowey, iar cea mai importantă localitate din apropiere este Lostwithiel, aflat la aproximativ doi km. În majoritatea cazurilor castelul se află în interiorul sau în apropierea unei localități cu același nume, care, fie a existat înaintea castelului (și a dat numele castelului), fie a fost construită o dată cu castelul.

seniorului se aflau la etajul superior, iar la nivelul solului se aflau pivnițele și alte spații de depozitare. Se mai pot observa în ziduri urmele de la bârnele de lemn care susțineau podeaua.

Tot la etajul superior, în partea aproximativ opusă intrării iese în evidență capela, care iese în exteriorul cercului castelului și a cărei fereastră a fost blocată în timpul Războiului Civil. Ca pregătire pentru asediul din timpul Războiului Civil, pe lângă blocarea ferestrei, s-a și construit o platformă deasupra capelei, la nivelul zidurilor.

Castelul Restormel era la scară mică ceea ce castelele concentrice ale lui Edward I (la sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea) urmau să devină la o scară mult mai mare, un castel fără un turn central, ale cărui clădiri se vor construi pe lângă ziduri, consolidând astfel și structura zidurilor.

I.2.3 Castelele concentrice din Țara Galilor construite în timpul lui Edward I

După cum am arătat, pe la mijlocul secolului al XIII-lea a apărut un alt model de castel, care nu mai avea turn central, iar toate clădirile: sala principală, locuința seniorului sau alte dependințele erau construite lângă zidul înconjurător. Acest model prevedea o curte interioară largă, pătrată (sau circulară în cazul castelului Restormel), care oferea suficient spațiu pentru toate activitățile. Un detaliu comun la aproape toate castelele de acest fel este existența turnurilor impresionante construite în colțuri și de o parte și de alta a intrării (sau a intrărilor).

Structura ce se poate observa la două intrări așezate simetric, de o parte și de alta a curții castelului, și care este de forma unui turn (sau două turnuri unite) se numește „barbacană” (*barbican*) și scopul de a forța armata invadatoare să intre în curte printr-un spațiu relativ îngust ce-i obliga pe cuceritori să înainteze încet, care avea în tavan și găuri prin care se puteau lansa, de sus, asupra atacatorilor, lichide fierbinți și/sau inflamabile (*murder holes*). Astfel de structuri apar și în castelele ulterioare, ca de exemplu la cel din Bodiam (ilustrația 1.35). Castelul Caerphilly este primul castel care a fost construit de la început după acest model concentric (Pounds 165). Castelul situat pe o insulă are două rânduri de ziduri care înconjoară o curte interioară, iar clădirile sunt lipite de ziduri. Porțile sunt de asemenea apărate de câte două perechi de turnuri (ilustrația 1.27), atât în partea de vest (care reprezintă intrarea propriu-zisă), cât și în partea de est, care face legătura cu insula din est. Lacul din jurul insulelor au fost construit artificial, iar materialul rezultat a fost folosit pentru uniformizarea terenului pe insule sau pentru construirea digurilor care urmau să păstreze apele direcționate astfel încât să

înconjoare castelul. Se pare că Gilbert de Clare, seniorul care a construit castelul, a fost influențat de imaginea castelului din Kenilworth, la al cărui asediu (1266) a participat, atunci când a ales un loc înconjurat de ape pentru castelul său (*Caerphilly Castle The Official Guide* 8-9).

Castelul Caerphilly a fost început în anul 1268, în același an în care s-a construit și zidul înconjurător al castelului din Cardiff (castel care i-a aparținut de asemenea lui Gilbert de Clare, Lord de Glamorgan¹⁰). În anul 1270 construcția a fost întreruptă din cauza atacului prințului Llywelyn ap Gruffydd, dar a fost reluată în anul 1271, după ce Llywlyn fusese împins din nou pe

Ilustrația 1.27 Castelul din Caerphilly – poarta de vest, încadrată de două turnuri. Se pot vedea ruinele turnului de colț.

teritoriul său. Construcția s-a încheiat foarte repede, ceea ce dovedește nu doar teama de atacurile galezilor, ci și resursele bogate de care dispunea contele Gilbert de Clare.

Trebuie amintită pe scurt situația politică existentă între cele două țări: Anglia și Țara Galilor (Wales). Granița dintre Țara Galilor și Anglia fusese dintotdeauna o zonă de conflict, iar lorzilor englezi care stăpâneau teritoriile din apropierea graniței li se dăduseră întotdeauna puteri sporite pentru a face față atacurilor galeze. Castelul a fost construit în mod evident ca un spațiu ce trebuia să intimideze potențialii adversari, fiind la granița cu Țara Galilor, cu atât mai mult cu cât, după cum am spus, Prințul Llywelyn atacase deja castelul când nu era încă terminat. Castelul avea rolul nu numai de a respinge cu succes un eventual atac, ci mai degrabă să-i descurajeze pe atacatori cu totul. Contele Gilbert de Clare și-a atins scopul, întrucât castelul Caerphilly nu a mai fost atacat. Totuși motivul pentru care conflictul în zonă a scăzut este faptul că influența engleză s-a extins până în interiorul Țării Galilor și prin urmare importanța strategică a acestui castel a scăzut și clădirile au fost lăsate să decadă.

¹⁰ Glamorgan era una dintre regiunile istorice al Țării Galilor. Deși inițial era o zonă rurală de o importanță minoră, după cucerirea normandă a ajuns o regiune de graniță între Țara Galilor și Anglia, și o zonă de conflict între prinții galezi și seniorii anglo-normanzi. Datorită acestui lucru s-au construit multe castele normande.

În urma a două războaie succesive toată Țara Galilor a fost cucerită (inclusiv nordul care fusese independent până la sfârșitul secolului al XIII-lea) de Edward I. Acest lucru a avut ca rezultat scăderea importanței (din punct de vedere militar) a castelelor din sudul Țării Galilor, și necesitatea construirii unor castele (și alte fortificații) în nord, care să consolideze zona de nord, care tocmai fusese cucerită. Castelele construite de Edward I au fost eficiente ca instrumente de consolidare a puterii politice, întrucât, în ciuda încercărilor repetate de alungare a englezilor, galezii nu au reușit să-și recucerească independența; ca reședințe regale, castele au fost însă un eșec, deoarece sălile mari și impunătoare de banchete au rămas goale, iar apartamentele regelui sau ale reginei din fiecare castel nu au fost folosite decât foarte rar și doar în primii ani după ce au fost construite.

Vom discuta puțin structura castelului din Flint, care a fost construit după primul război, în 1277. El se afla la o distanță de o zi de mers față de Chester, cel mai important oraș din zonă, iar proviziile erau aduse pe râul Dee. Structura este destul de tradițională, având un turn principal, aflat în colțul curții interioare, care are în celelalte colțuri turnuri mai mici, dar egale între ele. Urme pătrate în ziduri atestă existența unor construcții de lemn la partea de sus a zidurilor. Aceste structuri măreau suprafața pe care se puteau deplasa soldații pentru a ține sub observație regiunea înconjurătoare.

În afara turnurilor din cele patru colțuri, în interiorul zidurilor există urme ale unor clădiri (cu secțiune dreptunghiulară), ceea ce face castelul din Flint un exemplu târziu de castel cu o structură obișnuită, singura inovație fiind importanța sporită a turnului circular din colț, care era probabil cel mai important din punct de vedere strategic. Fântâna, aflată într-una din galeriile murale aflată la baza acestui turn, atestă o dată în plus acest lucru.

Acest castel mic trebuia în primul rând să marcheze prezența engleză în zonă, iar importanța lui simbolică era mare, dovadă fiind faptul că atunci când războiul al doilea a fost pornit (1282), castelul a fost asediat de Dafydd, fratele lui Llywelyn ap Gruffydd, prințul cu cea mai mare autoritate în Țara Galilor. Chiar dacă războiul s-a terminat un an mai târziu cu înfrângerea definitivă a galezilor, au urmat revolte ulterioare. Castelul a fost din nou atacat în timpul uneia din aceste revolte (1294), și pentru a nu fi cucerit, i s-a dat foc. Ulterior, după înfrângerea galezilor, a fost reconstruit.

O diferență importantă între castelele construite de Edward I în nordul Țării Galilor și cele construite de băștinași era faptul că Edward I considera accesul la mare esențial pentru un

castel. Astfel, toate castelele cucerite de la galezi erau lăsate în paragină dacă nu erau accesibile pe mare (este cazul castelelor din Dolwyddelan și Ewloe, aflate în ținuturi muntoase împădurite). În măsura în care acest lucru era posibil, se realiza un canal care să facă legătura cu marea (este cazul castelului din Rhuddlan, unde cursul râului Clwyd, pe malul căruia se află castelul, a fost adâncit pe o distanță de 3,5 km pentru a realiza un canal cu o adâncime sporită spre mare).

Castelul din Conway (ilustrația 1.28) a fost construit după cel de-al doilea război, începând cu 1283, cu o viteză uimitoare, folosind forță de lucru din toată Anglia și resurse financiare importante¹¹. Castelul din Conway asemenea celor din Caernarfon, Harlech și Beaumaris a fost construit în același timp cu orașul. Poziția aleasă pentru castel și oraș se suprapunea însă peste mănăstirea Aberconwy, care avea o semnificație deosebită pentru galezi, fiind locul de înmormântare al lui Llywelyn cel Mare (Llywelyn ab Iorwerth)¹². Călugării au fost obligați să se mute într-un loc din apropiere și să-și construiască acolo o nouă

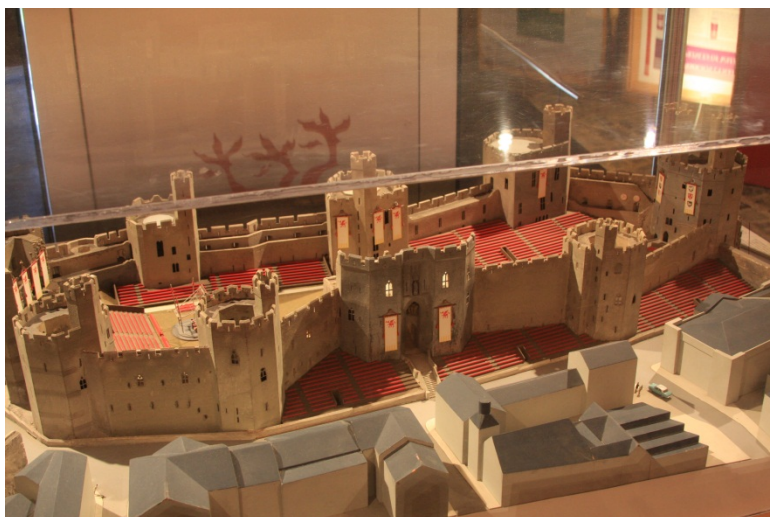
Ilustrația 1.28 Castelul din Conway – macheta castelului – zidurile înconjurătoare nu ascund nici un donjon

biserică și chilii. Atunci când s-au mutat au luat cu ei și osemintele lui Llywelyn cel Mare care fusese îngropat acolo. Biserica mănăstirii a rămas ca biserică parohială (dedicată Sfintei Fecioare și Tuturor Sfinților) a noului oraș, terminat în 1289. Evident mutarea locului de îngropare al unui conducător al galezilor pentru a face loc unui oraș al englezilor nu putea să provoace decât nemulțumire și resentimente.

¹¹ Se pare că Edward I a avut probleme în finanțarea castelelor sale. În primii ani nu se păstrează date care să ateste sumele cheltuite, și se pare că multe dintre cheltuieli au fost suportate de șerifii locali care au angajat oamenii și i-au trimis la locurile unde se construia (Pounds 175).

¹² Llywelyn cel Mare fusese cel care reușise să unească Țara Galilor sub conducerea lui în 1200, la vârsta de 27 de ani. Prin tratate diplomatice pe de o parte dar și dispute militare pe de altă parte, el a reușit să-și păstreze și consolideze poziția timp de 40 de ani.

În 1401, forțe galeze conduse de verii lui Owain Glyndwr au reușit să cucerească castelul, printr-o înșelăciune. Atunci când marea majoritate a soldaților englezi se aflau în oraș, la slujba din Vinerea Mare din săptămâna Patimilor de la biserica parohială, un galez, care făcuse niște lucrări de tâmplărie, a permis intrarea unui grup de rebeli care și-au declarat loialitatea față de Owain Glyndwr. Castelul a fost asediat de trupele engleze timp de trei luni, și a fost redat englezilor după ce rebelii s-au asigurat că vor fi iertați (Ashbee *Conwy Castle* 12)

Ilustrația 1.29 Castelul din Caernarfon – macheta castelului – se pot observa turnurile de incintă poligonale, și forma celor două curți interioare

Analizând structura castelului observăm două curți interioare și lipsa oricărui turn principal. În curtea mai mică a castelului, cea mai îndepărtată de oraș, se aflau apartamentele pregătite pentru regele Edward I și regină, deși ei au locuit foarte puțin în acest castel. În ambele curți se afla câte o capelă. În prima curte, cea mai mare, se afla sala principală iar lângă ea capela. Într-unul din turnurile cele mai îndepărtate se află capela mai intimă, alăturată apartamentelor regale.

Castelul din Caernarfon, construit simultan, are o structură asemănătoare cu cel din Conway, având o formă alungită cu două

Ilustrația 1.30 Castelul din Caernarfon – se pot vedea diferențele de culoare ale zidurilor, dungile care au o culoare diferită par să copieze felul în care romanii își construiau clădirile. Asemănarea turnurilor poligonale cu cele din zidurile Constantinopolului (din imaginea anterioară) este evidentă.

curți interioare (ilustrația 1.29), dar este mai mare și mai impunător, având două întrări, flancate de turnuri, numite Poarta Regelui și respectiv a Reginei, având nouă turnuri mari și încă trei mai mici (în timp ce castelul din Conway este mai simetric și are doar opt turnuri).

Castelul din Caernarfon are o semnificație simbolică foarte importantă, care este scoasă în evidență de zidurile impunătoare și forma poligonală a turnurilor (care reprezintă o inovație față de formele folosite până atunci) pe de o parte, și de policromia zidurilor care au bandouri roșiatice de zidărie pe de altă parte (ilustrația 1.30). Acest procedeu era destul de costisitor (Pounds 174)

și poate fi o încercare de imitare a zidurilor Constantinopolului (ilustrația 1.31), pe care Edward I le văzuse în călătoriile sale în Est, când participase la ultima cruciadă (1271-1272). Totodată face legătura, în imaginarul colectiv, cu felul caracteristic al romanilor de a construi forturi (Wheatley 112-113). De altfel existența unui fort roman în apropiere (*Segontium*) nu poate decât să confirme simbolismul imperial. Se cunoaște faptul că Edward I a dorit ca aici să fie centrul de unde să fie guvernate regiunile nou cucerite din nordul Țării Galilor. Importanța castelului a fost confirmată de faptul că Edward a dorit ca primul născut al său, Edward, cel care urma să fie primul Prinț de Țara Galilor (Prince of Wales) englez, să se nască la Caernarfon¹³. Michael Fradley arată în studiul său („Space and Structure at Caernarfon Castle”) că la Caernarfon s-a dorit în mod conștient să se realizeze un „spectacol al puterii regale” iar turnurile de la cele două porți, ale regelui și reginei, au un aspect „teatral”. Mai mult se observă aici, ca și la celelalte castele construite de Edward I, că nu avem nici un corespondent religios care să echilibreze puterea regală. Nu există nici o mănăstire sau

Ilustrația 1.31 Zidurile orașului Constantinopol, care s-au păstrat foarte bine și arătau probabil la fel de impunătoare și în secolul al XIV-lea. Se pot observa turnurile poligonale crenelate și bandourile roșiatice din zidărie.

¹³ Edward, fiul lui Edward I, s-a născut în 1284, când castelul nici nu era complet terminat.

catedrală care să completeze peisajul din jurul castelului, care este marcat „doar de turnurile puterii regale, seculare (Fradley 178).

Atât castelul din Harleh cât și cel din Beaumaris (care a rămas neterminat) au o structură relativ pătrată și simetrică, iar elementul de rezistență este poarta de la intrare (în cazul castelului din Beaumaris, care are planul cel mai echilibrat, fiind vorba atât de două astfel de intrări, în nord și în sud). Toate aceste castele sunt impozante și au reprezentat culmea tehnicii și a confortului atunci când au fost construite, având șeminee și ferestre largi (înspre curtea interioară) în toate camerele mari.

Ceea ce nu a fost luat în calcul în cazul acestor castele a fost faptul că întreținerea lor era foarte costisitoare, iar eficiența lor depindea foarte mult de pregătirea militară și atenția oamenilor care locuiau în ele. Am amintit cât de ușor a fost cucerit castelul din Conway; acest lucru nu se datorează doar trădării sau șireteniei galezilor, ci este rezultatul faptului că un castel de o asemenea mărime avea nevoie de un număr mare de soldați care să asigure buna funcționare, atât în cazul conflictelor cât și pe vreme de pace. În secolul al XIV-lea castelul Conway a fost folosit destul de puțin, iar apoi a fost lăsat să decadă (Fry 344). Orașul a prosperat, dar castelul a încetat de a fi un motor, care să mărească importanța orașului; el era deja considerat învechit, greoi și inefficient.

I.2.4. Castelele construite în secolul al XIV-lea

Secolul al XIV-lea este marcat de începerea Războiului de O Sută de Ani (1337 – 1453) care s-a desfășurat pe teritoriul Franței. Contactul cu lumea franceză, care a fost mai puternic în timpul acestor conflicte decât în anii precedenți, a avut o importanță deosebită asupra construcției de castele în Anglia. În primul rând, a dus la îmbogățirea unor nobili mai mici care, adunați în cete, atacaseră și prădaseră satele și conacele franceze. Odată ajunși în țară, acești nobili au vrut să-și etaleze succesul militar și cel mai vizibil mod de a realiza acest lucru era construirea unui castel.

Al doilea mod în care incursiunile pe teritoriul francez a grupurilor de nobili englezi a influențat felul în care s-au construit castelele a fost tocmai modelul ales pentru aceste castele. Castelele franceze elegante cu tunuri rotunde de colț au servit drept model pentru multe dintre castelele nobililor englezi. Poate unul dintre cele mai edificatoare exemple este Castelul de la marginea Parisului, Chateau de Vincennes, al cărui turn principal a fost reconstruit între 1373 și

1380 (ilustrația 1.33). Alte astfel de exemple ar fi castelul din Loches (care era de asemenea un castel regal) și castelul din Luynes, ambele aflate pe Valea Loirei.

Structura donjonului este diferită de cea a turnurilor de piatră care se construiau în Anglia și care au fost discutate până acum. În colțuri sunt de fapt turnuri rotunde, iar ferestrele nu sunt foarte mari. Arhitectura castelelor franceze părea, pentru nobilii englezi, inovatoare și atrăgătoare. Castelul din Nunney (ilustrația 1.32), construit în 1373, urmează din multe puncte de vedere acest model. Analizând ilustrațiile 1.32 și 1.33, se pot observa mai multe elemente comune ale celor două castele, în primul rând în înfățișarea exterioară. În jurul donjonului castelului de la Vincennes exista un șanț (umplut cu apă), peste care se afla un pod mobil. Este evident că, fiind proprietatea unui nobil de țară, castelul din Nunney era mult mai modest decât cel din Vincenne, dar se poate vedea că și el era înconjurat de apă.

Ilustrația 1.32 Castelul din Nunney – partea nedistrusă în Războiul Civil

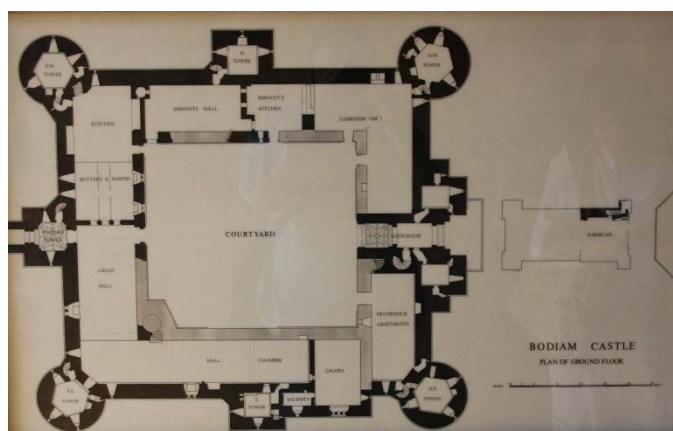
Ilustrația 1.33 Castelul din Vincennes, donjonul – turnul central

Evident însă apa ca element decorativ, defensiv și utilitar era des întâlnită în Anglia (după cum am arătat în cazul castelelor de la Kenilworth și Caerphilly), deci nu era un element împrumutat în secolul al XVI-lea de la francezi.

Pe lângă donjon, la castelul de la Vincennes există și alte clădiri răspândite în curte, fără ca ele să formeze o construcție unică, asemeni celei realizate de Edward I la castelele sale din nordul Țării Galilor. În Anglia, pe lângă acest model francez, în aceeași perioadă, se concretizează și un alt model de castel, care este specific englez și care încerca să evite structura de până acum a unui turn principal în interiorul unei curți înconjurată de ziduri de piatră (structură care se întâlnea și în cazul castelelor franceze).

Deși s-au mai construit turnuri impozante și în secolul al XIV-lea, ca de exemplu turnul castelului din Warkworth, cu o arhitectură deosebită (ilustrația 2.13) și în secolul al XV-lea cel din Tattershall (construit din cărămidă), totuși tendința arhitecturală a epocii se îndrepta către altfel de castele: cele care copiau, la o scară redusă, castelele monumentale ridicate de Edward I în Țara Galilor. Aceste castele aveau o curte interioară în jurul căreia, lipite de pereții exteriori se aflau toate clădirile: sala principală, sala servitorilor, bucătăriile, camerele de depozitare, capela și apartamentele familiei sau ale oaspeților. Un astfel de plan se poate vedea la castelul din Bodiam (ilustrația 1.34).

Castelele din Bodiam și din Bolton ca și Old Wardour Castle, situat lângă Tisbury, urmează același plan al castelelor cu o curte interioară (*courtyard castle*). Pe de altă parte, ele fac parte din aceeași categorie a castelelor construite cu banii câștigați în urma luptelor din Franța. Proprietarii lor dorind să arate contemporanilor profitul pe care l-au făcut

Ilustrația 1.34 Castelul din Bodiam – planul parterului

și să-și construiască castele care să proclame noul statut social dobândit.

S-a observat că aceștia, ca și alți nobili mici, cereau în mod special de la rege o aprobare (sau licență – *license*) de a construi un castel sau de a „crenela” un conac deja existent. Aceste „diplome” erau o dovadă a statutului social elevat al noilor îmbogățiți, marii magnați neavând nevoie de asemenea „aprobări” pentru a construi un castel sau pentru a modifica o reședință. Adesea obținerea unei astfel de „licențe” nu era urmată de construirea efectivă a unui castel, fondurile necesare unui astfel de proiect fiind foarte mari, probabil mai mari decât sumele acumulate de nobilii respectivi (Pounds 104).

Cel mai binecunoscut exemplu este cel al castelului din Bodiam, construit între 1387-1392, a cărui structură este cu adevărat impunătoare (ilustrația 1.35). Castelul are în aparență o statură războinică, zidurile sunt înalte și crenelate și este înconjurat de ape, care împiedicau dușmanii să se apropie de ziduri.

Intrarea se făcea pe o fâșie subțire pe care se construise o barbacană care nu se mai păstrează însă, prin care treceau toți cei ce mergeau în castel, și prin urmare cei nedorți puteau fi ținuți la distanță.

Intrarea în curtea interioară a castelului era de asemenea bine apărată de două turnuri între care se afla poarta (*gatehouse*), care era protejată de o hersă (*portcullis*). Tot la această intrare se văd deschideri (*murder holes*) în tavanul boltit, prin care teoretic se puteau turna lichide fierbinți și/sau inflamabile peste atacatori (ilustrația 1.36).

Mai mulți cercetători însă au analizat toate aceste detalii și au demonstrat că toate aceste elemente defensive sunt superficiale, iar castelul nu ar fi avut capacitatea fizică să reziste unui asediu real nici măcar în secolul al XIV-lea când a fost construit. Se vede că deși în aparență impresionantă, din punct de vedere militar, arhitectura castelului nu s-ar fi dovedit eficientă în respingerea atacurilor. Zidurile nu sunt destul de groase și deși unele ferestre sunt înguste, cea

Ilustrația 1.35 Castelul din Bodiam – fațada dinspre nord

Ilustrația 1.36 Castelul din Bodiam – tavanul din turnul porții – se văd găurile (*murder holes*) prin care se puteau arunca lichide fierbinți asupra atacatorilor.

de la capelă și cea de la sala principală sunt largi și spațioase, lucru ce sporește în mod evident vulnerabilitatea castelului (Liddiard 9-10, Morris *Castle* 145-148).

Cercetătorii sunt astăzi de acord că acest castel a fost construit în primul rând pentru a-i impresiona pe contemporani mărinind prestigiul celui care l-a construit, iar imaginea marțială pe care o inspiră nu este decât o iluzie. Ca dovadă, atunci când castelul a fost asediat, ocupanții s-au predat fără luptă. Astfel, în 1483, Richard al III-lea a asediat castelul, dar proprietarul de atunci, Sir Thomas Lewknor, s-a predat fără nici o luptă. Odată cu înfrângerea lui Richard al III-lea, castelul a revenit proprietarului inițial. A doua oară el a fost asediat în timpul Războiului Civil, dar forțele regaliste au cedat din nou castelul fără luptă. Distrugerile suferite de castel nu se datorează unei lupte, ci fac parte din distrugerea sistematică a castelelor după încheierea războiului, din ordinul Parlamentului. De altfel castelul nu a suferit prea mult în exterior: barbacana a fost distrusă, dar zidurile au rămas aproape neatinse; castelul însă nu a mai putut fi locuit datorită stricăciunilor făcute în interior.

Bodiam este, fără nici o îndoială, un castel¹⁴ în sensul în care este înțeles acest cuvânt atât de contemporanii lui Edward Dalyngrigge (aprox.1346 – aprox.1395) cât și de istoricii moderni. Acest lucru este adevărat în ciuda lipsei de consistență a imaginii marțiale proiectate de castel asupra privitorului. Este adesea menționat faptul că drumul de acces la castel ocolea castelul, tocmai pentru a arăta oaspeților frumusețea acestuia, iar rolul șanțului cu apă care înconjoară castelul este în primul rând estetic.

Ilustrația 1.38 Castelul din Bolton – intrarea principală

Un alt castel modern în vremea sa, opera unui veteran al războaielor din Franța, este cel din Bolton ridicat de Richard Lord Scope (1328 – 1403). Castelul, construit între anii 1378 și 1399, este situat într-o zonă deluroasă care în secolul al XIV-lea era împădurită. Așezarea castelului în această zonă fusese

¹⁴ Edward primește dreptul de a-și „crenela” reședința, transformând-o astfel într-un „castel”, cel puțin „teoretic”, chiar dacă în practic nu era suficient de bine fortificat.

aleasă tocmai pentru că pădurile puteau fi folosite ca teren de vânătoare. Castelul are intrarea principală la primul etaj (ilustrația 1.38), având la parter doar camere de depozitare și la etajele superioare camerele de locuit, sala principală și bucătăriile. La ultimul etaj se află apartamentele familiei castelanului și capela. Toate camerele erau confortabile, cu șeminee și ferestre largi. Între anumite camere existau coridoare construite în grosimea zidurilor.

Asemenea castelului din Bodiam, se observă că și castelul din Bolton nu era construit pentru a rezista unui asediu. Cu toate acestea, atunci când castelul a fost asediat, în timpul Războiului Civil, castelul a rezistat timp de șase luni, fiind cucerit doar atunci când s-a terminat hrana. Ca urmare a acestei opoziții, o mare parte din interiorul castelului a fost dărâmat și nu a mai putut fi locuit. Ceea ce s-a păstrat însă a fost restaurat și întreținut, astfel încât se poate vizita.

Din organizarea interioară a castelului se poate vedea că seniorul avea apartamente separate de cele destinate oamenilor care lucrau în castel. La Bodiam exista de asemenea o serie de camere rezervate celor care serveau în castel și altele pentru oaspeți. La ambele castele, camerele erau astfel grupate încât cele două părți să fie relativ independente unele de altele în ceea ce privește latrinele sau sălile de mese, și chiar bucătăriile. Se vede că garnizoana împreună cu servitorii ocupau cam jumătate

din spațiul locuibil, și aveau o bucătărie separată în ambele cazuri. Se vede deci o tendință a seniorului de a-și proteja intimitatea și de a mări distanța (fizică) dintre el și angajații săi, ca o reflectare a distanței sociale; în timp ce oaspeții, care aveau același statut social ca și el, locuiau în camere apropiate de cele ale

Ilustrația 1.39 Castelul din Bolton – curtea interioară

seniorului și se puteau bucura de aceleași avantaje.

Analizând arhitectura castelului din Bolton (ilustrația 1.39), se observă aceeași structură pătrată, ca și în cazul castelului din Bodiam, având o curte interioară în care se deschid ferestrele apartamentelor. O structură asemănătoare, dar hexagonală, se poate vedea și în cazul castelului

Wardour (ilustrația 1.40), care a fost construit începând din 1393. Terenul fusese moștenit de John, al cincilea conte de Lovell, dar lucrările au început doar după ce acesta se căsătorise cu o moștenitoare bogată, Maud Holand, înrudită cu multe familii importante, iar prin alianță chiar cu regele Richard al II-lea. Astfel nu este de mirare că John Lovell a dorit să construiască o locuință demnă de noul său statut social și după ce a obținut licența de a construi un castel, a ales pentru el un plan unic în Anglia. Curtea interioară este un hexagon, iar în mijlocul ei se află puțul. Intrarea principală se află pe o latură a hexagonului, având sala principală la etajul întâi, și în clădirile laterale, care formează laturile hexagonului se află, pe o parte, camerele familiei și cele pentru oaspeți, iar pe altă latură camerele servitorilor. La ultimul etaj (al doilea), probabil deasupra camerelor familiei, se afla capela, acum în totalitate distrusă. Simetric, în partea cealaltă a castelului față de sala cea mare de petreceri se aflau camere mai mici pentru servitori.

În timpul Războiului Civil castelul a fost în proprietatea familiei Arundel, care erau regaliști și catolici, iar castelul a fost asediat, cucerit (mai 1643), apoi recucerit (martie 1644), fiind iremediabil distrus în urma acestor atacuri succesive (ilustrația 1.39). De altfel multe castele au fost distruse nu în timpul, ci după Războiul Civil când au fost dărâmate parțial cu scopul de a nu

Ilustrația 1.40 Old Wardour Castle – se vede fațada elegantă, cu ferestrele mari de la sala principală de petreceri, la etajul întâi, și distrugerea aproape integrală a părții din spate a castelului, în timpul Războiului Civil

mai putea fi locuite, și deci fortificate, împotriva trupelor parlamentare. Odată cu victoria

definitivă a trupelor parlamentare, terenurile familiei au fost confiscate (1649), fiind însă recuperate în deceniile următoare (1680). Abia în secolul al XVIII-lea familia s-a mutat în noua reședință de la Wardour, construită în apropiere.

Și alte castele au fost construite în aceeași perioadă, dar nici unul nu are măreția celor trei castele descrise pe larg. Unul dintre ele ar fi castelul din Stokesay al cărui proprietar (începând cu 1281) a fost un negustor de lână bogat, deși inițial castelul aparținuse familiei de Lacy. Arhitectura castelului este asemănătoare cu cea a unei case fortificate, un gen întâlnit atât în

Anglia cât și în Scoția. O astfel de structură va încuraja folosirea castelelor drept ferme, castelul din Eaton Bray fiind de asemenea un astfel de exemplu (Pounds 106).

Pe lângă construirea de castele noi de către nobilii proaspăt îmbogățiți (care aveau, precum am arătat, diferite forme: castele cu o curte interioară, sau castele ce urmează modelul francez, și de asemenea alte castele mai modeste asemănătoare unor ferme fortificate sau unor conace fortificate), o altă activitate importantă a fost reamenajarea unor castele importante, vechi, care au aparținut unor familii nobile. Acestor castele li s-au adăugat aripi suplimentare, realizându-se modele armonioase, unice, care îmbinau clădiri construite în secole diferite

I.2.5 Structurile composite ale castelelor cu diferite părți aparținând unor perioade diferite.

Poate cele mai frumoase și impresionante castele din Anglia sunt cele construite de-a lungul mai multor secole. Ele au fost locuite timp de sute de ani, și au fost modificate sau îmbogățite cu noi clădiri în fiecare perioadă și încercând astfel să păstreze un aer modern, corespunzător perioadei respective. La multe dintre aceste castele se păstrează turnul principal care a fost construit în secolul al XI-lea, imediat după Cucerirea Normandă. Se pot vedea apoi construcții specifice secolelor al XII-lea sau al XIII-lea, o sală somptuoasă de primire a oaspeților, bucătării, construite din piatră în curtea interioară a castelului, și alte clădiri cu diferite întrebuințări, apartamente pentru oaspeți, capele, etc.

La sfârșitul secolului al XIV-lea aspectul unor castele mai vechi (care erau încă locuite și la care se adăugaseră clădiri de-a lungul secolelor) devine asemănător cu aspectul castelelor noi cu o curte interioară largă, construite în secolul al XIV-lea. Astfel de exemple sunt castelul din Goodrich sau cel din Kenilworth. Această organizare asigura o oarecare intimitate curții interioare, care nu mai era deschisă vederii tuturor trecătorilor sau negustorilor. Se construiau chiar dependințe separate destinate celor care lucrau pentru familia seniorului. Alte castele care au evoluat în această perioadă păstrează o curte interioară mai mică care cuprinde majoritatea clădirilor importante și o curte mai largă, separată de cea interioară printr-un zid, cum este exemplul castelelor din Ludlow și din Pembroke.

Toate castelele care au fost locuite timp de secole și și-au modificat înfățișarea, de-a lungul timpului, au aparținut succesiv mai multor familii și au avut o importanță deosebită în ceea ce privește confirmarea statutului social al proprietarilor. Ceea ce deosebea aceste castele de cele nou construite, erau părți mai vechi, cea mai impozantă clădire fiind turnul normand, care

atesta vechimea castelului și era deci o dovadă fizică vizibilă pentru vechimea și importanța familiei (ilustrația 1.41). Astfel nu doar la castelul din Goodrich, dar și la cele din Kenilworth sau Chepstow, turnul central normand a fost renovat, încadrat în arhitectura celorlalte clădiri mai noi și folosit în scop rezidențial, deși ele și-au păstrat și trăsăturile de turn fortificat (Brown 85-6). Evident aceste turnuri nu aveau nivelul de confort dorit în secolul al XIV-lea și nu erau folosite ca reședință pentru senior. Nevoia de confort sporit a dus la necesitatea construirii în curtea interioară a unor apartamente mai luxoase, pentru senior, familia sa și oaspeții lor, și de asemenea bucătării și alte dependențe.

Proprietatea lui Godric este prezentă în documente încă din secolul al XI-lea și este menționată chiar și în Domesday Book; iar denumirea de „castel al lui Godric” se regăsește în înscrisurile oficiale încă de la începutul secolului al XII-lea. Denumirea s-a alterat în timp și a ajuns să se refere în primul rând la localitatea din apropiere: Goodrich. Castelul din Goodrich, construit în apropierea unui loc de traversare a râului Wye, avea o valoare strategică importantă și a fost încredințat de regele Stephen (de Blois) împreună cu castelele Pemboke și Pevensey lui Gilbert de Clare (aprox.1100 –1147/8), care stăpânea castelul din Chepstow. Cu această ocazie, Gilbert a fost numit conte de Pembroke. Acesta, sau fiul său, Richard (1130 –1176), a întărit fortificațiile castelului din Goodrich și probabil pe la mijlocul secolului al XII-lea a construit primul turn, pătrat ca secțiune, după modelul normand (Ashbee *Goodrich Castle* 29). Având în vedere că nici o altă clădire din acea perioadă nu s-a păstrat, se poate trage concluzia că fortificațiile sau alte dependențe erau în principal făcute din lemn.

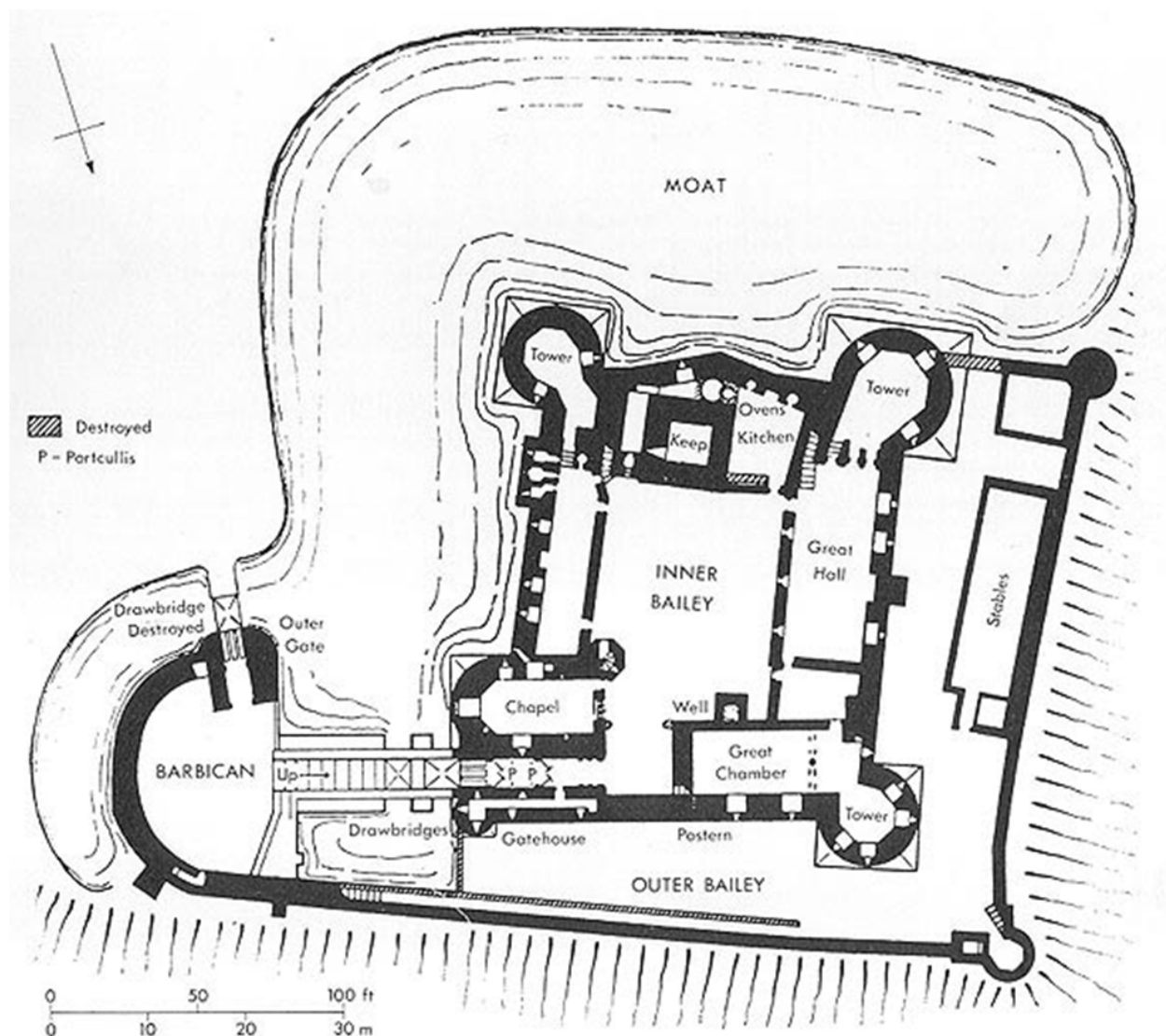

Ilustrația 1.41 Castelul din Goodrich – turnul construit în secolul al XII-lea

La sfârșitul secolului al XII-lea, castelul a revenit lui William Marshal în urma căsătoriei sale cu fiica lui Richard de Clare, și i s-au adus mai multe îmbunătățiri, dar trebuie menționat că

acesta s-a implicat mai mult în fortificarea castelelor din Pembroke și Chepstow, decât la Goodrich, pe care l-a dăruit celui de-al patrulea fiu al său, Walter (c. 1199 –1245).

Clădirile care s-au păstrat datează în principal din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, atunci când castelul îi aparținea lui William (sau Guillaume) de Valence¹⁵, căsătorit cu Joan de

Ilustrația 1.42 Castelul din Goodrich – Felul în care a evoluat forma castelului, care inițial avea doar donjonul (keep), dar unde în secolele următoare s-au construit clădiri care au înconjurat o curte interioară

Munchesni, nepoata de fiică a lui William Marshal. În această perioadă s-au construit turnurile aflate în cele patru colțuri în care se găsesc apartamentele pentru senior, familia sa și oaspeți și

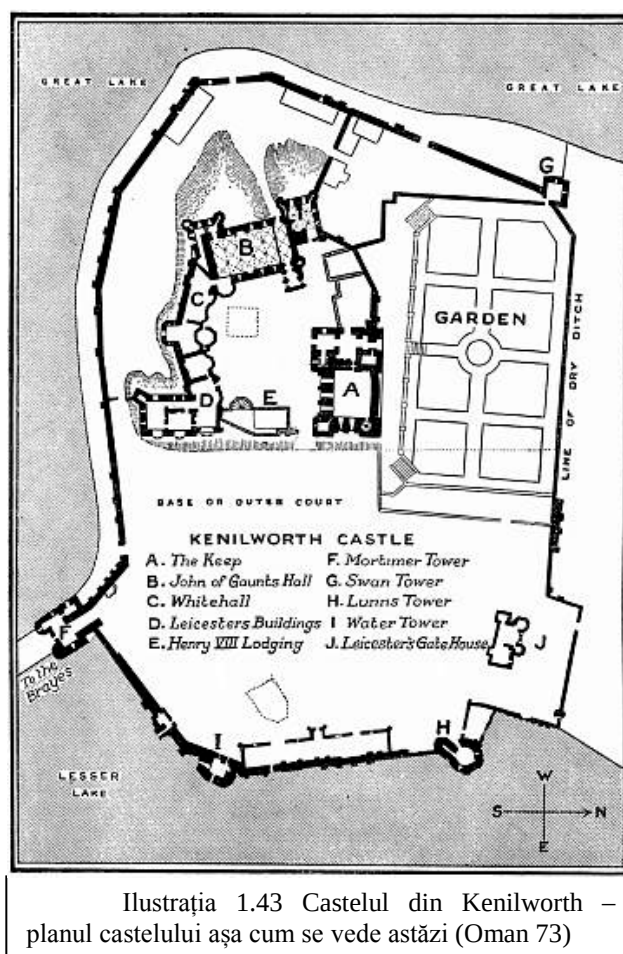
¹⁵ William de Valence, conte de Pembroke a fost fiul Isabellei de Angoulême din a doua căsătorie, ea fusese căsătorită cu regele Ioan și primul născut fusese Henric al III-lea, prin urmare William de Valence era fratele vitreg al regelui Henric al III-lea și unchiul lui Edward I.

sala mare (în partea de vest și de nord). În turnul din nord-vest, în clădirea care străjuiește intrarea (*gatehouse*) se află capela, care are o fereastră largă care se deschide înspre curtea exterioară, lăsând astfel mai multă lumină să treacă în interior. Odată cu aceste construcții toate zidurile de incintă au fost dublate cu clădiri, iar curtea interioară făcea legătura între diferitele părți ale castelului.

După cum se observă în ilustrația 1.42 pe lângă donjonul normand care a fost construit în secolul al XII-lea, au fost construite și alte clădiri. Datorită lipsei de confort această primă construcție a devenit reședință a servitorilor, în timp ce clădirile mai noi, elegante și somptuoase au fost folosite ca reședințe de către senior și familia sa. O nouă sală mare, mai fastuoasă, ocupa peretele de vest, iar lipită de ea se afla camera seniorului. Capela, a cărei fereastră se deschidea în exteriorul curții castelului, reprezenta o slăbiciune în sistemul de apărare a castelului, dar era protejată de podul ce putea fi ridicat. Observând structura castelului vedem că pe peretele de est se construise o adevărată galerie pentru latrine, folosite în principal de soldații ce stăteau de strață.

Un alt castel care are o structură asemănătoare este cel din Kenilworth, care a fost construit inițial în secolul al XII-lea, de Geoffrey de Clinton, la cererea regelui Henric I și probabil cu fonduri regale, turnul normand datând din acea perioadă (ilustrația 1.43, A).

Castelul nu a jucat un rol prea important în timpul domniei lui Stephen, dar la moartea lui Geoffrey de Clinton al II-lea, a fost preluat de regele Henric al II-lea, care l-a considerat important din punct de vedere strategic. În timpul cât s-a aflat sub conducerea directă a Casei Regale, și mai ales în timpul domniei regelui Ioan, castelul a fost întărit și s-a construit lacul

Ilustrația 1.43 Castelul din Kenilworth – planul castelului așa cum se vede astăzi (Oman 73)

artificial din jurul lui. Henric al III-lea a fost pe atât de generos pe cât a fost tatăl său de avar, iar dărnicia lui a fost îndreptată în primul rând spre rudele sale din Franța.

Am amintit de grija purtată lui William de Valence; o generozitate asemănătoare i s-a arătat lui Simon de Montfort, un bun strateg militar, căruia i s-a permis să se căsătorească cu sora regelui, Eleanor (în 1238), să primească proprietățile familiei de Montfort, și titlul de conte de Leicester¹⁶. Mai mult, în 1244 regele i-a încredințat și castelul din Kenilworth, care era în acea vreme modernizat și bine dotat. Perioada de glorie a castelului a fost însă secolul al XIV-lea când John of Gaunt (1340 – 1399) a refăcut castelul și a adăugat o sală mare, care-i și poartă numele, și un corp de apartamente pentru oaspeți. Castelul a fost din nou radical reorganizat, chiar și turnul normand a fost refăcut, în vremea reginei Elisabeta I, de către Robert Dudley, conte de Leicester.

Urmărind planul castelului din Kenilworth (ilustrația 1.43) observăm că lângă turnul normand A, se afla o intrare, care ducea la etajul I, și care a fost transformată de Robert Dudley într-un coridor care ducea la grădină. Urma un complex de bucătării, care se continua cu clădirile construite de John de Gaunt: sala mare (B) și apartamentele de locuit (C). Deci se vede cum încă din a doua jumătate a secolului al XI-lea curtea interioară era aproximativ cu totul înconjurată de clădiri, iar mai târziu clădirile construite în vremea lui Henric al VIII-lea (E) și de Robert Dudley (D), în vremea Elisabetei I, au conferit arhitecturii castelului o intimitate și mai mare.

La castelul din Warwick această alternanță a clădirilor din

Ilustrația 1.44 Castelul din Warwick – zidul înconjurător urcă spre vârful colinei unde s-a aflat inițial turnul de lemn, dar care acum nu mai are nici un rol. Clădirile de locuit ale castelului se află toate în curtea de la poalele colinei.

diferite perioade este și mai vizibilă. Cele mai vechi sunt zidurile în ruine de pe colină, acoperite aproape în totalitate de arbuști și copaci, care au fost ridicate în prima jumătate a secolului al

¹⁶ Regele Ioan nu a permis unui supus francez cu mari averi în Franța să aibă și proprietăți în Anglia. Simon și fratele lui mai mare Amaury au ajuns la o înțelegere, fiecare păstrând dreptul asupra proprietăților dintr-o țară și renunțând la cele din țara cealaltă.

XIII-lea, pe locul unde fusese turnul de lemn al primului castel (ilustrația 1.44, colțul din dreapta sus). Arhitectura circulară a turnului de colț este deci asemănătoare cu cea a turnurilor construite la castelul din Pembroke (din aceeași perioadă), din Cardiff (construit în prima jumătate a secolului al XII-lea), din Arundel (construit la mijlocul secolului al XII-lea) sau din Windsor (construit în a doua jumătate a secolului al XII-lea).

Turnurile care fac parte din zidul de incintă au fost ridicate în prima jumătate a secolului al XIV-lea de Thomas Beauchamp (1313 – 1369), și anume Turnul lui Caesar (Caesar's Tower) și turnul lui Guy (Guy's Tower), ambele în formă cilindrică, și de asemenea turnul care face legătura spre râu datează din aceeași perioadă (the Watergate Tower)¹⁷. Sunt multe alte castele care au o astfel de structură compozită, din mai multe perioade, de exemplu castelul din Ludlow (unde cea mai veche clădire este din secolul al XIV-lea, cu excepția capelei rotunde, din secolul al XII-lea, care este deosebit de frumos ornamentată) sau cel din Bamburgh (unde în centrul complexului se află turnul pătrat din secolul al XII-lea, în timp ce toate clădirile din jur au fost restaurate la sfârșitul secolului al XIX-lea). De altfel secolul al XVIII-lea fost cel care a marcat

Ilustrația 1.45 Castelul din Cardiff – felul în care se vede zidul de incintă (secolul al XIII-lea) din curtea interioară – se observă urmele bânelor de lemn

începutul interesului în ceea ce privește vizitarea castelelor, iar în secolul al XIX-lea britanicii s-au ocupat de restaurarea acestora. Poate unul din castelele cel mai intens restaurat este castelul din Cardiff, care a fost proprietatea familiei Bute¹⁸ și care împreună cu un alt castel medieval, Castell Coch (Castelul Roșu – în limba galeză) a fost refăcut într-un stil neo-gotic specific secolului al XIX-lea. Cu toate această restaurare, ușor exagerată, se pot observa perioadele diferite

¹⁷ În secolul al XV-lea s-au mai construit turnuri, dar clădirile au început să se deterioreze și în secolul al XVI-lea, când a fost vizitat de regina Elisabeta I, nu mai era locuibil. Clădirile care pot fi văzute astăzi au fost construite în secolul al XVII-lea și au supraviețuit Războiului Civil fără a fi deteriorate.

¹⁸ Al doilea marchiz de Bute a reușit să acumuleze o avere considerabilă din comerțul cu cărbune, Cardiff a devenit cel mai important port exportator de cărbune. John Patrick Crichton-Stuart, al treilea marchiz de Bute, a transformat interiorul castelului într-o fantezie neo-gotică, cu vitralii și picturi murale, cu sculpturi din lemn sau din marmură, fiecare cameră având o anumită temă, de inspirație italiană, arabă, galeză și altele.

în care s-au construit părți ale castelului, iar cele mai vizibile detalii care vorbesc despre autenticitatea lui sunt donjonul (secolul al XII-lea) situat pe movila centrală și zidul de incintă ce înconjoară tot complexul (secolul al XIII-lea, construit de Gilbert de Clare) cu urmele lăsate de bârnele de lemn fixate în el (ilustrația 1.45).

Cele mai impresionante castele care au fost folosite de-a lungul secolelor rămân cele regale, datând din secolul al XI-lea și întreținute până în zilele noastre. Astfel Turnul Londrei și Castelul din Windsor sunt cele mai renumite și în ambele locuri se pot observa clădirile succesive care au îmbogățit și au rafinat structura castelului.

Turnul Londrei este un întreg complex de clădiri, dintre care Turnul Alb, construit în secolul al XI-lea de William I și fiul lui, William II (1087-1100), reprezintă donjonul care ocupă poziția centrală. Se observă că unul dintre turnurile de colț este rotund, iar în interior se află o scară în spirală, două turnuri din colțuri sunt pătrate, al patrulea este pătrat la nivelul superior, dar la nivelele inferioare are o formă specifică dată de absida capelei, construită în interior (capela Sfântului Ioan Evanghelistul), înaltă cât două nivele.

În secolul al XII-lea donjonul a fost încercuit cu primul rând de ziduri, care au fost reconstruite și întărite de-a lungul secolelor. În ilustrația 1.46 se poate vedea foarte clar că pe ambele ziduri de incintă au fost construite turnuri de flancare și de colț.

Fiecare monarh din perioada medievală a considerat Londra un important centru politic și Turnul Alb ca o reședință importantă, și fiecare a întărit zidurile castelului realizând până la sfârșitul secolului al XIV-lea cele două circuite de ziduri. În secolele următoare s-au adăugat clădiri în interior, și castelul a fost folosit sporadic ca închisoare pentru deținuți importanți¹⁹, dar din timpul domniei lui Henric al VIII-lea nu a mai fost folosit ca reședință regală. Cu toate acestea monarhii englezi, până în secolul al XVII-lea, au petrecut câteva zile acolo, datorită importanței simbolice a castelului.

William Cuceritorul a construit mai multe castele în Londra, unul dintre ele fiind Castelul Baynard (nu a fost reconstruit după ce a fost complet distrus de focul din 1666), iar altul Castelul Mountfichet (construit din ordinul lui William de nobilul Gilbert de Monfichet, și distrus în secolul al XII-lea). O altă reședință al cărei amplasament a fost ales de William

¹⁹ Cei doi prinți, fiii lui Edward al IV-lea, au fost duși în turn, de unde însă au dispărut fără urmă, probabil asasinați, iar regina Elisabeta a fost ținută prizonieră, pentru o perioadă, în timpul domniei surorii sale vitrege, Maria Tudor.

Cuceritorul, pe malul Tamisei, la vest de Londra, a fost castelul din Winsdor, care a rămas reședință regală ²⁰.

Analizând clădirile componente ale castelului observăm împărțirea medievală, care corespunde modelului primelor castele cu un turn principal (cilindric) pe o colină și cu două curți interioare, cea publică, cu capela Sfântului Gheorghe, și cea mai intimă în care se află apartamentele familiei. Donjonul circular a fost reconstruit de Edward III pe locul celui vechi, care fusese construit în a doua jumătate a secolului al XII-lea. Capela, închinată Sfântului Gheorghe, a fost lărgită și majoritatea clădirilor au fost refăcute. Totuși la poalele colinei s-a păstrat încă din perioada normandă „Poarta normandă” care se deschide spre curtea mai intimă. Edward al III-lea s-a născut în palatul Windsor și atunci când a dorit să reînfiorească spiritul cavaleresc a ales castelul Windsor ca prototip pentru legendarul Camelot (Argyll 148-149). În apropierea castelului se întindeau păduri importante care erau folosite pentru vânătoare.

Se vede cum arhitectura castelelor a evoluat constant în perioada medievală, păstrând însă un aspect specific, care caracteriza castelul și îi conferea întotdeauna un statut aparte. Astfel, cele mai distincte caracteristici erau zidurile crenelate, masivitatea complexului stăpânit de o singură familie, cât și importanța terenurilor care aparțineau întotdeauna castelului, mai ales localitatea din apropierea acestuia.

²⁰ De fapt de-a lungul secolelor au existat mai multe reședințe regale. Cea mai importantă a fost la Palatul Westminster, lângă Abația Westminster, reședință din care se păstrează doar o sală din vremea normandă (Westminster Hall), iar la sfârșitul perioadei medievale clădirea a fost încredințată în totalitate Parlamentului. În vremea Tudorilor s-au folosit ca reședințe principale Whitehall (aflată în apropiere, cu numele inițial de Palatul York) și Hampton Court; ambele aparținuseră Cardinalului Wolsey, și au fost confiscate atunci când acesta a pierdut încrederea regelui.

CAPITOLUL II

PROPRIETARII CASTELELOR – RELAȚIA REGELUI CU NOBILIMEA

Atunci când discutăm despre originalitatea arhitecturii castelelor și despre evoluția lor de-a lungul anilor, este important să ținem cont de influența exercitată de proprietarii acestor castele asupra stilului în care au fost construite, cât și asupra amenajării lor ulterioare. În mod evident cei care ordonau construirea sau cărora li se încredințau castele, temporar sau permanent, erau oameni cu un înalt statut social și care aveau o putere financiară suficient de mare pentru a le întreține; sau primeau de la rege fonduri pentru a duce la îndeplinire această sarcină dacă le fusese încredințată de el.

În teorie însă, toate castelele erau ale regelui, așa cum toate proprietățile îi aparțineau lui. El era cel care hotăra dacă un castel poate fi construit, iar un domeniu (și castelul aferent) revenea în posesiunea directă a regelui dacă nu existau urmași direcți sau dacă ei erau minori. Sistemul feudal consfințea dreptul regelui asupra castelului, și de aceea atunci când un domeniu era moștenit, proaspătul moștenitor trebuia să își primească titlul nobiliar și drepturile asupra domeniilor sale de la rege. De asemenea, atunci când un nou rege era încoronat, el primea jurământul de credință al tuturor nobililor importanți. Aceste cutume creau posibilitatea unor abuzuri din partea regelui care putea cere sume mari de la moștenitori pentru a le acorda moștenirea care li se cuvenea. Ca urmare, la începutul secolului al XIII-lea, sub domnia regelui Ioan, nobilii s-au revoltat și au consemnat în Magna Carta²¹ atât drepturile cât și îndatoririle lor monetare, iar regele a fost forțat să parafeze acest document în 1215. Chiar dacă, la câteva luni după ce îl parafase, el a reușit cu ajutorul Papei să declare actul nul, totuși, atunci când fiul său, Henric al III-lea, a fost încoronat, acesta a fost obligat să accepte Magna Carta. Pornind de la textul acestui document, putem să observăm cine erau cei care dețineau castele și ce drepturi și îndatoriri aveau.

Prin urmare, pe lângă rege, care deținea castele, existau două categorii sociale importante care aveau în posesiune astfel de proprietăți, fie moștenite, cu acordul regelui, fie dăruite direct de rege, și anume aristocrația (nobilii) și Biserica, prin ierarhii săi.

Nobilii puteau moșteni teritorii întinse, acumulate de înaintașii lor, în general primului fiu născut încredințându-i-se averea moștenită de tată de la tatăl său. Ceilalți băieți, sau fete, puteau

²¹ în engleză – The Great Charter

primi terenurile dobândite de tatăl lor prin cucerire, sau printr-una, sau mai multe, căsătorii avantajoase. Dacă un nobil nu avea urmași direcți bărbați, atunci patrimoniul familiei se împărțea între fetele rămase, și adesea regele avea un cuvânt important de spus în împărțirea moștenirii, mai ales dacă moștenitoarele erau minore. Dacă nobilul nu avea deloc urmași atunci averea revenea regelui.

Biserica acumula domenii întinse, care nu se împărțeau niciodată, și nici nu puteau fi înstrăinate. Episcopii, ca administratori ai averii bisericești, aveau statutul unor seniori și aveau puterea financiară de a construi castele, adesea influența lor socială și chiar politică fiind impresionantă. Este interesant să se analizeze pe larg relațiile existente între acești diferiți proprietari de castele, pentru a obține o imagine de ansamblu privind importanța castelului ca instrument atât social cât și militar în Evul Mediu.

II.1 Structura socială a aristocrației

Este evident că într-un singur capitol nu se poate explica amănunțit în ce constă sistemul feudal și care erau relațiile între diferiți nobili și rege în diferite perioade de timp de-a lungul istoriei medievale a Angliei, dar se vor sublinia câteva detalii care caracterizau raporturile dintre rege și nobili după Cucerirea Normandă și până la sfârșitul Războiului celor Două Roze (1485).

Ierarhia socială în perioada discutată aici: între secolele al X-lea și al XV-lea era destul de bine concretizată, și existau în principal trei clase sociale situate pe două trepte diferite deși, după cum se va vedea, nici una dintre ele nu era închisă. Pe o primă treaptă, cea inferioară, erau lucrătorii pământului, adică țăranii, cărora în timp li s-a adăugat pătura oamenilor liberi, în principal orășeni. Iar pe a doua treaptă se aflau două clase sociale: cea a nobililor (luptătorii) și cea a clericilor (cei care se rugau), mai precis ierarhia bisericească. Ceilalți clerici, săraci, făceau și ei parte din clasa socială a „rugătorilor”, dar dacă nu reușeau să se urce pe o poziție care să le ofere un venit mai bun, atunci situația lor era asemănătoare cu cea a orășenilor, formând o pătură de mijloc, aflată într-o continuă mișcare, atât ascendentă, pentru cei care știau cum să se integreze în sistem, cât și descendentă pentru cei mai puțin pricepuți.

Conducătorii orașelor se situau pe o poziție intermediară (Crouch *The Birth of Nobility* 236-7). Aceștia puteau avea o putere financiară importantă care le conferea și o influență socială considerabilă, dar pe de altă parte nu aveau titluri de noblețe și nu dețineau proprietăți (decât dacă reușeau să cumpere una în apropierea orașului). Ei erau disprețuiți uneori de nobili, care le

invidiau prosperitatea, și îi considerau inferiori clericilor. Astfel, în tratatele sociale din secolul al XII-lea, comercianții din orașe (indiferent de resursele lor financiare) erau plasați în urma preoților și a funcționarilor clerici, doar țăranii proprietari de pământuri și servii fiindu-le inferiori (Crouch *The Birth of Nobility* 243).

Evident exista o oarecare permeabilitate a acestor granițe între clase, de exemplu orășenii bogați reușeau să se ridice la nivelul nobililor prin influența financiară pe care o aveau (negustorii bogați londonezi își spuneau „baroni” spre nemulțumirea multora, cf. Crouch *The Birth of Nobility* 242). Iar nobilii săraci, sau cei care erau fii mai mici (și deci moșteneau puțin sau deloc din averea părinților) erau nevoiți să își câștige existența fie prin îndemânarea arătată pe câmpul de luptă, sau turniruri, sperând într-o căsătorie cu o moștenitoare bogată (William Marshal), fie chiar prin comerț printre orășeni. Trebuie subliniat faptul că revigorarea economiei medievale, care a suferit mult datorită instabilității politice între secolele al VIII-lea și al X-lea, s-a bazat în primul rând pe activitățile comerciale. Se poate spune că începând cu sfârșitul secolului al XII-lea economia medievală a fost „dominată nu de producător, ci de neguțător” (Bloch 71). Trebuie însă menționat că puterea financiară a negustorilor medievali de a cumpăra terenuri și de a intra în rândurile nobilimii era destul de redusă; cel mult 10% din negustorii londonezi au putut face acest lucru, iar în alte orașe mari ca York, Chester sau Exeter nu s-a înregistrat deloc o astfel de situație, cel puțin până în secolul al XIV-lea. Odată cu Ciuma neagră, multe terenuri au devenit disponibile și prețurile au scăzut, și prin urmare a fost posibilă acumularea lor de către negustorii bogați din orașe (Waugh 127). Acest lucru a dus la o schimbare a compoziției clasei nobiliare de la țară.

Diferența de rang era bazată pe diferența de sânge, adică pe importanța familiei și a înaintașilor, dar era confirmată de educație, adică în primul rând pe cunoașterea bunelor maniere, a felului elegant și politicos de a se exprima și în general pe încadrarea în anumite norme de comportament, aspecte concretizate în codul cavaleresc. Prin secolele al XII-lea, și începutul celui de-al XIII-lea, codul cavaleresc nu era încă consemnat în scris, dar s-a format din tradiția literară a acestei perioade, prin răspândirea proverbelor și a povestirilor cu tâlc care prezentau atât cavaleri ideali, cât și exemple negative.

Astfel, și mai târziu, în ciclul Cavalerilor Mesei Rotunde, apar perechi antitetice, de exemplu: curtenitorul Gawain este pus în opoziție cu sarcasticul Kay, iar Lancelot cu Morderd, trădătorul, etc (Crouch *The Birth of Nobility* 46-50). Tocmai această opoziție între diferite valori

morale (răbdarea față de doamna iubită, dar și cruzimea față de dușmani; loialitatea față de suzeran, dar și dorința de afirmare în detrimentul celorlalți cavaleri), a făcut ca literatura cavalierească să fie bogată în înțelesuri și să se preteze unor interpretări variate, după cum subliniază și Ernst Robert Curtius: „Farmecul propriu eticii cavalierești îl constituie tocmai oscilarea între numeroase idealuri, în parte înrudite, în parte diametral opuse. În posibilitatea acestei pendulări libere, în libertatea de a se mișca înlăuntrul unei lumi de valori bogate și multiple trebuie văzut probabil și un imbold lăuntric al poezilor de curte” (Curtius 616). Eroul romanelor cavalierești este complex, și adesea imperfect (după cum se va vedea și în discuția despre Sir Gawain din ultimul capitol).

Romanele cavalierești scrise de Chrétien de Troyes (*Cligès*, *Yvain*, *Cavalerul leului*, etc.) nu ascund erorile eroilor, ci arată felul în care ei reușesc să le depășească. Se poate întrevedea și caracterul didactic al acestor opere, cea mai importantă lecție învățată de tinerii cavaleri este că greșelile proprii pot fi îndreptate, și sunt iertate dacă eroul învață din ele, îmbunătățindu-și caracterul.

Aceste poeme par să fi avut un rol educativ important, cu atât mai mult cu cât educația necesară unui cavaler, pentru a deveni un membru al societății, pune în primul rând accentul pe formarea dexterității în mânăuirea armelor, atât în exercițiile mai mult sau mai puțin controlate din turniruri, cât și în lupta reală. Îndemânarea la vânătoare atât cu șoimi (la câmpie) cât și cu săgeți și câini (prin păduri) era de asemenea importantă, dar scrisul și cititul (în limba latină) nu erau obligatorii, deși erau cunoștințe apreciate. Socotitul se dovedea necesar (pentru un bun senior care trebuia să-și controleze veniturile), dar deprinderea de a cânta cu vocea sau de a cânta la un instrument erau mult mai apreciate, cum erau de altfel apreciată și cunoașterea unor romane cavalierești, poeme ale trubadurilor sau povestiri eroice (Crouch *William Marshal* 25-26). Se vede deci că în cadrul aceeași clase existau nu doar diferite niveluri sociale (suzeran și vasal, senior și cavalerul dependent de el), ci și diferite niveluri de educație, corespunzând mai degrabă preferințelor fiecărui cavaler în parte, decât unor reguli stricte impuse de societate.

Reguli de comportament însă au existat și unii scriitori medievali s-au preocupat să definească această sferă de interes comună clasei sociale a aristocraților. Aceste reguli, care priveau cu îngăduință iubirea adulteră deși lăudau și castitatea, combinau în mod paradoxal devoțiunea sinceră creștină, cu o cultivare constantă a violenței. Astfel în cartea sa *Libre del Orde*

de *Cauayleria*, scrisă în secolul al XIII-lea, în catalană, Ramón Llull²² menționează la începutul capitolului al treilea că Dumnezeu i-a ales pe cavaleri să distrugă prin forța armelor pe cei care greșesc în credința lor. Astfel dragostea de Dumnezeu se manifestă nu doar prin participarea zilnică la misa catolică, ci și prin distrugerea (eliminarea efectivă) a ereticilor. Puritatea credinței trebuia păstrată nu doar printr-un război spiritual, interior cu propriile slăbiciuni și tendințe păcătoase, ci și printr-o luptă sângeroasă, împotriva celor ce încearcă să se desprindă de Biserică și de ordinea reprezentată de ea. Pe de o parte cavalerul avea datoria de a susține ordinea socială, prin forța armelor, dacă era necesar, consolidând poziția seniorului pe domeniul său, și fiind credincioși jurământului de loialitate față de el, dar pe de altă parte, cei săraci, copiii și femeile, se bucurau de ocrotirea cavalerilor, care erau datori să arate milă față de ei.

Ramón Llull observă că pentru a păstra ordinea socială firească și pentru a-i apăra pe cei care muncesc pământul, cavalerul trebuie să aibă un castel și un cal.²³ Se conturează astfel poziția ideală a cavalerului ca virtual posesor al unui castel și deci al unui domeniu. Se insistă pe statura marțială a cavalerului, care are calități morale și dovedește tărie spirituală, dar a cărui vocație, în ultimă instanță, este lupta.

Înainte de a discuta mai pe larg despre nobilime în general, despre relațiile din interiorul nobilimii și dintre nobilime și rege, trebuie specificat faptul că nobilimea nu era o clasă omogenă, nici în timp nici în spațiu. Nivelul social al nobililor depindea pe de o parte de averea și prestigiul moștenit, iar pe de altă parte de relațiile cu regele, a cărui bunăvoință putea propulsa pe cineva într-o înaltă funcție administrativă, care aducea un venit material și o influență socială sporită.

Astfel în această ierarhie pe prima treaptă se aflau cavalerii simpli, care nu aveau pământ și care se aflau direct în slujba unui nobil mai important care le oferea protecție și care se ocupa de întreținerea lor în schimbul serviciului prestat. Pe cea mai înaltă treaptă nobiliară se aflau

²² Ramón Llull (Raymónd Lull sau Raimundus Lullus) (1232-1315) a fost un scriitor din Majorca, care a scris primele opere importante ale literaturii catalane. Tatăl său a participat alături de Iacob I de Aragon la cucerirea insulei Majorca de la mauri. Aflat în serviciul regelui, Ramón compunea cântece și poezii laice (ca de exemplu „Cartea îndrăgostitului și a iubitei”), până când a avut o viziune mistică ce a dus la o convertire religioasă. Ajuns la maturitate își dedică viața convertirii maurilor, motiv pentru care a și învățat limba arabă. Totuși în 1273 a scris „Cartea ordinului cavalerilor”, în care cavalerul, deși o figură laică, are datorii creștine, și multe din elementele ritualurilor cavalești îl apropie de preot sau călugăr. Cartea este concepută ca o serie de îndrumări, care se apropie de antologiile de canoane și reguli călugărești, iar ritualul de înnobilare este prezentat ca o paralelă a slujbei hirotoniei. Cartea a fost tradusă din catalană în franceză, iar în 1484 a fost tradusă de William Caxton din franceză în engleză.

²³ în capitolul „Of the Office that Appertaineth to a Knight” (‘Ramón Llull, *from The Book of the Order of Chivalry*’)

magnații (conții și ducii), cei care puteau influența soarta țării, și pe susținerea cărora se baza regele.

Ducele era (și este) cel mai mare rang după rege, și deținea un teritoriu întins care îi conferea o putere militară și economică mare, ceea ce aducea cu sine și o influență politică considerabilă. Primul rege englez care a creat acest titlu nobiliar a fost Edward al III-lea care s-a proclamat și rege al Franței, nemaivând deci nici un suzeran, iar primul căruia i-a conferit acest titlu (în 1337) a fost fiul său cel mai mare (care era și moștenitorul tronului), Edward, Prințul Negru, care a fost numit Duce de Cornwall²⁴. În 1351, regele a oferit acest titlu ca o răsplată pentru succesele militare în campaniile din Franța lui Henry de Grosmont (care a primit titlul de duce de Lancaster²⁵), și care era fiul (și moștenitorul) contelui (earl) de Lancaster, descendent din Henric al III-lea. Toți acești nobili erau vasalii direcți ai regelui. Evident doar un conte putea primi titlul de duce, iar în consecință comitatul său devenea ducat²⁶.

Titlul de conte (earl) era conferit de rege ca o răsplată pentru credința dovedită de-a lungul anilor și nu în ultimul rând pentru succese militare. William Cuceritorul a conferit acest titlu multora dintre cei care l-au urmat, după cucerirea Angliei, și a pus în funcții de conducere doar pe oamenii săi de încredere, în timp ce nobilimea anglo-saxonă și-a pierdut toate privilegiile. Astfel, au fost create mai mult de zece titluri de conte (de Huntingdon, de Dorset, de Norfolk, etc), cu proprietăți bogate în diferite comitate. Titlurile de conte deja existente, care aveau terenuri mai extinse asociate lor, au fost acordate celor mai apropiați tovarăși de arme. Astfel Odo, episcop de Bayeux, fratele vitreg al lui William, a fost numit Conte de Kent, în locul lui Leofwine Godwinson, nepotul de frate al regelui Harold, iar William FitzOsbern a fost numit conte de Hereford, titlu ce îi aparținuse regelui Harold însuși.

Pe lângă această elită nobiliară exista și o clasă de nobili aflați la mijlocul scărilor sociale, care se aflau în diferite relații unii față de alții, dar în relație de supunere față de magnați.

²⁴ Titlul de conte de Cornwall fusese creat de mai multe ori, și toate proprietățile și castele aferente acestui titlu au revenit ducelui de Cornwall.

²⁵ La un an după moartea lui, titlul i-a fost conferit ginerelui său, John de Gaunt, care era fiul regelui Edward III. Cu aceeași ocazie (pe 13 noiembrie 1362) un alt fiu al lui Edward III, Lionel, cu doi ani mai în vârstă decât John de Gaunt, a fost făcut duce de Clarence. Se vede deci că cel mai adesea, în Anglia, titlul de duce era acordat de rege fiilor mai mici, deci titlul era moștenit de descendenții casei regale. Douăzeci de ani mai târziu (pe 6 august 1385), Edward al III-lea i-a făcut duci pe alți doi dintre fiii săi, Edmund de Langley, Duce de York și Thomas de Woodstock, Duce de Gloucester, dar și Duce de Aumale (pentru teritoriile din Franța).

²⁶ Ducatul de Lancaster, fusese în vremea lui Edmund, fiul lui Henric al III-lea, comitat și avea 14 castele (printre care Kenilworth, care i-a fost dat de Henric al III-lea în 1264). Conții de Lancaster au acumulat din ce în ce mai multe proprietăți prin diferite daruri de la rege, și prin căsătorii profitabile (obținute tot cu ajutorul regelui). La moartea lui John de Gaunt, fiul lui Edward al III-lea, ducatul de Lancaster avea 30 de castele (Pounds 136-7).

Interesele acestora erau în general locale, și atunci când ieșeau la luptă ascultau ordinele seniorilor lor. Aceștia puteau fi cavaleri săraci ce locuiau la diferite castele fiind plătiți pentru a asigura garda castelului sau cavaleri de țară care aveau proprietăți mici, uneori insuficiente pentru a le permite să trăiască conform statutului lor social, și care deci erau vasalii altor nobili și nu vasalii direcți ai regelui. Acești nobili ce aveau unul sau mai multe terenuri, fie moștenite, fie încredințate de unul sau mai mulți seniori, pentru care plăteau câte o taxă (ca o arendă), erau „arendașii” (tenants).

Unii dintre ei, însă, puteau acumula mai multe proprietăți (probabil în mai multe comitate), și primeau titlul de baroni aflându-se pe un nivel social mai ridicat decât cavalerii simpli care aveau o proprietate mai săracă (Crouch *The Birth of Nobility* 247). Acești baroni, susținuți de familiile lor, constituiau fundamentul unui anumit domeniu, reprezentau mica aristocrație locală și joacău un rol important în politica locală. Ei se aflau ca rang între cavalerii simpli, care locuiau la curtea unor nobili bogați și magnații care hotărau politica țării alături de rege („more than a knight, yet not a magnate”, Crouch *The Beaumont Twins* 102). Atunci când era numit un nou senior, familiile de pe domeniul seniorial trebuiau să jure credință. Se întâmpla însă în anumite situații ca baronii locali mai importanți să se opună unui anumit senior numit de rege, considerat străin de obiceiul locului, susținând un alt pretendent, care era perceput ca fiind descendentul masculin al seniorului decedat.²⁷

Biserica și-a dorit să ritualizeze evenimentele care defineau aristocrația, cu alte cuvinte să aducă elemente religioase în ceremoniile de investire a cavalerilor și, mai important, de formare a vasalilor. Vasalitatea a reprezentat întotdeauna coloana vertebrală a societății feudale, iar dorința de a da un caracter religios ceremoniei de prestare a omagiului dovedește pe de o parte interesul nobilimii de a se folosi de sacralitatea conferită de un jurământ în fața lui Dumnezeu, și pe de altă parte dorința Bisericii de a fi prezentă activ la ceremoniile care controlau viața politică medievală.

Au existat încercări de a face ca ceremoniile de investire a cavalerilor să „dobândească un caracter sacramental”, și chiar mai mult să fie oficiate în biserică (Le Goff *Omnia Mediaeval* 84),

²⁷ David Crouch prezintă o astfel de situație în cazul domeniului de la Breteuil, la începutul secolului al XII-lea, când nobilii locali l-au preferat pe fiul nelegitim (Eustace, lord de Pacy, și pe fiul lui) în detrimentul nepotului de soră al contelui decedat, promovat de Henric I, conflictul extinzându-se pentru a-i cuprinde și pe urmașii lor. Luptele s-au prelungit până când regele a cedat domeniul unui nobil puternic, care l-a dobândit prin căsătoria cu una dintre posibilele moștenitoare. Acest magnat (Contele Robert II de Leicester), care avea domenii extinse în alte părți, avea puterea financiară pentru a-și atrage nobilii de partea lui (Crouch *The Beaumont Twins* 109).

dar cu toate acestea ele au rămas în esență ceremonii laice, chiar dacă uneori era de față și un preot; prezența acestuia însă nu era neapărat necesară. Există în jurământul de vasalitate o parte religioasă, și anume jurământul de credință, care se desfășura după închinarea în fața seniorului, dar acesta avea rolul de a întări legătura dintre cei doi și nu avea o semnificație harică.

Inițial ceremonia de formare a unui vasal cuprindea o declarație rostită de cel ce urma să fie vasal, în timp ce era îngenunchiat cu mâinile împreunate în mâinile viitorului suzeran. După rostirea acelor cuvinte, suzeranul și vasalul se sărutau pe gură, semn al acordului și al prieteniei dintre ei. Sub această formă ceremonia nu avea nici un element creștin; dar din secolul al IX-lea s-a adăugat o a doua parte și anume un jurământ de credință²⁸ pe Biblie sau pe niște sfinte moaște (Bloch, vol.1, 145-147). Jurământul de credință avea deci girul Bisericii, ba mai mult se putea întâmpla ca excomunicarea unui suzeran să dea prilej vasalilor să se revolte, fără a mai fi legați de jurământul de credință, după cum afirma Papa Grigorie al VII-lea în *Dictatus Papae*, martie, 1075 (Rendina, 395).

Un alt eveniment important era înnobilarea tinerilor, care deveneau astfel maturi cu drepturi depline. Inițial ceea ce era implicat de termenul: cavaler (*chevalier*) se referea la un anumit mod de viață definind un luptător pe cal, și eventual la existența unei relații de vasalitate, cavalerul deținând un domeniu (fief) de la seniorul său, sau fiind întreținut de acesta la curtea lui. Cineva era cavaler în virtutea unei situații *de facto* sau datorită descendenței sale nobile.

În timp însă a apărut nevoia unei ceremonii de înnobilare. Inițial aceasta era relativ simplă: viitorul cavaler își lăsa pentru puțin timp sabia pe altar unde era binecuvântată și se rosteau câteva rugăciuni. Această ceremonie din secolul al X-lea a fost mult amplificată, astfel că în a doua jumătate a secolului al XI-lea se vorbea de „ordinarea”²⁹ unui cavaler de către un alt cavaler mai în vârstă care avea o anumită faimă³⁰ sau de tatăl său; uneori chiar suzeranul era cel care avea acest rol, ca în cazul lui William Cuceritorul care a fost făcut cavaler la vârsta de 15 ani de către regele Franței, Henric I. Au existat situații în care înnobilarea se făcea de către un episcop: este cazul Arhiepiscopului de Canterbury, Lanfranc, care l-a făcut cavaler pe William Rufus, al doilea fiu în viață al lui William Cuceritorul. Evident în aceste cazuri arhiepiscopul nu

²⁸ Jurământul purta numele de *foi* în franceză, (limbă vorbită sub forma dialectului normand și în Anglia, până în secolul XIV) și *treue* în germană, (provenind din *hulde*), termenul folosit în engleză este *fealty*. (Bloch, 146)

²⁹ Termenul era identic cu cel folosit pentru hirotonirea preoților. (*ordination* în franceză, *ordination, to ordain*, în engleză) Astfel așa cum cel hirotonit trecea de la starea de laic la starea de preot având har de la Dumnezeu, și cel înnobilit trecea într-o stare superioară, diferită calitativ de cea de până atunci.

³⁰ Prințul Henric, fiul regelui Henric al II-lea a fost făcut cavaler de renumitul William Marshal.

era privit ca preot în primul rând, ci ca un senior cu domenii întinse care-i confereau și putere politică, nu doar spirituală (Bloch, vol.2, 315).

În cadrul acestui ritual noului cavaler i se dăruiau arme de către cel care îi devenea „sponsor”, rostea un jurământ prin care își mărturisea credința față de Dumnezeu și rege (sau suzeran) și primea o lovitură pe obraz sau gât. Semnificația acestei lovituri nu este foarte clară, dar este vorba probabil de o modalitate de a face o impresie deosebită asupra tânărului, un mod de a-l determina să nu uite ceremonia, și implicit jurământul de credință făcut (Bloch, vol.2 312-315).

Raporturilor feudale existente între seniori și cei aflați în subordinea lor presupuneau existența unei relații de interdependență. Pe de o parte nobilii simpli sau cavalerii aveau nevoie de protecția seniorului, mai bogat și mai puternic, căruia îi erau fideli. Iar pe de altă parte seniorul își înzestra vasalii cu un domeniu, ale cărui terenuri ofereau acestora venitul necesar rangului lui. Totuși spre sfârșitul secolului al XII-lea se simțea deja o modificare a relațiilor sociale între nobilii importanți și cavaleri, modificare ce s-a concretizat și în felul în care seniorul își răsplătea cavalerii din anturajul lui. Lipsa terenurilor disponibile pe care seniorul le putea pune la dispoziția cavalerilor credincioși lui a dus la oferirea de bani, care au început să aibă o importanță sporită (și erau disponibili tocmai datorită avântului economic pe care îl luase comerțul).

În acest context trebuie subliniat faptul că ideea de proprietate avea un înțeles diferit în Evul Mediu față de perioada contemporană. Marii „proprietari” de terenuri, laici sau clerici înțelegeau acest domeniu (honour) ca niște drepturi pe care le primeau ca urmare a constantei fidelități pe care o arătau seniorului lor. Pe de altă parte, dacă regele era nemulțumit de comportarea unuia dintre nobilii săi avea dreptul să le confişte terenurile, regele Ioan Fără de Țară folosindu-se de acest drept cu diferite ocazii (Crouch *William Marshal* 162); același drept îl avea și seniorul dacă vasalii nu își îndeplineau datoriile față de senior la timp³¹. Astfel cel mai evident motiv pentru confiscarea domeniilor este cel în care nobilii se revoltau împotriva lui.

³¹ Atunci când, în 1189, William Marshal a devenit conte în urma căsătoriei cu Isabel de Clare, contesă de Striguil, unul dintre vasalii lui din domeniul de la Striguil (al cărui centru era castelul din Chepstow, în sudul Țării Galilor) nu s-a prezentat la curtea lui pentru a îi jura credință și pentru a-i plăti taxa datorată și nici nu a trimis pe cineva în numele lui, deși a fost chemat de trei ori. Ca urmare William Marshal a trimis oameni pentru a-i lua pământul (Crouch *William Marshal* 165). O situație asemănătoare a avut loc aproape 20 de ani mai târziu când și-a pedepsit un vasal din Leinster (Irlanda), care se ridicase împotriva lui, William i-a confiscat castelele și a hotărât că acesta va putea menține beneficiile de la terenurile sale doar pe timpul vieții, fiii săi neavând dreptul la moștenire (Crouch *William Marshal* 114, 163).

Întrucât în teorie toate castelele aparțineau regelui, care numea conetabili (*constable* – comandant sau/și administrator, care aveau obligația de a se ocupa în primul rând de latura militară a activității din castele) sau le ceda temporar sau permanent unor nobili, statutul castelelor era uneori incert (Pounds 118-9). Adesea regele numea un nobil de încredere în funcția de conetabil, iar apoi, atunci când acesta își dovedea fidelitatea, îi putea dăruia castelul, lui și urmașilor lui.³² Așadar uneori se considera că baronul (senior mai puțin important care aparținea nobilimii locale, mai mic în rang decât contele) moștenește de drept castelul în virtutea faptului că îi fusese dat tatălui său cu un statut definitiv. Alteori această transferare a dreptului de moștenire a castelului nu era clară și anumiți baroni puteau ocupa un castel în virtutea faptului că fuseseră numiți direct de rege, dar primeau această funcție de conetabil datorită faptului că aparținuse tatălui lor. De altfel regele (sau seniorul) putea numi un conetabil care era plătit cu o sumă fixă, și toate produsele îi reveneau regelui (sau seniorului). Sau castelul îi era încredințat unui cavaler în arendă, el fiind cel care plătea o sumă fixă și adesea avea și alte obligații (el devenind vasal), păstrând însă toate produsele care îi reveneau.

Subliniez faptul că un castel era important din punct de vedere financiar (economic) datorită terenurilor aferente, care dădeau valoarea monetară a castelului (Pounds 201). Această legătură puternică între castel și terenurile înconjurătoare care formau domeniul castelului este păstrată pe toată perioada Evului mediu, existând rare excepții (ca de exemplu castelele construite de Edward I în Nordul Țării Galilor).

Deși regele avea dreptul să confiște (temporar sau permanent) terenurile dăruite vasalilor săi, dacă aceștia nu voiau sau nu puteau să-și îndeplinească obligațiile față de el, în primii ani după Cucerirea Normandă regii au avut tendința să îi ierte pe cei care se revoltaseră (mai ales dacă era prima ofensă). Astfel, după un timp, domeniile și castelele le erau restituite (uneori însă acestea erau distruse, total sau parțial), sau cel puțin urmașilor lor li se recunoștea dreptul la moștenire. De altfel întreținerea castelelor necesita o atentă administrare a fondurilor, iar acest lucru era mult mai bine realizată de nobilii loiali regelui. Dacă regele se hotăra să nu păstreze pentru sine domeniile confiscate, ele erau atribuite altor seniori, care însă erau incontestabil fideli

³² Este situația care a apărut la castelul din Warwick, când castelul proaspăt construit i-a fost încredințat lui Henry Beaumont (în 1068), care avea un frate mai mare, și ca atare nu moștenise patrimoniul familiei. În anii următori castelul i-a fost dat în posesiune, iar la venirea la domnie a lui William II Rufus, după ce și-a dovedit loialitatea față de acesta (luptând împotriva nobililor rebeli care-l susțineau ca rege al Angliei pe Robert, ducele Normandiei, fratele mai mare al lui William Rufus) fost ridicat la rangul de conte de Warwick (1088), titlu ce confirma posesiunea asupra castelului.

regelui (Pounds 104, 119-20, 145). Moștenirea era o formă firească de dobândire a unui domeniu (și titlu), deoarece seniorul (conte sau rege) dobânda ca vasal pe reprezentantul familiei care îi fusese credincioasă și înainte, iar moștenitorii erau deja educați în același spirit al supunerii față de cei superiori lor din punct de vedere social.

O altă situație în care regele era îndreptățit să primească (temporar) domeniile foștilor săi vasali, era cea în care urmașii seniorului (băieți sau fete) erau minori și prin urmare nu își puteau îndeplini obligațiile de vasali. Regele devenea tutorele lor având dreptul să ia orice decizii în ceea ce îi privea. Până la maturitate, regele era cel care primea toate beneficiile care rezultau din administrarea domeniilor, iar în cazul fetelor el era cel care le alegea soțul, care primea controlul asupra domeniilor. Tot regele era cel care primea beneficiile de la domeniile scaunelor episcopale atunci când scaunul episcopal era vacant. Acesta era și motivul pentru care regii nu se grăbeau să numească episcopi pentru episcopiile vacante.

II.2. Importanța ritualului pentru încoronarea regelui

Autoritatea regelui asupra nobililor săi în Evul Mediu nu a fost niciodată absolută, mai mult chiar, în Anglia au existat mai multe cazuri în care nobilii s-au răsculat împotriva regelui, și în câteva situații acesta a fost chiar detronat³³. Contestarea regelui, atunci când calitățile sale politice lăsaus de dorit, era uneori încununată de succes, iar păstrarea tronului, cucerit prin luptă și prin uciderea regelui legitim, s-a dovedit foarte dificilă³⁴.

Aceste cazuri însă au fost excepții, întrucât magnații recunoșteau autoritatea regelui, ca cel ai cărui înaintași au fost regi și cel ce era uns la încoronare, și prin urmare alesul lui Dumnezeu. Pe de o parte persoana regelui era pentru nobili un garant al păcii (rezolvând și disputele dintre nobili) și al ordinii sociale, care erau necesare pentru ca ei să-și poată menține titlurile și proprietățile. Mai mult chiar, regele era cel care acorda favoruri (bani, proprietăți și chiar anumite slujbe în ierarhia statului). Pe de altă parte regele avea și el nevoie de nobili, ei fiind cei dintre care își alegea consilierii, cei care comandau armatele și cei care asigurau ordinea

³³ Edward al II-lea a fost făcut prizonier de soția sa Isabela și de amantul ei, Roger Mortimer și apoi a fost lăsat să moară, în locul lui fiind încoronat Edward al III-lea, iar nepotul său de fiu, Richard al II-lea a fost detronat de vărul său, care a fost încoronat în locul lui, ca Henric al IV-lea, iar mai târziu în timpul Războiului celor Două Roze atât Henric al VI-lea, cât și Edward al IV-lea au fost detronați și înlocuiți unul cu altul.

³⁴ Este cazul lui Roger Mortimer care a fost ucis de Edward al III-lea, drept răzbunare pentru uciderea tatălui său, Edward al II-lea. Și de asemenea Henric al IV-lea a dus o luptă continuă pentru a-și păstra tronul împotriva nobililor puternici din Țara Galilor (Owain Glyndŵr) și din nord (Henry Percy, Conte de Northumberland și mai târziu Richard le Scrope, arhiepiscop de York).

și autoritatea slujbașilor regali în domeniile lor (Saul *The Three Richards* 28). Între rege și nobilime exista, deci, o profundă dependență, ei având în teorie interese comune, iar atunci când apăreau dezacorduri, acestea se datorau unor neînțelegeri temporare.

Personalitatea regelui medieval este profund legată de ritualurile religioase, diferența cea mai mare dintre rege și nobilii săi fiind exact rolul sacru pe care i-l conferea ritualul încoronării. Regii medievali erau creștini, și adesea s-a subliniat faptul că succesul unui conducător, „legitimitatea și autoritatea sa erau datorate în ultimă instanță nu oamenilor, ci lui Dumnezeu” (Power 100). Regele nu era doar fiul³⁵ regelui mort, sau un descendent al unui rege, ci odată încoronat devenea alesul lui Dumnezeu. Ca atare încoronarea regelui, care era făcută de un înalt demnitar al Bisericii³⁶, îi conferea acestuia o legitimitate sacramentală, care se afla la baza autorității sale. Punctul culminant al ritualului de încoronare era mirungerea pe cap și pe umeri cu Sfântul și Marele Mir (cel care era folosit și la oficierea Tainei Mirungerii, după Botez); acest lucru le conferea un statut aparte, aproape haric. La încoronare regele jura să protejeze Biserica, să păstreze pacea și să facă dreptate supușilor lui, iar în 1308 (la încoronarea lui Edward al II-lea) s-a adăugat și o clauză: ca regele să respecte legile țării (Saul *The Three Richards* 23).

Atunci când la moartea unui rege ar fi putut exista mai multe posibilități, influența unui candidat asupra nobililor importanți și rapiditatea cu care s-a acționat au determinat alegerea unui anumit rege.³⁷ Astfel, chiar dacă descendența din familia regală și în primul rând din

³⁵ Se subliniază faptul că în perioada medievală studiată (secolele al XI-lea până în al XV-lea) și în aria geografică discutată (Europa Occidentală, în principal Anglia, Țara Galilor și Franța) au existat doar regi, reginele fiind soțiile regilor și nu moștenitoare de drept ale tronului. Încercarea lui Henric I (1100-1135) de a o lăsa moștenitoare pe fiica lui Matilda, obligându-i pe toți nobilii să îi jure credință, a fost un eșec și a dus la ani lungi de anarhie, practic pe durata întregii domnii a lui Stephen (1135-1154), vărul ei, care a fost repede încoronat în locul ei și care spre sfârșitul domniei a fost nevoit să încheie un acord cu fiul ei Henric, cel care a fost încoronat după moartea regelui Stephen sub numele de Henric al II-lea. În Franța tronul s-a moștenit doar pe linie masculină; în secolul al XVI-lea s-a refuzat succesiunea pe linie maternă a regelui Edward al III-lea al Angliei, care era nepotul de fiică al regelui francez Filip al IV-lea (1285 -1314) și singurul urmaș direct al acestuia și s-a hotărât invocarea unei legi din secolul al VI-lea, legea salică, prin care fetele erau excluse de la moștenire. Din punct de vedere politic era dificil de acceptat ca ambele țări, atât Anglia cât și Franța să aibă același rege. Philip al VI-lea (1328-1350), primul rege din dinastia Valois (vărul regilor Ludovic al X-lea (1314-1316), Filip al V-lea (1316-1322) și Carol al IV-lea (1322-1328), care s-au succedat unul după altul) a devenit rege al Franței, iar Edward al III-lea nu a atacat această hotărâre timp de aproape 10 ani.

³⁶ Carol cel Mare a fost încoronat de Papa Leon al III-lea în ziua de Crăciun 800. Regii Angliei au fost întotdeauna încoronați de Arhiepiscopul de Canterbury. (Harold Godwinson a fost încoronat de Arhiepiscopul de Canterbury, iar la venirea lui William s-a considerat că ocupă scaunul episcopal ilegal și a fost înlocuit cu Lanfranc, adus de la mănăstirea normandă Bec. El a fost singurul ierarh care a fost înlocuit abuziv.)

³⁷ Putem să includem în această categorie și alegerea lui Harold Godwinson de către Witenagemont (sau Witan, care în engleza veghe însemna consiliul oamenilor înțelepți). Acest consiliu de nobili, atât laici cât și clerici, din Anglia anglo-saxonă avea puterea de a alege viitorul rege dintre membrii familiei regale, deși în general s-a aplicat principiul primogeniturii, prin care moștenirea îi revenea primului născut.

ultimul rege este esențială, au existat cazuri când succesiunea a fost ușor modificată de voința nobililor³⁸, care au susținut anumiți membri ai casei regale, care păreau mai puternici și mai pricepuți în guvernarea țării decât posibilia lor contracandidați.

În situațiile când magnații se ridicau împotriva regelui, acesta reușea, de cele mai multe ori să adune de partea lui suficienți nobili loiali pentru a înfrânge opoziția. Astfel de situații au avut loc în timpul multor regi (William Rufus i-a înfrânt pe nobilii ce-l doreau rege pe fratele său, Henric al II-lea a înăbușit revoltele inițiate de fiii săi, Henric al IV-lea a reușit să-și păstreze coroana dobândită prin detronarea lui Richard al II-lea). Astfel de lupte semnificative au fost în timpul regelui Ioan, care a fost obligat să semneze Magna Carta (1215), sau cincizeci de ani mai târziu în timpul domniei fiului său Henric al III-lea, care a câștigat Războiul Baronilor (1264-1265), datorită priceperii militare a fiului său, viitorul Edward I.

Totuși în multe situații nobilii respectau cu loialitate drepturile regelui încoronat, chiar dacă acesta era minor³⁹, sau absent (Richard Inimă de Leu a fost prezent în Anglia doar câteva luni, din cei 11 ani cât a fost rege). Alteori moștenitorul de drept, a cărui poziție era necontestată, nici nu grăbea ritualul încoronării (Edward I se afla în cruciadă când a murit tatăl său Henric al III-lea în 1272, și s-a întors acasă doar în 1274, după ce a călătorit prin Italia și Franța și l-a vizitat pe Papă).

Analizând toate aceste evenimente se vede că relația dintre rege și nobilii săi era adesea tensionată și că încercările regilor de a conduce fără a ține cont de părerea magnaților putea duce la rebeliune. De asemenea dacă favoriții regelui nu proveneau dintr-o familie veche cu rădăcini adânci în Anglia, ei nu erau bine văzuți, și adesea nobilii puternici, care își simțeau pozițiile amenințate se răzbunau. Este motivul pentru care nobilii s-au revoltat împotriva rudelor de origine franceză ale regelui Henric al III-lea care se bucurau de multe favoruri, în detrimentul

³⁸ Este situația alegerii lui Henric I ca rege în Anglia în detrimentul lui Robert, Duce de Normandia, fratele lui cel mai mare care ar fi trebuit să-l moștenească pe William Rufus, fratele lor mijlociu. Henric a pus mâna pe documentele statului și i-a convins repede pe nobili să-l încoroneze, iar apoi s-a luptat cu fratele lui pe care l-a învins și l-a ținut prizonier tot restul vieții. Stephen a procedat la fel la moartea lui Henric I, care dorise ca Matilda fiica sa să-i urmeze la tron. Regele Ioan a fost încoronat în detrimentul nepotului său Arthur, în vârstă de 12 ani, fiul fratelui său mai mare (Geoffrey, al treilea născut al regelui Henric II) și moștenitorul de drept al tronului în urma morții lui Richard Inimă de Leu. Henric al IV-lea a fost încoronat la moartea lui Richard al II-lea pe care îl detronase deși moștenitorul de drept, care fusese declarat moștenitor-prezumptiv în timpul vieții lui Richard al II-lea, era vârul său Edmund Mortimer, al V-lea conte de March, în vârstă de 8 ani, atunci când Henric IV-lea a fost încoronat.

³⁹ Este situația lui Henric III care a fost încoronat când avea doar nouă ani, și care a reușit să-și consolideze poziția cu ajutorul unor nobili puternici ca William Marshal. Un alt caz este cel al lui Henric al VI-lea care a fost încoronat la nouă luni, la moartea tatălui său, Henric al V-lea, și care și-a păstrat poziția, cu ajutorul unchilor lui, până când a ajuns adult.

nobililor aparținând unor familii vechi din Anglia (situație ce a dus la „Războiul Baronilor”). Și de asemenea în timpul domniei lui Edward al II-lea, nobilii s-au revoltat din cauza favorurilor de care se bucurau nobilii proaspăt îmbogățiți ca Piers Gaveston și mai târziu, Hugh Despenser cel tânăr.⁴⁰

Echilibrul fragil dintre rege și magnații săi depindea de felul în care regele știa să fie autoritar, dar și generos, bun organizator, dar și luptător. Ca atare de-a lungul istoriei perioadele de stabilitate și securitate au alternat cu perioade de tensiune și revoltă. Nobilimea era nemulțumită de o conducere mai laxă din partea regelui, care putea avea o personalitate cu preocupări spirituale, și care se implica mai puțin în problemele politice și mai mult în viața artistică (asemenea lui Henric al III-lea) sau putea fi o fire mai leneșă, înclinată spre distracții și petreceri (asemenea lui Edward al II-lea). Pe de altă parte un conducător tiranic, care abuza de drepturile sale (asemenea regelui Ioan) sau care se considera mai presus de ceilalți (asemenea regelui Richard al II-lea) nu putea să inspire încredere și să fie urmat de nobilii lui.

Ceea ce societatea medievală aprecia era un conducător puternic, care considera lupta ca o activitate principală și care știa cum să-și îndrume nobilii spre victorii militare însoțite de câștiguri financiare. Astfel regii care își sporeau teritoriile (asemenea lui Edward I, Edward al III-lea sau chiar Henric al V-lea) erau apreciați și urmați în lupte. O domnie prosperă și necontestată de nobilime au avut și regii care erau buni administratori și reușeau să asigure stabilitatea țării atât pe plan politic cât și economic.⁴¹ Alteori afecțiunea poporului și sprijinul nobililor se baza pe imaginea de luptător neînfricat oferită de rege (Richard Inimă de Leu sau Edward I Ciocanul Scoțienilor au fost apreciați pentru renumele câpătat în luptă).

Se poate trage concluzia că în Evul Mediu una dintre calitățile esențiale ale unui conducător, și ale regelui în primul rând, era de a oferi nobililor săi posibilitatea de a-și extinde domeniile și de a-și mări averile. Astfel se explică respectul de care s-au bucurat regii care au

⁴⁰ În 1312, câțiva magnați importanți (Thomas Plantagenet, al II-lea conte de Lancaster, Guy de Beauchamp al X-lea conte de Warwick și alții) l-au omorât pe Piers Gaveston (fără voia regelui) și mai târziu l-au forțat pe rege să-l exileze pentru o perioadă de timp (între 1321 și 1322) pe alt favorit Hugh Despenser. După ce revolta Isabellei de Franța (soția lui Edward II-lea) a reușit să-l detroneze pe acesta și să-l numească pe Edward al III-lea, fiul ei, ca rege, favoritul lui Edward al II-lea, Hugh Despenser, lipsit de susținerea regelui a fost găsit vinovat de trădare, torturat și executat în public (în 1326).

⁴¹ De exemplu Henric al II-lea, în ciuda conflictului cu Thomas Becket și cu fiii săi, a fost un rege cu o putere politică mare și cu un control deosebit asupra nobililor săi din toate domeniile sale, care cuprindeau teritorii franceze întinse. Dovada cea mai clară că a reușit să-și consolideze autoritatea pe un teritoriu vast și să îl organizeze foarte bine, este faptul că la moartea sa, deși regele care i-a urmat (Richard I Inimă de Leu) a fost mult timp absent, situația a rămas stabilă în țară atât din punct de vedere politic cât și administrativ.

cucerit teritorii noi: William Cuceritorul, care a oferit nobililor săi Anglia, Henric II-lea care și-a îndemnat nobilii să se aventureze în Irlanda, Edward I, care a cucerit Țara Galilor, sau Edward III care i-a făcut prizonieri și pe regele Franței și pe cel al Scoției. Tot astfel se explică disprețul față de regii care au pierdut teritorii importante, cum a fost Ioan, care a pierdut Normandia și celelalte teritorii din nordul Franței, sau Edward al II-lea care a pierdut rușinos bătălia de la Bannockburn în fața scoțienilor.

II. 3. Acordarea domeniilor și titlurilor după Cucerirea Normandă

William Cuceritorul, unul dintre cei mai admirați conducători medievali, a reușit să-și atragă nobilii de partea lui promițându-le teritorii bogate în țara nou cucerită. Împărțirea teritoriilor cucerite revenea regelui mai ales atunci când era vorba de teritorii nou cucerite, și astfel William Cuceritorul a împărțit baronilor loiali lui, diferite domenii engleze.

Un domeniu avea o structură complexă: o moșie ale cărei roade aparțineau direct nobilului (the demesne), o altă parte care era împărțită arendașilor, mai mult sau mai puțin importanți, unii fiind doar țărani liberi, alții cavaleri săraci care locuiau în casa seniorului deoarece terenul lor nu le putea aduce un venit corespunzător nivelului lor social. Pentru terenurile arendate se plăteau rente în bani, produse sau, în cazul țăranilor, chiar în zile de muncă efectuată pe moșia nobilului. În centrul aceste structuri administrative a „domeniului” (honour) atunci când el se afla în mâinile laicilor, se găsea un castel, care era „în egală măsură un centru de guvernare, cât și o fortificație militară” (Dyer *Making a Living in the Middle Ages* 106). Cavalerii trebuiau să se afle direct în slujba seniorului, la castel, pentru o perioadă de timp, în general patruzeci de zile, sau să plătească un alt cavaler care să îndeplinească această datorie. Nobilii care aveau terenuri mai întinse în arendă erau datori să aducă cu ei un anumit număr de cavaleri proporțional cu mărimea domeniului. Unii nobili aveau terenuri în diferite comitate și prin urmare erau vasalii mai multor seniori, o situație destul de neplăcută dacă existau certuri între magnați.

Prin moartea nobililor anglo-saxoni, sau prin depozarea acestora, William I Cuceritorul a avut la dispoziție multe domenii pentru a le împărți oamenilor săi. O caracteristică a stabilirii normanzilor în Anglia a fost realizarea de căsătorii mixte între moștenitoare anglo-saxone și nobili normanzi. Aceste căsătorii au avut un rol foarte important în legitimizarea

Cuceririi Normande (King 15).⁴² O inovație importantă pe care o face William în ceea ce privește cutumele feudale, a fost aceea de a cere tuturor nobililor să îi jure credință lui direct (1086 la Salisbury), și nu seniorilor lor. Acest lucru s-a datorat probabil dorinței regelui de a-și asigura loialitatea cât mai multor nobili, evitând astfel revoltele lor sau alierea unora dintre ei cu invadatorii danezi. Obiceiul feudal prevedea ca doar baronii importanți să depună acest jurământ direct față de rege, jurământul neextinzându-se și asupra vasalilor lor. Această modificare dovedește „o rară abilitate diplomatică, menită să-l pună la adăpost de posibile acte de felonie” (Nicolescu 139). William se simțea îndreptățit să primească acest jurământ de credință, întrucât era cel ce făcuse posibilă dobândirea terenurilor de către toți acești nobili, care îi erau deci îndatorați.

Împărțirea terenurilor în Anglia însă s-a făcut astfel încât să se prevină formarea unor regiuni puternice, autonome, relativ independente de puterea regelui. Spre deosebire de Franța unde domenii extinse aparțineau unui singur senior (ducatul Normandiei, ducatul Aquitaniei, sau al Breitaniei), în Anglia, William a dăruit domenii mai mici, răspândite în diferite comitate și prin urmare, chiar dacă un anumit nobil avea proprietăți extinse atunci acestea erau fărâmițate în diferite comitate. S-a evitat situația în care nobilii puteau să aibă o putere bine ancorată în teritoriu, care să le ofere forța militară pentru a se opune regelui, chiar dacă au existat câțiva seniori importanți, cărora regele le-a conferit titlul de conte, și care aveau proprietăți centrate într-o anumită regiune, în care și-au consolidat poziția construind castele în punctele importante din punct de vedere strategic (orașe sau localități, drumuri comerciale cunoscute, etc). Averele acestor magnați puternici și a altor nobili bogați era bine înregistrată în Domesday Book (Cartea Judecării de Apoi) astfel încât să se poată determina cu precizie taxele datorate regelui sau taxa pe care moștenitorul era obligat să o plătească pentru a putea primi în posesiune domeniile tatălui său. Această taxă care, consfințea faptul că terenurile aparțineau regelui, era adesea la latitudinea acestuia, și a fost un continuu motiv de nemulțumire în rândul nobililor importanți deoarece putea da naștere la abuzuri din partea regelui. Valoarea acestei taxe a fost unul din primele lucruri care au fost precizate în Magna Carta.

Singurele domenii mai întinse erau cele de lângă graniță, întrucât seniorii din aceste provincii aveau nevoie de o puternică forță militară pentru a contracara puterea vecinilor (galezi

⁴² William a fost foarte generos cu împărțirea domeniilor către cei care îl însoțiseră, el a păstrat pentru el în jur de 17% din domeniile disponibile din Anglia, în timp ce un procent de 40% din domenii erau deținute de douăzeci de magnați laici și doisprezece episcopi, niciunul dintre ei nefiind de origine engleză (King 12).

sau scoțieni). Aceste domenii aveau de fapt o semnificație aparte, fiind la origine teritorii care erau cedate împreună cu o funcție („fief de dignité”), nobilul având datoria de a consolida granița, iar una dintre primele sarcini fiind construirea de castele, necesare pentru respingerea atacurilor dușmanilor (scoțieni sau galezi), care puteau fi doar niște raiduri întreprinse pentru a prăda sau erau atacuri bine organizate.⁴³ În timp, însă și aceste domenii, care ar fi trebuit legate de o funcție administrativă și deci nu puteau fi moștenite de vreunul dintre copii, au devenit ereditare (Bloch192), funcția politică (și militară) moștenindu-se de asemenea. Astfel, în zonele de graniță, s-au evidențiat câteva familii importante: familia de Clare (în secolul al XII-lea și al XIII-lea, la granița cu Țara Galilor), familia Percy, (în secolul al XV-lea la granița cu Scoția), etc.

Se va încerca descrierea detaliată a felului în care se moșteneau castelele (considerate centre administrative ale unor domenii) în istoria unor familii care au jucat un rol politic și social important din secolul al XI-lea până în secolul al XIII-lea. Se vor lua în discuție trei familii importante, ca exemplu pentru felul în care avea loc succesiunea și importanța pe care o avea regele în procesul de succesiune. Am menționat cum opoziția față de rege atrăgea în general confiscarea tuturor proprietăților, așa cum nevoia regelui de susținere din partea aristocrației îl putea determina să le ofere diferite favoruri (în primul rând un titlu, însoțit de domeniile aferente). O altă situație aparte este aceea când o moștenitoare bogată minoră devine pupila regelui și este dată în căsătorie pentru a satisface interesele acestuia, fie unui fiu legitim sau nelegitim al regelui, fie unui cavaler influent social, care trebuie răsplătit sau a cărui loialitate trebuie menținută. Un scurt exemplu care ia în considerare toate domeniile unui senior (și cele din Anglia și din Normandia) este cel al lui William FitzOsbern și ai fiilor lui. Apoi se vor lua în discuție doar castelele din Anglia ale familiilor Warenne, de Clare și Bigod.

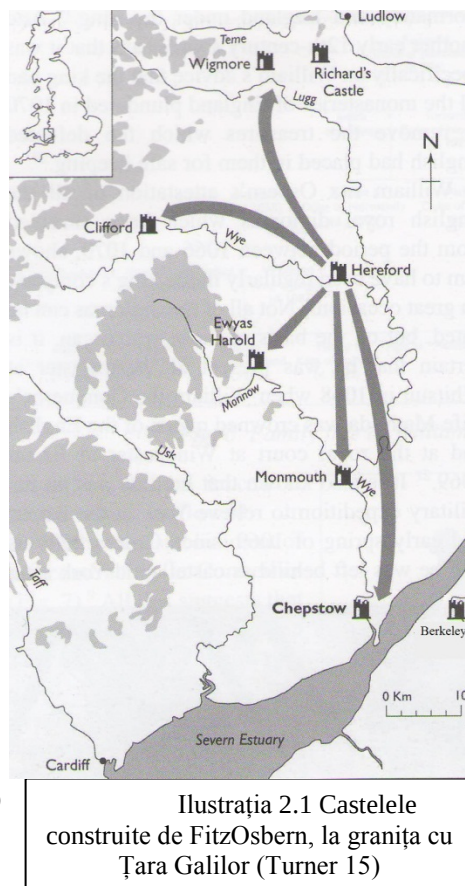
II. 4. Patrimoniul familiei FitzOsbern

Unul dintre cei mai activi dintre magnații lui William I, a fost William FitzOsbern, care avea proprietăți în Normandia, în primul rând comitatul din Breteuil, și care a fost unul dintre cei mai înfocați susținători ai invaziei Angliei. Acestuia i s-a dat Insula Wight, în mijlocul căreia a construit castelul de la Carisbrooke, unde și-a stabilit reședința și sediul puterii sale. Această

⁴³ Nobilii care erau investiți cu astfel de domenii purtau numele de lorzi de graniță (marcher lords) și, deținând domenii vaste, erau influenți atât politic cât și economic.

insulă, aflată în apropierea țărmului de sud-est al Angliei, era importantă din punct de vedere strategic deoarece reprezenta o zonă intermediară între Anglia și continent (Normandia). Fitz Osbern a fost numit conte de Hereford, și a primit proprietăți în acest comitat și în Shropshire, aflat la nord de Herefordshire, ambele la granița cu Țara Galilor. El era unul dintre cei mai puternici nobili normanzi, având, în cele două comitate de graniță, autoritatea unui rege (Hull xxiii) și avea obligația de a veghea în cele două comitate ca legile să fie respectate.

Pentru a-și consolida puterea în aceste zone și pentru a arăta tuturor statutul său social a construit castele la Wigmore și la Clifford, la nord și respectiv est de Hereford, care era probabil așezarea cea mai importantă din zona aceea, în acea perioadă, localitate unde a fortificat castelul deja existent și care fusese inițial construit de nepotul lui Edward Confesorul, Ralf de Mantes, unul dintre nobilii de origine normandă care se stabilise în Anglia (ilustrația 2.1). Alte castele au fost construite de FitzOsbern în sudul Țării Galilor și anume în orașul Monmouth, și în Chepstow, ambele pe malul râului Wye (Turner *Chepstow Castle* 15-23). Tot el a refăcut și castelul de la Ewias Harold, care fusese construit din vremea regelui Edward Confesorul (Bannister 13-15). Castelul de la Berkeley a fost construit tot de FitzOsbern, probabil într-o încercare de a controla mai bine cursul râului Severn. Distanța dintre cele două castele este de mai puțin de 30 de

km, iar pentru a ajunge de la unul la altul se traversează râul în apropiere de Chepstow și se merge de-a lungul râului până la Berkeley. Același procedeu a fost folosit și la York, unde s-au construit două castele de o parte și de alta a râului Ouse (ilustrația 4.7). Istoria fiecăruia dintre aceste castele este diferită, și este de asemenea interesant de studiat care sunt mecanismele prin care ele se transmiteau de la o generație la alta (evident atunci când nu existau urmași direcți masculi).

Castelele construite de William FitzOsbern în Anglia au revenit fiului său mai mic Roger de Breteuil, în timp ce domeniile din Normandia, inclusiv Breteuil, i-au revenit fiului său mai

mare William de Breteuil. Soarta fiului cel mic, Roger de Breteuil, a fost nefericită, întrucât el s-a ridicat împotriva regelui William I (1075), și, ca urmare a revoltei sale, domeniile i-au fost confiscate. A fost închis timp de doisprezece ani, fiind eliberat doar la moartea regelui William I (în 1087). Castelele nu au mai fost recuperate, ele rămânând în mâinile regelui, care le-a împărțit altor nobili. Clifford Castle a fost dat imediat cumnatului tatălui său, Raoul II de Tosny, fratele soției lui William FitzOsbern, Adelise de Tosny. Un alt castel important, cel din Wigmore este dat lui Ranulph (sau Ralph) de Mortimer. Castelul a rămas în posesiunile familiei în ciuda faptului că Ranulph nu a fost un vasal supus, el revoltându-se împotriva lui William Rufus, în 1088⁴⁴, și împotriva lui Henric I de două ori. Castelele din Chepstow și Carisbrooke (insula Wight) au rămas în mâinile regelui, și atât William I cât și William al II-lea le-au consolidat. Ei au fost cei care au construit turnul de piatră la castelul din Chepstow și probabil și la cel din Carisbrooke. Acesta din urmă a fost dăruit lui Richard de Redvers de către Henric I, donație care a fost probabil unul dintre motivele care l-au făcut pe Richard de Redvers să fie un suporter fidel al regelui. Castelul din Chepstow a fost oferit lui Gilbert (FitzGilbert) de Clare. Nu există o relație de rudenie clară între Richard Redvers și FitzOsbern, pe de o parte și Ranulph Mortimer și William FitzOsbern pe de altă parte, dar probabil că ei s-au folosit de faptul că atât familiile Redvers și Mortimer (sau Mortemer), cât și cei din familia FitzOsbern susțineau că sunt descendenți din familia lui Gunnora (sau Gunnor) ducesă de Normandia, soția ducelui Richard I al Normandiei (de altfel și alte familii normande: Montgomery sau Warenne susțineau că descind din aceiași înaintași).

David Crouch (în *The Beaumont Twins*) analizează cu multă atenție felul în care are loc succesiunea pentru domeniul din Breteuil, după moartea fiului cel mare al lui William fitz Osbern, William de Breteuil. Este menționată importanța pe care o are decizia regelui (Henric I) de a nu îl susține pe Eustace, fiul nelegitim al lui William de Breteuil să își păstreze poziția de lord de Breteuil, favorizându-i pe nepoții după soră (Emma), ai lui William (William Ralph de Gael). Comunitatea locală a vasalilor care proveneau din familii credincioase lui William fitz Osbern, l-au susținut pe Eustace, care era căsătorit cu una din ficele nelegitime a lui Henric I, Juliane. Situația a rămas tensionată timp de șaisprezece ani (1103-1119), timp în care Eustace și-a consolidat poziția, între vasalii săi, nobilii locali, iar când Ralph de Gael (fratele lui William, care decedase între timp) a sosit susținut de regele Henric I, a avut de înfruntat o rebeliune a

⁴⁴ S-a amintit de revolta nobililor din 1088, pentru a-și păstra teritoriile de o parte și de alta a Canalului Mânecii.

nobilimii locale (Crouch *The Beaumont Twins* 108-9). Regele a pornit împotriva ginerelui său deoarece acesta insistase să primească și castelul Ivry, la care regele nu dorea să renunțe.⁴⁵ Henric a asediat castelul care era apărat chiar de către fiica sa Juliana, care sub pretextul că vrea să negocieze l-a invitat în castel și a încercat să-l omoare. Revoltat regele a alungat-o din castel, lăsându-i doar castelul din Pacy, care fusese centrul proprietăților lui Eustace (Given-Wilson 66). Prezența lor în apropiere a făcut însă imposibilă impunerea autorității lui Ralph în domeniul Breteuil, și acesta a preferat să se ocupe de celelalte proprietăți ale sale.

Rolul de a pacifica nobilii din această regiune i-a revenit ginerelui său, Conte Robert de Leicester, soțul, începând cu 1121, al fiicei sale Amice. Acesta a reușit să își impună autoritatea doar datorită resurselor sale din Anglia. După cincisprezece ani loialitatea baronilor a fost pusă la încercare când fiul lui Eustace, William de Breteuil-Pacy, a reînnoit lupta pentru Breteuil (1136). La început nobilii au stat alături de Conte Robert, dar conflictul s-a prelungit pe durata a doi ani și unii dintre baroni au trecut de partea lui William, în speranța unor câștiguri. Totuși contele Robert și aliații lui au reușit să-și păstreze supremația asupra domeniului (Crouch *The Beaumont Twins* 111-2). Din tulburările care au avut loc, în prima parte a secolului al XII-lea, în domeniul Breteuil, se vede cum politica medievală depindea de doi factori importanți: de vechimea și influența familiei (care se măsura în rezervele financiare pe care le avea la dispoziție seniorul și în felul în care își arăta generozitatea față de vasalii lui) și de favoarea regelui, care trebuia cultivată și întreținută cu multă diplomatie. Trebuie menționat că, deși existau cazuri în care vasalii erau credincioși seniorului lor în ciuda unor posibile dezavantaje financiare (se va arăta acest lucru în cazul lui William Marshal), în general credința față de un senior era condiționată de felul în care acesta putea să își răsplătească vasalii. Același lucru a fost valabil și referitor la credința față de rege, mai ales în anii tulburi ai secolului al XI-lea și prima jumătate a secolului al XII-lea.

Magnații medievali erau acei nobili puternici, care se numărau printre consilierii regelui și care aveau vaste proprietăți în mai multe regiuni (de exemplu în Anglia și Normandia). Faptul că un nobil puternic își împărțea proprietățile între fiii lui, și nu le transmitea doar celui mai mare

⁴⁵ Castelul Ivry fusese dăruit lui Roger de Beaumont de către William Cuceritorul, dar a fost motiv de discordie cu fiul celui din urmă, Robert Curthose, imediat după ce el a devenit duce al Normandiei, întrucât noul duce și l-a însușit dăruindu-i lui Roger de Beaumont un alt castel în comitatul Brienne. Fiul lui Roger (Robert de Beaumont) a fost nemulțumit și ca atare ducele (Robert Curthose) l-a închis, eliberându-l doar după ce tatăl lui (Roger de Beaumont) a insistat în favoarea lui și după ce schimbul a fost acceptat. Regele Henric I, ajuns duce de Normandia, nu a renunțat la nici unul dintre castelele sale, nici pentru a-l dăruia fiicei sale (nelegitime), Juliana.

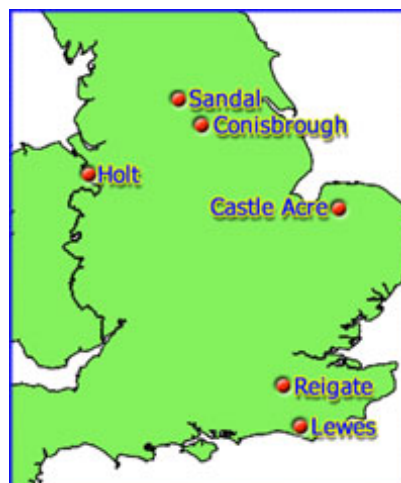
dintre ei, era o dovadă a bogăției și a statutului său social superior. Există tendința firească de a împărți teritoriile în funcție de poziția lor geografică, și astfel un frate moștenește teritoriile din Anglia în timp ce celălalt pe cele din Franța. Astfel de exemple sunt magnații proveniți din familiile importante din Anglia: William FitzOsbern (moștenirea împărțindu-se la cei doi fii: William și Roger); William de Warenne, conte de Surrey (fiul cel mare, William, moștenește titlul și domeniile din Anglia iar cel mai mic, Reynold, pe cele din Flandra, zestrea mamei sale); dar și fiul său William Warenne, al doilea conte de Surrey (fiul cel mare, William, moștenește teritoriile din Anglia, iar al doilea, Reginald, pe cele din Normandia, fiul cel mai mic Ralph nu va moșteni nici un domeniu); sau al lui Robert de Beaumont Conte de Meulan și de Leicester (fiul său cel mare Waleran moștenește terenurile din Franța și titlul de Conte de Meulan, în timp ce fratele mai mic, care îi era frate geamăn, moștenește titlul de conte de Leicester, cel de-al treilea frate, Hugh, nu moștenește nici un domeniu, de unde și porecla Pauper, „cel Sărac”; el însă a fost făcut conte de Bedford de către Stephen în dorința de a-și consolida poziția și de a avea mai mulți magnați de partea lui) (Crouch *The Beaumont Twins* 41). Așadar atunci când existau fii legitimi, moștenirea castelurilor (care evident erau centrul unor proprietăți) era necontestată; dacă însă nu existau moștenitori legitimi, fiii nelegitimi puteau primi o parte din averea tatălui, dar acest lucru depindea de mărinimia regelui și de situația particulară a anumitor proprietăți. Trebuie amintit că William, ducele Normandiei, a fost un fiu nelegitim, dar la dorința tatălui său a devenit succesorul lui. Trebuie precizat însă că William a reușit să-și păstreze poziția pentru că s-a dovedit a fi în același timp un diplomat abil și un comandant militar strălucit.

În toate exemplele de mai sus nu putem face comparație între forma sau structura castelurilor construite (în Anglia) sau moștenite (în Normandia) de fitz Osbern, întrucât nimic nu s-a păstrat din arhitectura lor inițială. Putem doar presupune, în lipsa unor dovezi arheologice, că erau construite din lemn, având o curte interioară (largă și vizibilă încă la castelul din Carisbrooke), iar castelele din Clifford, cel din Monmouth, cel din Chepstow și cel din Hereford sunt construite în apropiere de râul Wye. Se poate însă vedea semnificația alegerii pozițiilor acestor castele. Castelul din Clifford fusese construit într-o zonă relativ izolată, pe o colină (cliff – vârf), lângă un loc de trecere a râului Wye (ford – loc de trecere al apei), iar în timp a fost planificată și o așezare în apropiere. Acesta era un fel de avanpost al englezilor pe teritoriul galez. Castelul din Chepstow se afla de asemenea pe malul râului Wye, în apropierea unui loc în

care acesta putea fi traversat, iar castelul Wigmore a fost construit în apropierea unei așezări mici care a fost reconstruită odată cu castelul. Castelul din Monmouth se afla pe linia ce lega Hereford de Cheptow, deci tot pe graniță. Toate aceste castele formau, alături de cele construite de vasalii săi (ca de exemplu castelul din Ludlow), o zonă de apărare împotriva raidurilor galeze.

II. 5. Patrimoniul familiei de Warenne

William de Warenne a fost unul dintre nobilii normanzi care au susținut invazia Angliei, și care a fost întotdeauna alături de William I Cuceritorul, luptând la bătălia de la Hastings. De altfel toată averea sa i se datora asocierii cu ducele Normandiei, întrucât tatăl său nu a fost suficient de bogat ca să-și împartă averea: fiul cel mare, Rudulf III de Warenne, a moștenit patrimoniul familiei, iar William și fratele lui mai mic, Frederik, nu au moștenit nimic. Luptând alături de William pentru consolidarea puterii sale în ducatul Normandiei, William de Warenne a participat la bătălia de la Mortemer, din 1054 (împotriva regelui Henric I al Franței care a încercat să invadeze ducatul normand) și în urma acestei victorii a dobândit primele proprietăți. Totuși cele mai bogate domenii au fost cele din Anglia, în Surrey, Norfolk, Sussex și Yorkshire, unde a și început să construiască castele (ilustrația 2.2). După

Ilustrația 2.2 Castelele familiei de Warenne ('Domesday Survey')

moartea lui William I, neinteresat fiind de domeniile din Normandia, William de Warenne a continuat să fie credincios regelui englez, respectiv lui William al II-lea Rufus, și a luptat împotriva rebelilor din 1088, lupte în care fratele său Frederik și-a pierdut viața. În urma victoriei, de Warenne a fost făcut conte de Surrey de către William al II-lea.

Familia de Warenne, care a avut descendenți până la mijlocul secolului al XIV-lea, a deținut castele în localitățile: Lewes, Acre (acum poartă numele Castle Acre), Reigate, Conisbrough și Sandal, și probabil multe alte conace în alte localități. Primele două au fost construite chiar de William, în timp ce fiul său, numit William II Warenne, al 2-lea conte de Surrey, a construit castelul din Reigate și pe cel din Sandal, probabil din lemn. Ele au fost fortificate în piatră abia la sfârșitul secolului al XII-lea, iar pe domeniile castelelor din Reigate și Conisbrough erau păduri, unde seniorul putea vâna.

Castelul din Lewes are o arhitectură relativ complexă, întrucât se întinde pe două coline, situate la cele două capete (sud-vest și nord-est) ale unei singure curți. La fel ca multe alte castele ridicate imediat după cucerirea normandă a fost construit din lemn, iar pe colina mai înaltă și mai îndepărtată de oraș (Brack Mount) s-a construit turnul principal (în partea stângă a ilustrației 2.3). În prima parte a secolului al XII-lea (poate datorită războaielor din timpul domniei lui Stephen), castelul a fost reconstruit în piatră și s-a ales cealaltă colină, mai apropiată de oraș și mai puțin înaltă, pentru clădirile principale, care au constatat dintr-un turn dreptunghiular (asemănător probabil cu cel construit la castelul din Acre). Mai târziu clădirile din jurul zidului au căpătat o importanță sporită, iar turnul central dreptunghiular s-a prăbușit. Astfel în secolul al XIII-lea pe colină a rămas o structură de

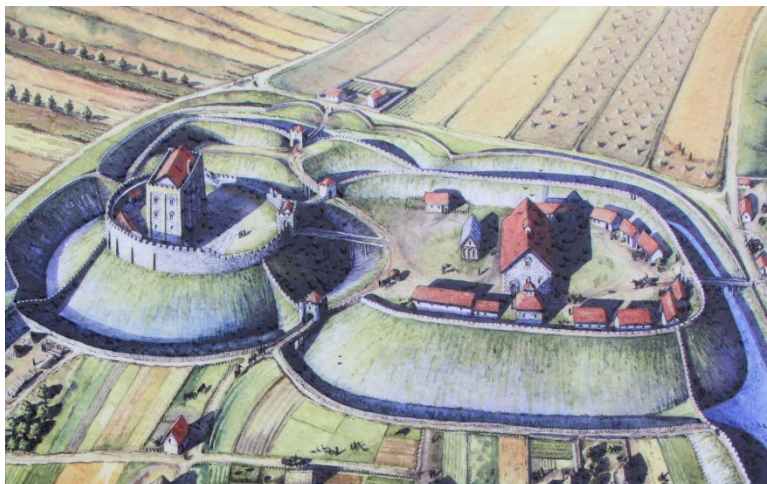
Ilustrația 2.3 Castelul din Lewes în secolul al XIII-lea – reconstituire (machetă din muzeu)

tipul „shell keep”, alcătuită dintr-un zid masiv în grosimea căruia se aflau clădirile, având și trei turnuri mai înalte decât restul zidului (ilustrația 2.3, colina din dreapta). Castelul din Lewes, alături de care s-a construit o priorie, în care sunt îngropați primii membri ai familiei, a fost reședința principală, până când Hamelin Plantagenet de Warenne, al 5-lea conte de Surrey a construit castelul de la Conisbrough.

Castelul din Castle Acre a fost construit tot la sfârșitul secolului al XI-lea, imediat după ce Warenne a primit domeniul și consta dintr-un turn de piatră pătrat cu un zid rotund înconjurând turnul pătrat situate pe o colină și cu o curte mai mare la poalele muntelui, înspre sud, înconjurată de un alt zid. Se pare ca în acest loc, William de Warenne a optat pentru o construcție de piatră încă de la început, întrucât primele structuri de piatră datează din 1070-1085, dinaintea morții lui (1088) (conform Ghidului oficial 4). Castelul, construit acolo unde unul din drumurile comerciale importante traversa râul Nar, a fost întreținut și a prosperat de-a lungul secolului al XII-lea și al XIII-lea. Localitatea din apropiere, care era de asemenea fortificată, a fost planificată odată cu castelul.

Castelul era impunător, cu o curte rotundă chiar în jurul turnului principal (cu secțiune dreptunghiulară) și o curte mare la poalele colinei în care se aflau diferite dependințe (ilustrația 2.4). Șanțul, săpat în jurul castelului, care înconjura ambele curți, era umplut de apele râului Nar.

Familia de Warenne era strâns înrudită cu o altă familie puternică, Beaumont, prin Elizabeth de Vermandois, care a fost succesiv soția lui Robert I conte de Meulan și a lui William II Warenne, conte de Surrey. Astfel că cei mai puternici magnați de la începutul secolului al XII-lea erau frați: William III Warenne, conte de Surrey, frate vitreg, după mamă cu Waleran II Beaumont, conte de Meulan (cu proprietăți extinse și în Dorset), fratele său geamăn Robert II Beaumont, conte de Leicester și Hugh Beaumont, conte de Bedford. De asemenea Roger Beaumont, conte de Warwick, era vărul lor, iar Gilbert de Clare, primul conte de Pembroke (un alt

Ilustrația 2.4 Castelul din Castle Acre secolul al XII-lea reconstituire (imagine preluată dintr-unul dintre panourile prezente la fața locului)

titlu creat de Stephen) era cumnatul lor, căsătorit cu sora lor Isabel Beaumont. Toată această aristocrație, cu terenuri întinse l-a susținut pe regele Stephen (Crouch *The Beaumont Twins* 41), dar la moartea acestuia nu le-a slăbit prestigiul sau forța deoarece Henric al II-lea s-a bazat pe ei pentru a avea o succesiune necontestată la domnia Angliei.

Cel mai interesant dintre castelele familiei este cel construit la Conisbrough, de către Hamelin Plantagenet (1129 – 1202), fiul nelegitim al lui Geoffrey de Anjou, și deci fratele vitreg, după tată al regelui Henric II.⁴⁶ Existase desigur un castel din lemn, înainte, pentru că domeniul era o posesiune importantă a familiei, dar nu se mai știe nimic de forma lui, iar castelul construit de Hamelin nu se aseamănă deloc cu structurile construite de conții de Surrey înaintea lui la Lewes sau Castle Acre. Început probabil în 1180, castelul este într-adevăr original, având șase contraforturi (ilustrația 1.23), dar nu este greu de găsit o ușoară asemănare cu castelul din Orford (ilustrația 1.24), unul dintre cele mai originale castele, construit între 1165-1173, sub supravegherea lui Henric al II-lea, fratele lui. Opțiunea pentru construirea unui astfel de turn nu

⁴⁶ Avea 25 de ani când fratele său a devenit rege, și acesta i-a aranjat căsătoria cu Isabel fiica lui William III Warenne conte de Surrey, singura moștenitoare a averii și al titlului, contesă de Surrey (primul ei soț, William de Bloi, fiul regelui Stephen fusese al patrulea conte de Surrey). Hamelin devine prin ea conte de Surrey (al cincilea) și preia numele de Warenne, fiul lor, numit din nou William de Warenne, devine al șaselea conte de Warenne.

este determinată de teama unui asediu, ci mai degrabă de dorința lui Hamelin de a ieși în evidență, de a înălța o construcție mai impunătoare decât cele existente în zestrea soției lui, și nu în ultimul rând de a urma exemplul fratelui său, regele. Turnul este lipit de zidul împrejmuitoar, cu care face corp comun și nu se află în mijlocul curții (ilustrația 2.5). Interesul lui Hamelin nu se reduce la construirea castelului, ci el va încuraja și extinderea bisericii Sfântul Petru, din Conisborough aflată în apropierea castelului (la aproximativ 200m). Aceasta depindea de prioria din Lewes, căreia îi reveneau toate veniturile bisericii. Deși castelul se află acum în mijlocul orașului, s-a păstrat însă o zonă de copaci care reprezintă rămășițele pădurii medievale. La Reigate nu s-a păstrat nimic din castelul medieval, dar în centrul orașului există de asemenea o zonă verde, rămasă din vechea pădure seniorială.

Ilustrația 2.5 Castelul din Conisbrough – ruinele clădirilor din curte, construite pe lângă zidurile înconjurătoare. Donjonul central se afla într-o parte a curții, lipit de zid.

Tot Hamelin este cel care a început construirea în piatră a castelului din Sandal (sau Sandal Magna), care are de asemenea un turn cu o secțiune aproximativ circulară. Spre deosebire de Conisbrough, care nu este situat pe o colină, planul castelului urmărește forma clasică a castelului din Castle Acre. Se mai pot observa podurile care traversau șanțul din jurul colinei făcând legătura cu clădirile din curtea castelului și cu orașul. Castelul a rămas și acum la marginea orașului fiind mărginit (în partea opusă) de câmpuri întinse. Familia de Warenne a fost credincioasă regilor (atât lui Ioan, în conflictele cu magnații săi cât și fiului său, Henric III, și lui Edward I), lucru firesc dacă se ține cont de înrudirea cu familia regală (regele Ioan, ca fiu al lui Henric al II-lea era nepotul lui Hamelin, și deci vărul lui William de Warenne, al 6-lea conte de Surrey). Ca răsplată pentru credința sa, mai mult decât pentru succesul în luptă, Edward I i-a dăruit lui John de Warenne, al 7-lea conte de Surrey, (1231 –1304) domenii în Bromfield și Yale la granița cu Țara Galilor, ordonându-i să construiască un castel ca parte a campaniei orchestrate de rege pentru a controla Țara Galilor.

Castelul din Holt, care a fost început de rege în 1282, este conceput ca un complex castel-oraș, după modelul celor construite de el în Țara Galilor. Castelul propriu-zis are un plan în formă de pentagon, având turnuri în colțuri, fără turn central, deci o structură complexă, total diferită de castelele familiei analizate până acum. Atunci când John Warenne, al 8-lea conte (nepotul de fiu al celui sus menționat) i-a succedat bunicului său în 1304, castelul nu fusese încă terminat. În 1311 castelul era finalizat, iar contele, o figură activă în viața politică, participă la prinderea lui Piers Gaveston.

Tot el este cel care a construit turnul masiv, care îndeplinea rolul de poartă fortificată (barbican) pentru castelul din Lewes, și care avea creneluri, mașculiuri, ferestre de tragere înguste și alte mecanisme sofisticate de apărare (a căror eficacitate este discutabilă). Această construcție majestuoasă mai domină încă curtea exterioară a castelului (ilustrația 2.6), dar nu dovedește importanța militară a castelului din Lewes, care nu se afla într-o zonă de conflict, ci mai degrabă interesul pentru conservarea posesiunilor și prestigiului contelui. Castelul din Lewes, considerat reședința cea mai importantă a familiei, este renovat și devine mai impunător, o dovadă a înaltei poziții sociale pe care o avea contele, ca descendent al unei familii vechi de sute de ani.

Ilustrația 2.6 Castelul din Lewes – poarta fortificată construită la începutul secolului al XIV-lea, de John de Warenne, al 8-lea și ultimul conte de Surrey

Atunci când John de Warenne, al 8-lea conte de Surrey, a murit, în 1347, fără urmași legitimi, averea s-a împărțit, iar castele au ajuns în diferite mâini. O mare parte din avere a fost moștenită de nepotul său de soră, Richard fitz Alan, al X-lea conte de Arundel, care era el însuși un om bogat. Acestuia i-a revenit castelul de la Lewes considerat sediul central al familiei, dar castelele din nord (din Conisbrough și din Sandal), ca și cel din Holt au fost păstrate de rege. Castelul din Castle Acre îi fusese dăruit de conte lui Aymer de Valence, conte de Pembroke, cu speranța că acesta va interveni pe lângă Papă pentru a-i aproba divorțul, cea ce i-ar fi permis să

se căsătorească și aibă urmași legitimi, lucru ce nu s-a întâmplat. Copiii săi ilegitiimi nu au moștenit nimic din patrimoniul familiei, ci au primit doar ce le dăduse tatăl lor în timpul vieții.

Analizând reședințele cele mai importante ale familiei, se observă preocuparea de a avea castele în mai multe zone ale țării, acolo unde se aflau grupate anumite proprietăți. În ceea ce privește structura castelilor construite există și elemente comune, care dovedesc interesul proprietarilor de a afirma apartenența la o anumită tradiție a familiei, dar apar și elemente specifice epocii în care a fost construit fiecare castel, dovadă a dorinței seniorilor de a fi la curent cu ultimele inovații arhitecturale. Forma castelilor regale este uneori folosită ca model atât din dorința de a mărturisi înrudirea cu regele (Hamelin Plantagenet, al 5-lea conte de Surrey), cât și din considerente politice, ca o mărturisire a loialității seniorilor față de rege (atât Hamelin, cât și John Warenne, al 7-lea conte de Surrey, au fost susținători pe rând ai lui John, Henric al III-lea și Edward I). Structura specifică a terenului, la care orice model de castel trebuia adaptat, a avut de asemenea un rol important, și poate fi unul dintre motivele pentru care apar diferențe între castelele construite de același senior.

II.6. Patrimoniul familiei de Clare

Familia de Clare, avându-l ca înaintaș pe Richard FitzGilbert (de Clare), conte de Brionne, și-a făcut simțită influența la curtea Angliei de la Cucerirea normandă și până la sfârșitul Evului Mediu. Este important să subliniem că în această perioadă exista percepția contemporanilor, că „diferitele ramuri aparținând familiei de Clare formau un grup bazat pe relații de rudenie capabil de a avea un scop politic comun” (Crouch *The Birth of Nobility* 145). Discutarea posesiunilor familiei ca formând baza materială a unui bloc politic unitar este firească, întrucât se găsesc dovezi în scrierile vremii că se presupunea existența unei coeziuni a membrilor unei familii, bazată nu numai pe un interes politic și economic, ci și pe o mentalitate care sublinia nobilitatea sângelui și unitatea datorată descendenței comune.

Richard fitz Gilbert (numit uneori și de Bienfaite, numele domeniului familiei din Normandia) a fost un nobil normand care a sosit în Anglia împreună cu William Cuceritorul și care a fost răsplătit cu terenuri întinse. În două așezări importante a construit castele, în Clare, în Suffolk, de unde familia și-a luat și numele și altul în Tonbridge, în Kent, aflate la o distanță de aproximativ 120 km unul de altul.

Amplasarea castelului principal la Clare nu s-a făcut într-un loc complet nou, ci s-a ales un loc în care fostul stăpân saxon (thegn – denumirea nobililor saxoni) își avusese reședința. Acest lucru se datorează, probabil, dorinței de a păstra structurile social-administrative din timpurile saxone, pentru a-și impune autoritatea (Marten-Holden 46-52). Ambele castele au fost inițial construite din lemn, dar la începutul secolului al XII-lea au fost refăcute din piatră. Ambele castele urmăresc structura clasică a castelelor construite pe o movilă cu ziduri care înconjoară curtea de la poalele colinei. Construcțiile din piatră aflate pe colină au ziduri ovale sau poligonale asemănătoare. Forma în care au fost construite cele două castele, deloc surprinzător, este asemănătoare, și anume s-a păstrat curtea înconjurată de zidurile exterioare, iar pe movilă s-au construit structuri ce pot fi definite de termenul „shell keep” (turn ca o scoică), explicat pe larg în capitolul anterior. Conturul acestora este poligonal (la castelul din Clare) și oval (Tonbridge). Deși construite aproximativ în aceeași perioadă cu castelele familiei Warenne (mă refer la cel din Lewes și cel din Acre), se remarcă o diferență în ceea ce privește modelul, familia de Warenne preferând turnurile pătrate (la Lewes s-a construit un turn pătrat înaintea celui rotund din care se poate vedea o porțiune acum), în timp ce de Clare au construit castele rotunde de tipul „shell keep”. Aceste două castele sunt doar primele construite de familia de Clare, care a primit terenuri și la granița cu Țara Galilor. Din păcate s-au păstrat prea puține elemente pentru a face o analiză precisă a structurii lor și pentru a identifica diferențe sau detalii comune.

De asemenea Baldwin fitz Gilbert, fratele mai mic al lui Richard (de Clare) a venit și el în Anglia și a primit terenuri în Devon, unde a și construit din lemn primul castel la Okehampton (în 1086, când s-a întocmit Domesday Book, era deja terminat) fiind totodată conetabil (comandant militar și administrativ) al castelului regal din Exeter. Din păcate fiii lui nu au avut descendenți direcți, și castelul din Okehampton a fost moștenit de fiica sa și de urmașii ei, astfel încât legăturile cu ramura familiei care stăpânea castelul din Clare s-au pierdut.

Richard era unul dintre seniorii care aveau terenuri întinse și în Normandia, moștenind titlul de conte de Brionne, de la tatăl său Gilbert. Ca atare atunci când nobilii s-au revoltat împotriva lui William al II-lea, și el a luat parte la revoltă (1088). Castelul și orașul din Tonbridge au fost arse, dar regele l-a iertat și nu i-a confiscat averea, fiii lui moștenindu-l în 1091. Ca și în cazul altor magnați importanți averea s-a împărțit: Gilbert de Clare (decedat 1114/1117) a moștenit titlul și castelele (cu proprietățile lor) din Anglia, Roger de Clare a

moștenit proprietățile din Normandia (printre care Bienfaite) și Walter de Clare a primit, probabil de la Henric I (Turner 24), proprietăți în Gwent (aflată în Țara Galilor la granița cu Anglia). Ultimii enumerați, însă, au murit fără urmași, iar proprietățile lor i-au revenit nepotului lor Gilbert fitz Gilbert de Clare (al doilea fiu al lui Gilbert fitz Richard). Walter de Clare este cel care a fondat și mănăstirea de la Tintern Abbey, care a fost înzestrată în continuare de nepotul lui.

Gilbert (fitz Richard) (d. 1114/1117) a moștenit în primul rând castelele de la Clare și de la Tonbridge (care fusese ars), pe care el (sau fiul său, Richard) le-a reconstruit din piatră. Devenit unul dintre cei mai puternici magnați la moartea tatălui său, Gilbert de Clare s-a aflat adesea la curtea regală și a fost de față la accidentul care a dus la moartea lui William II; mai mult, se pare că l-a susținut pe Henric I, și a fost de partea lui în conflictele cu fratele său. Nu este deci surprinzător faptul că a fost răsplătit cu alte terenuri în Țara Galilor, unde a construit castelul de la Cardigan (Ceredigion),⁴⁷ și l-a fortificat pe cel din Pembroke. Castelul din Cardigan a fost cucerit de către galezi o generație mai târziu și a fost motiv de discordie atât între normanzi și galezi, cât și între galezi între ei.

La moartea tatălui lor (1117), proprietățile acestuia s-au împărțit din nou, Richard fitz Gilbert moștenind castelele din Tonbridge și Clare, și castelul din Cardigan (în partea de sud-vest a Țării Galilor), în timp ce Gilbert fitz Gilbert, fiul cel mai mic, a moștenit castelul din Pembroke, iar în 1131 și 1138 a moștenit proprietățile unchilor săi Roger (din Normandia, printre care Bienfaite) și respectiv Walter (din Gwent, cele mai importante castele fiind Chepstow și Usk).

Teritoriul moștenit de Richard de Clare în Țara Galilor era departe de a fi sigur. Deși existau mai multe fortificații normande (castele mai mici, probabil din lemn), teritoriul era dominat de galezi, care însă nu se puteau uni pentru a opune o rezistență concentrată. Astfel se explică mulțimea castelelor din sudul Țării Galilor și totodată ineficiența lor în a asigura o

⁴⁷ Castelul din Cardigan, aflat în sud-vestul Țării Galilor, la mare, la 60 km de Pembroke, a fost inițial construit din lemn imediat după cucerirea normandă, de Roger de Montgomery, care a sosit împreună cu William din Normandia și a primit (asemenea lui William FitzOsbern) teritorii la granița cu Țara Galilor (și a primit titlul de conte de Shrewsbury), dar și în alte regiuni, inclusiv domeniul de la Arundel (unde de asemenea a construit un castel de lemn). Fiul său cel mai mic, Arnulf, nu a moștenit teritorii nici în Normandia (care i-au revenit lui Robert), nici în Anglia (rămase lui Hugh), dar a primit de la William aprobarea să-și construiască un castel la Pembroke, ceea ce a și făcut, în 1093, întărind puterea normandă în sudul Țării Galilor. Din nefericire, toți frații s-au ridicat împotriva lui Henric I, susținându-l pe Robert Curthose și au pierdut toate domeniile, care i-au revenit regelui. Cu aceste posesiuni, cele din Țara Galilor (pe care se aflau castelele de la Pembroke și de la Cardigan) i-a răsplătit regele pe cei din familia de Clare care îi erau credincioși.

guvernare coerentă. Acest lucru s-a dovedit atunci când Gilbert a fost atacat și omorât în 1136. Titlurile au fost moștenite întâi de fiul său mare, tot Gilbert de Clare, care a devenit unul dintre marii seniori ai Angliei și a atras atenția regelui Stephen.

S-a menționat faptul că Stephen, în dorința lui de a atrage nobilimea engleză de partea lui, a creat mai multe titluri de conte pe care le-a dăruit celor din jurul lui. Astfel în anul 1138 Gilbert fitz Gilbert de Clare a fost făcut conte de Hertford, în timp ce unchiul lui, cu același nume a fost făcut conte de Pembroke (el deținând mai multe castele în Țara Galilor, dar și castelul din Pevensey⁴⁸). Acest Gilbert fitz Gilbert de Clare va fi moștenit de fiul său, Richard, supranumit și Strongbow („Arcputernic”, poreclă datorată îndemânării sale cu arcul, dobândită probabil în sudul Țării Galilor unde a copilărit). Richard Strongbow de Clare este cel care în timpul domniei lui Henric al II-lea a început să cucerească Irlanda, și s-a căsătorit cu fiica regelui din Leinster. Richard a construit în Irlanda un domeniu foarte puternic, centrat pe castelul din Kilkenny care a avut inițial o structură de lemn. Cum fiul său a murit, cea care a moștenit averea a fost fiica sa, care la moartea tatălui său era încă minoră și a fost în tutela regelui Henric al II-lea. La începutul domniei lui Richard I Inimă de Leu moștenitoarea (în vârstă de 17 ani) este dată de acesta în căsătorie unui dintre cei mai renumiți cavaleri medievali, William Marshal. El, mai mult decât toți ceilalți conți de Pembroke, este cel care a avut un program susținut de construire și consolidare a castelelor, din Chepstow, Cilgerran, Emlyn, Goodrich, Haverford, Inkberrow, Pembroke, Tenby, Usk, dar și Kilkenny din Irlanda.

Contemporan cu William Marshal (1146-1219), care devenea moștenitorul ramurii cadete a familiei de Clare, a fost Richard de Clare (1153-1217), care era moștenitorul proprietăților familiei. Acesta moștenește proprietățile importante (de la Tonbridge și Clare) și dobândește mai multe castele din sudul Țării Galilor, prin căsătoria cu Amice fitz William, una dintre moștenitoarele lui William, conte de Gloucester, nepoata după tată a lui Robert, conte de Gloucester, fiul nelegitim al lui Henric I și cel mai important suporter al surorii sale vitrege, Matilda (Împărăteasa). Având în vedere că fratele ei, Robert fitz William, a murit la cincisprezece ani, înaintea tatălui ei, averea acestuia s-a împărțit între cele trei fiice, iar titlul de

⁴⁸ Castelul din Pevensey (Sussex) fusese construit de un frate vitreg (doar după mamă) al lui William Cuceritorul, Robert, conte de Mortain, care era frate și după mamă și după tată cu Odo de Bayeux. Robert, conte de Mortain, și fratele său Odo, luptaseră alături de William și primiseră domenii bogate, Odo a fost făcut conte de Kent, iar Robert a primit multe domenii în Cornwall (unde a și construit castele la Launceston și Trematon). La moartea sa, fiul său a moștenit totul, dar acesta s-a revoltat împotriva regelui Henric I, în 1104, și a pierdut toate proprietățile. Castelul este dăruit de rege lui Gilbert fitz Gilbert de Clare.

conte de Gloucester, cu o parte din proprietățile importante (Castelul Cardiff, printre ele) a revenit în final (prin Amice fitz William) fiului ei. Richard de Clare al 3-lea, conte de Hertford, devine astfel un senior important care a păstrat patrimoniul familiei (castelele din Tonbridge, Clare și Cardigan), dar prin căsătorie a dobândit și alte proprietăți (printre care castelul din Cardiff) iar fiul său, Gilbert de Clare, al 4-lea conte de Hertford, a moștenit pe linie maternă titlul de conte de Gloucester.

Una dintre moștenitoarele ramurii cadete a familiei de Clare, Isabella Marshal (1200-1240) s-a căsătorit cu Gilbert de Clare, al 4-lea conte de Hertford și al 5-lea conte de Gloucester, moștenitor al averii de Clare, și o parte dintre proprietățile bunicului ei (Richard Strongbow de Clare) revin la familia de Clare, printre care castelul din Usk. Un alt castel care a fost preluat de Gilbert prin căsătoria sa a fost Caerleon, unul dintre castelele dobândite de William Marshal, datorită favorurilor regale. Fiul lor, Richard de Clare (1222-1262) este cel care a început refacerea castelului din Tonbridge, construind un turn impunător pentru a păzi intrarea în castel (ilustrația 2.10). Castelul însă este cucerit de Henric al III-lea în încercarea de a-i învinge pe baronii rebeli. Castelul a fost reparat și întărit de următorul conte de Hertford.

Gilbert (cel Roșu) de Clare (1243-1295), al 6-lea conte de Hertford și al 7-lea conte de Gloucester a fost un magnat important, apreciat de Edward I care i-a și dat de soție pe fiica sa legitimă, Joan de Acre. Din această căsătorie, a doua, se naște fiul său, din prima căsătorie Gilbert având două fete. El este cel care a construit castelul de la Caerphilly, a cărei construcție a dus la conflicte cu Llywelyn ap Gruffydd.

Astfel la sfârșitul secolului al XIII-lea familia de Clare avea castele la Clare și Tonbridge, dar și la Cardiff, Caerphilly, Caerleon și Usk. Starea unora dintre aceste castele nu era însă prosperă, datorită războiului cu Llywelyn ap Gruffydd. Multe case din orașul Usk fuseseră arse (Knight 70), iar alte proprietăți aflate de-a lungul graniței cu Țara Galilor avuseseră de asemenea de suferit. Gilbert de Clare pierduse și castelul de la Kingston upon Thames în 1264, în conflictul cu Henric al III-lea ('Kingston upon Thames').

Ultimul Gilbert de Clare (1291-1314), fiul lui Gilbert de Clare și al soției sale Joan de Acre, a început și el să construiască castele la Llanbethian (un castel impunător), și la Llangybi, care au rămas însă neterminate datorită morții sale timpurii (avea doar 23 de ani) la Bannockburn. Averea familiei s-a împărțit între surorile sale, iar titlul s-a pierdut.

II. 7. Patrimoniul familiei Bigod

Succesul familiei Bigod a fost mai impresionant având în vedere că, Roger Bigod, cel care a sosit în Anglia alături de William Cuceritorul, era fiul unui nobil relativ sărac din Normandia și a început să prospere doar atunci când a intrat în serviciul lui William Cuceritorul. După bătălia de la Hastings, la care a luat parte, a fost recompensat cu domenii în Suffolk și Norfolk. Aceste proprietăți nu îi ofereau însă o poziție sigură, și a obținut postul de *sheriff*⁴⁹ în Norfolk, însărcinat cu rezolvarea problemelor juridice și administrative ale provinciei. Nu există dovezi că el s-ar fi ocupat să-și construiască reședințe pe teritoriile proaspăt dobândite, probabil deoarece funcția prevedea să locuiască în castelul din Norwich (Green *The Aristocracy of Norman England* 153). Castelul din Norwich a fost inițial construit din lemn, pentru că în 1100, Roger Bigod să înceapă construirea lui în piatră.⁵⁰ Acest post i-a adus multe beneficii, atât materiale, cât și sociale, iar sub Henric I primește o fortificație deja existentă la Framlingham (Norfolk), unde construiește un castel, probabil din lemn, reședință care devine sediul familiei. Un alt castel de lemn a fost fondat la Bungay (în Suffolk)⁵¹. O altă reședință pare să fi fost un conac, cu o structură impunătoare (asemănătoare probabil unui castel dar nu atât de complexă) situat în orașul Walton (Suffolk), între râurile Orwell și Deben. În 1103 Roger a fondat o priorie la Thetford, pe atunci un centru economic puternic, care a îndeplinit pentru un timp rolul de centru episcopal (între 1075 și 1095), deoarece imediat după sosirea normanzilor sediul episcopiei a fost mutat succesiv din orașul Elmham, în Thetford și apoi în Norwich. Abația va avea o lungă istorie până la disoluția ei în secolul al XVI-lea.

Căsătoria cu Adeliz (sau Alice) de Todeney (Toeni sau chiar Tosny), fiica lui Robert de Todei (sau Toeni), stăpânul castelului Belvoir (în Leicestershire), i-a adus o avere considerabilă, inclusiv castelul Belvoir (o moștenire ușor controversată, și care va deveni zestrea uneia dintre fete, Cecily). Castelul, din care nu s-a păstrat nimic, este locul unde s-a născut unul

⁴⁹ Atribuțiile șerifului (sheriff) unui comitat au variat de-a lungul Evului Mediu, dar în perioada de înflorire a Evului Mediu (secolul al XII-lea și al XIII-lea), el era cel care îndeplinea cererile regelui, și cel căruia i se adresau scrisorile oficiale privind ordinea în comitat. El supraveghea curțile de justiție, și tot el avea dreptul de a-i prinde pe cei vinovați, și de a-i aduce în fața tribunalului. El era totodată agentul regelui, aduna taxele și îi punea în practică poruncile (Pounds 91-2).

⁵⁰ Construirea catedralei din Norwich a început în același an. Timp de câteva decenii sediul episcopiei a fost mutat în mai multe orașe (printre care și Thetford), dar până la urmă s-a hotărât că Norwich era cel mai potrivit.

⁵¹ Bungay fusese un sediu al nobililor saxoni, iar Bigod s-a folosit de sistemul de relații de dependență deja existent (Marten Holden 46-52)

dintre fiii săi, Hugh Bigod. Fiul cel mare (născut înainte de 1095) al lui Roger, numit (cum altfel) William, a murit în 1220, și a fost moștenit de fratele său, Hugh. Hugh Bigod a moștenit, probabil de la fratele său și funcția de steward și de conetabil al castelului din Norwich ce fusese al tatălui lor (Green *The Government of England under Henry I* 53, 235).

Este evident că Hugh Bigod a moștenit castelele tatălui său, dar averea moștenită de mama sa s-a împărțit destul de mult, fetele primind o zestre substanțială. De exemplu castelul Belvoir i-a revenit uneia dintre ele, Cecily, care s-a căsătorit cu William d'Albini (Brito), a cărui familie se pare că avea pretenții la castelul Belvoir, de asemenea (Green *The Aristocracy of Norman England* 374-5). Cea mai mică fiică, Maud (sau Matilda) s-a căsătorit cu William d'Albini (Pincerna), și a fost mama lui William d'Aubigny, primul conte de Arundel, ale cărui două castele importante vor fi discutate ulterior.

Trebuie subliniat că toate aceste castele ce i-au aparținut lui Roger Bigod erau de fapt niște turnuri de lemn, îngrădite tot cu palisadă de lemn. De asemenea castelele de la Bungay și Framlingham erau structuri de lemn. Cel care a supravegheat fortificarea cu piatră a castelului din Bungay a fost Hugh Bigod⁵², probabil după 1164. Castelul din Bungay urmărește structura clasică a primelor castele, având un turn central, dreptunghiular, situat pe o movilă (naturală și nu foarte înaltă), înconjurat de ziduri înalte, iar în față se afla o curte înconjurată de asemenea de ziduri. Este interesant de observat poziția bisericii (dedicată Fecioarei Maria), care a fost biserica unei mănăstiri benedictine fondată de Gundreda, a doua soție a lui Hugh Bigod. Piața, centrul comercial al orașului se afla în spatele castelului, lângă biserică.

Bungay a fost un oraș medieval a cărui prosperitate se datora în primul rând comerțului; piața din centrul orașului fiind esențială. Poziția privilegiată a castelului în apropierea pieței a fost copiată și de alți locuitori care și-au făcut locuințe în apropierea pieței, ocupând toată zona între castel și biserică. Zidurile castelului sunt înlocuite de arbuști, iar curtea castelului, în afara turnurilor porții, este parțial ocupată de case, iar o parte este acoperită cu iarbă. Biserica este legată de ruinele castelului de o stradă îngustă (numită Castle Orchard), având de o parte și de alta copaci înalți și case. Pe strada principală care trece prin fața bisericii, continuă să existe magazine, iar centrul pieței este acum o intersecție cu același nume (Market Place).

⁵² Poziția sa în timpul domniei lui Stephen a fost destul de nestatornică, întrucât la început l-a susținut pe Stephen, pentru ca doi ani mai târziu să fortifice castelul Norwich împotriva lui. Acesta a cucerit catelul și l-a iertat, Hugh a fost de partea acestuia, iar Stephen, după cum mai procedase și cu alte ocazii i-a acordat titlul de conte. Totuși generozitatea regelui nu a fost răsplătită, întrucât Hugh, conte de Norfolk din 1141, a păstrat o atitudine neutră în continuare, iar spre sfârșit a trecut în tabăra lui Henric al II-lea, care i-a confirmat titlul imediat ce a venit la domnie.

În 1173, atunci când Hugh Bigod s-a revoltat împotriva lui Henric al II-lea împreună cu fiii acestuia, ambele castele i-au fost confiscate, deși i s-a permis să păstreze domeniile. Regele a început demolarea turnului de la Bungay, dar aceasta a fost oprită în urma promisiunii de a plăti regelui o sumă de bani (Fry 196-197). Castelul din Framlingham a fost însă demolat și reconstruit, peste mai mult de zece ani, de Roger Bigod (1144-1221), fiul lui Hugh Bigod. Roger Bigod, care a jucat un rol activ la curtea regelui Richard I, a început reconstruirea castelului de la Framlingham, care a fost considerat sediul familiei. Structura castelului de la Framlingham este total diferită, el neavând un turn central, ci doar o curte interioară largă, în care se aflau diferite clădiri (ilustrația 2.12). Zidul de incintă, cu treisprezece turnuri de flancare pe curtină (unul dintre ele s-a prăbușit), sunt impozante și capabile să reziste unui asediu, dar lipsa donjonului reprezintă o inovație. Pare fără îndoială o opțiune modernă, de a organiza practic clădirile (sala principală, capela), care sunt lipite de ziduri și răspândite pe o suprafață mai mare. Această structură va fi întâlnită într-o mai mare măsură în secolele următoare.

Dacă în Bungay castelul (care este mai mic) poate fi trecut cu vederea, în Framlingham castelul domină partea de nord a orașului. Mai mult chiar, o parte din cadrul natural al castelului s-a păstrat, neexistând case în imediata vecinătate a acestuia. Biserica Sfântul Mihail este legată printr-o stradă aproape dreaptă de castel și a fost patronată de seniorii castelului.

Fiul lui Roger Bigod, Hugh Bigod (1185-1225), al 3-lea conte de Norfolk, s-a căsătorit cu Matilda, cea mai mare dintre fiicele lui William Marshal și una dintre moștenitoarea acestuia (după moartea fără urmași a tuturor fiilor lui William Marshal). Prin urmare Roger Bigod, al 4-lea conte de Norfolk, și apoi nepotul său, numit tot Roger Bigod (al 5-lea conte de Norfolk) a moștenit și o parte dintre castelele lui William Marshal, printre care Chepstow, în timp ce castelul din Usk a fost moștenit de o altă fiică, Isabella și de soțul acesteia, Gilbert de Clare, (castelul având din nou un proprietar din familia de Clare), iar cel din Pembroke a fost moștenit de Joan (a doua fiică a lui William Marshal), căsătorită cu Warine de Munchensy.

Patrimoniul familiei Bigod s-a păstrat neîmpărțit până în secolul al XIII-lea, dar în 1306, Roger Bigod, al 5-lea conte de Norfolk, a murit fără moștenitori direcți⁵³, iar proprietățile sale au revenit coroanei. În 1309 regele Edward II le-a dăruit fratelui său Thomas de Brotherton, care a primit titlul de conte de Norfolk.

⁵³ În 1302, datorită unei altercații cu regele Edward I, Roger (care avea 57 de ani și nici un copil) a fost nevoit să cedeze proprietățile și titlurile sale regelui, care i le-a înapoiat cu condiția să fie moștenite doar de moștenitorii lui direcți, fratele său John Bigod fiind astfel exclus ca moștenitor.

II. 8. Patrimoniul familiei d'Albini, seniori ai castelului de la Arundel

S-a menționat că Maud Bigod, sora lui Hugh Bigod, primul conte de Norfolk, și conetabil al castelului din Norwich, s-a căsătorit cu William d'Albini (sau William d'Aubigny), moștenitor al castelului Buckenham, construit probabil din lemn de tatăl său. Cel care a avut și puterea financiară, și motivația de a se ocupa de castelele familiei a fost fiul lor, numit tot William d'Albini. În 1138 el a contractat o căsătorie avantajoasă, soția sa fiind Adelize de Louvain, văduva regelui Henric I. La moartea regelui, ea primise castelul din Arundel, în vremea aceea doar o structură de lemn, care fusese construit de Roger de Montgomery, al cărui fiu, Robert de Bellême, pierduse terenurile, atunci când s-a revoltat împotriva lui Henric I.

William d'Albini⁵⁴, care fusese făcut de Stephen conte de Sussex (denumirea care s-a păstrat a fost conte de Arundel), avea acum la dispoziție două castele: cel din Buckenham (Norfolk), care aparținuse tatălui și bunicului său și cel din Arundel (Sussex), care aparținea soției sale.

La Buckenham a ales o nouă așezare pentru castelul său de piatră (New Buckenham) iar pe locul vechiului castel a fondat o mănăstire. În ambele localități, însă, a ridicat turnuri cilindrice, diferite de structura clasică a turnurilor de până atunci, care aveau secțiunea dreptunghiulară.. Este greu să comparăm două castele, care azi sunt atât de diferite: cel din (New) Buckenham, din care nu a rămas decât o urmă a turnului cilindric, și cel din Arundel ale cărui clădiri ulterioare au înconjurat turnul din secolul al XII-lea, care reprezintă singura parte medievală nealterată, și care a fost lăsat doar pentru a aduce mărturie de vechimea (și implicit valoarea) castelului. Totuși, dacă ne referim la elementele care existau în secolul al XII-lea, observăm că există multe detalii comune: colina pe care se afla turnul central cilindric, curtea interioară ce era evident înconjurată de ziduri. Se pare că aceste două turnuri (de la Arundel și de la (New) Buckenham) sunt printre primele turnuri cilindrice din Anglia.

Castelele erau fără îndoială luxoase, probabil, potrivite pentru o regină, dar nu îl mulțumeau pe William, care s-a hotărât să mai construiască un castel, care nu fie asociat cu niciunul dintre înaintașii lui. Analizând forma castelului de la Castle Rising (localitate care s-a numit inițial Rising) se poate vedea că există multe elemente comune cu castelul din Norwich, care era sub comanda lui Hugh Bigod, primul conte de Norfolk, unchiul lui. Castelul din Castle

⁵⁴ A nu se confunda cu William d'Albini „Brito”, care s-a căsătorit cu sora lui Maud Bigod, Cecily Bigod, și care a primit castelul Belvoir.

Rising a fost construit cu multă atenție la detalii, decorațiile fiind asemănătoare cu cele ale castelului din Norwich. William d'Albini a fost, se pare, un om mândru, dar nu a încălcat autoritatea regală, păstrându-și poziția, și castelele.

II. 9. Magna Carta – drepturile nobililor și relația lor cu regele

Nobilii și-au organizat proprietățile după sistemul regal de administrare a patrimoniului regelui. Astfel toate proprietățile regale erau împărțite după poziția lor geografică, fiecare grupă aparținând administrativ de un anumit castel, care avea un conetabil (*constable*) numit de rege. În mod echivalent magnații numeau câte un conetabil pentru fiecare din castelele (sau uneori conacele) lor, conetabil care administra grupul de proprietăți aflate sub jurisdicția sa. De asemenea exista un castel principal unde se adunau documentele pentru toate tranzacțiile seniorilor, unde se păstra evidența pentru fondurile seniorului respectiv, și de unde se coordona activitatea tuturor centrelor locale (Pounds 136-8). Deși magnații încercau să copieze sistemul regal, se poate observa că resursele lor financiare erau mult mai reduse. Astfel angajații baronilor (conetabilii, portarii castelelor și ceilalți) erau mai slab plătiți, în general, decât cei angajați de rege, iar castelele baroniale erau în general mai slab echipate decât cele regale. Acest lucru era posibil în primul rând datorită faptului că regele avea angajați meșteri de diferite specializări (tâmplari, pietrari, etc) care mergeau de la castel la castel pentru a face reparațiile necesare. Existau de asemenea ateliere regale pentru producerea de săgeți (pentru arcuri și arbalete) care aprovizionau toate castelele regale (Pounds 146-7). Uneori, atunci când anumite castele, ce aparțineau unor nobili loiali regelui, erau importante din punct de vedere strategic, acesta le susținea financiar (în principal cu arme: săbii, arcuri și mai ales săgeți) pentru a întări influența regală în zonele respective.

Regele a avut mereu un cuvânt foarte important de spus în ceea ce privește castelele nobililor săi, și toți regii au fost atenți la importanța strategică și economică a posesiunilor nobililor lor. Henric al II-lea, în special, a mărit proporția de castele regale, față de cele ale baronilor săi, construind și confiscând castele, fără însă ca acest lucru să-i afecteze popularitatea, sau să-i pună în pericol poziția. Fiul său Ioan, însă, a fost nepopular atât datorită abuzurilor sale cât și pierderilor suferite în Franța.

Nobilii au simțit atât siguranța asigurată de un rege activ și necontestat cât și constrângerile unei astfel de domnii, și fiecare a reacționat individual, după firea și după

interesele fiecăruia, fie revoltându-se împotriva lui, fie fiindu-i credincioși. Totuși au existat situații când abuzurile regale și circumstanțele internaționale i-au determinat pe nobili să se unească și să încerce să impună regelui anumite condiții agreate de toți. O astfel de situație tensionată a fost anul 1215, când regele Ioan a fost forțat să accepte Magna Carta.

În Magna Carta, după ce sunt garantate în primele rânduri „toate drepturile Bisericii” (fără a fi însă clar specificate), se stabilește definitiv valoarea taxei pe care trebuie s-o plătească moștenitorul către rege atunci când își primește moștenirea. Se specifică de asemenea și faptul că dacă moștenitorul este minor, atunci el nu va plăti nimic, dar cel care îi administrează averea trebuie să nu abuzeze de terenuri, și să nu distrugă nimic, sau va fi tras la răspundere. Menționarea acestor detalii în Magna Carta nu se justifică decât prin faptul că astfel de abuzuri aveau loc, și rămâneau nepedepsite, cel care suferea fiind doar moștenitorul, atunci când devenea major și își primea moștenirea, sau ce mai rămânea din ea.

Magna Carta dorește să reglementeze unele probleme financiare referitoare la achitarea datoriilor către evrei sau către alți creditori la moartea datornicului, respectiv felul cum sunt preluate ele de familie și urmași, sau la taxele pe care poate să le ceară regele, și totodată stabilește anumite reguli privind pedepsirea celor care aduc diferite ofense, pedeapsa fiind conformă cu rangul fiecăruia. Este interesant cum se specifică de mai multe ori faptul că administratorul regal nu are dreptul să facă abuzuri, nici prin luarea de lemn pentru construcțiile regale, nici prin forțarea oamenilor să dea bani pentru acestea, sau prin cererea cailor pentru transport, etc, dovadă că aceste abuzuri aveau loc, cu aprobarea regelui, și ca atare ele trebuiau întrerupte. De asemenea se specifică faptul că nedreptățile făcute prin luarea castelelor sau ale altor posesiuni, ca și prin amenzile date incorect, vor fi îndreptate. Textul era în mod evident conceput astfel încât regele să se afle pe o poziție inferioară „baronilor” săi și ca atare era o lovitură dată orgoliului regal.

După cum era firesc, mai mulți membri ai familiilor amintite mai sus au participat la aceste conflicte. Richard de Clare, al 3-lea conte de Hertford, și fiul său Gilbert de Clare, (ce urma să devină al 4-lea conte de Hertford), ca și Roger Bigod, al 2-lea conte de Norfolk, și fiul său, Hugh Bigod, (ce urma să devină al 3-lea conte de Norfolk) s-au numărat printre cei care i-au impus regelui semnarea documentului și de asemenea au fost printre cei 25 de baroni care trebuiau să asigure respectarea clauzelor. De partea cealaltă, William d’Albini, al 2-lea conte de Arundel, fiind consecvent poziției tatălui și bunicului său, a fost alături de rege. O situație aparte

a fost cea a lui William Marshal care a fost întotdeauna de partea regelui (negociind pentru el), în timp ce fiul său (cu același nume) a fost în tabăra baronilor. Deși erau oficial în tabere opuse, se poate ca ei să fi păstrat legătura și să se fi informat unul pe altul (Crouch *William Marshal* 121-2).

Dacă în general reglementările din Magna Carta aveau scopul de a aduce dreptate, totuși unele puncte nu erau firești și reprezentau o încălcare a drepturilor regelui. O astfel de situație apare la clauzele 52 și 61, în care se vorbește despre numirea a 25 de baroni care vor supraveghea corectitudinea îndeplinirii acestor prevederi, mai mult chiar, ei vor avea dreptul să îl oblige pe rege să se conformeze dorințelor lor, ajungându-se până la dreptul de a ataca și confisca proprietățile și castelele regale până când, după părerea lor, se vor obține compensații.⁵⁵ Analizând documentul prin prisma relațiilor dintre rege și nobilii săi, se vede că Magna Carta plasează regele într-o situație de subordonare, fără să realizeze un echilibru între realitățile sociale și dorințele nobililor. S-a afirmat că „în ciuda statutului mitic ca fiind unitatea de bază a libertăților englezilor, în anul 1215 Magna Carta a fost un eșec imens...o monstruozitate politică, o constituție care nu putea supraviețui” (Danziger 261-262). Se vede cum o prevedere prin care nobilii puteau să impună regelui o anumită hotărâre, controlându-i puterea după interesele lor personale, nu putea decât să ducă la o continuare, sau o reluare a ostilităților, ceea ce s-a și întâmplat. Scopul imediat al documentului a fost de a pune capăt conflictelor armate, lucru în care din nou a eșuat. Conflictul s-a încheiat doar prin moartea regelui Ioan, și prin ralierea nobililor în jurul noului rege, Henric al III-lea, în fața dușmanului comun, și anume prințul Ludovic al Franței, care începuse invadarea Angliei. Totuși Magna Carta rămâne un document care surprinde destul de corect care erau dorințele nobilimii și care era relația pe care sperau să o aibă cu regele.

Clasa socială a magnaților, chiar dacă era relativ omogenă în ceea ce privește mentalitatea și orizontul de așteptări, nu acționa unitar. În toată istoria Evului Mediu a existat o tensiune constantă între membrii aristocrației, iar situațiile în care se puneau de acord nu durau mult (Waugh 134). Căsătoriile, care duceau la realizarea unor legăturile familiale, erau un element de coeziune, dar adesea interesele economice sau privilegiile sociale îi făceau să trăiască într-o continuă concurență.

⁵⁵ „...and those twenty-five barons with the commune of all the land shall distrain and distress us in every way they can, namely by seizing castles, lands and possessions, and in such other ways as they can, saving our person and those of our queen and of our children, until in their judgement, amends have been made” (clause 61).

II.10. Castelele construite după războiul cu Franța purtat în timpul lui Edward al III-lea

Interesul pentru castele nu scade sub Edward al III-lea, dar apare o modificare în ceea ce privește modul în care oamenii se raportează la ele. Datorită schimbărilor economice⁵⁶ care au apărut în secolul al XIV-lea s-a înregistrat și o modificare a perspectivelor membrilor diferitelor clase sociale. Astfel creșterea numărului de terenuri disponibile, care erau mai greu de administrat din cauza lipsei mâinii de lucru, a dus la scăderea prețurilor acestora, ceea ce a făcut ca unii negustori bogați să încerce să acumuleze terenuri și să intre astfel în rândurile nobilimii de țară.

Războiul de O Sută de Ani cu Franța a avut mai multe etape, și mai multe perioade de pace, una dintre aceste perioade fiind după moartea regelui Edward al III-lea (1377), și mai precis după moartea generalului francez Du Guesclin (1380). Tactica engleză pentru ultimii ani ai războiului fusese să permită cavalerilor să se adune în grupuri și să lanseze atacuri izolate, aleatoare asupra unor regiuni pentru a le prăda. Aceste atacuri, deși nu aduceau avantaje strategice, puteau să-i îmbogățească pe cei care le inițiau și au permis multor cavaleri englezi să acumuleze bani din răscumpărarea prizonierilor nobili francezi.

Profitul obținut i-a îndemnat pe aceștia să-și dorească un statut social superior, chiar dacă ei rămâneau în continuare în sfera de influență a câte unui magnat. Cel mai important simbol al noului statut social al celor proaspăt îmbogățiți era o reședință corespunzătoare, și anume un castel (*Morris Castle* 150-3). Castelele construite de acești cavaleri nobili, îmbogățiți de curând, se încadrează într-un model asemănător cu cel al castelelor concentrice, dar la o scară mult mai redusă și poartă numele de castele în jurul unei curți interioare (*the courtyard castle*). Această structură specifică a fost comentată în capitolul anterior.

Astfel mai mulți nobili relativ mici, ca Edward Dalyngridge (aprox. 1346 – aprox. 1395) (care a construit un castel la Bodiam) sau Richard Le Scrope (aprox. 1327 – 1403) (care a

⁵⁶ Schimbările economice se referă la faptul că recoltele au fost compromise de vremea nefavorabilă câțiva ani la începutul secolului al XIV-lea, lucru ce a dus la foamete și la creșterea prețului grânelor. După înfrângerea de la Bannockburn, scoțienii aveau curajul să prade regulat multe domenii din nord. Ciuma neagră și alte epidemii (febra tifoidă, de exemplu), au dus la o micșorare a populației, și în consecință a lucrătorilor. Un dezechilibru în balanța comercială în anii următori, ca și faptul că s-au bătut mai multe monezi, au dus la o creștere a inflației. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea s-a înregistrat fenomenul invers, s-a constatat o lipsă de bani, datorită parțial importului de monezi străine mai puțin valoroase decât cele englezești din argint (care erau folosite de obicei) sau chiar din aur. Războiul cu Franța, care urma să aducă foarte multe avantaje materiale participanților, a fost foarte costisitor în primii ani, cu atât mai mult cu cât comerțul a avut de suferit, și multe orașe de pe coastă au fost atacate, de scoțieni în nord (Berwick upon Tweed) și de francezi în sud (Southampton) (Waugh 80-94).

construit un castel la Bolton), John De la Mare (c. 1320-1383) (la Nunney), veterani din războaiele din Franța au reușit să-și creeze sau să-și consolideze averi. Un exemplu asemănător este cel al lui Thomas al 2-lea baron de Lucy, care construiește castele la Langley (care s-a păstrat, iar în secolul al XIX-lea a fost renovat și în secolul al XX-lea transformat în hotel de lux) și la Cockermouth (ale cărei ruine se află în proprietatea unor descendenți ai familiei).

În secolul al XIV-lea cererile pentru „crenelarea” conacelor erau adresate (și obținute) de mulți nobili proaspăt îmbogățiți. Uneori însă, după obținerea permisiunii de a crenela nu se mai efectua nici o modificare. Obținerea actului nu era legată de teama unei invazii (deși aceștia erau termenii cererilor) sau de ideea de fortificare, ci de confirmarea unui statut social ridicat (Coulson *Fourteenth-Century Castles in Context* 140). Uneori, chiar după ce se primise licența de a crenela, se mai dorește încă o confirmare a statutului de castel a noului edificiu, cum este exemplul lui William Heron, care în 1338 a început construirea castelului său de la Ford (în Northumberland), construcție pentru care cere confirmarea statutului de castel (Morris *Castle* 160). Castelele noi ca cele de la Bodiam, Bolton, sunt construite pentru a fi locuința unei viitoare dinastii.

În cazul castelului din Bodiam acest lucru nu s-a întâmplat deoarece fiul lui Edward Dalyngridge, John, nu a avut descendenți. Conform testamentului lăsat de John Dalyngridge, castelul i-a revenit unui văr de-al lui, Richard și apoi la moartea fără copii a acestuia, unei surori, care prin căsătorie a purtat un alt nume (Lewknor).

Richard Scrope, primul Baron Scrope de Bolton, un alt veteran al bătăliei de la Crecy, a construit castelul Bolton la sfârșitul secolului al XIV-lea (între 1378 și 1399). El a avut patru fii, și chiar dacă primul a fost executat de Henric al IV-lea la venirea la domnie pentru că l-a susținut pe Richard al II-lea, titlul și proprietățile i-au revenit celui de-al doilea fiu. Și astăzi castelul se află în proprietatea descendenților săi.

În 1304, John al 4-lea Baron Lovell a construit castelul de la Titchmarsh, care avea o bază pătrată, pe proprietatea de la Titchmarsh care aparținea familiei de mai multe generații (au fost cel puțin patru baroni Lovell numiți John). John al 5-lea Baron Lovell (1314-1347) abandonează însă această casă fortificată, pentru a construi castelul Wardour (acum Old Wardour), pe o proprietate din Wiltshire (la 220 km distanță de Titchmarsh) care aparținuse lui Lawrence de St. Martin, aflată lângă orașul Tisbury (la 4km). Castelul acesta, cu o structură

hexagonală originală, va rămâne în familie până la Războiul Civil când este parțial distrus și abandonat.

Castelul de la Nunney (care însă nu are structura unui castel cu o curte interioară, ci forma unui turn), construit de John de la Mare, un alt veteran al războaielor din Franța, este foarte elegant și relativ mic. La parter se află o bucătărie (a cărei poziție se poate deduce după rămășițele rămase de la un șemineu și un cuptor), spații de depozitare, iar într-un turn se află și un puț, prezența acestuia fiind un adevărat avantaj pentru cei ce lucrau în bucătărie. Sala principală și camera seniorului se aflau la etajele al doilea și al treilea, iar capela se afla în turnul de sud-est, lângă camera seniorului.

II. 11. Evoluția familiei Percy

Am prezentat evoluția rapidă a multor familii de magnați care au reușit să monopolizeze o mare parte din terenurile disponibile în Anglia și și-au construit mai multe castele. În general însă, toate familiile care au prosperat rapid în Anglia au avut proprietăți și în Normandia (poate cu excepția familiei Bigod, care erau doar simpli cavaleri înainte de sosirea în Anglia). Au existat cazuri când familiile au prosperat de-a lungul mai multor generații, prin consecvență în acumularea proprietăților, prin căsătorii avantajoase și prin ajutorul (patronajul) diferiților conți care le-au fost inițial seniori, și apoi au devenit rude. Căsătoria cu fiica unui senior, și educarea copiilor rezultați din această căsătorie la curtea unchilor din partea mamei, care erau mai bogați, era o adevărată politică socială în perioada medievală. Patronajul unor nobili puternici putea să-i ajute pe tineri să promoveze pe scara socială, cu atât mai mult cu cât exista și o relație de rudenie.

Poate cel mai bun exemplu este cel al familiei Percy, al cărei înaintaș, William de Percy (d. 1096) a venit împreună cu William Cuceritorul în Anglia, a luptat împreună cu el, și apoi s-a stabilit în nord. William de Percy devine primul Baron Percy, având probabil câteva domenii relativ mici, și nu se mulțumește să rămână acasă. El este amintit printre cei care au luat parte la construirea castelului (de lemn) din York, iar după distrugerea acestuia, l-a însoțit pe William în campania din Scoția și mai târziu, împreună cu fiul său Robert, duce de Normandia, la prima cruciadă, unde a și murit. Este important de menționat că și-a dorit ca inima să îi fie adusă acasă (adică în Anglia) și să fie îngropată la mănăstirea Whitby pe care o refondase și înzestrase. În

secolele următoare mai mulți membri ai familiei apar ca donatori ai acestei mănăstiri, care a reușit să prospere și datorită faimei pe care a avut-o din vremurile anglo-saxone.

Prima căsătorie cu adevărat avantajoasă a descendenților lui a fost cea a unei fiice, Agnes de Percy, care se căsătorește în jurul anului 1160 cu Joselin de Louvain (1121-1180), fratele vitreg al celei de a doua soții a lui Henric I, Adeliza de Louvain. Această înrudire îl determină pe William d'Albini (d'Aubigny), care se căsătorise cu Adeliza în 1138 să îi ofere un domeniu în Petworth, parte din domeniul mare din Arundel. În acest loc familia își ridică un conac.

Agnes de Percy împreună cu sora (sau surorile ei) rămăseseră ultimile descendente ale familiei, întrucât toți frații lor mor fără urmași. Joselin de Louvain, care va primi prin soția lui o mare parte din averea familiei, constând în terenuri în Yorkshire (care va rămâne zona în care se află marea majoritate a proprietăților familiei) acceptă să preia numele acesteia, iar fiii săi vor purta în continuare acest nume. Richard de Percy, fiul său cel mic, devine unul dintre cei douăzeci și cinci de baroni care aveau dreptul să îl oblige pe rege să respecte Magna Carta. La moartea fratelui său mai mare Henry de Percy (1196 sau 1198) el încearcă să acapareze averea familiei, luând și titlul bunicului său baron de Percy, în detrimentul nepotului său minor, fiul lui Henry de Percy, William, care avea în jur 15 ani la moartea tatălui său. Conflictele se prelungesc până în 1234, când se rezolvă prin declararea lui William (căsătorit cu Ellen de Balliol) ca moștenitor al unchiului său Richard.

Fiul lui William, Henry Percy, al 7-lea Baron Percy, se face remarcant luptând în Țara Galilor în 1257 și în Scoția în 1258, și de asemenea în Războiul Baronilor (1264-1266), unde după câteva momente de ezitare, îl va susține pe rege. Loialitatea îi este răsplătită și curând după război (în 1268) se va căsători cu Eleanor de Warenne, fiica lui John de Warenne, al 7-lea conte de Surrey, care a luptat alături de Henry Percy.

Fiul său, numit tot Henry Percy, al 8-lea baron Percy, va moșteni proprietăți în Scoția din partea bunicii sale (Ellen de Balliol), dar va crește la curtea bunicului său matern John de Warenne. Căsătoria cu Eleanor, sora lui Richard (fitz Alan) al 8-lea conte de Arundel (în 1293), îi confirmă poziția socială în lumea magnaților. În 1309, cu ajutorul episcopului de Durham, cumpără castelul de la Alnwick (împrumutându-se de la bancheri), și alte posesiuni din Yorkshire, ridicându-se la nivelul unui magnat. Primește titlul de Baron Percy de Alnwick și dreptul de a fortifica conacul din Petworth, și alte două din Yorkshire, conace care au devenit:

castelele din Spofforth, și din Leconfield (licența de a crenela datând din 1308). Evident Henry Percy avea și alte domenii (pe care existau conace) în nord, la Wressle, sau Wharram Percy, care este poate cel mai renumit, datorită faptului că a putut fi cercetat în amănunțime⁵⁷.

La moartea sa (1314), fiul său, cu același nume, Henry Percy al 2-lea baron Percy de Alnwick, născut în 1299, era minor. La 23 de ani primește funcția de guvernator al castelelor din Pickering și din Scarborough, și, cum influența și averea sa cresc, în 1332 (sau chiar mai devreme în 1328), reușește să primească (de la Edward III) și castelul Warkworth (ilustrația 2.7), care fusese cedat coroanei întrucât ultimul proprietar, care nu avea urmași, avea multe datorii. Se pare că raidurile scoțienilor, care se întetiseră după înfrângerea de la Bannockburn (1314), înrăutățiseră situația lui financiară. Castelul din Warkworth fusese construit din secolul al XII-lea, dar se afla pe locul unor fortificații mai vechi anglo-saxone.

Odată cu căsătoria (în 1334) lui Henry Percy, al 3-lea baron Percy de Alnwick, cu Mary de Lancaster, sora ducelui Henry Grosmont de Lancaster (căruia Edward al III-lea îi acordase titlul de duce), familia Percy va deveni una din cele mai influente familii în nord. Henry Percy al 4-lea baron de Alnwick, unul dintre apropiații lui Edward al III-lea, va fi ridicat la rangul de conte de

Ilustrația 2.7 Turnul castelului din Warkworth, în partea dreaptă sus se poate vedea fereastra înaltă de la sala de festivități. Coloana centrală, care depășește înălțimea turnului este coloana de aerisire.

Northumberland (în 1377 la încoronarea lui Richard al II-lea), în timp ce fratele său Thomas va deveni conte de Worcester (în 1397, titlu acordat de Richard al II-lea), primind odată cu titlurile și domeniile aferente lor.

⁵⁷ Wharram Percy (în Yorkshire) a fost proprietatea familiei Chambelain înainte de a deveni proprietatea familiei Percy în secolul al XIII-lea, când influența și puterea lor a început să se extindă. Conacul din sud, care aparținuse familiei Chambelain a fost demolat, iar în partea opusă a satului, în nord s-a construit un altul, mai impunător, care a avut o existență înfloritoare timp de aproximativ 70 de ani pentru ca apoi să nu mai fie locuit. La începutul secolului al XVI-lea, satul a fost abandonat, iar mai multe case au fost distruse pentru a lăsa loc de păscut pentru oi. În prezent el este studiat de arheologi, întrucât se poate discerne locul unde au fost amplasate casele țărănești, ca și cele două conace, forma și mărimea acestora, etc.

Alte castele intră în posesiunile familiei, în 1381, prin căsătoria lui Henry Percy, primul conte de Northumberland, cu Maud de Lucy, a doua lui soție. Pe lângă castelele din Langley⁵⁸ (în Northumberland) și din Cockermouth (în Cumberland), care fuseseră proprietăți ale familiei și care îi reveniseră ei ca ultimă descendentă, Maud aduce cu ea și castelul din Prudhoe pe care îl moștenise în urma morții primului ei soț. Castelul însă nu a fost folosit de familie, cele din Alnwick și Warkworth fiind considerate mult mai importante, ci a fost încredințat unor arendași. Cum Maud era destul de în vârstă și nu avusese copii din prima căsătorie, toate proprietățile i-au rămas fiului ei vitreg, Henry Percy (supranumit și „Hotspur”), fiul contelui de Northumberland din prima căsătorie. Blazonul familiei de Percy va prelua însă și însemnele familiei de Lucy.

Precum am subliniat, castelele din Alnwick și Warkworth rămân cele mai importante posesiuni ale familiei, lucru vizibil și în grija cu care sunt consolidate și reconstruite.

Castelul din Alnwick rămâne centru administrativ și proprietate de bază a familiei, o mare parte din castelele obținute în această ultimă alianță fiind pierdute din cauza revoltei contelui Henry Percy și a fiului său împotriva regelui Henric al IV-lea (în 1403), pe care inițial îl susținuse.⁵⁹ Totuși cea mai ingenioasă realizare arhitectonică a lui Henry Percy, primul conte de Northumberland, a fost turnul castelului din Warkworth, construit în 1377 (ilustrația 2.13).

Turnul are două etaje, în afară de parter, iar pe centrul lui se află o coloană goală folosită la aerisire (puț de aerisire). Această coloană era totodată o sursă de lumină și printr-un sistem special colecta apa de ploaie care apoi era folosită pentru a spăla toaletele. Se pare că inițial în sala de festivități focul se făcea pe peretele de lângă această coloană liberă și astfel fumul putea fi eliminat tot pe acolo. Cu timpul însă s-a construit un șemineu pe un alt perete și s-a renunțat la focul din interiorul camerei.

Camerele au forme, mărimi și chiar înălțimi diferite, dar sunt îmbinate într-o formă exterioară armonioasă și regulată. Etajul întâi este poate cel mai somptuos, aici aflându-se sala

⁵⁸ Castelele din Langley și Cockermouth a fost construite cu banii obținuți de Thomas al 2-lea baron de Lucy din campaniile sale în Franța alături de Edward al III-lea. El s-a apucat de refacerea castelelor sale după victoria de la Crécy (1346).

⁵⁹ Fiul lui Henry „Hotspur” Percy va primi proprietățile familiei după venirea la domnie a lui Henric al V-lea și va deveni al 2-lea conte de Northumberland. În Războiul celor Două Roze acest Henry Percy, al 2-lea conte de Northumberland cât și fiii săi (Henry (al 3-lea conte de Northumberland), Thomas, Ralph și Richard) au fost uciși, dar în 1470 (după ce un timp a fost închis) nepotul său, Henry Percy, a devenit cel de-al 4-lea conte de Northumberland, și va primi proprietățile familiei, inclusiv castelul Prudhoe. El va fi cel care va reface castelele recăpătate, mai ales cel din Warkworth, unde va construi o întreagă latură în partea de vest, total separată de turnul din secolul al XIV-lea, construcții ce aveau o sală mare, capelă și camere de locuit. Mai târziu se va începe și construcția unei biserici, chiar în centrul curții castelului, dar aceasta va rămâne probabil neterminată.

principală de festivități (care ocupă două etaje și care este intens luminată prin trei ferestre aflate la etajul superior, două pe același perete, iar cea de-a treia pe peretele perpendicular, având o înălțime triplă față de celelalte, toate aflate în jurul mesei principale a seniorului), camera cea mare, rezervată seniorului, iar între ele (cu intrare doar dinspre sala de festivități) se afla capela. Aranjarea camerelor nu este doar armonioasă, ci și foarte practică, unul dintre cele mai interesante exemple fiind faptul că există o scară directă de la pivnița de vinuri până la sala principală de festivități.

În clădire apare o separare între camerele folosite de personalul de serviciu, parterul și o parte din etajul întâi (unde se află bucătăria), și camerele folosite de senior și oaspeții săi aflate la etajul superior și la etajul întâi (sălile deja enumerate). Există scări care erau folosite doar de servitori și care făceau legătura între aceste săli, și alte scări care erau folosite de senior și oaspeții săi. Acest aranjament a fost menționat și atunci când s-a discutat despre alte castele construite în secolul al XIV-lea, ca de exemplu castelele cu o curte interioară, cele din Bolton și Bodiam. Singura sală relativ comună este holul de la intrare aflat evident la parter. Asemeni tuturor castelelor medievale, există o singură intrare, atât pentru nobili cât și pentru servitori, aprovizionarea făcându-se printr-o singură poartă.

II. 12. Familia Paston și castelul din Caister

Una dintre cele mai renumite familii din Norfolk este fără îndoială familia Paston, a cărei corespondență, de-a lungul a trei generații, s-a păstrat. Citind aceste scrisori aflăm printre altele și felul în care au reușit să primească prin testament castelul din Caister, cum l-au pierdut în repetate rânduri, și cum l-au recăpătat prin diferite intervenții și înțelegeri. Castelul Caister, care are o curte pătrată, înconjurată de ziduri, a fost construit din cărămidă, aproximativ între 1432-1446, de John Fastolf, un senior bogat cu terenuri în Norfolk și Suffolk. Castelul, din care s-au păstrat doar zidurile exterioare și un turn aflat într-unul din colțuri, era cea mai prețioasă dintre proprietățile lui John Fastolf (Bennett 19), și fusese realizat în primul rând din banii câștigați alături de Henric al V-lea, în campaniile din Franța (Brown 117). Asemenea castelului din Caister și alte castele din secolul al XV-lea au fost construite din cărămidă, ca de exemplu castelul Tattershall, din Lincolnshire, construit aproximativ între 1430-1450. Cărămida era un material de construcție al castelelor puțin întâlnit, și era folosită împreună cu piatra.

John Paston I (1421-1466), căsătorit cu Margaret, a studiat dreptul (asemeni tatălui său William) și ajunge să se ocupe de problemele juridice ale mai multor nobili importanți printre care și Sir John Fastolf, care se poate să fi fost o rudă îndepărtată și de care îl va lega o prietenie de durată. Și fratele său, William (1436-1496), are o ascensiune socială importantă, el căsătorindu-se cu Anne Beaufort (aprox. 1453 – aprox. 1496), fiica lui Edmund Beaufort, at 3-lea duce de Somerset. Ambii frați au fost membri în Parlament (în Camera Comunelor, evident).

Sir John Fastolf (1378 – 1459), fusese un adevărat soldat, un cavaler al ordinului Jartierei, care a luptat alături de regele Henric al V-lea în Franța, dar a fost rănit înainte de Agincourt. Prin căsătoria cu Millicent, a dobândit castelul de la Combe (Castle Combe), pe care însă nu l-a folosit. Castelul din Caister a fost construit după ce Sir John Fastolf a obținut dreptul de a „crenela” locuința de la Caister (ilustrația 2.80). Întrucât John Fastolf nu a avut copii sau rude apropiate, castelul ca și multe alte proprietăți ale sale au revenit prin testament lui John Paston, spre supărarea altor nobili care sperau să le primească ei, printre aceștia fiind ducele de Norfolk (care a asediat castelul din Caister) și ducele de Suffolk (care a atacat conacele din Drayton și Hellesdon). John Paston I a încercat să susțină interesele familiei de la curtea regelui, fiind inițial favorizat de regele Edward al IV-lea. Dar din păcate la scurt timp a căzut în dizgrație, iar timp de două săptămâni a fost chiar și în închisoare (în octombrie 1461, și mai târziu în 1464 și 1465), iar în 1466 moare la Londra.

John Paston al II-lea (1442-1479), fiul lui John Paston I, s-a bucurat de favoarea regelui, care l-a și înnobilit, dar după moartea tatălui său nu a mai reușit să facă față celor care contestau moștenirea. Castelul din Caister a fost succesiv în mâinile familiei Paston, ale lui John Mowbray,

Ilustrația 2.8 Castelul din Caister – s-a păstrat doar donjonul, situat într-un colț al zidului.

ducele de Norfolk (în 1461), a fost recuperat de familie (în același an), și asediat din nou, după moartea ducelui, de fiul său, John Mowbray, noul duce de Norfolk, în 1469. În acest asediu castelul din Caister a avut de suferit destul de mult. Cu toate demersurile legale neîncetate, John

Paston II nu a reușit să-și recapete castelul curând, ci abia după moartea ducelui de Norfolk. Disputa pentru moștenirea lui John Fastolf a fost încheiată în 1466 printr-un acord între toate părțile prin care familia ceda unele proprietăți păstrându-le însă pe celelate, printre care castelul din Caister. În toate acțiunile a fost ajutat de frații lui, Clement și John al III-lea. Acesta din urmă a fost cel care s-a luptat pentru a păstra castelul, și a încercat să facă față asediului (din 1469), alături de mama sa. De altfel castelul îi va reveni lui și urmașilor săi, John Paston al II-lea neavând copii.

La începutul domniei Tudorilor familia Paston se bucura de o poziție foarte bună, având castelul Caister și multe alte conace, în timp ce John Paston III a fost numit guvernator (sheriff) de Norfolk, și a fost și înnobilit pentru serviciile aduse coroanei.

Chiar dacă corespondența păstrată se încheie la începutul secolului al XVI-lea, se știe că familia a prosperat, astfel încât ultimul descendent a fost William Paston, al doilea conte de Yarmouth, care a trăit în secolul al XVIII-lea.

II. 13. Familia Beauchamp și castelul din Warwick

În încheierea capitolului se va analiza pe scurt evoluția unuia dintre cele mai renumite castele din Anglia, care a fost construit succesiv de mai multe generații, și anume castelul din Warwick. Castelul a trecut prin mai multe etape, el fiind construit inițial din lemn, pe o movilă, apoi din piatră, păstrându-se inițial poziția pe culmea colinei, iar într-o ultimă fază s-a renunțat la clădirile aflate pe colină, înconjurată de un zid circular, în favoarea unor clădiri situate la poalele colinei lipite de zidurile ce înconjurau această curte având o formă pătrată. În secolul al XIV-lea s-au construit cele mai impozante turnuri din zidul înconjurător, și totodată poarta fortificată, una dintre cele mai frumoase exemple de acest fel (Hull 63), care a înlocuit o structură mai veche și mai puțin impresionantă (ilustrația 2.13).

Între 1268 și 1446, castelul a fost deținut de familia Beauchamp (William, Guy, Thomas, Richard, Henry) toți conducători militari talentați și nobili ambițioși, implicați în guvernarea țării, având influență asupra coroanei, sau aflându-se în conflict cu ea. Guy de Beauchamp, al 10-lea conte de Warwick (1272 –1315) a fost apreciat de Edward I, dar a intrat în conflict cu Edward al II-lea, iar Thomas Beauchamp (aprox. 1313 –1369), al 11-lea conte de Warwick, a luptat la Crécy și Poitiers. Fiul său, numit tot Thomas (1338/39 – 1401), al 12-lea conte de Warwick, i-a urmat tatălui său în 1370, și l-a însoțit pe John de Gaunt în campaniile din Franța,

fiind și cavaler al Ordinului Jartierei. La moartea lui Edward al III-lea, Thomas Beauchamp apare ca unul dintre magnații care iau parte la guvernare, în timpul cât Richard era minor, iar zece ani mai târziu va face parte din gruparea „Lorzii Apelanți” (Lord Appellants), care, în 1388, îl forțează pe Richard al II-lea să renunțe la favoriții lui. Un an mai târziu se retrage la castelul din Warwick, dar în 1397 este făcut prizonier în Turnul Londrei (în turnul care îi poartă numele, *Beauchamp Tower*, care însă fusese construit cu o sută de ani înainte de Edward I) și este eliberat doar la urcarea pe tron a lui Henric al IV-lea.

Turnul castelului din Warwick care poartă numele lui Guy de Beauchamp, al 10-lea conte de Warwick (Guy's Tower) a fost început de fiul său, primul Thomas de Beauchamp și terminat de al doilea Thomas de Beauchamp la sfârșitul secolului al XIV-lea. Acesta este cel mai înalt dintre turnurile castelului (39 m) și are o secțiune poligonală (cu 12 laturi), fiind situat într-unul din colțurile curții.

Ilustrația 2.9 Castelul din Warwick – turnurile de colț care fac parte din zidul de incintă: Guy's Tower, în dreapta, Cesar's Tower, în stânga, iar între ele poarta fortificată. Această fațadă războinică datează din secolul al XIV-lea.

Turnul aflat de partea cealaltă a porții se numește Turnul lui Cezar (Caesar's Tower) și a fost construit probabil cam în aceeași perioadă cu celălalt. Turnul are o formă mai neobișnuită, cu secțiunea ca o frunză cu trei lobi (trifoi) și cu o secțiune care iese în exterior, la aproximativ trei sferturi din înălțimea turnului (ilustrația 2.9). Cele două turnuri vor flanca poarta centrală și vor imprima fațadei castelului un aer marțial, corespunzător personalității războinice a conților de Warwick.

Mai există și alte turnuri în zidul de incintă al castelului, dar sunt mai mici. Clădirea principală este construită în curte și a fost refăcută în repetate rânduri de-a lungul istoriei.

Este interesant de precizat că spre deosebire de multe castele datând din secolul al XI-lea sau al XII-lea, care au fost reconstruite sau fortificate în secolele ulterioare, castelul din Warwick nu încearcă să pună în valoare structurile mai vechi. Cele mai vechi construcții de piatră se

găseau pe colina aflată în partea opusă a curții, față de intrare, și erau deja parțial abandonate în secolul al XIV-lea. Din acest punct de vedere Warwick diferă de castelele din Arundel sau Cardiff, care au păstrat și folosit turnul rotund medieval aflat pe colină, sau de castelele din Kenilworth sau Goodrich care au folosit turnurile normande pătrate aflate în curtea lor, ca o confirmare a statutului social important pe care îl avea familia ce locuia în ele.

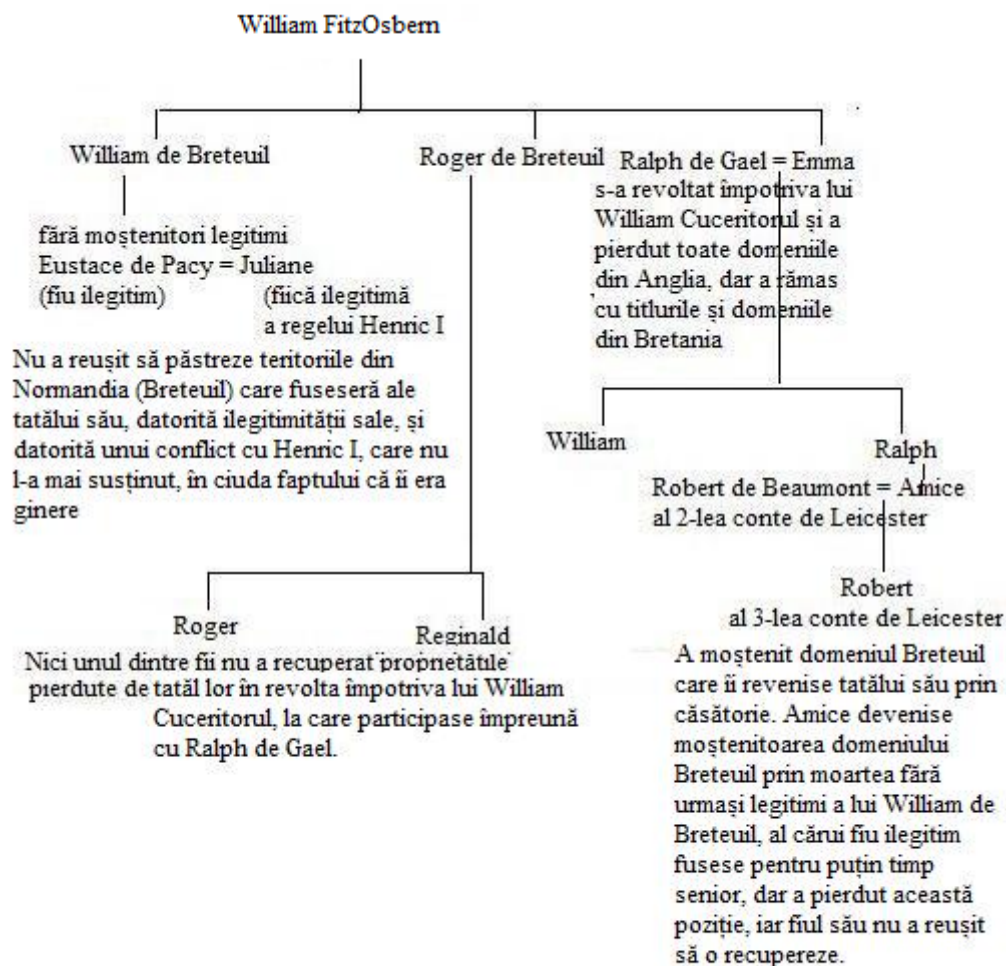
Castelele din Kenilworth, Goodrich, Warwick, Bamburgh, Alnwick erau o colecție de clădiri (provenind din diferite timpuri) care erau armonizate și îmbinate. Clădirile vechi nu erau demolate pentru a face loc unor structuri noi, ci erau renovate și puse în valoare. Chiar dacă turnul normand nu era confortabil, și adesea greu de întreținut, el era reparat și păstrat, iar uneori era transformat în locuințe pentru servitori (Goodrich și Kenilworth). Acest turn constituia semnul distinctiv al castelelor vechi, care nu puteau fi confundate cu creațiile „moderne”, ale „parveniților”, așa cum erau probabil considerate castelele construite după secolul al XIV-lea: ca de exemplu cele din Bodiam, Bolton, Nunney, Caister, sau (Old) Wardour.

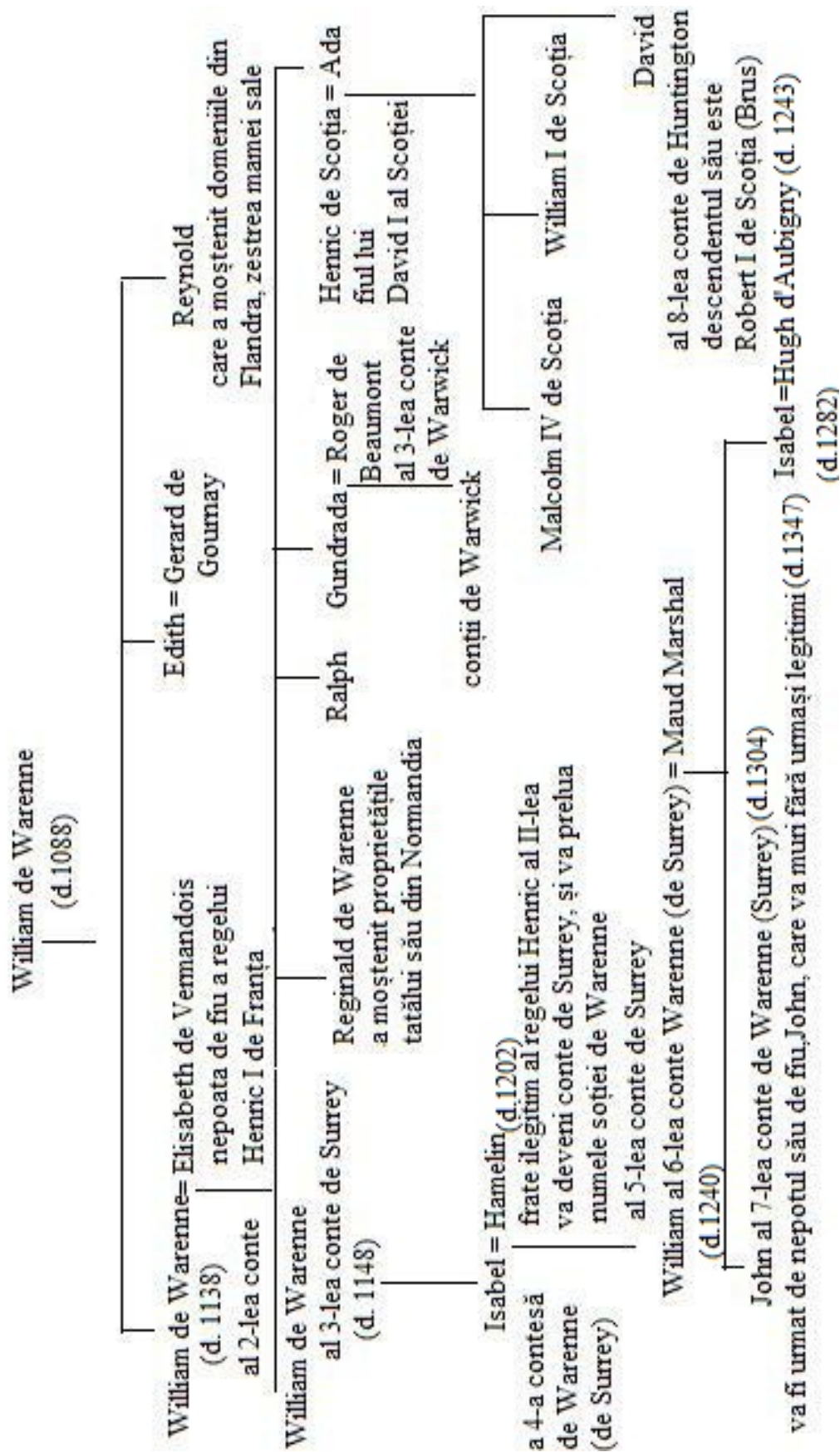
Concluzii

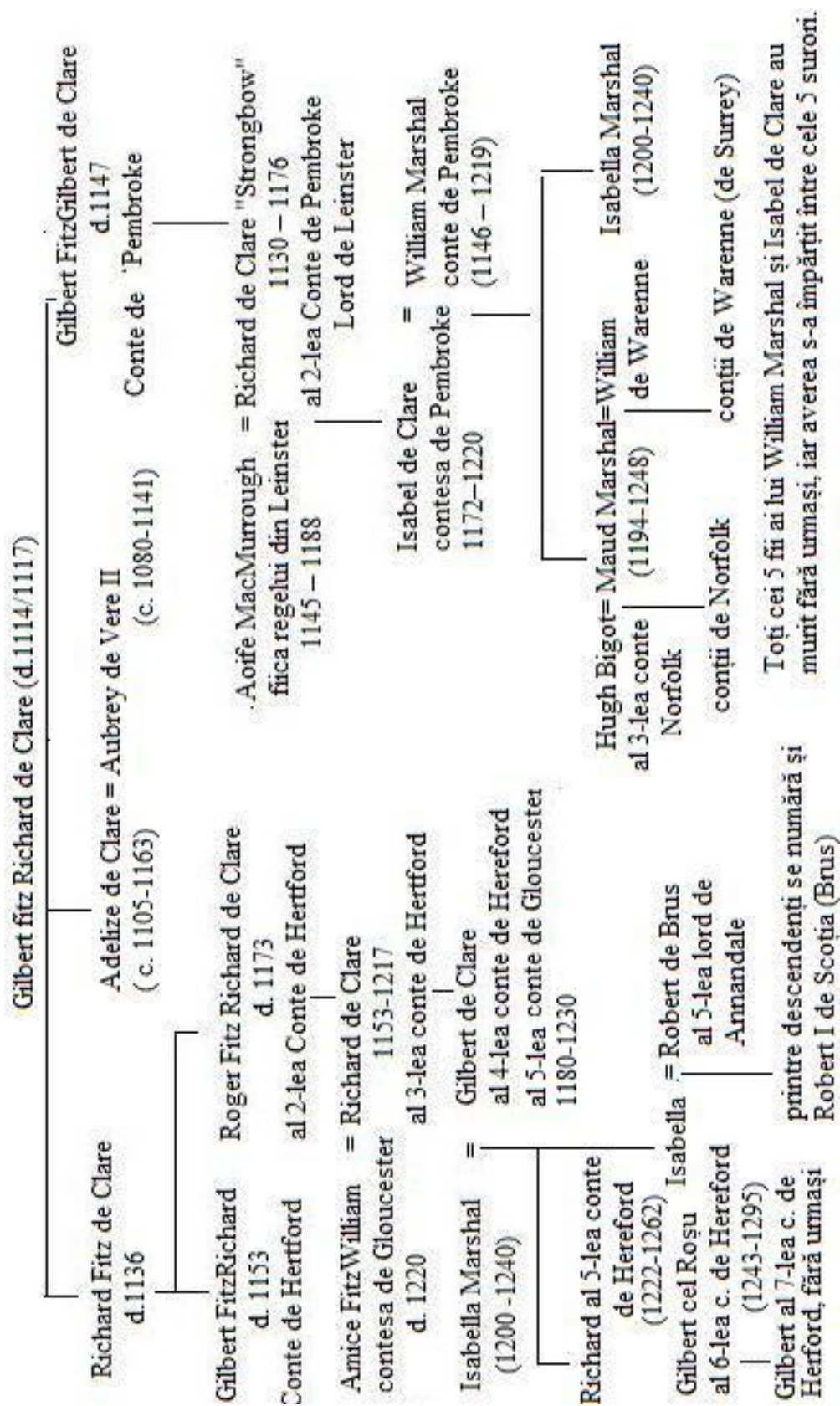
Există o legătură puternică între proprietarii castelelor și felul în care acestea au fost construite și întreținute. Castelul era cea mai vizibilă dovadă a statutului înalt al seniorului căruia îi aparținea și oglindea situația lui materială. Vechimea și prin urmare importanța unei familii era dovedită de conservarea și restaurarea castelului, sau cel puțin păstrarea ruinelor acestuia în apropierea unui conac nou construit, care era mai confortabil. Prosperitatea economică a nobilului era dovedită de felul în care se prezenta castelul, iar lipsa de fonduri sau scăderea importanței castelului în cadrul proprietăților unei familii ducea la abandonarea acestuia: soarta castelului a fost mereu legată de viața proprietarilor lui. Moartea moștenitorilor direcți ducea uneori la intrarea castelului în patrimoniul unei familii cu posesiuni mai importante și mai prospere care neglijau castelul folosind doar veniturile obținute de domeniile castelului. Alteori castelul intra în posesiunea regelui, care nu aloca fonduri pentru refacerea lui, dacă nu îl considera folositor. Aceste situații duceau la degradarea ireversibilă a castelului. Dacă regele considera castelul valoros atunci el era întreținut sau dăruit cadou unui nobil puternic, care se ocupa de fortificarea sau înfrumusețarea lui.

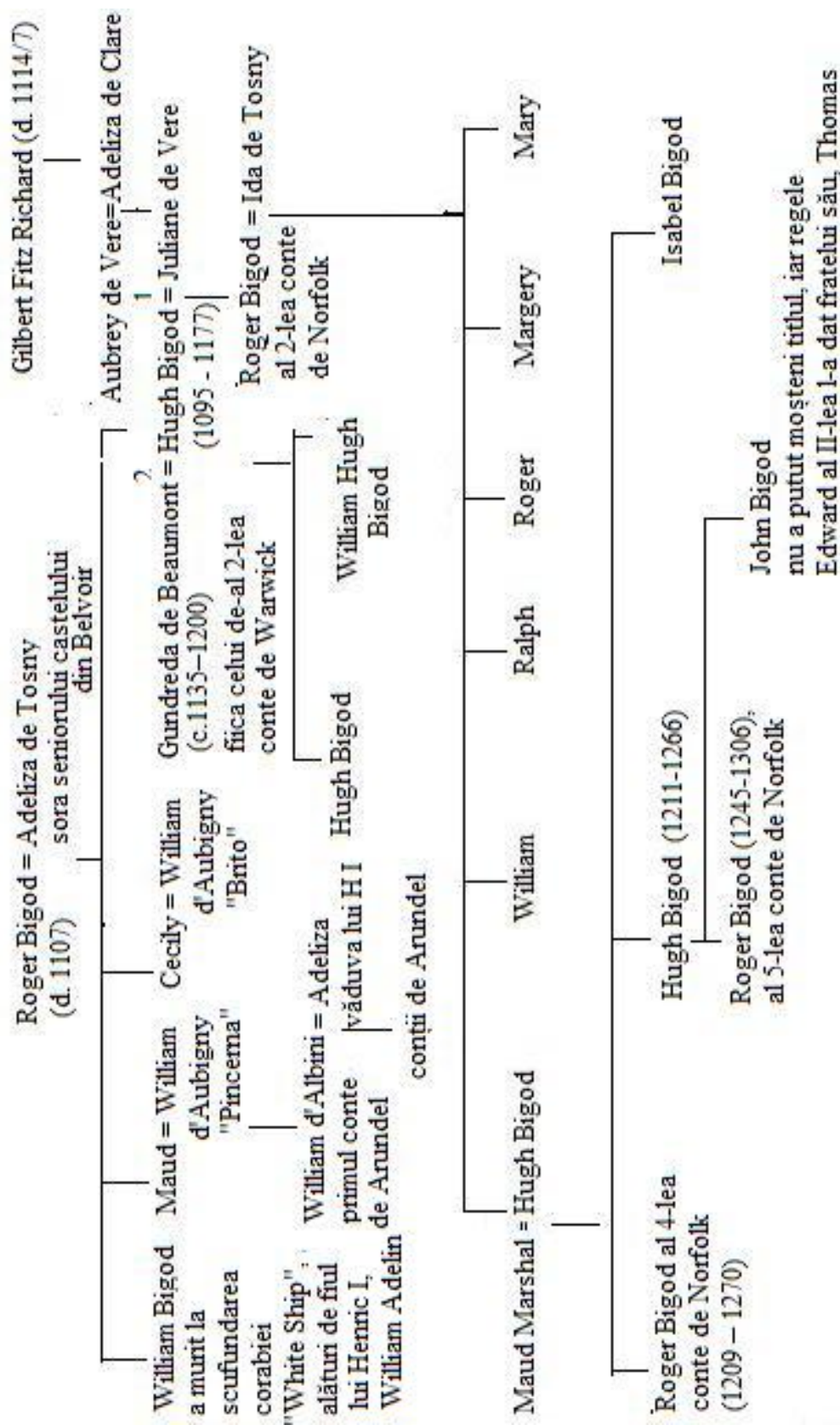
Importanța proprietarilor unui castel se poate vedea tocmai în conservarea castelului, întrucât, dacă castelul era apreciat și folosit ca reședință de proprietar, atunci, el a fost conservat.

De asemenea în situația când castelul a fost cumpărat (în secolele al XIX-lea sau al XX-lea) atunci s-au efectuat și lucrări de restaurare și întreținere (castelele din Leeds, lângă Maidstone, sau din Hever ambele în Kent, sau cel din Bamburgh în nord). Cele mai impresionante sunt castelele care au rămas în proprietatea familiilor nobiliare care le-au folosit ca reședințe. Castele din Arundel (care este reședința ducelui de Norfolk, din 2002 și până în prezent Edward William Fitzalan-Howard, al 18-lea duce) sau cel din Alnwick (care este reședința ducelui de Northumberland, din 1995 și până în prezent Ralph George Algernon Percy, al 12-lea duce) sunt astfel de exemple. Multe dintre castelele regale medievale sunt ruinate, deoarece nu mai erau necesare, rolul lor militar, juridic fiind preluat de alte clădiri. Totuși castelele care au rămas reședințe ale regilor sau care au avut o importanță simbolică fiind asociate cu casa regală s-au menținut: cel de la Windsor (care mai este încă locuit de familia regală), și Turnul Londrei (care are un caracter medieval și mai pronunțat).

CAPITOLUL III

PROPRIETARIII CASTELELOR – RELAȚIA REGELUI CU BISERICA

Relațiile regelui Angliei cu Biserica necesită o abordare amănunțită. Vom începe prin a preciza faptul că deși Anglia a fost în Evul Mediu o țară catolică ascultând de autoritatea Papei, nu s-a implicat activ în problemele Papalității, nici în conflictele cu Sfântul Imperiu și nici în desele schizme papale generate de acestea. Relația regelui Angliei cu Biserica trebuie discutată ținând cont de două planuri: pe de o parte relația dintre rege și Papalitate, și pe de altă parte relațiile dintre rege și episcopi, în primul rând Arhiepiscopul de Canterbury.

Episcopii își aveau întotdeauna scaunul episcopal în orașe, iar în timpul lui William Cuceritorul, unora dintre ei li se încredința controlul asupra castelului regal din orașul respectiv (un astfel de exemplu fiind castelul din Rochester de a cărui construcție s-a ocupat Gundulf, episcopul de Rochester, și care mai târziu i-a fost atribuit arhiepiscopului de Canterbury, William de Corbeil, care a supravegheat construcția turnului de piatră ce se păstrează încă). Unii dintre arhiepiscopi au îndeplinit funcția de cancelar în timpul domniei diferiților regi⁶⁰, având deci putere politică.

Influența socială a ierarhilor Bisericii a fost întotdeauna mare, cu atât mai mult cu cât ei proveneau din familii nobiliare și aveau o avere comparabilă cu unii magnați. Ca atare era firesc ca ei să-și dorească să aibă un stil de viață asemănător cu al rudelor lor laice. În acest scop ei au construit castele care au devenit reședințele episcopale, și care erau situate fie, cel mai adesea, în apropierea catedralelor (de exemplu în orașele Lincoln, Wells, Winchester – Castelul Wolvesey), fie pe domenii episcopale: castelul din Farnham (Surrey), Merdon (Somerset)⁶¹.

III.1. Relația cu Papalitatea

⁶⁰ În general toți Lorzii cancelari, care aveau rolul de a se ocupa de documentele regale, erau aleși dintre clerici, și anume oameni de încredere care aveau o educație mai bogată, care deveneau adesea apropiați ai regelui. Thomas Becket a fost cancelar înainte de a fi numit Arhiepiscop, iar regele Henric al II-lea a fost dezamăgit de faptul că prietenia care i-a unit s-a sfârșit odată cu numirea acestuia ca Arhiepiscop. Hubert Walter, Arhiepiscop de Canterbury a fost numit cancelar de regele Ioan după ce l-a susținut pe acesta și l-a uns rege. Înaintea lui a fost Cancelar Eustace, episcop de Salisbury.

⁶¹ Ambele castele au fost construite de episcopul Henry de Winchester (sec al XII-lea), care a construit și alte castele la Downton (Wiltshire) și Taunton (Hampshire). Un alt episcop important, Roger de Salisbury, a construit castele în Sherborne, Devizes și Old Sarum (loc ce reprezenta centrul orașului Salisbury și care a fost abandonat pentru actuala poziție a orașului).

Papa era în primul rând un conducător spiritual și în această calitate avea influență asupra întregii lumi creștine occidentale. Pe de altă parte încă din secolul al VIII-lea Papa a primit un domeniu (Statul papal, sau mai corect spus Statele papale), devenind astfel și suzeran. În realitate Papa nu și-a putut exercita efectiv controlul asupra teritoriilor fragmentate cu conducători relativ independenți, ce alcătuiau teoretic Statele Papale. Datorită vecinătății dintre statele papale și Sfântul Imperiu Roman (de Națiune Germană), Împăratul a încercat întotdeauna să influențeze deciziile papale. Ca urmare au existat întotdeauna tensiuni între Papă și Împărat.

Au fost mai multe conflicte succesive prin care Împăratul Sfântului Imperiu Roman dorea să-și impună autoritatea asupra Papei și a statelor papale. Probabil cel mai important conflict a fost Controversa Investiturilor⁶², care a înregistrat o victorie parțială, în 1077, a Papei Grigorie al VII-lea în fața Împăratului Henric al IV-lea, pentru ca apoi urmașul său (Papa Pascal al II-lea) să fie făcut prizonier de Împăratul Henric al V-lea. Cea mai mare influență politică a avut-o probabil Papa Inocențiu al III-lea (papă de la 8 ianuarie 1198 și până la moartea sa pe 16 iulie 1216).⁶³

Regii Angliei nu au făcut presiuni asupra Papalității și în general au respectat autoritatea Papei, mai mult, au fost cazuri în care s-au folosit de influența Papei pentru a-și atinge scopurile

⁶² Controversa privind investiturile a fost cel mai semnificativ conflict între Biserică și Imperiu în Europa medievală. Conflictul principal a fost între Papa Grigorie al VII-lea și Împăratul Sfântului Imperiu Roman, Henric al IV-lea, și a început în 1075, când Papa a dat un decret, trecut prin Conciliul Lateran, prin care se spunea că doar Papa are dreptul de a numi și de a demite episcopi. Astfel a intrat în conflict cu Împăratul Henric al IV-lea care dorea să-și impună dorința sa în ceea ce privește episcopii din Imperiu, și ca urmare a numit ca Episcop de Milano pe unul dintre capelanii săi, deși papa numise deja pe altcineva. Henric i-a trimis o scrisoare injurioasă Papei, care a răspuns excomunicându-l (în 1076). Nobilii germani au folosit acest prilej pentru a se revolta împotriva autorității imperiale, iar Henric al IV-lea a fost forțat să renunțe la pretențiile sale. Penitența sa de la Canossa, din iarna anului 1077, este renumită; ajuns la Canossa după o călătorie prin nordul Alpilor în care a purtat cămașă de păr, Împăratul a stat desculț în zăpadă timp de trei zile până când a fost primit de Papă, care l-a iertat și a retras excomunicarea. Situația însă nu s-a rezolvat, iar atunci când și-a recăpătat autoritatea asupra nobililor, Împăratul a continuat opoziția împotriva Papei, numind în 1080 un antipapă (pe Clement al III-lea). În 1081 Henric al IV-lea a invadat Roma iar Papa Grigorie a fost salvat de normanzii din sudul Italiei, unde s-a refugiat. Prezența normanzilor în Roma în 1084, nu a fost însă dezinteresată, întrucât au jefuit orașul vechi, timp de câteva zile, și au plecat încărcăți cu o pradă bogată. Controversa investiturilor s-a prelungit și sub Împăratul Henric al V-lea (împărat între 1106-1125), soțul Matildei, fiica lui Henric I al Angliei. Astfel Henric l-a făcut prizonier pe Papa Pascal al II-lea forțându-l să accepte termenii imperiali. Totuși nu s-a ajuns la o înțelegere finală decât în 1122, prin Concordatul de la Worms, care urmărea în linii mari înțelegerea deja realizată la Londra, în 1107, între regele englez Henric I și Anselm, arhiepiscop de Canterbury, prin care episcopii erau investiți de Papă, dar trebuiau să jure credință regelui, ca vasali, pentru domeniile pe care le aveau în posesiune (Quillet 33-36)

⁶³ Acesta s-a implicat în alegerea Împăratului Sfântului Imperiu Roman, într-un moment în care principii electori oscilau: inițial a fost ales Philip de Swabia în martie 1198, apoi Otto al IV-lea în iunie 1198. Papa l-a susținut inițial pe Otto până când acesta a devenit împărat necontestat în 1209, ca apoi, văzând că acesta nu își respectă promisiunile, să-l susțină pe Frederic al II-lea, din 1212, încoronându-l în 1215. După moartea sa, însă, au apărut discuții aprinse între Frederic al II-lea și Papii următori, ajungându-se chiar la conflicte armate, și ca urmare Honorius al III-lea și Grigorie al IX-lea, l-au excomunicat (Quillet 41).

personale. Astfel William Cuceritorul, primul rege normand al Angliei, a obținut de la Papă acordul de a invada Anglia, pe motivul că Biserica engleză era coruptă și avea nevoie să fie reformată. Cucerirea Angliei (1066) se transforma într-un război sfânt, care avea ca scop aducerea Bisericii rătăcite înapoi la Biserica Romei (Howarth 100-101). Mai mult validitatea încoronării lui Harold era pusă sub semnul îndoielii întrucât fusese oficiată, afirmau sursele normande, de către Stigand, Arhiepiscop de Canterbury, a cărui poziție era controversată, deoarece continuase să-și păstreze poziția de episcop de Winchester și după ce fusese numit Arhiepiscop de Canterbury (între 1052 și 1070 a deținut ambele funcții episcopale), și mai mult, fostul Arhiepiscop de Canterbury, aflat în exil, nu fusese eliberat din funcție de Papă. Sursele anglo-saxone susțin că Harold fusese de fapt încoronat de arhiepiscopul de York, dar se pare că Stigand fusese totuși prezent.

Înarmat cu acordul Papei, Ducele William a reușit să-și mobilizeze vasalii, care la început nu se arătaseră dornici să ia parte la o încercare atât de temerară. Analizând Cucerirea Normandă în detaliu David Howarth afirmă că cea mai eficientă armă folosită de William a fost stindardul Papal, întrucât i-a conferit autoritate asupra ierarhiei bisericești și chiar asupra poporului (Howarth 197)⁶⁴. Cel care a orchestrat acest succes la curtea papală a fost Lanfranc, stareț la colegiul monastic de la Bec; el îl susținuse de mai multe ori pe William la curtea papală și fusese coleg la Bec cu Arhidiaconul Hildebrand, una dintre cele mai importante persoane din administrația papală, cel ce urma să fie ales Papă sub numele Grigorie al VII-lea.

William a ieșit victorios în lupta de supunere a Angliei, dar evident că nu a acceptat niciun moment dorința papalității de a considera că Anglia era un teritoriu papal, pentru care el ar trebui să se închine Papei. El l-a recompensat pe Lanfranc, făcându-l Arhiepiscop de Canterbury, în locul lui Stigand, și l-a păstrat ca sfătuitor de-a lungul domniei sale. Lanfranc a avut un rol foarte important în politica de după Cucerirea normandă, reușind să păstreze echilibrul între reformele necesare pentru învigorarea vieții bisericești și păstrarea obiceiurilor locale. Trebuie menționat faptul că toți episcopii anglo-saxoni (cu excepția lui Stigand) și-au păstrat pozițiile și doar după moartea lor au fost numiți succesori normanzi.

Înainte de a comenta relațiile lui William cu episcopii englezi, se va analiza dacă acesta privea statutul de rege drept o stare harică superioară. David Bates, în capitolul dedicat regalității

⁶⁴ Tot Howarth afirmă în continuare că în ciuda bogățiilor furate din Anglia, William nu a avut satisfacția de a se bucura de poziția cucerită, întrucât a trebuit să înfrângă revoltă după revoltă pe întreaga perioadă a domniei sale (Howarth 198-199).

din *The Short Oxford History of the British Isles* comentează încoronarea lui William Cuceritorul și amintește un episod în care un bufon de la curtea lui spune, uitându-se la William îmbrăcat în haine de gală, că l-a văzut pe Dumnezeu. Remarca, ce s-a dorit probabil o laudă, a atras supărarea lui Lanfranc, care a cerut ca bufonul să fie biciuit, lucru cu care William a fost de acord (Harvey 74). Nu există dovezi că William ar fi încercat să confere o aură harică statutului său proaspăt cucerit, ci probabil, asemenea fiilor săi, considera încoronarea o sărbătoare care să marcheze momentul schimbării regelui, și nu un ritual sacru care să îl ridice pe rege pe o treptă harică superioară.

Regele englez, asemenea celor din Franța, și spre deosebire de cei din Țara Galilor, Scoția sau Irlanda, era uns la încoronare cu ulei sfințit, ritual pe care William l-a urmat cu atenție. De asemenea, în măsura în care obligațiile din ducatul Normandiei i-au permis el a respectat obiceiul anglo-saxon de a participa în haine de gală la slujba religioasă de Paști la Winchester, de Cincizecime la Westminster și de Crăciun la Gloucester. Trebuie amintită însă o scriere din secolul al XI-lea, aparținând unui scriitor anonim din York sau Rouen, care încearcă să confere celui uns ca rege o calitate sacramentală, legând atât Biserica cât și autoritatea regelui de persoana lui Hristos, afirmând că „slujba încoronării îl plasează pe rege pe același nivel cu preotul” (conform Harvey 73). Imaginea regalității ca o misiune sfântă binecuvântată de Dumnezeu mai apare doar în secolul al XIII-lea, și nu în regatul englez, ci în cel francez, atunci când Ludovic al IX-lea supranumit cel Sfânt, care a avut o legătură strânsă cu Biserica, încearcă să asocieze printr-o ideologie coerentă regalitatea franceză cu cea biblică (Hedeman 10). Se poate afirma deci, că regalitatea franceză s-a folosit de imaginile creștine pentru a-și consolida autoritatea; astfel putem interpreta și afirmația lui Jean Paul Roux care analizează simbolurile și miturile asociate regalității „Fără religie nu există rege” (Roux 26). Asocierea dintre regii biblici și cei medievali nu era forțată, întrucât mirungerea regilor Vechiului Testament de către profeți cu ulei sfințit era ritualul care îi investea pe aceștia ca regi și le conferea legitimitate în ochii poporului.

Chiar dacă în Anglia nu s-a concretizat o teorie care să afirme sacralitatea regelui și situarea acestuia într-o relație specială cu Dumnezeu, totuși au existat cazuri în care episcopii susțineau acest punct de vedere. Astfel episcopul de Exeter afirma în 1337 că: „substanța naturii coroanei se află, în primul rând, în persoana regelui ca fiind capul și apoi în magnații țării, ca

fiind membrele”.⁶⁵ Relația regelui cu episcopii săi în general și cu arhiepiscopul de Canterbury în special a fost adesea tensionată, și au existat atât conflicte deschise cât și perioade de înțelegere.

Relația lui Lanfranc cu William al II-lea Rufus a fost departe de a fi armonioasă, dar Lanfranc, care îl și făcuse cavaler pe William, i-a rămas credincios, și a evitat orice conflict. Regele l-a numit într-o poziție importantă, episcop de Durham pe Ranulf Flambard, o decizie politică, întrucât acesta era unul dintre consilierii săi, care a continuat să exercite o influență mare în viața politică a țării. Odată cu venirea la domnie a lui Henric I, însă, el a intrat în dizgrație, a stat mult timp în exil în Normandia, iar spre finalul vieții s-a ocupat doar de problemele episcopiei sale.

La moartea lui Lanfranc, William al II-lea a lăsat scaunul episcopal liber, timp în care toate beneficiile intrau în visteria regală. Numirea ca Arhiepiscop a lui Anselm (un alt călugăr învățat de la mănăstirea Bec) a fost făcută atunci când William era bolnav și se temea că va muri. Regele a regretat această numire și patru ani mai târziu, după mai multe dispute, legate în principal de dorința lui Anselm de a pune în practică reformele Papei Grigorie al VII-lea, regele l-a forțat pe Anselm să aleagă între o supunere totală sau exil. Imediat după plecarea lui regele și-a însușit din nou veniturile domeniilor Arhiepiscopiei de Canterbury. Conflictul dintre William II Rufus și mai târziu fratele său (Henric I) pe de o parte și Anselm pe de altă parte se încadrează în disputa ce tulbura lumea creștină occidentală și care a fost amintită mai sus, respectiv controversa privind investirea episcopilor de către conducătorii laici (împărat, regi sau principii). Anselm a revenit din exil, la rugămintea lui Henric I, doar pentru a pleca din nou atunci când regele a insistat să acorde el investitura episcopilor, iar episcopii să i se închine pentru domeniile primite de la coroană. Henric însă și-a dat seama de nevoia unui compromis și a acceptat să renunțe momentan la investirea episcopilor, dacă la rândul lor episcopii primeau aprobare de la Papă să jure credință regelui pentru domeniile primite ca vasali. De-asemenea i s-au înapoiat lui Anselm, ca episcop de Canterbury, toate terenurile și alte proprietăți confiscate de William II Rufus. După această înțelegere, finalizată în Concordatul de la Londra, din 1107, nu au mai existat alte conflicte între rege și Arhiepiscop, dar nici o apropiere prea mare între ei.

⁶⁵ The „substance of the nature of the crown is principally in the person of the king as head and in the peers of realm as limbs” (cf. Waugh 120).

În vreme de anarhie (de exemplu în timpul regelui Stephen) poziția Bisericii s-a consolidat deoarece fiecare dintre combatanți (și în primul rând regele) avea nevoie să se folosească de autoritatea Bisericii pentru a-și întări poziția. Astfel se explică starea materială înfloritoare a Bisericii în timpul domniei lui Stephen, cu atât mai mult cu cât fratele său, Henry de Blois, care a fost episcop de Winchester de la 27 de ani (între 1129 și 1171), era o persoană foarte influentă politic și l-a susținut pe rege în conflictele cu Matilda⁶⁶ (fiica lui Henric I).

Începând cu Henric al II-lea și în Anglia a apărut interesul de a promova imaginea regelui ca primind autoritate de la Dumnezeu. Ținând cont că a doua jumătate a secolului al XI-lea a fost dominată de conflictul dintre Împărat și Papalitate privind dreptul la investitură, și că acest conflict a generat și în Anglia tensiuni între regi și Archiepiscopi, nu este de mirare că lipsește preocuparea atât din partea regelui cât și din partea Bisericii de a consolida poziția regelui cu argumente religioase. Situația este diferită în Franța unde regii, mai puțin influenți din punct de vedere politic, au știut cum să evite conflictele, au dat o libertate mai mare Bisericii (mai ales ordinelor călugărești) și au menținut o relație bună atât cu proprii episcopi cât și cu Papalitatea (Carpentier 125-7). De altfel ei au fost foarte deschiși la participarea la cruciade, Ludovic al VII-lea participând la a doua, iar Philip August la a treia cruciadă⁶⁷.

Henric al II-lea a venit la domnie cu marele avantaj de a avea Biserica de partea sa. Pe de o parte s-a bucurat de sprijinul Papalității: atât al lui Celestin II, cât și al lui Eugen III (ales în 1145), care îl amenințase pe Stephen cu interdict datorită faptului că le-a interzis episcopilor să participe la conciliul de la Reims, în 1148 și care interzisese încoronarea lui Eustace, fiul și moștenitorul lui Stephen în timpul vieții tatălui său, în 1152. Pe de altă parte a avut susținerea Arhiepiscopului de Canterbury, Theobald (care fugise pe ascuns pentru a participa la Conciliul de la Reims și care a fost obligat să plece în exil atunci când s-a întors, reconcilierea făcându-se totuși mai târziu în același an) (Poole 1994). Cu ajutorul lor, Henric al II-lea a reușit să obțină, în 1161, canonizarea regelui Edward Confesorul, de către Papa Alexandru al III-lea, fapt care a oferit un fundament creștin important regilor englezi. De altfel Henric al II-lea a fost considerat de Ailred, abatele mănăstirii de la Rievaulx, în scrierea sa *Viața și miracolele lui Edward*

⁶⁶ Matilda a fost cunoscută în istorie sub numele de Împărăteasa, întrucât primul ei soț a fost Împăratul Henric al V-lea. Cum prima căsătorie a rămas fără urmași ea s-a recăsătorit (cu Geoffrey de Anjou) iar cel mai mare dintre fiii ei a fost Henric, care va domni în Anglia după Stephen.

⁶⁷ Richard Inimă de Leu care participă și el la această cruciadă este ales să conducă trupele creștinilor și reușește să obțină câteva victorii, dar nu poate recuceri Ierusalimul. Întors în țară, după o lungă încarcerare, el trebuie să se lupte pentru a-și păstra proprietățile din Franța pe care le dorea Philip August.

Confesorul ca fiind „piatra din capul unghiului care unește cele două ziduri ale neamurilor englez și normand” (conform Barlow 283)⁶⁸. Este drept că Henric al II-lea este renumit pentru conflictul pe care l-a avut cu Thomas Becket, dar se pare că disputa dintre ei a avut o latură personală, Henric simțindu-se nedreptățit de poziția rigidă a fostului său prieten (Barber *Henry Plantagenet* 103-8). Henric al II-lea nu a avut o personalitate tiranică, după cum dovedește relația sa bună cu succesorul lui Thomas Becket, Richard de Dover, Arhiepiscop de Canterbury între 1173 și 1184.

Conflictul cel mai mare dintre Papalitate și regii Angliei a fost însă, cel dintre regele Ioan Fără de Țară și Papa Inocențiu al III-lea. La fel ca alți regi, Ioan a dorit să-și impună dorința în ceea ce privește persoana Arhiepiscopului de Canterbury, pe de altă parte Papa Inocențiu al III-lea, care a fost poate cel mai influent papă din lumea medievală, a pus Anglia sub interdict, ceea ce amenințaseră și alți papi, dar nu îndrăznise niciunul.⁶⁹ De altfel același papă pusese și Franța sub interdict timp de un an 1199-1200, din cauza regelui Filip II August care se recăsătorise deși Papa refuzase să-i anuleze prima căsătorie; regele a fost nevoit să cedeze. Regele Ioan nu a cedat și timp de șase ani (1208-1214) Anglia s-a aflat sub interdict. În consecință clopotele nu mai băteau, nu se mai oficia Sfânta Liturghie (din 1209, Papa a permis oficierea Sfintei Liturghii în mănăstiri o dată pe săptămână, dar fără alte persoane decât cei din mănăstire), și nici alte slujbe, cu excepția spovedirii și împărtășirii celor muribunzi. Văzând că interdictul, pe care preoții l-au respectat, nu are efect, mai mult chiar, regele Ioan confiscase averile preoților pe motiv că nu își fac datoria, Papa Inocențiu al III-lea l-a excomunicat pe rege. Ca urmare, toți episcopii au fost obligați să înceteze orice relație cu regele excomunicat, motiv pentru care majoritatea au părăsit Anglia, cu excepția episcopului de Winchester.

Singurul motiv pentru care regele Ioan a cedat și a acceptat voința Papei, a fost faptul că Ludovic, fiul regelui Filip August, cel care urma să fie încoronat ca Ludovic al VIII-lea, primise susținerea Papei Inocențiu al III-lea pentru o invazie a Angliei, pretextând că trebuie să aducă

⁶⁸ Henric al II-lea era fiul Matildei, fiica lui Henric I și a Matildei de Scoția, care era la rândul ei fiica regelui Malcolm III al Scoției și a Margaretei de Wessex (cunoscută mai târziu ca Sfânta Margareta), sora lui Edgar (the Ætheling (cel care copil fiind, în 1066, fusese numit rege al englezilor, dar nu fusese încoronat). Prin descendența sa din Margareta de Wessex (care era deci bunica mamei lui), Henric era descendent al regilor anglo-saxoni (Edmund II Ironside, rege între 23 aprilie și 30 Noiembrie 1016 și tatăl său Æthelred II the Unready (cel Nechibzuit), rege între 978–1013 și între 1014–1016.

⁶⁹ Și Papa Pascal al II-lea l-a amenințat pe William Rufus cu excomunicarea, deoarece acesta nu vroia să-l accepte pe Anselm ca Arhiepiscop de Canterbury și să-i redea acestuia anumite proprietăți pe care i le luase abuziv. Anselm însuși a susținut excomunicarea, dar Papa nu a cedat dorinței lui și nu l-a excomunicat pe rege.

țara sub oblăduirea Romei. Regele Ioan a hotărât să se supună Papei, acceptând să cedeze regatul Anglia și regatul Irlandei Papei Inocențiu și să le primească de la acesta ca vasal. În mod evident această „umilire” a fost o stratagemă reușită, care l-a adus pe Papă ca aliat și a asigurat eșecul invaziei franceze (Danziger 144-51).

III.2. Folosirea imaginilor religioase pentru consolidarea caracterului sacru al regalității.

Conflictele dintre regii englezi și episcopii sau arhiepiscopii englezi au încetat o dată cu Henric al III-lea, care a fost un rege pios, iubitor de artă. Asemenea lui, Edward I a știut să păstreze un echilibru în relația cu Biserica. În ceea ce privește numirea unor episcopi, el a preferat să-i favorizeze pe cei aflați în serviciul său, spre deosebire de Edward al III-lea⁷⁰ care a insistat pe alegerea unor episcopi cu pregătire universitară, mai ales în prima parte a domniei sale, unii dintre ei fiind renumiți pentru studiile lor (Waugh 149).

Interesul pentru cultul lui Edward Confesorul, neglijat sub domniile lui Richard și Ioan este reînnoit de Henric al III-lea care a restaurat Abația de la Westminster (Westminster Abbey) și a supravegheat pictarea a două scene din viața lui Edward Confesorul (încoronarea

sa și o reprezentare a legendei prin care dădea un inel sfântului Ioan Evanghelistul, deghizat în cerșetor)⁷¹ în palatul de la Westminster care era reședință regală (Staley 112-3). Ambele imagini

Ilustrația 3.1 Pagina 22 (recto) din manuscrisul miniat (1250-1260) ce descrie viața Sfântului Edward Confesorul, scena în care acesta îi dă Sfântului Ioan Evanghelistul inelul (manuscris aflat la Biblioteca Universității din Cambridge)

⁷⁰ Nepotul de fiu al acestuia, Richard al II-lea a fost în conflict cu Thomas Arundel, care i se opusese în 1388, (alături de Lorzii Apelanți), și care a ajuns Arhiepiscop de Canterbury în 1396. Regele a dorit să-i pedepsească pe cei care îi subminaseră puterea, iar Arhiepiscopul de Canterbury a fost nevoit să plece în 1398 în exil la Avignon. El s-a întors împreună cu viitorul Henric al IV-lea, și a mai fost Arhiepiscop între 1399-1414.

⁷¹ Legenda povestește de faptul că doi pelerini care se rătăciseră pe la locurile sfinte sunt ajutați să ajungă într-un oraș de mai mulți oameni îmbrăcați în haine de lumină, după ce spusese că sunt englezi, supuși ai regelui Edward.

simbolizau rolul regelui Edward de a aduce stabilitate și armonie în regatul său, dorință împărtășită și de Henric al III-lea. De-altfel este probabil ca el să fi comandat și manuscrisul miniat (datând din mijlocul secolului al XIII-lea) dedicat reginei sale Eleanor de Provence; o copie a acestuia se păstrează la biblioteca Universității din Cambridge (ilustrația 3.1).

Contemporan cu Henric al III-lea (care a domnit între 1216-1272) a fost Ludovic IX-lea (rege între 1226-1270), participant la două cruciade și canonizat în 1297. Ludovic al IX-lea este unul dintre monarhii care au încercat cel mai mult să arate faptul că odată încoronați, regii primeau har divin și fiind uniți lui Dumnezeu își exercitau autoritatea prin puterea Lui. El este cel care a insistat să fie scrisă slujba unui ritual de încoronare (în 1230 și mai târziu în 1250), ceremonie care a contribuit la dezvoltarea unei mitologii a regalității subliniind originea uleiului sfințit cu care regele francez era uns, acesta fiind adus în mod minunat de către Dumnezeu la botezul lui Clovis, primul rege creștin al Franței. De-asemena printre prerogativele regelui era acela de a se împărtăși atât cu ostie cât și cu vin, privilegiu rezervat doar preoților (Hedeman 3), lucru ce dovedea plasarea acestora pe un plan superior celorlalți creștini laici.

Începând cu secolul al XIII-lea toți regii francezi au încercat să se folosească de religia creștină pentru a-și consolida poziția, lucru vizibil în Marile Cronici ale Franței (*Grandes Chroniques de France*) începute în timpul domniei lui Ludovic al IX-lea cel Sfânt, și culminând cu versiunile foarte somptuos ilustrate din timpul domniei lui Carol al V-lea cel Înțelept (1364-1380) care dorea să-și sublinieze descendența de la Ludovic al IX-lea, ca un argument în plus care să legitimizeze dinastia de Valois și prezența sa pe tron, pusă sub semnul îndoielii de Războiul de O Sută de Ani care măcinase teritoriile franceze încă din 1337.

Richard al II-lea (1377-1399), contemporan cu Carol al V-lea, nu a fost insensibil la aceste amănunte și a încercat și el să își construiască o ascendență sacră reluând și încurajând cultul lui Edward Confesorul, și mai mult folosindu-se și de imaginea regelui martir Edmund. Richard al II-lea a dorit să fie reprezentat în genunchind alături de ei și de Ioan Botezătorul în dipticul Wilton (aflat acum la Galeria Națională). Se pot observa cei doi regi cu însemnele sfințeniei lor, Edmund cu săgeata cu care a fost martirizat, iar Edward cu inelul pe care l-a dat

A doua zi cel mai în vârstă, mărturisind că este Sfântul Ioan Evanghelistul, le spune să meargă acasă și să-i dea înapoi inelul regelui lor și să-i spună că în șase luni va ajunge în rai. Ceea ce ei și fac.

Sfântului Ioan Evanghelistul . Richard al II-lea este cel care a și cerut să fie scris un ritual de încoronare, după modelul regilor francezi, ritual care a fost folosit de regii englezi după el.⁷²

Toată această construcție religioasă nu l-a ajutat pe Richard al II-lea să-și păstreze coroana, întrucât Henric Bolingbroke, cu o personalitate mult mai pragmatică, s-a folosit de nemulțumirea nobililor și a reușit să îl detroneze. Regele Henric al IV-lea și fiul său (Henric al V-lea) au avut de asemenea o relație bună cu ierarhia Bisericii engleze, permițându-le să-i ardă pe rug pe ereticii lolarzi, lucru pe care Richard al II-lea nu îl aprobese. Oricare ar fi fost temerile ierarhilor, poziția Bisericii catolice din Anglia în secolul al XV-lea nu a fost compromisă de erezia lolarzilor, iar atunci când Richard al III-lea a devenit rege, Biserica Catolică din Anglia reprezenta un element de stabilitate, având asigurată devoțiunea populară (Saul *The Three Richards* 184). Regii englezi s-au folosit și de alte simboluri pentru a-și consolida poziția în fața supușilor, ca de exemplu imagistica imperială, sau folclorul celtic, după cum se va vedea în subcapitolul următor.

III.3.Castelele episcopilor

Episcopii și stareții mănăstirilor importante erau cei care organizau viața bisericească și administrau domeniile (destul de importante ca mărime) ale Bisericii. Spre deosebire de averea magnaților, care adesea se împărțea descendenților, averea bisericii nu se putea înstrăina. Au existat cazuri când unii seniori înzestrau o mănăstire cu un domeniu și apoi ei sau urmașii lor doreau să o recupereze, dar acest lucru era refuzat categoric. Ca atare de-a lungul deceniilor mănăstirile și episcopiile engleze au prosperat.

Atunci când normanzii au venit în Anglia au găsit un sistem episcopal destul de bine organizat, cu jurisdicții care se supapuneau pe organizarea administrativă laică și cu mănăstiri mari care ascultau în general de autoritatea episcopului (Moorman 52). Existau două centre religioase importante: Canterbury și York, conduse de arhiepiscopi. Acuzațiile că Biserica engleză era coruptă erau în principiu nefondate, în orice caz clerul nu era mai corupt în Anglia decât în alte țări. Pe de o parte relația dintre Biserică și stat nu era bine definită, iar regele era perceput ca având autoritate și asupra Bisericii, el fiind cel care numea episcopii și stareții. Pe de

⁷² Cu toate acestea relația sa cu William Courtenay, Arhiepiscopul de Canterbury (între 1381 și 1396) nu a fost mereu bună. Pentru un timp arhiepiscopul, care a îndeplinit și funcția de cancelar, l-a susținut pe Richard al II-lea, a cărui cununie cu Anne de Bohemia a și oficiat-o. Spre sfârșitul vieții însă l-a criticat pe rege pentru extravaganta sa, iar acesta l-a amenințat.

altă parte, peste tot în lumea creștină, în acea vreme toate posturile mai importante în ierarhia bisericească se acordau oamenilor favorizați de rege, sau erau pur și simplu vândute (și respectiv cumpărate) (Howarth 100).

Prin urmare venirea lui William nu a adus nici o schimbare în acest sistem. După cum toți nobilii care au participat la invazie au fost recompensați cu terenuri vaste și cu titluri nobiliare, tot așa și clericii care i-au fost lui William de ajutor au fost recompensați cu scaune episcopale. Chiar în 1067, Remigius, un călugăr benedictin care a luptat alături de William la Hastings, a fost consacrat episcop de Dorchester (viitoarea episcopie de Lincoln), în urma morții episcopului de acolo. El a fost consacrat de Stigand, care însă fusese excomunicat pentru că deținea două scaune episcopale (Canterbury și Winchester), și prin urmare câțiva ani mai târziu, Remigius a fost nevoit să meargă la Roma pentru a primi o reconfirmare în funcție.

Lanfranc, cel care l-a sfătuit întotdeauna pe William, a fost numit în 1070 Arhiepiscop de Canterbury în locul contestatului Stigand, care a fost depus de trimișii papali din toate funcțiile. În celălalt scaun episcopal deținut de Stigand (la Winchester), a fost numit Walkelin, care îl slujise pe William în postul de capelan, și care și-a folosit influența pentru a obține, în 1081, numirea fratelui său Simeon, ca stareț la mănăstirea din Ely. Îndeplinind un rol asemănător cu cel al unui episcop, el este cel care începe construirea unei catedrale (Lehmberg 13).⁷³ În anii următori, lui Walchelin i se încredințează în custodie castelul din Colchester.

Tot în anul 1070 și fratele lui Stigand, Aethelmaer, care fusese episcop la Elmham, a fost depus și înlocuit cu Herfast (or Arfast), care era unul dintre oamenii de încredere ai lui William și avea funcția de cancelar (1068-1070), mai mult chiar, era căsătorit, iar fiii săi primiseră terenuri în Anglia. Un alt exemplu este Osbern, care era fratele lui William fitz Osbern, primul conte de Hereford, și care, după moartea episcopului anglo-saxon, a fost numit episcop de Exeter (1072).

Ca episcop de Salisbury a fost numit Osmund, fiul surorii lui William I, căruia i s-a acordat și titlul de conte de Dorset. Spre deosebire de marea majoritate a acestor episcopi care își urmăreau în primul rând interesele personale, Osmund a fost un episcop bun, virtuos, fără ambiții lumești și apreciat de contemporanii lui, lucru ce a dus la canonizarea lui în secolul al XV-lea.

⁷³ Catedrala anglo-saxonă din orașul Ely a fost demolată și s-a construit una nouă, de îndată ce un abate normand a fost numit la mănăstirea din Ely. Episcopia a fost înființată mai târziu (în 1109), prin luarea unei părți din episcopia de Lincoln. Castelul din lemn, construit din ordinul lui William I se afla în apropierea catedralei și sub autoritatea episcopului de Ely.

Postul de episcop, însă, nu avea în primul rând un rol spiritual, ci administrativ, astfel încât beneficiile de la toate domeniile eparhiei erau la dispoziția lui. Acesta este motivul pentru care Stigand dorise să mențină ambele scaune episcopale, în ciuda excomunicării papale. De altfel s-a precizat faptul că unii regi preferau să întârzie numirea unui episcop tocmai pentru a păstra pentru sine aceste resurse.

Unii episcopi, care aveau scaune episcopale pe continent, au fost recompensați cu domenii și castele. Astfel Geoffrey de Montbray, episcop de Coutances (în Normandia), unul dintre cei care l-au susținut pe William de la început, a primit orașul Bristol, unde a construit un castel din lemn, iar Odo, episcop de Bayeux, fratele vitreg al lui William, a avut sub control orașul Rochester, unde a ordonat construirea unui castel.

Episcopii puteau bineînțeles să aibe și averi personale: același Odo, episcop de Bayeux, a primit și domenii întinse în Kent, odată cu titlul de conte de Kent, și a devenit probabil unul dintre prelații cei mai puternici și cei mai bogați din Anglia. Pe de altă parte, având în vedere că primeau aceste domenii de la rege, episcopii erau considerați vasali ai regelui. În 1082, William I l-a arestat pe Odo de Bayeux pentru că, fără a avea aprobarea regelui, a vrut să plece cu cavalerii săi din Anglia, pentru a se implica în războiul dintre Papă și împăratul Henric al IV-lea. Cincisprezece ani mai târziu William al II-lea invocă poziția sa de senior pentru a-l învinui pe Anselm că nu a contribuit cu numărul necesar de cavaleri la luptele duse pentru a înfrânge revolta galezilor.⁷⁴ În secolul al XIV-lea, Edward al III-lea le-a cerut episcopilor săi din regiunile de frontieră să apere granițele; astfel Arhiepiscopul de Canterbury, cel ce Chichester și cel de Winchester trebuiau să apere coasta de sud, în timp ce episcopul de Carlisle și Arhiepiscopul de York au luptat împotriva scoțienilor.

Episcopul din Durham a avut întotdeauna o situație aparte, întrucât Durham era, la sosirea normanzilor, cea mai nordică dioceză.⁷⁵ Prin urmare episcopul de Durham avea datoria să apere frontiera de nord de invaziile scoțienilor (sau cel puțin să dea ajutor când era nevoie), și deci avea armatele sale proprii. De altfel datorită importanței istorice a Northumbriei, care a fost regat, și episcopii de Durham aveau o poziție privilegiată. Ei se bucurau de multe dintre

⁷⁴ Disputa avea bineînțeles la origine Controversa Investiturilor, și pornea din refuzul lui William II de a reforma biserica, acceptând ca episcopii să fie numiți și investiți de Papa de la Roma, lucru ce ar fi dus la pierderea prerogativelor sale. Această ultimă divergență dintre el și rege, l-a determinat pe Anselm să plece în exil, pentru a nu fi forțat să se supună dorințelor autoritare ale regelui.

⁷⁵ Dioceza de Carlisle a fost înființată în 1133, iar cea din Newcastle s-a despărțit de dioceza din Durham abia în 1882.

atributele regale, purtând apelativul de episcopi-prinți. Astfel ei aveau dreptul să bată monedă, să înființeze piețe și târguri, să strângă veniturile minelor, să numească judecători, își administreze pădurile, etc. Abia în secolul al XIX-lea episcopii de Durham au pierdut apelativul de „episcopi-prinți”.⁷⁶

Primului episcop după Cucerirea normandă, William Walcher, i s-a permis să cumpere titlul de conte de Northumbria,⁷⁷ și să devină astfel un episcop-prinț. Succesorul său, William de St. Carilef, al doilea episcop de Durham a construit castelul episcopal lângă catedrală. Castelul, care era în primul rând un simbol al statutului său princiar, a fost inițial construit după stilul obișnuit normand, din lemn, având o curte aferentă, dar în secolele următoare a fost reconstruit din piatră.⁷⁸ Alte castele deținute de episcopii de Durham au fost cele de la Northallerton (la aproximativ 70 km sud de Durham) și Norham⁷⁹ (în nord, la aproximativ 140 km de Durham, destinate evident luptei împotriva scoțienilor). O altă reședință a episcopilor din Durham se afla la Castelul din Auckland (la aproximativ 20 km de Durham), construit inițial în secolul al XII-lea, dar reamenajat în secolele ulterioare, astfel încât nimic nu se mai păstrează din perioada medievală.⁸⁰

Episcopul de York a avut de asemenea o poziție privilegiată, unul dintre cei care au ocupat această funcție fiind Geoffrey Plantagenet (1151-1212), fiul nelegitim al lui Henric al II-lea și singurul care i-a rămas loial în disputele cu fiii săi. Castelul de pe Baile Hill (sau Old Baille), aflat pe malul opus al râului Ouse față de Cliford's Tower, a fost din secolul al XII-lea timp de câteva sute de ani sub jurisdicția arhiepiscopului de York, până când orașul a cerut și

⁷⁶ În secolul al XIX-lea, episcopii de Durham pierd castelul din fața catedralei, pe care îl donează Universității, dar ajung în posesia altui castel medieval, și anume castelul familiei Lumley, situat în orașul Chester-le-Street, la 14 km nord de Durham. În secolul al XIV-lea, proprietarul (Sir Ralph Lumley) depusese o cerere la episcop pentru a permite crenelarea unui conac, care a fost transformat în acest castel.

⁷⁷ Titlul fusese deținut de Waltheof, un nobil anglo-saxon, căruia i s-a permis inițial să-și păstreze titlul, dar a fost executat când s-a revoltat.

⁷⁸ Sala cea mare a fost construită la începutul secolului al XIV-lea, dar din turnul inițial, care se afla pe colină, un s-a păstrat nimic. Turnul care se vede și pare medieval este de fapt cea mai recentă adăugire, fiind construit în secolul al XIX-lea, după ce episcopul a donat clădirea castelului Universității din Durham.

⁷⁹ Castelul, al cărui turn dreptunghiular se poate încă vedea, a fost construit inițial de Ranulf Flambard, și refăcut, după ce a fost parțial distrus de scoțieni, de Hugh Puiset, episcop de Durham între 1153 și 1195. Castelul din Norham a fost succesiv în custodia episcopilor de Durham sau a regelui și a fost fortificat cu regularitate deoarece a jucat un rol important în luptele cu scoțienii motiv pentru care a fost asediat de aceștia de multe ori. Hugh Puiset a obținut inițial de la Henric al II abrogarea de a păstra castelul din Northallerton, construit din lemn în timpul regelui Stephen, apoi însă a fost bănuie că a susținut revolta fiilor lui Henric al II-lea împotriva acestuia, și ca urmare Henric al II-lea a distrus castelul din Northallerton și i le-a confiscat pe celelalte. Din castelul de la Northallerton nu s-a păstrat nimic altceva decât niște movile de pământ.

⁸⁰ Clădirile actuale datează din secolul al XVII-lea, dar castelul este încă reședința oficială a episcopilor de Durham, și este deschis publicului.

obținut dreptul de a-l administra (în secolul al XV-lea). Arhiepiscopul de York avea și alte reședințe, una dintre ele fiind castelul Carwood, din nordul comitatului Yorkshire. Acesta a fost refăcut în secolul al XIV-lea în același timp cu catedrala din York (York Minster), și în ambele clădiri s-a folosit piatră de la aceeași carieră.⁸¹

În afară de episcopii de York și Durham, și alți episcopi au construit castele în orașele în care existau scaunele episcopale, lucru ce dovedea nu doar prestigiul de care se bucurau, dar și forța materială de care dispuneau. Vor fi discutate câteva astfel de exemple, cele mai cunoscute fiind: Rochester, Salisbury, Lincoln și Winchester.

Episcopul de Rochester, Gundulf a fost unul dintre cei mai prolifici constructori de castele, fiind cel care a făcut planurile nu doar pentru castelul din Rochester, ci și pentru cel din Londra (Turnul Alb) și cel din Colchester. Castelul din Colchester a fost în custodia episcopului de Winchester, Walchelin (la sfârșitul secolului al XI-lea), iar mai târziu a fost încredințat episcopului de Londra: William de St. Mere Eglise (între 1217 și 1223) și Eustace de Fauconberg (între 1223 și 1227). Castelul fusese asediat în 1216, dar a fost salvat de intervenția regelui Ioan. În 1217 fost totuși ocupat de prințul Ludovic, dar trupele regale l-au recucerit și episcopul de Londra a fost numit conetabil, tocmai deoarece era considerat un om de încredere, a cărui loialitate față de rege nu a fost pusă la îndoială. Evident castelul era încredințat împreună cu terenurile aferente și alte surse majore de venituri.

La Rochester, castelul regal a fost pus pentru un timp sub autoritatea episcopului din acest oraș, pentru ca apoi să fie dat în custodie Arhiepiscopului de Canterbury, William de Corbeil.⁸² Castelul va fi folosit ca reședință de Arhiepiscopii de Canterbury, de-a lungul secolului al XII-lea. Acest lucru este dovedit de faptul că atât Thomas Becket, cât și alți episcopi de Canterbury și-au exercitat drepturile asupra castelului. Totuși, dată fiind importanța militară a castelului, se pare că regii Angliei au dorit să-și exercite dreptul de proprietate, și acest lucru s-a întâmplat sub domnia regelui Ioan care a încheiat un acord cu Stephen Langton, după investirea acestuia (în 1215) ca Arhiepiscop de Canterbury (o numire care s-a făcut împotriva dorinței regelui). Este de așteptat ca regele să fi fost furios când, la scurt timp după aceasta, castelul a fost preluat de rebeli, și folosit împotriva lui. A urmat primul asediu al castelului (1215), care a durat

⁸¹ Naosul catedralei (sau nava) a fost reconstruită în 1338 în stil gotic „decorat” sau „ornamentat” (*Decorated* – a doua perioadă a stilului gotic, în Anglia). Se mai păstrează fereastra de la intrarea dinspre vest și cea dinspre est (terminată în 1408).

⁸² Arhiepiscop între 1122 și 1136, este cel care a supravegheat refacerea turnului central în forma care se poate vedea. După cum s-a amintit unul dintre colțuri a fost refăcut după asediul din secolul al XIII-lea.

șase săptămâni, și în urma căruia regele Ioan a reușit să-l cucerească după ce a distrus prin minare unul din turnurile din colț ale donjonului.⁸³ Castelul a fost din nou cucerit de prințul Ludovic, un an mai târziu, și asediat din nou în 1264 (în timpul Războiului Baronilor). Banii necesari pentru întreținerea și repararea (repetată) castelului au provenit din visteriile regale, lucru ce dovedește că acest castel, asemenea multor alte castele citadine, era perceput ca un castel regal.

Chiar dacă la începutul secolului al XIII-lea episcopii de Canterbury au pierdut castelul din Rochester, ei au dobândit alte reședințe, printre care: Palatul Lambeth, în Londra (dobândit la începutul secolului al XIII-lea), care este încă reședința oficială a Arhiepiscopului de Canterbury și un lanț de „palate”, ale căror ruine se mai văd încă în Charing (Kent), Otford (Kent) și Croyden (Kent), care, fiind situate de-a lungul drumului dintre Canterbury și Londra erau folosite atunci când arhiepiscopul călătorea prin dioceza sa, fie pentru a merge la Londra, fie pentru a-și vizita preoții din parohii. S-a folosit termenul de palat pentru că aceasta este denumirea folosită de localnici pentru reședințele episcopale.⁸⁴ Trebuie menționat că reședințele aveau porți încadrate de turnuri, ale căror ruine mai pot fi văzute la Charing (un turn dreptunghiular) și la Otford (un turn cu o structură poligonală mai complexă).⁸⁵

S-a arătat că în general episcopii erau numiți într-o anumită funcție datorită rudelor sau prietenilor lor influenți și că majoritatea episcopilor proveneau din familii nobile și bogate. Una dintre excepții a fost Roger de Caen, episcop de Salisbury, între 1102 și 1139, care a câștigat încrederea regelui Henric I, pe când era simplu capelan. Imediat după ce a devenit rege, Henric I-l a numit cancelar, și curând după aceea episcop de Salisbury. Ambițios, dar puțin preocupat de problemele duhovnicești, Roger a reușit să întărească finanțele diocezei, și a avut fonduri suficiente pentru a-și pune ambițiile în practică. William de Newburgh îl considera avar și oportunist (Cartea 1, cap.6)⁸⁶, iar William de Malmesbury afirma că avea un stil de viață

⁸³ După cucerirea castelului din Rochester, regele Ioan I-l a cucerit și pe cel din Tonbridge, aparținând lui Richard de Clare, al 3-lea conte de Hertford, unul dintre magnații care i s-a opus. Se pare că a existat o legătură între castelul din Tonbridge și cel din Rochester, ambele aflate pe râul Medway.

⁸⁴ Vom folosi denumirea de palate episcopale pentru reședințele arhierilor deoarece nu avem de-a face cu structuri fortificate, dar nici cu simple conace, clădirile fiind suficiente de impresionante pentru a depăși dimensiunile unui simplu *manor*. Apariția unor astfel de reședințe impunătoare în apropierea catedralelor, care deveniseră locuri de pelerinaj, a făcut să crească și mai mult prestigiul episcopului, atât în fața orășenilor, cât și în fața celorlați nobili.

⁸⁵ Nu se păstrează ruine medievale din palatul din Croyden, în sudul Londrei, întrucât a fost complet restaurat în secolul al XVI-lea și a fost folosit de atunci în scopuri caritabile.

⁸⁶ Cartea de bază a lui William de Newburgh (sau Guillelmus Neubrigensis) este *Historia rerum Anglicarum* (*Istoria problemelor englezești*), în care prezintă istoria Angliei din 1066 până în 1198. În prima carte amintește

ostentativ, și nepotrivit cu poziția lui de episcop, întrucât era mândru și inițiasse un program grandios de construire a castelelor deoarece dorea să fie recunoscut ca un mare constructor (conform Liddiard, 42). Roger de Salisbury a reușit să termine lucrările la palatul episcopal din Old Sarum,⁸⁷ aflat lângă catedrală, dar a consolidat și castelul de la Sherborne (Sherborne Old Castle, 70 km la vest de Salisbury), care a aparținut episcopiei sale până în secolul al XVI-lea, și care are un plan asemănător. Tot el a reconstruit în piatră castelul de la Devizes (aproximativ 43 km la nord de Salisbury), construit din lemn de Osmond episcop de Salisbury în secolul al XI-lea, care arsese în 1113 și pe cel din Malmesbury, însă din ambele castele nu se mai păstrează nimic.⁸⁸ Toate aceste castele au fost folosite ca reședințe, de-a lungul călătoriilor sale prin diocază. Castelul din Devizes a fost asediat de mai multe ori în timpul domniei lui Stephen și, la venirea la domnie a lui Henric al II-lea, a rămas în mâinile coroanei.

Roger i-a susținut și pe nepoții lui, reușind să-i promoveze în funcții importante: Nigel a devenit episcop de Ely (între 1133 și 1169), iar Alexander, episcop de Lincoln (între 1123 și 1148). Nigel, episcopul de Ely a fost cel care a fortificat castelul din Ely, și probabil că l-a reconstruit în piatră, opunându-se lui Stephen, dar fără succes, regele cucerindu-l. În ciuda înfrângerii, acțiunea sa dovedește subordonarea castelului față de voința episcopului și influența pe care o avea acesta în orașul său reședință episcopală.

Alexander de Lincoln a fost un episcop bun, interesat de viața spirituală a eparhiei, unde a înființat multe mănăstiri, atât pentru maici cât și pentru călugări. Pe de altă parte, urmând exemplul unchiului său, a construit și două castele, la Sleaford, și la Newark⁸⁹ (la aproximativ 30 km sud de Lincoln), ambele având turnuri dreptunghiulare masive, și formând împreună cu Lincoln un triunghi aproape echilateral. Banbury (170 km la nord) este al treilea castel construit de Alexander, care a reușit, de asemenea, să primească permisiunea de a construi un palat episcopal lângă catedrala sa, dar nu a reușit să-l termine, din cauza conflictelor cu Stephen,

evenimentele principale dela Cucerirea Normandă și până la moartea lui Stephen. În cartea a doua și a treia se prezintă domnia regelui Henric al II-lea, iar ultimele două descriu evenimente din timpul domniei regelui Richard I.

⁸⁷ Scaunul episcopal din Salisbury a fost inițial la Sherbone, apoi a fost mutat la Old Sarum (Vechiul Sarum). Catedrala episcopală (care avea atașată o reședință episcopală) a fost construită simultan cu castelul regal în aceeași curte, de către același episcop Roger de Salisbury (1130-1139). Datorită neînțelegerilor dintre soldații din castel și călugării catedralei, la o sută de ani după aceea, aceasta a fost mutată la aproximativ 3 km distanță, înspre sud și s-a înființat localitatea Salisbury (New Sarum). Castelul a mai fost locuit până în secolul al XV-lea, dar în timp vechea localitate, Old Sarum, s-a desființat.

⁸⁸ Castelul care se poate vedea astăzi este o construcție neogotică din secolul al XIX-lea.

⁸⁹ O parte din zidul castelului de la Newark, care are turnuri din loc în loc, construit în secolul al XIV-lea, de episcopul Henry Burghersh se mai poate vedea încă. Nimic nu se mai păstrează din construcțiile anterioare.

sarcina aceasta revenindu-le succesorilor săi.⁹⁰ Din nefericire un cutremur a distrus o parte din catedrală și din palat la sfârșitul secolului al XII-lea. Pe de altă parte patrimoniul episcopiei a crescut constant și în secolul al XV-lea episcopul deținea peste zece reședințe luxoase și alte proprietăți mai puțin importante.

S-a specificat că în vremea regelui Stephen Biserica a avut o influență mare, datorată în primul rând înghăduinței regelui, care avea nevoie de cât mai mulți aliați.⁹¹ Poate cel care l-a ajutat cel mai mult a fost fratele său, Henric de Blois, episcop of Winchester, între 1129 și 1171, care a deținut și funcția de legat papal având deci autoritate și asupra Arhiepiscopului de Canterbury. Henric de Winchester a fost un diplomat abil, un iubitor de cultură, care a comandat și coordonat copierea multor manuscrise miniate (cea mai renumită fiind Biblia de la Winchester). Totodată a fost un constructor ambițios, și se spunea despre el că în 1138 a început construirea a șase castele (Thompson, 55). Catedrala de la Winchester, construită în stil normand, fusese terminată în 1093, și ca atare Henry de Blois s-a ocupat de construirea unui castel ca reședință episcopală, și anume castelul Wolvesey din Winchester, castel ce avea un turn puternic (Riall „The New Castles of Henry of Blois” 118). Tot el s-a ocupat și de castelul de la Farnham (în Surrey la aprox. 40 km de Winchester), care a fost demolat în 1155 din ordinul lui Henric al II-lea, dar a fost reconstruit cinci ani mai târziu. Episcopul Henry de Blois a construit și alte castele la Merdon (la 6 km de Winchester în Hampshire), și la Downton (în Wiltshire, din care nu s-a păstrat nimic), ambele au fost distruse la venirea la domnie a lui Henric al II-lea, și de asemenea cel din Waltham (la 18km de Winchester în Hampshire, ruinele actuale fiind însă din secolul al XIV-lea), și Taunton (la 160 km de Winchester în Somerset, care a fost refăcut în secolul al XIII-lea și din care se mai poate observa baza turnului).

În ceea ce privește arhitectura acestor castele, observăm că cele construite în secolul al XII-lea au un turn masiv dreptunghiular clasic în interiorul unei curți înconjurată de ziduri. Acesta este modelul folosit de episcopul Gundulf (la Rochester, Colchester și Turnul Alb din Londra), dar și de Ranulf Flambard (la Norham). Pe lângă acest model ce reflectă interesul

⁹⁰ Clădirile palatului episcopal din Lincoln au fost de-a lungul timpului modificate și modernizate și în secolul al XIV-lea (de episcopul Henry Burghersh), în secolul al XV-lea (de episcopul William Alnwick), și chiar în secolul al XIX-lea, dar acum sunt doar câteva ruine.

⁹¹ Conflictul care a apărut între el și episcopul Roger de Salisbury, și care a dus la arestarea acestuia și a nepotului său, Alexander, în 1139, pare să fi subminat considerabil poziția lui Stephen, și pentru că a pierdut niște buni administratori ai finanțelor sale și deoarece prin această acțiune a pierdut un mare număr de susținători (Crouch *The Reign of King Stephen* 97, 102).

pentru construcții în principal militare, există și un alt model, cel specific palatelor episcopale⁹² (în Winchester, Lincoln, etc) la care se insistă mai mult pe existența sălilor largi, somptuoase, în care episcopul să poată primi în audiență persoane de toate rangurile.

Din secolul al XIII-lea episcopii au fost chemați în mod mai mult sau mai puțin regulat să participe la adunările parlamentare convocate de rege, ca membri de drept ai Camerei Lorzilor. Acest lucru a făcut necesar ca mulți dintre ei (mai ales cei care aveau o episcopie bogată) să aibă reședințe în Londra. Astfel nu doar arhiepiscopul de Canterbury, ci și cel de Ely avea o reședință în Londra, respectiv Palatul Ely (aflat în Holborn).⁹³ Tot în Holborn se afla și reședința episcopului de Lincoln, și în aceeași zonă Edward al III-lea i-a oferit și episcopului de Chichester o clădire ca reședință (Stow 396-7). Episcopul de Winchester avea de asemenea o reședință în Londra, anume Palatul Winchester, care a fost distrus de foc în secolul al XIX-lea.

Mulți dintre episcopii normanzi erau mai degrabă buni administratori și politicieni, decât teologi. Ei erau mai interesați de extinderea influenței lor politice și sociale, decât de bunăstarea spirituală a credincioșilor. În primul rând ei au construit, sau reconstruit, catedralele din orașele lor, întrucât s-a dorit înlocuirea clădirilor anglo-saxone cu altele în stilul specific normand (romanico sau, în secolul următor, gotic). Această lucrare de anvergură s-a întins pe mai multe decenii, și în multe situații tot lor li s-a dat și responsabilitatea construirii castelului din oraș, aflat în aceste situații în apropierea catedralei. Statutul lor social înalt făcea necesară construirea altor palate majestuoase care să servească drept reședințe. Cu atât mai mult cu cât episcopii se deplasau destul de des, deoarece aveau datoria să supravegheze viața preoților din diocază. În cazul acestor construcții valoarea militară sau strategică era mai puțin importantă, ci se accentua frumusețea și grandoarea lor. Aceeași valoare socială o aveau și multe dintre castelele nobililor. Faptul că se construiau castele fortificate nu era întotdeauna o necesitate, ci era și un stil al epocii care era în esența ei militară. Societatea cerea ca oamenii cu un anumit statut, aflați la un nivel

⁹² Un palat episcopal impresionant este cel de la Wells, construit la începutul secolului al XIII-lea, în același timp cu catedrala. Început de către Joselin de Wells, episcop între 1206-1242, palatul a fost mărit și modificat de-a lungul secolelor și rămâne și acum un complex luxos, impresionant.

⁹³ După ce Biserica engleză s-a rupt de Roma o parte dintre proprietățile episcopilor s-au păstrat, altele au fost confiscate de rege și dăruite favoriților săi. Episcopul de Ely a reușit să-și păstreze proprietățile din Londra, dar în timpul reginei Elisabeta biserica Sfânta Etheldreda, care era capela Palatului său din Londra, împreună cu o parte din terenuri au fost închiriate (pe o sumă foarte mică) unui favorit al reginei. Această închiriere s-a făcut probabil în mod forțat, iar proprietatea a rămas în patrimoniul familiei, care avea însă datorii foarte mari, rezolvate doar prin vinderea întregii averi (în secolul al XIX-lea). Biserica Sfânta Etheldreda este cea mai veche biserică catolică din Anglia, și una dintre puținele clădiri care datează din vremea lui Edward I.

social ridicat, să dețină astfel de reședințe fortificate (Liddiard 41). Astfel se explică numărul mare de castele situate atât în zone de conflict cât și în regiuni cu o activitate militară redusă.

Regele Henric al III-lea a fost un rege pios, dar din nefericire s-a aflat în conflict cu Edmund de Abingdon, Arhiepiscopul de Canterbury (între 1234 și 1240), care s-a aliat încă dinainte de a fi episcop cu cei care susțineau Magna Carta și excluderea străinilor din pozițiile privilegiate. Această poziție intransigentă a dus la conflicte cu regele, la discuții cu episcopii săi, iar în 1240 Edmund de Abingdon s-a retras la o mănăstire din Franța, unde a și murit. Nici cu succesorul său, Boniface de Savoy, Henric nu a avut o relație foarte bună, deși inițial regele îl susținuse pe Boniface ca Arhiepiscop de Canterbury (poziție pe care a deținut-o între 1243 și 1270). Totuși Henric, o fire generoasă, s-a bazat pe episcopii săi, și le-a încredințat acestora conducerea mai multor castele; astfel imediat după ce a devenit major, jumătate din castelele regale au fost puse sub autoritatea episcopilor (Pounds 120). Este evident că mai mult decât în cazul nobililor laici, influența și puterea lor depindeau direct de favoarea acordată de rege. Se poate deci observa că în ciuda unor disensiuni apărute de-a lungul secolelor între rege și episcopii săi, de multe ori aceștia din urmă au reprezentat un factor de stabilitate și au fost considerați loiali.

În secolul al XIV-lea, influența Arhiepiscopilor de Canterbury nu a scăzut, iar relația cu regii Angliei a fost tensionată. Chiar dacă raporturile dintre John Peckham, Arhiepiscop de Canterbury între 1279 și 1293, și regele Edward I au fost destul de bune, și regele a dovedit că are încredere în el atunci când l-a trimis să încerce să medieze conflictul cu Llywelyn, prințul galezilor, el l-a criticat uneori pe rege, și mai ales pe regină, Eleonor de Castilia.⁹⁴ Robert Winchelsey (Arhiepiscopul de Canterbury între 1293 și 1313), a fost una dintre vocile care s-au opus atât lui Edward I (care l-a și trimis în exil) cât și fiului său Edward al II-lea. Și Edward al III-lea a avut diferite conflicte cu John de Stratford (Arhiepiscopul de Canterbury între 1333 și 1348).

III.4. Castelele regale din Anglia

Se cunoaște faptul că în teorie toate castelele erau ale regelui. De altfel regii erau cei care comandau sau aprobau construirea castelelor. Mai mult chiar, era de la sine înțeles că ele se aflau

⁹⁴ Din cauza înțelegerii pe care o avea cu cămătarii, de a răscumpăra datoriile unor nobili, în schimbul proprietăților acestora.

sub supravegherea constantă a regelui, care în anumite situații putea să le confişte (temporar sau definitiv) dacă nobilii se ridicau împotriva lui. Se întâmpla de asemenea ca moştenitorii unor seniori să fie minori şi să se afle sub tutela regelui, ca atare el era cel care avea autoritate şi asupra castelelor (şi proprietăţilor) până când ei ajungeau adulţi.

Regele nu îşi supraveghea direct castelele, ci numea câte un conetabil pentru a se ocupa de un castel în schimbul unui „salariu” fix. Valoarea acestei sume de bani depindea de importanţa castelului, însă conetabilii angajaţi la castelele regale erau în general mai bine plătiţi decât cei ce se ocupau de castelele baroniale. O altă modalitate de a ţine castelul sub control, folosită la castelele cu importanţă strategică mai mică, era de a încredinţa castelul unui nobil, care plătea o rentă, şi se ocupa de castel şi de cultivarea terenurilor acestuia sperând să se întreţină pe sine şi să realizeze un profit (Pounds 202). Astfel de metode puteau fi folosite şi de magnaţii importanţi, care aveau mai multe castele şi nu se ocupau direct de buna lor funcţionare. Aceste forme de recompensare financiară creează alte forme de dependenţă care au coexistat cu vasalitatea feudală, discutată în capitolul anterior.

Castelele au fost, după Orderic Vitalis, un element puternic folosit de normanzi pentru a înfrânge rezistenţa anglo-saxonă, deşi există dovezi că în Anglia fuseseră construite castele după modelul normand şi înainte de invazia acestora, ele aparţinând prietenilor lui Edward Confesorul, care veniseră din Normandia la invitaţia lui. Structura acestor castele: Richard’s Castle (castelul lui Richard) şi cele din Ewias Harold şi Hereford, nu se cunoaşte, dar se presupune că ele erau făcute din lemn. S-a observat însă că prezenţa lor nu fusese marcantă, şi nu influenţase modul în care anglo-saxonii îşi ridicau fortificaţiile, şi anume înconjurând şi fortificând întregul oraş şi nu doar o zonă restrânsă, cea a castelului şi a clădirilor adiacente (Fry 26). Mulţimea castelelor, construite în aproape toate oraşele importante, (uneori chiar două în acelaşi oraş, ca de exemplu în Londra şi York), cât şi în zone economice importante (în locurile de traversare a râurilor) a fost copleşitoare, nu doar prin aspectul lor cât şi prin numărul lor. Orderic Vitalis povesteşte în *Istoria Bisericească*, cartea a IV-a, faptul că „Regele călărea în toate regiunile îndepărtate ale regatului şi fortifica locuri strategice împotriva atacurilor duşmanilor. Căci fortificaţiile numite castele (castella) de către normanzi erau puţin cunoscute în provinciile engleze, astfel încât

englezii – în ciuda curajului lor și a dragostei de luptă – au putut să opună doar o rezistență slabă împotriva dușmanilor”⁹⁵.

William Cuceritorul considera construirea unui castel drept o pecete pusă asupra orașului, semn care să marcheze o dată pentru totdeauna faptul că orașul îi aparține regelui. S-a precizat deja că în toate orașele importante regele a ordonat construirea unor castele și că episcopii locali aveau uneori autoritate asupra castelelor. În celelalte situații regele numea un conetabil („constable”) care să organizeze garnizoana castelului și să se ocupe de problemele administrative.

III.4.1 Folosirea ruinelor romane

În general primele castele construite în timpul lui William I se aflau în orașele vechi, care mai păstrau fundații de pe vremea romanilor și, atunci când a fost posibil, normanzii s-au folosit de ruinele romane existente deja. Abigail Wheatley, în studiul ei despre castel încearcă să demonstreze că normanzii aveau memoria trecutului strălucitor al imperiului roman și încercau să imite diferite aspecte ale culturii romane. Ca urmare, folosirea și adaptarea ruinelor și a unui anumit sistem de construcție nu avea doar un scop practic, ci a capătat o semnificație mai profundă, respectiv restaurarea idealurilor antice, cu scopul de a trezi în privitorii medievali amintirea

Ilustrația 3.2 Rămășițe ale zidului roman de la Burgh Castle, aflat în apropiere de Great Yarmouth (datând din secolul al III-lea)

puterii imperiale romane (Wheatley 112-31). Ea scoate în evidență faptul că multe castele au fost construite în colțurile unor foste fortificații romane: forturi sau ziduri de apărare ale orașelor și au folosit în structura lor elemente romane. Poate cel mai edificator exemplu este White Tower

⁹⁵ The king rode to all the remote parts of the kingdom and fortified strategic sites against enemy attacks. For the fortifications called castles (castella) by the Normans were scarcely known in the English provinces, so that the English – in spite of their courage and love of fighting – could only put up a weak resistance against their enemies (conform King, 12).

(Turnul Alb) din Londra care a fost așezat într-un colț al zidurilor romane ridicate în jurul orașului. Ruine ale zidului roman original mai pot fi văzute în apropierea Turnului Londrei sau în alte situri arheologice ca de exemplu în Norfolk, la fortul numit Burgh Castle (ilustrația 3.2).

La Pevensey,⁹⁶ unde William a ordonat construirea de fortificații imediat după debarcare, soldații s-au folosit zidurile fortului roman, deja existent, chiar dacă era abandonat de sute de ani. După ce a ajuns rege, William i-a încredințat construcția rudimentară de la Pevensey fratelui său vitreg, Robert, conte de Mortain, pentru a construi un castel puternic, din piatră (Hull 3). Castelul de la Hastings și fortificațiile de la Pevensey, sunt primele construcții ale lui William și sunt, evident, făcute în grabă. Odată cu preluarea puterii, el a putut alege cu grijă locul unde să-și construiască castelele, și în toate orașele vechi, cu origini romane, s-au construit castele.

Și pentru ridicarea castelului din Colchester s-au folosit ruinele romane, dar în acest caz castelul a fost construit pe fundațiile unui templu. Clădirea acestuia, sau ruinele care rămăseseră, au fost distruse, păstrându-se însă fundația solidă, pe care s-a construit castelul de piatră, început încă din timpul vieții lui William Cuceritorul. Prezența foarte vizibilă a ruinelor romane a făcut posibilă folosirea unor materiale de construcție de origine romană (cărămizi, diferite tipuri de piatră sau dale) care pot fi distinse în zidăria castelului. Recent s-a descoperit că rândurile de cărămizi romane care au fost așezate în jurul etajului întâi conțin blocuri care au fost luate din sistemul de încălzire de sub pardoseala clădirilor romane, și au fost luate din ruine cu mortarul roman original, sub forma unor blocuri aproape intacte (Colchester Castle 13-14). Aceste elemente de construcție sunt atât de solide și compacte încât au fost folosite la colțuri pentru a întări structura de rezistență.

Ilustrația 3.3 Ruinele farului roman din Dover. Se văd urmele benzilor roșiatice întâlnite la multe construcții romane

⁹⁶ Pevensey era una din cele șase regiuni în care era împărțit comitatul Sussex: Arundel, Bramber, Chichester, Hastings, Lewes și Pevensey. Această împărțire a existat și în timpurile anglo-saxone, dar cele șase zone administrative au fost remodelate de normanzi. Fiind situate în sudul Angliei (regiune de unde și William își începuse invazia), rolul lor strategic era important și regale a hotărât ca în fiecare dintre ele să se construiască un castel, sarcină ce a fost încredințată unui nobil de încredere.

Cel mai vizibil detaliu este faptul că zidurile au un model specific zidurilor romane, și anume existența unor bandouri roșiatice, orizontale, relativ subțiri care ies în evidență în zidăria albă a castelului (ilustrația 3.4).

Acest tipar apare în mai multe construcții romane, ca de exemplu farul roman de la Dover (din curtea castelului, situat în apropierea bisericii saxone, ilustrația 3.3), sau în zidurile romane (ca de exemplu ruinele existente în Londra, ilustrația 3.3, sau la Burgh Castle, ilustrația 3.2). Intrarea castelului din Colchester a fost refăcută în secolul al XII-lea cu piatră adusă din Caen și a devenit mult mai majestuoasă, cu ornamente în formă de zig-zag, preferate de normanzi, elemente ce apar la uși și ferestre la mai multe dintre

Ilustrația 3.4 Castelul din Colchester – zidăria cu benzi de cărămidă este foarte vizibilă. La colțurile de sus s-au folosit de asemenea cărămizi solide de origine romană.

castelele făcute de ei în primele secole după cucerire.

Astfel de exemple se pot vedea la castelul din Rochester, dar și la sala principală a castelului din Chepstow, construită tot în timpul lui William I sau al fiului său William. Studiile arată că William fitz Osbern, cel care a comandat construirea primelor fortificații la Chepstow, nu este cel care a construit sala cea mare normandă, întrucât nu ar fi avut timpul necesar ca să ducă la capăt o astfel de construcție în timpul vieții. Cum fiul său William de Breteuil a avut o carieră scurtă, revoltându-se împotriva regelui în 1075, domeniile sale au fost confiscate. Construirea primei clădiri importante de piatră, o sală centrală, s-a făcut deci sub supravegherea directă a lui William I sau/și a fiului său, cu scopul, probabil, de a servi ca sală de primire și de negociere cu căpeteniile galeze (Turner 40-2). Ca atare nu este de mirare ca există asemănări cu turnurile comandate de William și în alte locuri.

La castelul din Chepstow se poate vedea de asemenea o bandă orizontală îngustă de cărămizi roșiatice romane care delimitează etajul întâi (ilustrația 3.5), și care nu se regăsesc în adâncime, lucru ce dovedește că ele au un scop decorativ (și deci simbolic) și nu sunt necesare pentru structura de rezistență a clădirii (Turner 24-5).

Se observă deci că în toate orașele care aveau fortificații romane ele au fost folosite, astfel de exemple fiind Londra, Winchester, Exeter, Gloucester, Chester, Chichester, Lincoln și Worcester. La Rochester, se bănuiește că inițial castelul de lemn s-a aflat într-un alt loc, în afara fortificațiilor romane, dar atunci când s-a hotărât construirea din piatră a castelului s-a ales o poziție în care să se poată folosi ruinele zidurilor romane existente.

Ilustrația 3.5 Castelul din Chepstow, sala mare, principală aflată în clădirea cea mai veche, de origine normandă

III.4.2 Castelele construite de Henric al II-lea și fiii săi

Castelele regale existente în secolul al XII-lea aveau mai multe roluri destul de bine definite. Spre deosebire de castelele baroniale care în general îndeplineau, în același timp, toate rolurile specifice unui castel (militar, rezidențial, etc), unele dintre castelele regale au fost construite cu un scop militar mai bine evidențiat, și nu au fost folosite ca reședințe de rege, ci de cei cu slujbe oficiale. Astfel unele castelele regale de la malul mării aveau rolul de a controla țărmul și de a păzi interesele regelui într-o anumită zonă.

Henric al II-lea s-a ocupat cu consecvență de construirea de castele. Pe de o parte multe din castelele regale, care erau din lemn și nu aveau turnuri de piatră au fost consolidate în piatră și pe de altă parte multe castele au fost construite în poziții noi, după interesele militare ale regelui. De exemplu castelul din Orford (ilustrațiile 1. 22 și 3.6), al cărui turn circular a fost

comentat adesea pentru originalitatea lui, a fost construit în acea zonă pentru a contracara prezența în regiune a puternicei familii Bigod.

Castelul, cu structura lui impresionantă, s-a dorit o prezență intimidantă care să proclame restabilirea ordinii în zonă. Hugh Bigod, primul conte de Norfolk, nu a ținut cont de această demonstrație de forță, ci s-a alăturat fiilor regelui atunci când aceștia s-au revoltat în 1173.

În septembrie mercenarii flamanzi ai contelui Robert de Leicester au debarcat în Suffolk și s-au unit cu trupele lui Hugh Bigod dar, deși se aflau în apropierea castelului de la Orford, ei nu au îndrăznit să atace turnul nou construit. Mai mult chiar, deși au asediat castelul din Walton⁹⁷, nu au reușit să-l cucerească. Câteva luni mai târziu Hugh Bigod a fost nevoit să se predea, să plătească o amendă și să renunțe la mercenarii săi (Barber 177). Castelul din Orford a fost apoi folosit de fiii lui Henric: Richard și John, însă în timpul cât Henric al III-lea a fost minor el a fost cucerit de prințul Ludovic, în încercarea de a invada Anglia, și recuperat apoi de trupele regelui. Castelul și-a pierdut importanța pentru Edward I, care l-a și vândut.

Ilustrația 3.6 Castelul din Orford, zidăria exterioară. Se observă diferența față de zidul unde se află intrarea (în stînga), care este finisat cu piatră albă

Nu însă toate castelele regale erau folosite în primul rând în scop militar, pentru a apăra interesele regelui atât față de baronii locali cât și față de atacurile țărilor vecine. Multe castele au fost folosite în primul rând ca reședințe regale; cel din Windsor, din Winchester și Turnul Londrei fiind cele mai importante. Totuși toate castelele regale din orașele mari aveau un alt rol prioritar, și anume cel administrativ. Atunci când aceste castele se aflau în orașele cele mai importante din regiunea respectivă, ele deveneau sediul guvernatorului (*sheriff*) regiunii

⁹⁷ Castelul din Walton îi aparținuse lui Bigod, care fondase și o mănăstire acolo, dar a fost nevoit să-l cedeze regelui Henric al II-lea în 1157. Henric al II-lea, care considera castelele foarte importante pentru controlul țării, a dorit să concentreze în mâinile sale cât mai multe dintre castelele existente și să construiască altele acolo unde se părea că influența lui nu este suficient de pronunțată.

respective. Astfel pentru unele castele rolul militar avea prioritate, pentru altele cel rezidențial, iar alte castele erau folosite în primul rând în scop administrativ.

Conetabilul castelului, numit de rege era și conducătorul militar al acestuia, dar nu avea autoritate asupra orașului, care era condus de un primar. Cel care se ocupa însă de problemele financiare ale castelului era tot guvernatorul (*sheriff*-ul) regiunii, cel care colecta taxele și avea evidența veniturilor castelului. El era cel care hotăra ce bani se pot alocă pentru întreținerea și aprovizionarea castelului. Funcția guvernatorului regal, numit de rege, era legată de castel, iar în multe cazuri pe sigiliul lui exista reprezentarea unui castel (Pounds 91-7).

Guvernatorul numit de rege (*sheriff*) conducea din mai multe puncte de vedere o anumită regiune. Îndatoririle acestui guvernator erau variate: financiare, juridice și chiar militare. Astfel în primul rând el era cel care se ocupa cu colectarea taxelor și înregistrarea lor, pentru a fi apoi transmise la „Exchequer” (acea parte a administrației regale centrale care se ocupa strict cu balanța de venituri și cheltuieli ale țării). O altă atribuțiune era să vegheze la respectarea legii, și deci la prinderea infractorilor și la organizarea și supravegherea judecării și pedepsirii acestora. Ca parte din reorganizarea sistemului juridic în timpul lui Henric al II-lea, s-a luat hotărârea ca fiecare guvernator dintr-o anumită regiune să aibă la dispoziție o închisoare. Castelul din Chichester⁹⁸ și cel din Oxford par să fie primele care au fost folosite în acest scop. În scurt timp, castelele din orașele reședințe de comitat au fost folosite ca închisori (astfel de exemple sunt Carlisle, Canterbury, Carisbrooke, Leicester, Norwich, Lincoln, etc). Conetabilul castelului avea obligația să se ocupe de siguranța și hrănirea prizonierilor, și adesea cei săraci erau tratați foarte prost, existând multe cazuri de moarte din cauza înfometării (Pounds 99).

Teoretic tot guvernatorul (*sheriff*-ul) era și comandantul forțelor militare din regiune, el având autoritate și asupra mai multor castele. Rolul său era important în principal în plan local, pentru a calma revoltele locale sau pentru a asigura buna funcționare a anumitor castele. În mod natural în situațiile de interes național, el asculta ordinele venite de la rege și de la cei care coordonau întreaga armată.

Datorită faptului că erau singurele clădiri fortificate din oraș, castelele au fost folosite și pentru depozitarea obiectelor de valoare care aparțineau diferiților negustori din oraș. Bani obținuți din taxe, și care urmau să ajungă în visteria regală, erau păstrați temporar în diferite

⁹⁸ Castelul din Chichester fusese construit din lemn de Roger de Montgomery, dar fiul său l-a pierdut datorită opoziției față de Henric I, el a fost dat (temporar) conților de Surrey (de Warenne), pentru ca în timpul domniei lui Henric al II-lea să fie preluate de rege.

castele, iar conetabilii primeau dispoziții unde și când să îi trimită, după cum primeau ordine de la rege. Uneori, în timpul luptelor interne, castelele erau folosite ca închisori pentru persoanele de rang înalt. Castelul din Wallingford, în mod special, a avut acest rol încă din secolul al XII-lea, când s-a numărat printre castelele care au fost constant de partea Matildei în lupta sa împotriva regelui Stephen. Castelul a suferit trei asedii în timpul Anarhiei, fără a fi cucerit și a fost locul unde Împărăteasa Matilda s-a refugiat, atunci când orașul Oxford a fost asediat (Crouch *The Reign of King Stephen* 204). Datorită poziției sale, Castelul Wallingford a fost ales pentru semnarea Tratatului care a pus capăt luptelor, numindu-l pe Henric (fiul Matildei) drept moștenitor al lui Stephen. Castelul a fost distrus de trupele parlamentare după Războiul Civil, cu scopul de a-l face inutilizabil de către trupele loiale regelui, în cazul reluării ostilităților.

Majoritatea castelelor construite de Henric al II-lea au o formă dreptunghiulară (în nord la: Scarborough, Bamburgh, Bowes și Richmond, Newcastle-upon-Tyne, în Derbyshire: la Peak, în Kent: la Dover, iar la granița cu Wales: la Bridgenorth) dar asta nu înseamnă că nu s-au construit și niște modele originale. Pe lângă Orford, tot o structura deosebită, rotundă sau poligonală, au avut și castele din Tickhill și Chilham, din ale căror ruine nu se mai poate discerne nimic, dar și la Pickering, unde chiar înainte de sosirea normanzilor existaseră fortificații anglo-saxonilor și William construisese un castel pentru a înfrânge revoltele din nord. Atunci când s-a construit zidul de piatră pe colina de la Pickering, i s-a dat o formă rotundă, iar în interior s-au construit clădiri dreptunghiulare.

Putem să asociem castelele din Chilham și Orford, întrucât au fost construite într-un loc nou, în care nu au existat castele de lemn sau alte fortificații normande. Este posibil ca la Chilham să fi existat urme romane și anglo-saxone, dar locul nu mai fusese folosit pentru a ridica un castel de lemn pe o movilă și ca atare nu a fost nevoie ca noul turn să se încadreze într-un plan deja existent, ci s-a putut alege un model nou, impresionant.

La Tickhill, au existat fortificații ale nobililor normanzi (Roger de Busli, și apoi Robert Montgomery de Bellême) înainte ca Henric I să confişte castelul în urma revoltei din 1101. Pickering, unul dintre castelele preferate de Henric al II-lea, unde exista o pădure folosită de rege la vânătoare, a rămas un castel regal până când în a doua jumătate a secolului al XIII-lea Henric al III-lea l-a dat fiului său, Edmund atunci când a fost creat conte de Lancaster.

Este greu de explicat motivul pentru care aceste turnuri sunt diferite, putem doar să facem speculații privind arhitectul sau meșterul pietrar coordonator, care a supravegheat lucrările. Se

știe că turnurile de la Newcastle-upon-Tyne și cel de la Dover au fost făcute unul după altul, și de către același constructor (sau pietrar coordonator): Maurice (*the Engineer*) „Inginerul” (Morris *Castle* 60). Ambele castele fuseseră în proprietatea coroanei din vremea lui William Cuceritorul și urmează tradiția turnurilor dreptunghiulare construite pentru regii de până atunci, asemănarea dintre cele două turnuri este evidentă și nu necesită alte discuții.

Totuși turnul din Dover are o trăsătură specifică ce poate fi observată analizând zidăria castelului, și anume faptul că, deși fațada castelului a fost finisată cu grijă, există pe trei laturi dungi late de culori diferite (ilustrația 3.7) obținute printr-o alternanță între două tipuri de piatră (cea mai scumpă, de calitate superioară din Caen, mai deschisă la culoare și cea din Kent care este tăiată în bucăți mai mici). Pe

de altă parte trecutul roman al insulei britanice era prezent în mintea oamenilor, întrucât faptele romanilor, ale lui Cezar în special, erau bine cunoscute din romanele cavalierești citite la curtea regelui (*Roman de Brut*, al lui Wace, fiind prezentat în 1155), iar farul roman se afla în curtea castelului, fiind păstrat alături de biserica anglo-saxonă. Este deci posibil ca stilul roman de a alterna culorile să fi influențat și felul în care a fost

construit turnul din Dover (Wheatley 134).

Ilustrația 3.7 Castelul din Dover – zidăria exterioară, finisată cu atenție, care urmărește modelul roman, al benzilor diferit colorate

Pe de altă parte comparând fețele laterale ale castelului din Orford observăm aceeași grijă de a finisa colțurile cu pietre albe rezistente, pe pereții laterali ai castelului, în timp ce partea din față, unde se află intrarea, este finisată cu piatră albă. Probabil castelul a fost inițial vopsit cu alb pe toate zidăria, întrucât acesta era felul în care se definitiva exteriorul castelelor. Totuși se observă o grijă mai mare pentru fațada castelului din Orford decât pentru zidurile laterale. Aceeași atenție față de fațadă a fost menționată și în cazul castelului din Colchester

. Comparând însă zidurile mai multor castele construite de Henric al II-lea, se vede la Dover o mai mare atenție la finisare, lucru ce dovedește importanța deosebită a castelului, care impresionează și prin aspectul exterior, nu doar prin masivitate.

Castelele din Scarborough, Richmond și Bowes au fost confiscate chiar de Henric al II-lea, primul pentru că fusese construit pe un teren proprietate a coroanei, în vremea lui Stephen, iar celelalte două i-au fost cedate de Conte de Bretania, la căsătoria fiicei lui cu Geoffrey, al patrulea fiu al lui Henric al II-lea (considerându-l și pe William, care a murit copil fiind).

Toate aceste fortificații aflate în nord, în Yorkshire, aveau deja planurile stabilite și erau niște castele înfloritoare, poate cu excepția castelului Bowes care suferise un atac al scoțienilor. Henric a vrut să-și întărească influența în nord și a ordonat construirea unor donjoane dreptunghiulare, clasice, la fiecare castel. Aceste construcții au întărit fortificațiile castelurilor, și le-au creat o imagine marțială, ce se poate asocia cu hotărârea și puterea regelui.

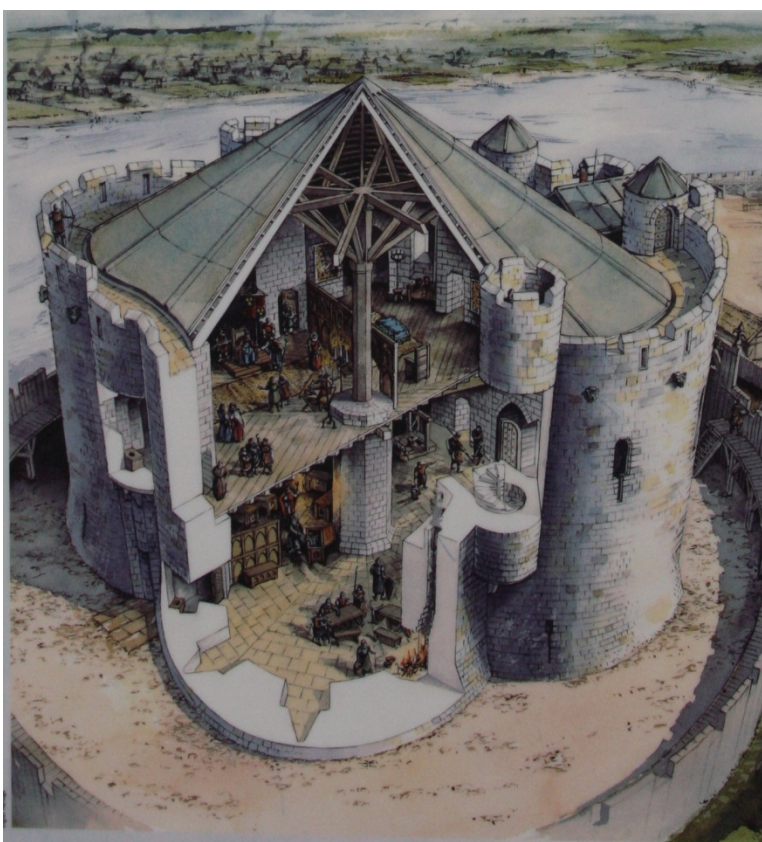
Interesul regelui Ioan pentru confort cât și dezinteresul pentru luptă (care s-a văzut la pierderea Normandiei) se pot observa și în adaosurile pe care le-a făcut la anumite castele, ca de exemplu mărirea lacurilor din jurul castelului de la Kenilworth sau construirea turnul ornamentat (Gloriette) la castelul din Corfe. Acest turn, care se afla situat în partea de est a curții, era un corp de clădire foarte elegant în care se aflau apartamentele regale și camerele oaspeților, iar în apropiere bucătăriile. La acest castel, la fel ca la castelul din Kenilworth, regele Ioan a întărit zidurile, care au, din loc în loc, turnuri în majoritate cilindrice. Unul dintre aceste turnuri de la castelul Corfe are o formă octogonală, asemănătoare cu cea a turnului principal al castelului din Odiham.

Acest castel construit de Ioan merită menționat, deoarece regele a fost cel care a hotărât unde să fie ridicat și a comandat forma octogonală a turnului. Regele Ioan avea nevoie de un castel în acea zonă, întrucât se află pe drumul dintre Londra (sau castelul din Windsor) și castelul lui preferat din Corfe. Castelul din Odiham are o așezare pitorească, înconjurată din trei părți de un canal, iar zona este ușor mlăștinoasă. Observăm din nou interesul regelui Ioan pentru un castel înconjurat de apă, ca la Kenilworth, unde, după cum s-a spus, a mărit lacul din jurul castelului, acțiune ce avea atât un rezultat estetic cât și defensiv. Totuși regele Ioan nu este unul dintre regii interesați de construirea de castele.⁹⁹

⁹⁹ El însă a asediat, cu succes, câteva castele: cel din Rochester, care a fost menționat, și cel din Richmond.

Caracterul pios al regelui Henric al III-lea era bine cunoscut, și de aceea nu este de mirare că el nu a fost privit de istorie ca un important constructor de castele. El este cel care s-a ocupat de reconstruirea Abației din Westminster după modelul bisericilor gotice franceze. Totuși în timpul său s-au construit și castele: sala mare de la castelul din Winchester și castelul Cornet de pe insula Guernsey (în Canalul Mânecii), care, datorită pierderii ducatului Normandiei, devenea un domeniu apropiat de Franța și prin urmare era necesar să fie fortificat. Castelul are o poziție deosebit de atrăgătoare, fiind înconjurat aproape din toate părțile de apă. Castelul din Cardigan, care fusese alternativ în mâinile galezilor și ale normanzilor (a aparținut lui William Marshal și fiilor lui), este confiscat de Henric al III-lea și este refăcut.

Din păcate nu se mai poate analiza structura acestor castele construite de Henric, dar avem totuși un exemplu de castel construit în timpul domniei sale, cel din York. Turnul lui Clifford (Clifford's Tower) este un turn interesant, cu o structură rotundă cu patru lobi, ridicat pe colina unde fusese castelul de lemn (ilustrația 3.8). Forma castelului pare să fie de inspirație franceză, ceea ce nu este de mirare, având în vedere că regele era un iubitor al arhitecturii franceze.¹⁰⁰ Structura

Ilustrația 3.8 Clifford's Tower – Castelul din York – reconstituire, imagine prezentată pe un panou explicativ, în York.

rămasă este fără acoperiș, dar se pot distinge cele două etaje, legate cu scări în spirală situate în grosimea zidului, și care erau despărțite în camere de pereți interiori.

¹⁰⁰ Mama lui Henric al III, (Isabella de Angoulême) s-a recăsătorit, după moartea regelui Ioan, cu Hugh al X-lea de Lusignan, căsătorie din care au rezultat nouă copii, William de Valence fiind unul dintre ei, și deci frate vitreg al lui Henric al III-lea. Acesta și-a ajutat toate rudele franceze, lucru ce a condus la nemulțumirea multor nobili și în final la Războiul Baronilor (1264-1267). Admirația sa pentru Franța s-a concretizat și în dorința de a promova stilul catedralelor construite de aceștia, numit mai târziu, gotic.

Camerele aveau ferestre și șeminee, iar din loc în loc existau latrine. Capela din interiorul turnului era situată chiar deasupra intrării principale și era, ca și în cazul altor castele, o încăpere foarte frumos ornamentată. Există o altă capelă și în curtea de la poalele colinei, unde se aflau mai multe clădiri, unele servind drept locuințe.

Având în vedere că York era cel mai important oraș din nord, castelul era centru de guvernământ, locul în care se strângeau taxele, și în cazurile când era nevoie, servea ca închisoare. Totuși aceasta nu se afla în turnul propriu-zis, ci în curtea de jos, iar condițiile erau foarte proaste. La castelul din York exista o monetărie, asemenea celei din Turnul Londrei.

Regii s-au interesat de fortificarea multor castele, chiar dacă nu le aparțineau. S-a arătat că atunci când un anumit castel avea o importanță strategică mare el putea fi aprovizionat cu săgeți sau alte lucruri necesare din rezervele regale. Adesea dorind să contracareze influența crescândă a unui senior într-o anumită zonă a țării, ei încurajau un alt nobil să-și construiască un castel acolo. Conte de Warwick primise castelul și domeniul din Warwick de la William Cuceritorul, și primise titlul de conte de la William II Rufus, și prin urmare, în timpul domniei lui Henric I se afla într-o continuă ascensiune. Henric simțindu-se amenințat de puterea acestuia, și apoi a fiului său (care i-a urmat în 1102), i-a dat lui Geoffrey de Clinton dreptul să-și construiască un castel în apropiere de castelul din Warwick, la Kenilworth. Castelul¹⁰¹, care inițial a fost alcătuit dintr-un turn dreptunghiular asemănător turnurilor pătrate ale castelelor regale în vremea aceea, a fost probabil finanțat, cel puțin parțial, tot de rege. De altfel toate castelele regale construite în timpul lui Henric I au această formă dreptunghiulară (Canterbury, Norwich, Rochester).

Kenilworth a ajuns în mâinile lui Henric al II-lea care însă s-a mulțumit să întărească fortificațiile (construind ziduri de apărare). Îmbunătățirile considerabile la acest castel au făcut făcute de regele Ioan, care a mărit lacul din jurul castelului și a reconstruit zidurile înconjurătoare. Această modificare făcea castelul mult mai încântător pe de o parte, și mult mai bine apărat pe de altă parte. Aspectul majestuos era potrivit cu statutul său de castel regal. Henric al III-lea a fost un rege generos, care și-a favorizat rudele franceze, și alți nobili de origine franceză, unul dintre astfel de favoruri fiind dăruirea de castele.

El i-a oferit surorii sale, Eleanor, și soțului acesteia, Simon de Montfort, castelul de la Kenilworth la puțin timp după căsătorie. El a fost însă confiscat douăzeci de ani mai târziu,

¹⁰¹ Structura lui este asemănătoare celui alt turn construit de Geoffrey de Clinton la Brandon.

datorită faptului că Simon s-a revoltat. Castelul a fost din nou dăruit de Henric al III-lea, de data aceasta, fiului său mai mic, Edmund Crouchback, printre descendenții lui fiind din nou regi, respectiv Henric al IV-lea, fiul (Henric al V-lea) și nepotul său (Henric al VI-lea). Edmund, numit conte de Lancaster, primește odată cu castelul din Kenilworth și proprietăți în alte zone. Fiul său Thomas, al doilea conte de Lancaster, își construiește un castel somptuos în nord, la Dunstanburgh (situat în Northumberland, între două sate de pescari: Craster și Embleton). Castelul, construit între 1313 și 1319, se aseamănă mult cu Kenilworth, în primul rând datorită apei care îl înconjură aproape în totalitate, efectul creat fiind asemănător cu cel de la Kenilworth. Castelul era construit ca un loc de retragere somptuos pentru contele de Lancaster și este evident că frumusețea locului și nu importanța lui politică, militară sau economică au determinat alegerea poziției (Oswald 26-7).

Structura compozită a castelului din Kenilworth are multe elemente ce se regăsesc în castelele regale: atât turnul pătrat specific castelelor regale de la începutul secolului al XII-lea, cât și sala cea mare somptuoasă și bogat decorată construită din ordinul lui John de Gaunt, fiul lui Edward al III-lea, care a moștenit castelul prin căsătoria cu fiica ducelui de Lancaster, și care prin a doua sa căsătorie se simte îndreptățit să își asume titlul de rege al Castiliei.

Mai multe castele au fost pentru un timp în mâinile regelui, fie pentru că au fost confiscate, fie pentru că au revenit coroanei datorită lipsei de urmași, dar ele nu au mai fost păstrate de rege, așa cum făcuse Henric al II-lea ci, precum s-a arătat, Henric al III-lea le-a dăruit celor pe care îi favoriza. Această nouă abordare se datorează pe de o parte personalității generoase a regelui, care era interesat mai mult de arhitectura bisericească decât de cea militară, și pe de altă parte faptului că aceste castele erau costisitoare, atât ca întreținere, cât și ca aprovizionare.

Mai mult chiar, după cum s-a amintit în cazul conflictelor armate, castelele încep să joace un rol diferit, regele căutând în baroni niște aliați, și dorind să le cumpere loialitatea prin generozitatea sa. Henric al II-lea a păstrat în mâinile sale guvernarea țării, nedorind să o împartă nici cu proprii săi fii. Henric al III-lea s-a bazat pe priceperea militară a fiului său, care a reușit să îl învingă pe Simon la Evesham (în 1265).¹⁰²

¹⁰² Deși prințul Edward a greșit la Lewes, plecând în urmărirea celor care fugeau de pe câmpul de luptă și facilitând astfel prinderea ca prizonier a tatălui său.

Henric al III-lea a încercat, în prima parte a campaniei sale din Războiul Baronilor, să ia în stăpânire castelele rebele din sud-estul țării (cele din Tonbridge, Northampton, Nottingham și Leicester), sau să își apere castele atacate (cel din Rochester, de exemplu). Castelul din Rochester a fost asediat, în 1264, de Gilbert de Clare, al 6-lea conte de Hertford (și al 7-lea conte de Gloucester), cu forțe de la castelul său din Tonbridge (aflat la 30 km de Rochester), în timp ce forțele loiale regelui al Henric al III-lea l-au apărat. În ciuda faptului că trupele contelui Gilbert au cucerit curtea castelului, și au început cucerirea turnului, ei nu au abandonat asediul atunci când au auzit că trupele regelui se apropie.

Toate aceste lupte pentru cucerirea castelului dovedesc faptul că, din punct de vedere militar, castelul depindea de sosirea unei armate care să îi disperseze pe atacatori, neputând să îi învingă fără acest ajutor din afară. De asemenea garnizoana din interiorul castelului avea nevoie de provizii de muniții și alimente, care erau aduse din exterior spărgând blocada impusă de asediatori. În ciuda acestor dezavantaje, castelul era privit în secolul al XIII-lea ca un instrument de luptă eficient și necesar. Regele Henric al III-lea a depus un efort foarte mare (deplasându-se cu armata într-un ritm alert) pentru a salva castelul de la Rochester, iar apoi a asediat și cucerit castelul de la Tonbridge, care îi aparținea lui Gilbert de Clare. Trebuie însă subliniat însă că în ciuda unor asedii renumite (pe lângă cel al castelului din Rochester, merită menționat și asediul castelului din Kenilworth, un an mai târziu), soarta Războiului Baronilor (și general a conflictelor medievale de anvergură) nu era influențată de victoriile asupra unui castel sau altul. O dovadă în plus a acestui lucru este faptul că în bătălia de la Lewes (1264), Henric al III-lea și-a așezat armata pentru a lupta împotriva lui Simon de Montford pe un teren întins în apropierea orașului, și nu s-a folosit în nici un fel de castelul de la Lewes (care aparținea contelui de Warenne care îi era loial). Lupta a fost un eșec neașteptat pentru rege, care cucerise castelele Tonbridge, Northampton și Nottingham, care fuseseră centre rebele, și avea avantajul unei armate mai numeroase. După înfrângere, John de Warenne a fugit pe continent, dar a fost totuși prezent la bătălia de la Evesham, un an mai târziu.

De altfel strategia comandanților medievali lăsa mult de dorit, și în ciuda laudelor aduse de contemporani, o analiză corectă a faptelor lor dezvăluie niște carențe mari organizarea trupelor într-o poziție favorabilă sau păstrarea unei forțe de rezervă care să atace într-un moment crucial, elemente esențiale pentru câștigarea unei bătălii (Oman *The Art of War in the Middle Ages*, 60-2). Castelele erau privite ca puncte centrale, dar întrucât ambele părți le cunoșteau și

avantajele și dezavantajele, și stăpâneau un număr comparabil de castele, ele nu își dovedesc eficacitatea, și soarta Războiului Baronilor a fost hotărâtă de bătălii în câmp deschis.

Cu toate acestea ar fi incorect să vedem în acest lucru o scădere a rolului militar al castelului, deoarece castelele rămân totuși necesare ca structuri defensive, care pot fi folosite pentru regruparea forțelor, sau pentru a obține anumite avantaje, prin negocieri. O dovadă a acestui lucru este faptul că după moartea lui Simon Montfort, când lupta era teoretic pierdută, aliații lui Montfort s-au retras în castelul din Kenilworth. Asediul a durat șase luni, în ciuda lipsei unui ajutor din exterior. Pentru a încheia lupta, regele a acceptat cererile asediaților, care s-au predat doar după ce au obținut iertarea lor și recuperarea proprietăților confiscate de coroană, în schimbul unei amenzi. Mai mult, această reîmproprietărire se făcea înainte ca amenda să fie plătită, ceea ce făcea ca plata amenzii să fie mai ușoară.

Se vede deci că deși importanța militară a castelului nu era la fel de vizibilă ca în secolul al XI-lea, totuși nu putem vorbi de o scădere, ci o modificare a rolului militar al castelului. Asediul castelului din Kenilworth (care a durat mai mult de jumătate de an, între iunie și decembrie 1266) a dovedit importanța apei ca element defensiv, și a arătat că, dacă nu există posibilitatea de minare a castelului, și dacă acesta poate fi aprovizionat (ambele condiții fiind îndeplinite de prezența unei întinderi de apă în jurul castelului) atunci acesta poate rezista în fața unui asediu un timp foarte lung (șase luni în cazul castelului de la Kenilworth). Stăpânirea unui castel fortificat, ca centru de organizare și ca loc de adăpost, a continuat să fie un avantaj major în conflictele din secolul al XIII-lea și chiar mai târziu în secolul al XIV-lea. Forța militară a castelelor a fost compromisă doar odată cu folosirea tunurilor în timpul Războiului Civil.

Multe castele regale și cele ale nobililor au fost distruse, la sfârșitul Războiului Civil, de către parlamentari. Motivul distrugerii a fost în primul rând dorința de a face imposibilă orice posibilitate de rezistență împotriva trupelor parlamentare, și deci de a împiedica orice regrupare a susținătorilor monarhiei. Pe de altă parte distrugerea castelelor a fost și un gest simbolic, de subminare a puterii nobililor și a regelui, lucru observat de Matthew Johnson: „distrugerea castelelor poate fi văzută în contextul distrugerii altor simboluri ale autorității regelui și aristocraților” (Johnson 174). O dovadă ce susține această ipoteză este faptul multe castele simbolice pentru monarhie și aristocrație au fost stricate sau distruse în mod special (Castelul din Corfe a suferit mai mult decât alte castele mai puțin legate de ideea de monarhie), iar la demolarea castelelor au fost vizate anumite părți, cele care erau cele mai vizibile dinspre

comunitate (la castelul din Raglan și la cel din Kenilworth au fost demolate fațadele turnurilor principale, adică ale celor mai impresionante clădiri, la turnul din Scarborough a fost distrusă partea dinspre oraș).

III.5 Regele Arthur – simbol al casei regale engleze

Pe lângă simbolismul imperial, regii au folosit și imagini legate de legendele cavalerilor Regelui Arthur pentru a promova idealurile cavaleriești și importanța nobilimii ca susținători ai regalității. Regele Arthur este amintit de trubaduri încă din secolul al XII-lea, la curtea regelui Henric al II-lea. Nu este de mirare că primul nepot al lui Henric al II-lea (fiul lui Geoffrey și moștenitorul ducatului Breitaniei) s-a numit Arthur. Din vremea lui Henric al II-lea idealul cavaleresc a fost din ce în ce mai rafinat, iar turnirurile, care au devenit din ce în ce mai fastuoase și mai puțin periculoase, erau un alt prilej pentru a scoate în evidență îndemânarea cavalierească. Richard, fratele lui Henric al III-lea, care fusese investit și cu titlul de conte de Cornwall, a construit în 1233 castelul din Tintagel. Din păcate interesul lui Richard pentru politica externă (el devine, pentru un timp, Rege al Germanilor) îl determină să-și neglijeze castelul care de altfel nu avea nici o valoare practică. Acesta este lăsat apoi în grija guvernatorului local, și în mai puțin de un secol ajunge o ruină; erodarea malurilor ca și accesul greu la castel au contribuit la procesul de abandonare.

Edward I a consolidat și fortificațiile de la Turnul Londrei, iar fiul său, Edward al II-lea, a mai făcut câteva adăugiri. Trebuie menționat că în toate conflictele din vremea lui Edward II-lea, castelele au jucat un rol minimal, ele au fost înarmate cu muniție și oameni, dar nu au fost asediate. Edward al II-lea a terminat însă castelul din Knaresborough, în Yorkshire, și i l-a dăruit favoritului său, Piers Gaveston. Castelul nu are ceva original, ci este deosebit exact prin faptul că nu se conformează noului model al castelelor somptuoase, ci păstrează configurația unui castel normand din secolele trecute cu un turn central și cu intrări bine păzite, mai ales cea spre sala principală, ceea ce pare o organizare învechită, „teatrală” a încăperilor, și nu o așezare firească, practică (Coulson „Fourteenth-Century Castles in Context” 136).

Interesul lui Edward al III-lea pentru consolidarea Turnului Londrei nu a fost însă legat de încărcătura simbolică sau istoria acestuia, ci regele a dorit să facă din el un centru de depozitare a al armelor și muniției. Importanța lui ca reședință regală a scăzut de-a lungul Evului Mediu, în timp ce castelul din Windsor a fost folosit din ce în ce mai mult. Edward al III-lea,

care s-a născut în acest castel, l-a reconstruit aproape în totalitate, fondând și o capelă asociată cu un colegiu de clerici. Castelul clasic era întotdeauna însoțit o mănăstire sau o biserică fondată de familia posesoare a castelului, așezământ care întărea statul social al familiei și legitima poziția de frunte a castelului. Această acțiune a lui Edward al III-lea de a construi o capelă reprezintă o reîntoarcere la sistemul secolelor al XI-lea și al XII-lea, întrucât castelele fondate de Edward I în Țara Galilor nu aveau astfel de adăugiri deși aveau un oraș întreg ca dependențe și cel puțin o biserică în fiecare dintre ele. Totuși hotărârea a lui Edward al III-lea de a accentua latura religioasă a castelului din Windsor are conotații simbolice arthuriene (Thompson *The Decline of the Castle* 9).

Edward al III-lea a folosit din plin aceste simboluri realizând o adevărată ideologie de ridicare a nobilimii engleze la un nivel cât mai înalt. Participarea la turniruri era încurajată de rege (care participă și el alături de fiii săi). Idealurile cavalierești sunt aduse în prim plan, și îi inspiră pe cavaleri să tindă către onoruri și beneficii financiare. Unul dintre mijloacele regelui de a-și apropia magnații englezi a fost faptul că a căutat soții pentru o parte din fiii săi printre moștenitoarele nobilimii engleze: Edward Prințul Negru, moștenitorul tronului, a preferat-o pe Joan, contesă de Kent, Lionel, duce de Clarence, s-a căsătorit cu moștenitoarea comitatului de Ulster, iar fiica lor Philippa s-a căsătorit cu Edmund de Mortimer, fiul contelui de March, Thomas, duce de Gloucester, s-a căsătorit cu Eleanor de Bohun, fiica contelui de Hereford, iar John of Gaunt s-a căsătorit cu Blanche de Lancaster (moștenind titlul socrului său, duce de Lancaster), deși trebuie menționat că a doua sa soție a fost Constance de Castilia. Sora mai mică a acesteia, Isabella de Castilia a devenit soția lui Edmund, duce de York. Edward al III-lea a reușit astfel să întărească legăturile nobililor cu coroana și să scoată în evidență faptul că accesiunea lor socială era rezultatul favorurilor regale mai mult decât al meritelor personale. Pe de altă parte acordând titlul de duce fiilor săi, i-a ridicat pe aceștia mai presus de celelalte ranguri subliniind superioritatea regalității.

Edward al III-lea a avut o relație tumultuoasă cu arhiepiscopul de Canterbury, John de Stratford (între 1333 și 1348), care a fost unul dintre principalii lui consilieri. Inițial acesta fusese episcop de Winchester (între 1323 și 1333) și fusese implicat în abdicarea regelui Edward al II-lea. Odată cu încoronarea regelui Edward al III-lea, a făcut parte din consiliul regal, dar influența sa este mai pronunțată după îndepărtarea lui Roger Mortimer (în 1330). Alături de fratele său, Robert de Stratford, episcopul de Chichester (care a fost cancelar pentru scurt timp în 1338 și

1340), a avut responsabilități importante în consiliu, iar Edward al III-lea mărturisește într-o scrisoare că i-a ascultat sfaturile.¹⁰³ Pe de altă parte este important să înțelegem personalitatea regelui în contextul unei preocupări majore pentru onoruri cavalești (de la campaniile militare, turniruri, până la festivități în cadrul Ordinului Jartierei). Edward al III-lea a avut mereu dorința de a fi un cavaler model, după modelul bunicului său, în timp ce problemele de interes național, discutate în Parlament (dispute privind diferite privilegii sau legi ca și negocierea taxelor) erau departe de idealurile cavalești. Acest lucru făcea ca el să încredințeze rezolvarea problemelor administrative miniștrilor și consilierilor lui. Politica sa a avut însă succes, în ciuda dorinței de pace exprimată de cei prezenți în Camera Comunelor, datorită faptului că aspirațiile sale erau convergente cu interesele magnaților (laici și clerici, în egală măsură) care guvernau (Waugh 234). Dacă pe de o parte războiul a fost costisitor pentru finanțele țării, pe de altă parte el a adus multe avantaje nobililor (magnați sau simplii cavaleri) care au luptat efectiv, iar castelele construite de ei dovedesc acest lucru.

Au fost amintiți câțiva nobili îmbogățiți în război care, după întoarcerea din Franța, au construit castele (cele din Bodiam, Nunney, etc). Edward al III-lea a înfrumusețat castelul de la Windsor, dar și fiul său s-a ocupat de refacerea și înfrumusețarea castelelor sale. Odată cu titlul de duce de Cornwall, Edward, Prințul Negru, a primit și castelele care aparținuseră foștilor conți de Cornwall, printre care cele din Launceston și Restormel în Cornwall (cu forma lor originală, care a fost comentată în primul capitol), dar și cel din Berkhamsted în apropiere de Londra (locul unde a murit Richard, conte de Cornwall, fratele lui Henric al III-lea). La toate aceste castele a adus îmbunătățiri și le-a întreținut, folosindu-le ca reședințe atunci când își vizita proprietățile.

Regii de după Edward III s-au mulțumit să completeze castelele deja existente, de exemplu Richard al II-lea a reconstruit castelul din Portchester, așezat chiar pe malul mării, care fusese construit în secolul al XI-lea pe locul unui fort roman, și care a ajuns un secol mai târziu în mâinile coroanei, în interiorul zidurilor, în colțul opus castelului existând și o biserică. Castelul fusese folosit și de regele John, datorită faptului că se afla în apropiere de Winchester și nu departe de Corfe. Richard al II-lea a ridicat, între zidurile romane aproximativ pătrate ale castelului, o clădire pentru o sală de festivități, împreună cu bucătăria, păstrând turnul normand

¹⁰³ Este vorba despre o scrisoare scrisă în 1341, în care arhiepiscopul este învinuit de problemele financiare ale regatului, nemulțumire pornită din faptul că regelui i se impuseseră restricții financiare în Parlament (în 1340). Scott L. Waugh consideră, în studiul său despre domnia lui Edward al III-lea, că încrederea regelui în John de Stradford, este o realitate și că acesta se baza cu adevărat pe sfaturile Arhiepiscopului (Waugh 231).

care putea fi folosit ca locuință și care putea oferi o perspectivă impresionantă asupra mării, și asupra așezării din apropiere.

Odată cu Henric al VI-lea, toate proprietățile ducatului de Lancaster au intrat în posesiunea coroanei, inclusiv castele puternice, precum Kenilworth, care fusese păstrat și îmbunătățit de John de Gaunt, duce de Lancaster. Acesta construisese o sală de festivități înaltă și bogat ornamentată de la ferestrele căreia se putea vedea lacul care înconjura castelul. Henric al V-lea a construit în partea de nord a acestuia, complet separat de castel, o locuință mai retrasă, dar luxoasă, care a fost și locul unde a adus-o pe Katherine soția lui, fiica regelui Carol al VI-lea al Franței.

Castelele regale intră în două mari categorii: pe de o parte erau castelele care au fost folosite ca reședințe și care erau somptuoase și unde se vede interesul și pentru amenajarea peisajului din jurul castelului (Windsor sau Odiham fiind astfel de exemple), iar pe de altă parte erau castele cu un rol militar pronunțat. Acestea din urmă puteau fi castele urbane, care erau folosite de guvernator (sheriff), dar puteau fi și castele construite în mediul rural care îndeplineau diferite scopuri militare (ca de exemplu Orford).

Evoluția castelurilor a fost constantă de-a lungul Evului mediu, în timpul Renașterii și mai târziu în secolele următoare. Alte castele au devenit mai importante, pe măsură ce o parte din cele medievale (ca de exemplu toate cele construite de Edward I) au fost abandonate. Henric al VIII-lea a preluat Hampton Court (care inițial fusese un conac al Cavalerilor ospitalieri) de la Cardinalul Wolsey și l-a folosit ca o reședință regală preferată. Odată cu ascensiunea la tron a lui James al VI-lea al Scoției care a devenit James I al Angliei, mai multe castele din Scoția au devenit reședințe regale, reședința oficială a regilor Regatului Unit în Scoția fiind Holyrood Palace, din Edinburgh (construit în secolul al XVII-lea pe terenurile unei mănăstiri, ale cărei ruine mai sunt vizibile și astăzi).

Concluzii

Regii Angliei au fost adesea în conflict cu Arhiepiscopii de Canterbury, chiar dacă erau consacrați proprii lor candidați. Majoritatea Arhiepiscopilor au încercat să împiedice implicarea regelui în problemele bisericești, atât în situațiile de natură juridică, cât și în cele economice. Regii, însă, doreau să limiteze puterea Bisericii, și în acest scop au dat de-a lungul secolelor decrete prin care să le interzică acceptarea de donații de terenuri (fără acordul seniorului celui

care făcea donația), sau prin care să se interzică episcopilor grațierea deținuților din închisori. Pe lângă aceste (și alte) legi, clerul era obligat, mai mult sau mai puțin regulat să plătească taxe cerute de rege pentru finanțarea războaielor, sau pentru consolidarea sistemului de fortificații. Castelele din nordul Țării Galilor au fost în mare parte finanțate prin însușirea de către rege a veniturilor scaunelor episcopale din York și Winchester lăsate vacante.

Cu toate acestea mai mulți regi englezi s-a bazat pe episcopii lor, le-au încredințat întreținerea unor castele regale și au recurs la ajutorul lor în diferite conflicte militare (mai ales în zonele de graniță). Episcopii, care aveau controlul asupra unor teritorii întinse, obținuseră pozițiile lor prin influența sau cel puțin cu acordul regelui, lucru ce explică loialitatea față de rege, pe care au dovedit-o în diferite situații. Pe de altă parte conflictul cu regele, și neîndeplinirea obligațiilor feudale putea duce la confiscarea unor castele, dar ei au recunoscut autoritatea regală.

În timpul Evului Mediu episcopii aveau o putere politică asemănătoare cu cea a marilor magnați, și ca atare și relația lor cu regele a fost asemănătoare celei pe care acesta o avea cu baronii săi. Atât ierarhia bisericească cât și nobilimea aveau în posesia lor castele, și puteau primi altele de la rege ca o răsplată pentru serviciile făcute, sau ca stimulent. Datorită acestei fluctuații multe castele au aparținut la un anumit moment sau altul regelui, dar și nobililor, sau episcopilor.

CAPITOLUL IV

IMPORTANȚA CASTELULUI ÎN GEOGRAFIA LOCALĂ

În capitolele anterioare am discutat structura castelelor și modul în care aceste proprietăți se transmiteau de la o generație la alta. Am discutat importanța lor pentru rege, pentru anumiți nobili, sau pentru familiile lor. Vom discuta în acest capitol influența negativă sau pozitivă pe care prezența lor o avea asupra comunității locale. Uneori castelele erau construite într-o zonă dens populată, și era nevoie de demolarea unor locuințe pentru a le face loc. Alteori, se considera că zona în care se construia castelul este prea izolată și se dorea construirea unei localități odată cu castelul pentru a-l face mai stabil.

VI.1 Motivele construirii castelelor

Discuția despre motivele construirii castelelor privește, în primul rând, istoria mentalităților și abia în al doilea rând arheologia. În a doua jumătate a secolului al XX-lea cercetătorii moderni, analizând diferite documente și cronicile medievale, au pus sub semnul îndoielii multe aspecte privind rolul castelelor și eficiența lor. Timp de secole castelul a fost văzut ca o fortăreață, al cărei rol defensiv era primordial, dar în ultimele decenii au apărut controverse privind capacitatea unor castele de a juca un rol efectiv într-un conflict armat.

Poate cea mai importantă ipoteză care este contestată este faptul că scopul principal al construirii castelelor este cel defensiv. La sfârșitul secolului al XIX-lea castelul era încă descris doar ca o structură militară (Clark 1), aflată în „opoziție” cu cea ecleziastică (bisericele și catedralele), iar la începutul secolului al XX-lea, este caracterizat ca cel mai sofisticat exemplu de arhitectură militară (Warner 47). Referindu-se la castelele din orașe, G. T. Clark afirmă că ele erau astfel fortificate, încât puteau să apere orașul de un dușman comun, rezistând atacului împreună cu orașul, sau puteau să fie fortificate împotriva orașului, obligându-i pe locuitori să se supună (Clark 420). Castelele au fost considerate mult timp fortificații a căror principală (chiar unică) rațiune de a fi era respingerea atacurilor dușmanilor și eventual susținerea unui atac împotriva acestora. S-a comentat rolul important pe care îl pot avea castelele construite rapid pentru a ajuta la cucerirea unei zone aflată sub controlul inamicilor și s-a descris tactic cum prezența castelelor micșora în mod substanțial puterea de atac a unei armate (Warner 13). Acest

interes pentru război și rolul castelului în conflictele medievale este în concordanță cu preocupările nobililor, care constau în extinderea influenței politice și cucerirea de noi teritorii.

Mărturiile multor cronicari medievali par să confirme această unică interpretare, întrucât castelele sunt menționate doar atunci când are loc o dispută între nobili sau între nobili și rege. În scrierea sa „Viața episcopului Ioan de Thérouanne”, scrisă la începutul secolului al XII-lea, Walter, arhidiacon de Thérouanne pomenește despre certurile frecvente dintre nobili și despre clădirile specifice (castele) pe care aceștia le ridicau în scopul de a fi mai bine apărați de dușmani („mai în siguranță”). Se amintește de asemenea că aceste construcții, prin forța lor sunt necesare pentru a-i distruge pe cei egali lor și a-i oprima pe cei inferiori (*Viața Episcopului Ioan de Thérouanne*, Walter de Therouanne, cap. 15).¹⁰⁴

William de Newburg în *Cronicile* sale amintește adesea de asediarea castelelor (în conflictul dintre regele Stephen și Matilda, de exemplu), dar și de ridicarea castelelor pentru afirmarea autonomiei locale pe care și-o asumau nobilii care nu se supuneau autorității regale, ajungând până la a bate monezi în nume propriu. William de Newburgh deplânge faptul că anarhia a generat o astfel de apariție a castelelor, ridicate de diferiți nobili, care se puteau comporta ca tirani, după dispoziția și înclinarea fiecăruia. În aceste circumstanțe se construiau castele din mândrie, pentru ca fiecare nobil să-și satisfacă dorința de mărire, și pentru a fi asemenea altor nobili.¹⁰⁵

Se vede deci că putem identifica încă din secolul al XII-lea cel puțin două motive pentru a construi castele: cel militar, dar în egală măsură cel social. Cu alte cuvinte rolul marțial al castelelor este dublat de o importanță socială pe care acesta o oferea. Această dualitate se poate observa și în arhitectura castelelor, întrucât trăsăturile ale castelelor erau adesea ambivalente și aveau atât o funcție practică de apărare, cât și o altă funcție (în egală măsură practică) de afirmare a rangului posesorului său. Se poate observa că la castelele normande, la fel ca la catedralele construite de ei, nu apare o cheltuie rațională, motivată de necesități, a fondurilor, ci se ridică construcții ostentative, care vor să iasă în evidență mai ales prin mărime și prin elementele exterioare (Coulson „Fourteenth-Century Castles in Context” 135). Castelele se aflau temporar sau de generații în proprietatea unei familii, precum s-a arătat în capitolele anterioare.

¹⁰⁴ Descrierea se referă la castelele de lemn și a fost menționată în primul capitol.

¹⁰⁵ „...from a party spirit, numerous castles had been erected in the several provinces; and there were now in England, in a certain measure, as many kings, or rather tyrants, as there were lords of castles; each coining his own money, and possessing a power, similar to that of kings, in dictating laws to their dependents.” (William de Newburgh, *Chronicles of the Reigns of Stephen, Henry II and Richard I*, cartea 1, cap.22)

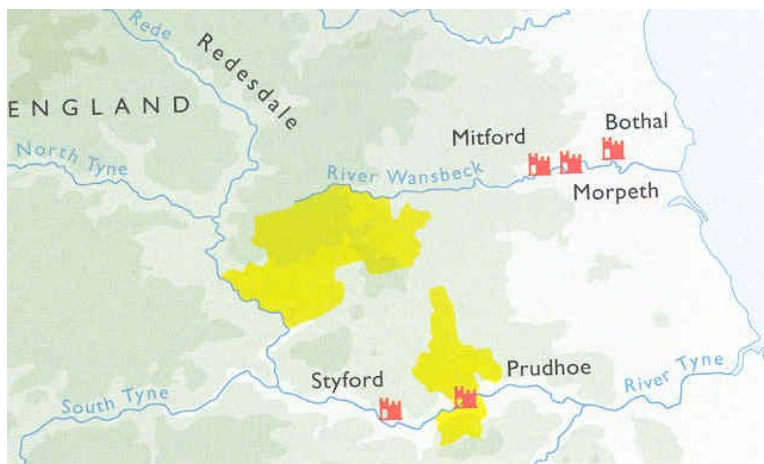
O a treia funcție esențială a castelului, care a fost îndeplinită chiar de primele castele, a fost cea rezidențială. Castelul era căminul unei familii. Evident dacă familia era bogată, ei puteau avea mai multe reședințe, pe care le puteau vizita de-a lungul anului. Fiecare din acest castel, după cum s-a văzut, avea în subordine un domeniu, una sau mai multe localități, ale căror interese economice și politice erau legate de castel și de familia care stăpânea castelul.

Astfel printre rolurile castelului se numără: cel defensiv (militar), cel rezidențial, cel emblematic pentru statutul social și nu în ultimul rând cel administrativ (economic, sediul de unde viața economică a unui domeniu era supravegheată, și de care depindea, parțial, prosperitatea regiunii). Deși dorința de dominație și de stăpânire a fost unul din motivele construirii castelelor (Thompson A.H. *The English Castle* 39-41) și poziționarea lor pe coline urmărea să impresioneze și să domine populația aflată în zona respectivă, totuși castelul nu a fost mereu perceput ca fiind o construcție ostilă. De altfel multe castele, mai ales din secolul al XII-lea, nici nu au fost construite pe coline. Chiar dacă inițial castelele normande au fost ridicate în mijlocul unei populații cucerite, în timp, ele au fost acceptate și au primit conotații pozitive, parțial și datorită faptului că ele puteau favoriza prosperitatea localităților în care au fost construite.

Putem comenta rolul castelelor studiind mentalitatea medievală și folosind informații din documentele vremii, dar totodată analizând și poziția lor, respectiv spațiul în care au fost construite. Analizând, distribuția castelelor (respectiv a așezărilor în care nobilii au primit dreptul de a-și crenela reședințele), observăm că ea este relativ uniformă (mai scăzută în Cornwall), și că deși, precum era de așteptat, există o densitate mai mare de castele în zona de graniță cu Țara Galilor, față de alte zone (de exemplu cele centrale ale țării), totuși, în alte regiuni conflictuale, cum ar fi granița cu Scoția, nu se notează o mărire a densității de castele.

Pe de altă parte dacă analizăm local amplasarea castelelor, le găsim adesea lângă un râu (în apropiere de locul de traversare a râului) sau lângă mare. Această apropiere de apă este importantă din punct de vedere practic deoarece apa era necesară pentru problemele casnice (iar peștele, obținut din pescuit, era un aliment important), din punct de vedere militar (castelul fiind bine protejat de cursul râului sau de mare) dar și din punct de vedere estetic pentru că înfrumuseța peisajul din jurul castelului.

În timp de pace rolul administrativ al castelului devenea foarte important. Castelul avea întotdeauna un domeniu din care se întreținea, și care se afla în apropierea sa, dar adesea deținea și terenuri aflate în altă parte. Un astfel de exemplu este castelul din Prudhoe, care pe lângă domeniul care înconjura castelul, mai deținea și drepturile asupra unei regiuni între râurile North Tyne și Wansbeck (ilustrația 4.1). În mod evident atunci când seniorul era prezent, el folosea produsele obținute pe domeniul său, sau cumpărate în piețele sale. Atunci când seniorul nu era prezent,

Ilustrația 4.1 Cele două regiuni care formau proprietățile castelului de la Prudhoe (desenate cu galben). Se observă și castelele din vecinătate, toate construite pe malul unui râu (West 21).

produsele erau depozitate, conservate sau transportate. Castelul, respectiv administratorul castelului, avea rolul de a organiza activitatea economică a comunității. De asemenea castelul era și cel care coordona și controla activitatea celorlalte conace care aparțineau seniorului în zona respectivă. De aceea nu este de mirare că așezarea unui castel baronial era aleasă astfel încât accesul la celelalte proprietăți ale seniorului din zonă să fie ușor.

Chiar dacă rolul militar al castelului nu trebuie neglijat, acesta era evident în primul rând în perioadele de conflict. Importanța economică a castelului era mai vizibilă în perioadele când nu au existat conflicte majore pe teritoriul Angliei (ca de exemplu în timpul domniei lui Edward al III-lea). O dovadă a necesității castelului din punct de vedere administrativ este faptul că seniorii doreau să-și construiască astfel de structuri în zonele în care aveau mai multe proprietăți, iar accesibilitatea acestora era mai importantă decât poziția lor strategică (Pounds 131). Castelul avea și rolul de a coordona și controla desfășurarea activităților agricole, cultivarea terenurilor care aparțineau castelului, și a celor aflate sub directa subordonare a conacelor din apropiere, și creșterea animalelor (mai ales oi) pe terenurile păstrate ca pășuni. Adesea se specifica în documentele vremii datoria funcționarilor de a supraveghea cultivarea terenurilor castelului, chiar dacă regiunea era amenințată de război (Pounds 202). Pe de o parte prin acest lucru se realiza o oarecare independență a castelelor care reușeau să fie relativ autonome, lucru necesar

atunci când, datorită conflictelor, ele erau relativ izolate de restul proprietăților seniorului. Pe de altă parte porunca de a cultiva terenurile se datora și dorinței seniorului de a avea profit, chiar dacă recoltele erau amenințate. Acest profit putea să mărească veniturile seniorului, dar mai probabil era folosit pentru susținerea (aprovizionarea și fortificarea) castelului în zona conflictuală, întreținere care necesita atât provizii alimentare cât și arme și care erau destul de costisitoare. În zona de graniță dintre Anglia și Țara Galilor au avut loc multe conflicte locale, care s-au soldat cu distrugerea recoltelor și prădarea orașelor mai mici și mai puțin apărate. Atacurile galezilor asupra multor castele de la graniță la sfârșitul secolului al XIII-lea, dar și la începutul secolului al XV-lea a dus la decăderea economică a multor castele și a localităților ce depindeau de ele.

Unul dintre aspectele care vor fi analizate în acest capitol este importanța economică a castelului, de exemplu faptul că seniorul care construise castelul obținea și dreptul ca în comunitatea respectivă să se înființeze o piață, lucru ce era foarte necesar pentru prosperitatea locuitorilor. Construirea castelului în apropierea unui drum important sau a unui loc în care se traversa un râu dovedește o dată în plus interesul seniorului pentru a controla (proteja, taxa, etc) transportul de mărfuri și, prin extindere, activitatea comercială a regiunii. Acest interes pentru comerț se explică prin faptul că acesta a fost cel care a dus la înflorirea economică care a avut loc în societatea medievală începând din secolul al XII-lea (Bloch 71), iar seniorii au înțeles acest lucru.

IV.2. Poziția castelului în orașele importante – Organizarea orașelor mari

Societatea Evului Mediu a fost în primul rând o societate rurală, cu toate acestea s-a discutat despre faptul că un rol deosebit în prosperitatea și evoluția economică l-a avut orașul, mai ales prin activitatea sa principală: comerțul. Construirea castelelor în orașele importante, așa cum s-a menționat, a avut loc din dorința de a impune autoritatea regală și prin urmare de a controla activitățile citadine. Castelele construite în orașele mari imediat după invazia normandă erau toate castele regale. A existat întotdeauna o legătură organică între oraș și castelul construit acolo, iar faptul că poarta de intrare în castel se afla întotdeauna spre oraș, confirmă acest lucru. Relațiile dintre orașeni (respectiv cei aleși să îi reprezinte) și castel (respectiv comandantul castelului sau seniorul care se afla pentru o perioadă scurtă, sau lungă, la conducerea castelului) cuprindeau o sferă largă de interese: economice, administrative, religioase, militare, etc.

IV.2.1 Construirea catedralelor și a castelelor

Pentru a fi eficiente castelele trebuiau construite într-o zonă centrală, cu o intensă interacțiune socială. După cum s-a arătat, în unele cazuri s-au folosit ruinele romane (Londra, Colchester, Carlisle, Lincoln). În alte situații, în cazul orașelor de origine anglo-saxonă sau daneză, s-a ales pentru construirea castelelor fie o zonă în apropierea caselor, fie chiar una centrală, și a fost necesară demolarea mai multor locuințe pentru a face loc castelelor. Astfel la Shrewsbury s-au demolat cincizeci și una de case, iar la Cambridge douăzeci și șapte. Cu cât dimensiunea castelului era mai mare sau așezarea lui era mai centrală, cu atât numărul de clădiri distruse a fost mai mare. Atât pentru construirea castelului din Lincoln, cât și a celui din Norwich au fost demolate peste o sută de locuințe, iar, pentru construirea catedralei din Norwich două clădiri anglo-saxone importante au fost dărâmate: biserica Sfântul Mihail și reședința veche a contelui. Se menționează demolarea unor locuințe și în alte localități: Leicester, Canterbury, Oxford, Worcester (Pounds 209). Primele clădiri construite de normanzi în orașele nou cucerite au fost castele și catedrale.

Regii care au urmat au arătat și ei acest interes de a construi atât un castel cât și o catedrală, în fiecare oraș mare, nou cucerit, în special în zonele mai importante din punct de vedere strategic. Astfel în Carlisle¹⁰⁶ castelul de piatră și catedrala au fost fondate în același an (1122) de către Henric al II-lea. Distanța dintre ele nu era mare, astfel încât din turnul catedralei se poate vedea

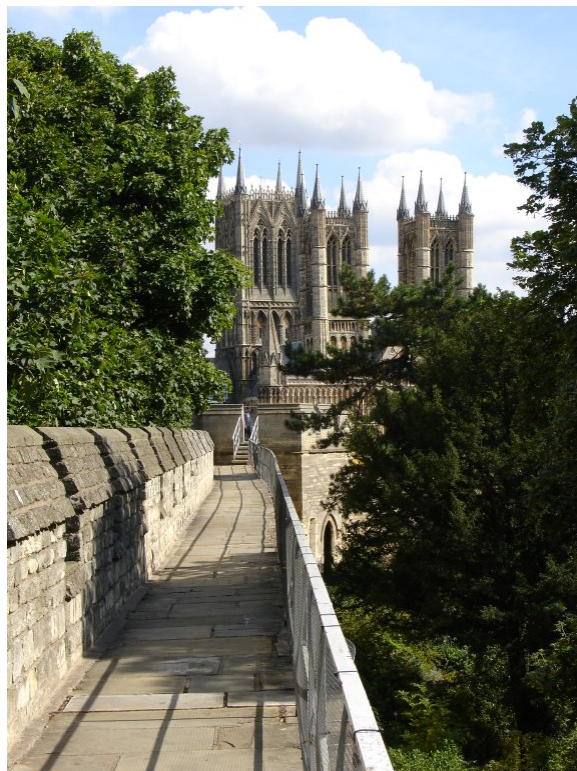

Ilustrația 4.2 Castelul din Carlisle – vedere din turnul catedralei. Se poate observa turnul de piatră din curtea interioară, în dreapta, iar în partea stângă se află curtea castelului (în care acum se află clădiri administrative).

curtea castelului (ilustrația 4.2). Apropierea fizică dintre ele, dovedește existența unui plan urbanistic unitar care să le cuprindă pe amândouă.

¹⁰⁶ Carlisle fusese cucerit de William al II-lea Rufus, care a și ordonat construirea unui castel de lemn. Clădirea catedralei (începută în 1122) a fost inițial biserica mănăstirii augustinienă, fondată în 1102, și a devenit catedrală în 1133, când Carlisle a fost ridicat la rangul de episcopie.

În Lincoln catedrala și castelul sunt așezate față în față, amândouă situate în interiorul zidurilor romane folosind câte o latură pentru delimitarea zidurilor lor. Castelul a fost întâi construit din lemn, cuprinzând spațiul dintre două coline, și a fost terminat la doi ani după Cucerirea Normandă. Pe cele două coline au fost construite turnuri din lemn care au fost distruse în cele două asedii asupra castelului (1141 și 1216) și au fost reconstruite apoi din piatră. O parte din zidurile romane au fost păstrate și consolidate, dar zidul de incintă și curtilele cu turnuri de flancare, au fost construite din piatră în secolul al XII-lea. Catedrala a fost începută puțin mai târziu, în 1072, atunci când episcopia a fost mutată din Dorchester. Amplasarea catedralei s-a făcut în funcție de castel, ea fiind ridicată exact în fața castelului, catedrala se poate vedea de pe zidul înconjurător al castelului (ilustrația 4.3).

Ilustrația 4.3 Catedrala din Lincoln, văzută de pe drumul de strajă al castelului

Construcția ei a durat în jur de douăzeci de ani (în secolele următoare a suferit din cauza incendiilor și a fost refăcută de mai multe ori).

Și în Norwich catedrala și castelul au fost construite aproximativ simultan. Se observă că în Norwich, și probabil și în alte locuri, materialele folosite pentru construcția castelului și a catedralei erau asemănătoare, respectiv piatră de cremene, material de construcție care se găsea în zonă, placată cu piatră importată din Caen, care era cunoscută și apreciată de pietrarii normanzi. De asemenea constructorii folosiți la ambele construcții erau probabil aceeași, fiind muncitorii locali, dar nu există nici o dovadă care să sugereze că exista o devoțiune deosebită din partea orașenilor care să sugereze o mândrie locală privind ridicarea catedralei.

Spre deosebire de Franța, unde de multe ori construcția catedralelor se datora și populației orașelor, diferite bresle contribuind cu bani sau cu muncă pentru a le ridica, în Anglia catedralele au fost construite mai mult din fonduri bisericești sau din donațiile regale, mai ales sub formă de terenuri ale căror beneficii se adăugau resurselor episcopale existente. Se pare că,

cel puțin în primii ani, pentru orășeni catedrala nu a reprezentat o realizare de care să se simtă mândri, ci mai degrabă o clădire care le fusese impusă, motiv pentru care nu se implicau benevol în construcția ei. După cum era firesc, catedralele erau construite într-un stil asemănător cu cel al catedralelor construite în Franța (care aparțineau stilului romanic).¹⁰⁷ E posibil ca populația, care percepea atât castelele cât și catedralele ca fiind ceva străin și ostentativ, și care era în general reticentă la schimbări, să nu fi fost încântată de noile construcții, care schimbau radical peisajul citadin.

Prin cele două clădiri impunătoare, castelul și catedrala, construite într-o perioadă relativ scurtă de timp (mai ales castelul, catedralele fiind adesea reconstruite sau restaurate) peisajul orașelor s-a schimbat semnificativ. Cele două construcții se aflau în echilibru, polarizând geografia orașului în concordanță cu cele două centre: politic și spiritual. Este evident că mai mult decât o simplă „reformare” a comunităților religioase, construirea catedralelor ținea către o modelare a devoțiunii religioase a populației cucerite după stilul normand.

Există unele orașe în care catedralele și castelele au fost construite sub supravegherea aceluiași episcop iar în acest caz ele sunt situate una lângă alta. Este cazul orașelor Rochester și Durham, unde existau catedrale încă din vremea anglo-saxonă, iar locul de construire al castelelor a fost ales de episcopii locului în funcție de poziția catedralelor. Acestea au fost de asemenea refăcute după stilul dorit de noii episcopi normanzi. La Rochester planurile catedralei au fost făcute de același episcop Gundulf, care a fost arhitectul castelului din Colchester, și al Turnului Alb (White Tower) din Londra. La Durham catedrala a fost începută de William de St. Calais (episcop între 1080 și 1096), în aceeași perioadă cu castelul. Acesta era necesar atât ca reședință, cât și din punct de vedere militar, deoarece episcopii din Durham având titlul de episcopi-prinți, aveau un rol important în apărarea Nordului. Pe cele două hărți se observă și apropierea de râu, la Durham atât castelul cât și catedrala sunt situate pe un fel de peninsulă, formată de râul Wear, în timp ce castelul din Rochester se află lângă râul Medway.

Și în Ely castelul s-a aflat pentru un timp sub conducerea episcopului. El fusese construit de William Cuceritorul din lemn, dar fusese refăcut, și probabil fortificat, de Episcopul Nigel de Ely (care a intrat în conflict cu regele Stephen, după cum s-a menționat anterior). Castelul se afla

¹⁰⁷ Există în clădirile construite în Anglia niște elemente specifice, care reușesc să personalizeze stilul romanic de origine franceză și de aceea se consideră că ele aparțin stilului normand (Lehmberg 23).

în apropierea catedralei, dar a fost demolat în secolul al XIII-lea la sfârșitul Războiului Baronilor din timpul regelui Henric al III-lea.

Și în Lincoln avem de asemenea o apropiere între castel și catedrală amplasate în locuri centrale. Importanța castelului din Lincoln (pentru construcția căruia s-au folosit zidurile romane care împrejmuiiau orașul, și s-au demolat în jur de 166 de locuințe) a fost dovedită în bătăliile din războiul dintre regele Stephen și Matilda (1141), ca și în războiul dintre prințul Ludovic al Franței (viitorul Ludovic al VIII-lea) și trupele regelui Henric al III-lea, conduse, printre alții, de William Marshal (1217). Evident la Lincoln, ca și la Winchester de altfel, castelul regal nu a fost folosit de episcopul locului, care și-a construit propriul castel (sau palat). La Wells de asemenea episcopul de Wells și Bath și-a construit o reședință care în ciuda elementelor în aparență defensive, nu a avut niciodată rol militar în nici un fel. De altfel în orașele Wells și Bath nu s-au construit castele, lucru ce dovedește că importanța lor (economică sau strategică) era redusă.

O situație diferită a fost în cazul orașului York în care William Cuceritorul a ordonat construirea a cel puțin două castele, unul pe o movilă în centrul orașului (Clifford's Tower, nr. 7 în ilustrația 4.4), iar celălalt pe malul opus al râului Ouse (tot ce se vede acum fiind doar movila: Baile Hill, nr. 8 în ilustrația 4.4). Zidurile medievale

Ilustrația 4.4 Orașul York – poziția zidurilor medievale, a catedralei și a celor două castele (7 și 8), de o parte și alta a râului Ouse. Turnul lui Clifford (Clifford's Tower) este nr. 7.

cu turnuri (numerotate de la 1 până la 16, mai puțin 7 și 8) urmăresc parțial unghiul drept format de zidurilor romane (în nord). Catedrala a fost cea care întotdeauna a avut o importanță deosebită pentru orașul York, care se afla mereu în competiție cu Canterbury pentru supremație. Catedrala din York a trecut prin diferite restaurări, întrucât a fost distrusă de incendii, și a fost refăcută succesiv în diferite stiluri. Inițial a fost construită din lemn (probabil în secolul al VII-lea), apoi

din piatră, iar la venirea normanzilor a fost reconstruită în stil normand. În secolul al XIII-lea a fost regândită în stil gotic, arhitectura ei fiind la concurență (din nou) cu structura catedralei din Canterbury.

Catedrala a ocupat întotdeauna locul central în interiorul zidurilor vechi romane, o parte din ele fiind folosite atunci când s-au construit zidurile în jurul orașului (între secolele al XII-lea și al XIV-lea). Atunci când s-a hotărât construirea castelului din York, s-a ținut cont de apropierea de râul Ouse, și indiferent care dintre cele doua castele a fost construit primul, s-a dorit ca împreună să controleze, nu doar orașul, ci și traficul pe râu (ilustrația 4.4).

Uneori castelul putea fi considerat ca refugiu. Este cazul castelului din York (Clifford's Tower) care a fost folosit de evrei ca adăpost, atunci când au fost atacați de populația orașului (în 1190). Curtea din jurul sau dintr-o parte a castelului (uneori chiar două curți) era un spațiu în care oamenii aparținând comunității locale se puteau ascunde de atacurile inamicilor, mai ales dacă era vorba de o zonă aflată la graniță. Astfel în partea de nord a Angliei s-a constatat că oamenii se așteptau ca anumite castele importante ca Dunstanburgh sau Bamburgh să ofere refugiu în cazul raidurilor scoțiene. O dovadă este faptul că în 1315 ei au cerut în mod expres ca regele să confirme dreptul lor de a intra în castelul de la Bamburgh și de a locui acolo pe propria lor cheltuială, menționând că vor contribui și la apărarea castelului (Pounds 206). Prezența unei biserici cu rol de biserică parohială în interiorul curții unui castel dovedește o dată în plus faptul că oamenii din localitate frecventau castelul, unii dintre ei având probabil și locuințe permanente în interiorul curții (Pounds 24). Această relativă unitate dintre locuitorii orașelor și castel, poate fi dovedită și de dorința de a fortifica unele orașe, și nu doar castelul respectiv, prin construirea de ziduri de incintă.¹⁰⁸

Catedrala din Worcester avea de asemenea o importanță deosebită, Worcester fiind un centru vechi al creștinismului¹⁰⁹, cu o influență deosebită în zonă. Prin urmare atunci când s-a hotărât construirea castelului s-a ales o poziție în apropiere de catedrală. Prezența râului Severn

¹⁰⁸ Astfel de ruine vizibile încă sunt la York și Chepstow (în secolul al XIII-lea), iar la Newcastle on Tyne, la Norwich sau la Lincoln se cunoaște din documentele medievale că s-au strâns taxe pentru construirea zidurilor din jurul orașelor (în secolele al XIII-lea și al XIV-lea). La Lincoln se pare că au existat ziduri și în timpul romanilor, dar cele mai bine păstrate ziduri romane care înconjoară un oraș se păstrează la York și Chester. Totuși cele mai complete asocieri de castele cu orașe (unite printr-un circuit de ziduri) s-au construit în nordul Țării Galilor de către Edward I, Conway fiind poate cel mai elocvent exemplu.

¹⁰⁹ Worcester a fost unul dintre primele locuri unde s-a construit o catedrală (probabil prin secolul al VII-lea), după catedralele de la Canterbury, Rochester și Londra, și ridicată în același timp cu cele de la Winchester, Hereford și Lichfield (Lehmberg, 4).

în imediata apropiere a catedralei reprezenta un avantaj în plus. Nu s-a mai păstrat nimic din castel, dar se cunoaște că se afla chiar la sud de catedrală (la 200 m), pe un teren care aparținuse catedralei și fusese confiscat pentru a se construi castelul. Statutul castelului a fost ușor diferit, el fiind teoretic castel regal, dar cu toate acestea regele avea o autoritate destul de mică asupra lui, funcția de administrator al castelului revenind guvernatorului local (*sheriff*). La începutul secolului al XIII-lea terenul din jurul castelului a fost redat călugărilor din catedrală și astfel castelul și-a pierdut orice valoare militară sau administrativă locală (Pounds 96); doar curtea a fost folosită pentru a găzdui închisoarea locală, dar în timp a fost abandonată.

Castelul din Gloucester a fost înființat tot de William Cuceritorul, în colțul de sud-est al zidurilor vechiului oraș roman. În secolul al XII-lea a fost însă mutat în curtea mănăstirii (abației) din Gloucester, care va fi ridicată în secolul al XVI-lea la rangul de catedrală, și a fost construit în piatră. Aflat chiar pe malul râului Severn (la 300 m distanță de catedrală) a fost mereu considerat o proprietate importantă și în secolul al XIII-lea, când se afla în perioada de maximă înflorire, cuprindea o mare parte din partea de sud-vest a orașului. Au existat de asemenea legături cu mănăstirea Llanthony, care a fost înființată la începutul secolului al XII-lea de familia de Lacy, pe o proprietate a familiei. Familia de Lacy avea o influență deosebită în zonă, Walter de Lacy¹¹⁰, care a murit în 1085, fiind cel care a fondat și castelul din Ludlow, iar un alt Walter de Lacy, probabil fiul său, a fost stareț al mănăstirii din Gloucester (între 1130-1139). Castelul a avut mereu legături strânse atât cu mănăstirea Llanthony și cu mănăstirea din Gloucester (care, va deveni clădirea catedralei în secolul al XVI-lea), al cărei hram a fost (și este) Sfântul Petru. Castelul din Gloucester a rămas însă proprietate regală chiar și sub Richard al III-lea, fiind apoi întrebuițat ca închisoare, până în secolul al XVIII-lea, când a fost complet demolat, și o nouă închisoare a fost construită, nelăsând nici o urmă din fostul castel ('Gloucester: The castle').

În principal, la sfârșitul Evului Mediu, castelele din aceste orașe episcopale au fost fie ruinate și distruse (cel din Hereford sau Ely), fie folosite ca închisori (Norwich, Rochester, Lincoln), și din secolul al XIX-lea au început să fie vizitate ca monumente sau chiar muzee.

¹¹⁰ Fratele lui Walter, Ilbert de Lacy, a fondat (în 1070) castelul din Pontefract, în Yorkshire, care a avut de asemenea o importanță deosebită în zonă, și a ajuns unul dintre castelele preferate ale lui John of Gaunt, atunci când acesta l-a primit în urma căsătoriei cu Blanche de Lancaster. Un descendent al lui Ilbert de Lacy, Henry de Lacy a fost unul dintre cei mai bogați și influenți oameni din timpul său și, fiind unul dintre apropiații lui Edward I, i-a fost încredințată construirea castelului din Denbigh, în 1282 (după înfrângerea galezilor). Zidurile castelului înconjurau și orașul adiacent.

Castelele, spre deosebire de catedrale, au fost fie modificate (păstrându-se puține elemente medievale originale), fie au fost lăsate în ruină. Acest lucru se explică prin faptul că viața a celor ce locuiau în castele, ca și activitățile lor zilnice s-au modificat de-a lungul anilor, și prin urmare și aspectul, atât cel exterior cât și cel interior, al castelului s-a modificat în mod drastic.

Catedralele însă au servit unor activități cultice relativ constante, păstrarea tradiției și respectarea ritualului bisericesc fiind o trăsătură esențială a Bisericii. Chiar dacă în secolul al XVI-lea a avut loc despărțirea de Biserica Catolică, catedralele, odată ce au supraviețuit distrugerilor inițiale ale protestanților (ilustrația 4.5), au fost păstrate într-o formă cât mai apropiată de cea originală, poate chiar mai mult decât unele catedrale catolice. De exemplu în Franța în catedralele catolice s-a distrus peretele ce despărțea altarul principal (aflat în centrul catedralei) de naosul (sau nava) catedralei, așa numitul jubé, ca urmare a unei hotărâri emise de conciliul din Trento, la mijlocul secolului al XVI-lea (în trei sesiuni diferite între 1545-1563).

Această îndepărtare a unui perete care juca rolul iconostasului din bisericile ortodoxe a fost motivată de dorința de a permite oamenilor să vadă desfășurarea liturghiei, și de a contracara succesul pe care îl avea biserica protestantă. Acest perete despărțitor s-a păstrat în catedralele anglicane aflate sub

Ilustrația 4.5 Catedrala din Ely – statueta decapitată ca urmare a dorinței de a distruge toate reprezentările vizuale ale sfinților în numele Reformei.

jurisdicția Bisericii „înalte” (*High Church*), care asculta de autoritatea episcopilor, și care nu a simțit nevoia să mai facă nici o modificare în catedrale, în afară de cele care avuseseră deja loc.

Castelele și catedralele sunt imagini fizice ale trecutului medieval și reprezintă semnele cele mai vizibile ale unei prosperități reale, atât materiale cât și spirituale. Aceste urme lăsate de oamenii medievali dovedesc tenacitate și hotărâre, dar în același timp mândrie și orgoliu. Analizând arhitectura medievală, atât cât s-a păstrat (poate în Anglia mai mult decât în alte țări

europene) putem să deducem trăsături ale mentalității medievale, atât ale claselor sociale înalte, care au comandat și finanțat aceste opere de artă, cât și ale claselor de jos care au muncit efectiv pentru realizarea lor.

IV.2.2 Mutarea sediilor episcopale

O altă schimbare semnificativă pentru organizarea vieții bisericești, adusă de normanzi, a fost mutarea unor episcopii din localități mai mici, în orașe mai importante, localități a căror valoare economică sau strategic-militară fusese deja recunoscută întrucât se construiseră castele. Reformarea diocезelor a fost pusă în aplicare, și mutarea reședințelor episcopale din sate sau orașe mici, în orașe cu număr mai mare de locuitori (în acord cu politica papală), a fost confirmată și de un conciliu ținut la Londra în 1075.

Aceste mutări s-au datorat unui interes sporit al noilor guvernanți pentru organizarea pe diocезe, organizare specifică creștinismului romano-catolic. Faptul că sistemul diocезelor era bine stabilit în Anglia atestă o dată în plus faptul că biserica engleză înaintea invaziei nu era într-o stare atât de înapoiată, încât să existe o nevoie stringentă de reformare.

Astfel în anumite cazuri, episcopiile au fost mutate în orașele în care exista deja un castel (construit datorită importanței orașului). Ca urmare în toate orașele în care normanzii au construit catedrale (cu excepția orașelor Bath și Wells, care împreună erau reședințe ale aceeași episcopii) existau sau s-au construit castele. Acest lucru se poate constata urmărind felul în care au fost mutate episcopiile.

Un astfel de exemplu de mutare a fost ilustrat de episcopia din Lincoln, localitate în care a fost transferată episcopia ce fusese la Dorchester. În unele situații a fost nevoie de mai mult timp pentru a se lua o astfel de decizie, de exemplu episcopia de la Wells a fost mutată la Bath în 1090 de către episcopul John de Villula (1088-1122). Acesta a fost succesorul normand al episcopului Gisa (sau Giso) (1060-1088) de origine lorenă, care sprijinise foarte mult comunitatea din Wells și nu a dorit să o abandoneze. O perioadă destul de lungă de timp s-au purtat discuții între călugării din Wells și Bath, în ceea ce privește precedența în alegerea episcopului, iar superioritatea unuia sau a celuilalt dintre orașe nu a fost atestată oficial și episcopul a purtat ambele titlaturi, episcop de Wells și Bath. Lipsa castelurilor din aceste orașe dovedește că importanța lor era relativ redusă.

Un alt exemplu este oferit de mutarea episcopiei de la Sherbone în localitatea Old Sarum, în 1075. În acest oraș se construise deja un castel din lemn. Mutarea s-a făcut sub episcopul Herman, de asemenea de origine lorenă, alt episcop care, asemeni lui Gisa, și-a păstrat poziția după sosirea normanzilor, și care a început imediat construirea unei noi catedrale. Moartea sa, în 1078 a survenit înainte ca ea să fie terminată, așa că meritul de a o consacra i-a revenit urmașului său, episcopul Osmund, care a fost canonizat în secolul al XV-lea (demersurile au durat aproape 350 de ani). Acesta era nepotul de soră al regelui William, și fiind unul dintre oamenii de încredere ai regelui, fusese cancelar (între 1070 și probabil 1078), iar în documentele vremii apare și cu titlul de conte de Dorset. După ce a fost numit episcop de Old Sarum, el s-a ocupat de terminarea catedralei și de construirea unei reședințe episcopale. Construcția catedralei în curtea castelului a dus la conflicte ulterioare între puterea civilă și cea ecleziastică. Aceste discuții l-au determinat pe episcopul Poole să mute sediul episcopal, în secolul XIII-lea, la o distanță de aproximativ 4 km, și anume în poziția ce va determina centrul noului oraș Salisbury.

Episcopiile de East Anglia și Dunwich fuseseră unite în 1072, iar sediul a fost inițial transferat de la Elmham la Thedford care era în acea vreme un oraș prosper. Mutarea a avut loc sub coordonarea episcopului Herfast (1070-1086), care a fost o personalitate relativ controversată: privit favorabil de William de Normandia, dar neagreat de Lanfranc care îl cunoscuse la Mănăstirea Bec. O mutare ulterioară, în 1096, în timpul episcopului Herbert de Losinga (1091-1119)¹¹¹ a stabilit definitiv sediul episcopiei la Norwich unde imediat după cucerirea normandă se ridicase un castel, dovadă că localitatea avea precedență față de Thedford. Imediat după fixarea centrului eparhial la Norwich, episcopul Herbert, numit pentru un timp episcop de Thetford, a început și construcția catedralei. Thedford a rămas, totuși, un important centru religios, unde s-a ridicat ulterior o mănăstire renumită patronată de familia Bigod.

Observăm în aceste mutări un interes al noii clase aristocratice cuceritoare de a organiza viața spirituală în același spațiu ca și pe cea laică, având centrul în aceleași localități ca și centrele administrative (reprezentate de castele). Marea majoritate a catedralelor aveau în jurul lor un anumit număr de călugări care se ocupau de buna desfășurare a activității în catedralei (slujbele zilnice, etc.). La venirea normanzilor catedralele nu erau monastice în general, iar clericii care slujeau acolo se puteau căsători.

¹¹¹ Acesta era fiul episcopului de Hereford, Robert de Losinga, cel care a încercat să restaureze catedrala și a adăugat o capelă.

În perioada de înflorire a Evului Mediu (secolele al XII-lea și al XIII-lea), în Anglia, existau două tipuri de catedrale: cele în care slujeau călugări, și cele care avea clerici care nu erau călugări. Atunci când o catedrală era monastică, cei care slujeau acolo erau călugări, duceau o viață de obște și erau conduși de un stareț, care se ocupa de organizarea mănăstirii și îl înlocuia pe episcop atunci când acesta era plecat în deplasările sale. Numărul de clerici care erau dependenți de o catedrală monastică era în general mai mare decât cel al catedralelor unde nu slujeau călugări. Starețul mănăstirii se chema *prior*, însă, și nu *abate (abbot)*, întrucât mănăstirea nu era abație – rangul cel mai mare al unei mănăstiri, – ci priorie, deoarece avea un statut de subordonare față de episcop. Totuși starețul (*prior*) avea un statut important, având camerele sale separate în cadrul mănăstirii, și fiind adesea posesorul unor domenii, care îi asigurau o situație materială confortabilă și un statut social înalt, asemeni altor nobili.

Clericii care aparțineau unei catedrale care nu era monastică, și deci nu erau călugări, aveau dreptul să mai primească o parohie (de obicei bogată, numită *prebend*, preotul numindu-se *prebendar – prebendary*), duceau o viață mai îmbelșugată, și mulți dintre ei locuiau în afara catedralei. Adesea au apărut probleme tocmai deoarece nu existau suficienți clerici care să officieze slujbele în catedrală, deoarece majoritatea preferau să locuiască acolo unde aveau parohia. Aceștia erau conduși de un diacon (*dean*), funcție importantă, care îl ridica pe titular deasupra celorlalți clerici. El îl înlocuia pe episcop, și se ocupa de toate îndatoririle acestuia, în lipsa sa. Diaconii erau în general numiți de rege, deși teoretic ei erau aleși și votați de congregația catedralei. Ei aveau o avere substanțială și aveau șanse mari de a fi numiți, la rândul lor, episcopi (Lehmberg 81-3, 92-5).

Chiar dacă exista o asemănare între catedralele monastice și mănăstirile mari, ambele fiind locuri de pelerinaj, având o influență mare în zonă în ceea ce privește evlavia creștinilor, totuși exista o diferență majoră: Catedrala este legată în mod organic de oraș, care devine locul în care se află reședința episcopului, mănăstirea pe de altă parte este în egală măsură prezentă în oraș ca și la țară.

Mănăstirile existente înainte de sosirea normanzilor erau în marea lor majoritate benedictine, adică ascultau de regulile Sfântului Benedict, dar din punct de vedere administrativ erau independente, chiar și față de influența episcopului, dacă mănăstirea era suficient de mare. Cele aproximativ treizeci și cinci de mănăstiri de călugări existente în 1066 erau bogate și aveau o poziție bine stabilită (Harvey, 150). Existau mulți călugări, și mai ales călugărițe, de origine

nobilă și de asemenea existau mulți donatori nobili, care influențaseră constant viața acelor așezăminte.

William I a decis să reformeze sistemul monastic englez, și în primul rând catedralele, prin impunerea în mănăstiri a unor reguli (folosind tot modelul benedictin), dar respectate cu mai multă strictețe. Astfel pentru a aduce sub ascultare toate aceste așezăminte au fost numiți stareți din Normandia (de la mănăstirile din Caen, Jumièges, Fécamp, Bec, etc) cărora uneori le-a fost greu să câștige încrederea călugărilor englezi, dar în final monahismul englez a avut de câștigat datorită prezenței lor (Moorman 68). Acești călugări străini urmau să reprezinte un exemplu pentru clerul local care era foarte tolerant și tolerat în problemele de morală. Așa se explică faptul că în cazul catedralelor din Rochester și Durham, clericii ce locuiau în mănăstirea catedralei au fost înlocuiți de călugări benedictini.

Secolul al XIII-lea a marcat o culme în evoluția fortificațiilor, pe lângă construirea castelelor din nordul Țării Galilor, s-a observat interesul altor orașe (Chepstow și York, de exemplu) de a construi ziduri de incintă, care cuprindeau, evident și castelul în interiorul lor.

Relația dintre castel și regiunea înconjurătoare a fost întotdeauna una complexă. Pe de o parte la început castelul a fost văzut ca un instrument de dominație, atât dacă era construit într-o zonă rurală, cât și dacă era construit în oraș. Mai ales orașele mai importante (care au existat din vremea romanilor sau a anglo-saxonilor) au simțit castelul ca pe o prezență nedorită. Oamenii au fost obligați să le construiască și multe case au fost demolate pentru a le face loc. Chiar și în secolele următoare, pe măsură ce castelele se extindeau, unele proprietăți ale orașenilor erau înglobate în curtea castelului (evident a existat și fenomenul opus, în care orașenii încercau să-și construiască locuințe pe teritoriul castelului). Uneori însă se ofereau compensații (mai ales dacă era vorba despre proprietăți aparținând bisericii). Lipsa de respect a oamenilor s-a observat și în gesturi mărunte, ca de exemplu aruncarea gunoierului și a altor mizerii în șanțul castelului sau pe terenul din jurul lui, lucru pentru care în Colchester, în secolul al XIV-lea, s-a instituit o amendă (Pounds 210). Orașul a avut însă mereu un anumit grad de libertate față de castel, care era considerat de către orașeni ca o enclavă asupra căreia încercau să primească jurisdicție.

Pe de altă parte, cu timpul, castelul a început să aibă și o influență pozitivă asupra evoluției orașului, nu doar prin protecția pe care o putea oferi orașenilor în caz de atac, cât mai ales pentru încurajarea comerțului. Uneori negustorii care nu se puteau stabili în oraș din diferite motive, aveau posibilitatea să locuiască în castel, plătind, probabil, o anumită taxă

comandantului castelului (Pounds 211). În general șanțul din jurul castelului reprezenta limita dintre cele două jurisdicții. Cu toate acestea unii orașeni și-au construit, fără aprobare, case lângă zidul sau șanțul castelului, zona ce aparținea teoretic castelului, dar dacă comandantul acestuia nu era interesat de acest lucru (fie pentru că nu mai avea o influență prea mare, fie pentru că era mituit) atunci ei puteau rămâne acolo fără a avea nimic de suferit. Astfel se explică faptul că în multe orașe (Lewes este un astfel de exemplu) se pot vedea și astăzi case construite chiar lângă zidul castelului, lipite uneori de acesta).

Viața orașului era legată de castel din punct de vedere economic, deoarece prezența castelului avea un rol pozitiv asupra comerțului și a dezvoltării meșteșugurilor. Castelul reprezenta locul de refugiu al orașenilor în cazul atacurilor dușmanilor de peste graniță (sau a unui segment de populație care era atacată de ceilalți), astfel că în aceste zone castelul avea un rol militar defensiv. Tot castelul era reședința guvernatorului (*sheriff*-ului), și ca atare locul de unde se organiza viața comitatului, dar adesea și a orașului, dovedind deci că acesta îndeplinea un rol administrativ în toată regiunea. Castelul a reprezentat întotdeauna puterea laică, unul din cei doi poli importanți în orașele mari, celălalt fiind catedrala, care reprezenta puterea religioasă.

IV.3. Organizarea localităților mai mici

Viața castelului din zonele rurale era strâns legată de viața comunității din localitatea sau localitățile din apropiere. Castelul depindea de forța de lucru existentă în satele din jur, care cel mai adesea depindeau administrativ de castel. Castelul era practic inseparabil de terenurile sale, care dădeau valoarea monetară a acestuia (Pounds 201). Construirea unui castel într-o anumită zonă mărea prosperitatea întregii regiuni, atât prin faptul că era un loc în care oamenii puteau să-și găsească slujbe, cât și prin faptul că seniorul făcea investiții (construirea de poduri și biserici, sau fondarea de mănăstiri).

Prestigiul seniorului creștea atunci când satul sau orașul din apropierea castelului său prospera. Atât Richard de Clare la Clare, cât și Hugh Bigod la Bungay au schimbat aspectul localității în care își fixaseră sediul, delimitând străzi și fixând poziția pieței. Acest complex castel-oraș, cu o structură ordonată a avut un impact puternic asupra locuitorilor anglo-saxoni, ale căror sate evoluaseră fără astfel de constrângeri și aveau casele relativ împrăștiate. Imaginea proiectată de normanzi (fondatori de castele și orașe) asupra supușilor lor saxoni era una relativ paternă: seniorul fiind creatorul și garantul ordinii (Marten-Holden pp.46-52). Orașele

reprezentau întotdeauna un avantaj pentru întreaga zonă (rurală) din jurul lor, deoarece erau centre comerciale (unde se organizau târguri sau piețe), locuri în care se organizau spectacole sau festivități de diferite forme. Așa se explică interesul multor nobili de a fonda orașe în apropierea castelelor lor, sau de a obține diferite privilegii pentru localitățile adiacente. Astfel, Edward Dalyngrigge a obținut pentru Bodiam dreptul de a avea o piață.

Seniorul (rege, baron sau episcop) avea autoritate asupra orașului, și impunea anumite reguli în principal economice (referitoare la colectarea taxelor sau la obligativitatea folosirii morii castelului care era proprietatea seniorului) și administrative (ca alegera primarului), sau legate de viața zilnică (obligativitatea de a ajuta la repararea fortificațiilor castelului, sau de a furniza anumite produse (în general alimentare) pentru aprovizionarea castelului. Puterea fondatorului însă varia, orașele regale fiind cele care se bucurau de cea mai multă libertate (Pounds 221). Orașenii pe de altă parte încercau să devină independenți, iar acest lucru putea fi confirmat de rege, prin documente care le certificau diferite drepturi.

Se cunoaște faptul că nu toate orașele fondate de un senior au avut succes. Poate tocmai pentru că fondarea acestor orașe în zone mai puțin populate (în zonele populate existând deja localități) făcea ca ele să nu poată evolua. Apropierea de rute comerciale sau alte avantaje erau esențiale pentru evoluția orașelor, care puteau altfel să decadă și să fie abandonate.

Mănăstirile fondate de diferiți nobili au avut un rol deosebit de important pentru regiunea în care au fost construite. În general localitățile mai mici aveau câteva puncte de referință: castelul, mănăstirea și piața (dacă exista una) organizată regulat la o anumită perioadă de timp.

O măsură luată de seniorii și episcopii normanzi pentru dominarea vieții religioase a fost înființarea de noi mănăstiri după modelele mănăstirilor franceze, lucru la care au contribuit și nobilii normanzi (posesorii castelelor din zonă) care au donat domenii pentru întreținerea lor. Toate mănăstirile înființate după Cucerirea Normandă au fost afiliate unei mănăstiri renumite din Normandia, Bec fiind cea mai importantă, dar și Abația Sfântul Martin de Seez sau alte mănăstiri din Franța. Astfel din secolul al XII-lea au apărut multe mănăstiri ce urmau regulile cistercienilor. Mănăstirea Cîteaux din Burgundia fusese înființată în 1098 de călugări care încercau să urmeze mai strict regulile Sfântului Benedict și care purtau haine albe, ca semn al doritei lor purități. Mănăstirea de la Cluny (aflată tot în Burgundia) a fost de asemenea un centru monahal important, care a avut în Anglia multe mănăstiri dependente.

O altă dovadă a legăturilor puternice stabilite între mănăstirile din Normandia și Burgundia și cele din Anglia a fost venerarea în Anglia a unor sfinți locali normanzi, ca de exemplu sfântul Evroul (Ebrulf, Evroult, Ebrulfus, sau Ebrulphus) care fusese un sfânt din secolul al VI-lea, din neamul francilor, și care înființase mănăstirea Sfântul Martin de Seez, ca și altele din Normandia. Părți din moaștele acestui sfânt au fost aduse în Anglia de către câțiva călugări, care au venit de la Abația Sfântul Evroul (din Normandia) și care au devenit stareți în mănăstirile engleze.

IV.3.1 Înființarea mănăstirilor în apropierea castelelor

Atunci când se înființa o nouă localitate, fie de către rege sau uneori de un nobil mai important, fie de clerici mai importanți (episcopi sau stareți), se ofereau anumite avantaje noilor locuitori, ca de exemplu o taxă mai mică pentru terenul închiriat, sau scutirea de chirie pentru o perioadă de timp. Adesea aceste localități erau asociate cu castele, și deveneau centrul unei regiuni, atribuindu-li-se astfel importanță administrativă și politică (Dyer *Making a Living in the Middle Ages* 188). Evident toate aceste măsuri erau posibile în zona în care autoritatea regelui (sau nobilului) era puternică, astfel încât noua așezare să se găsească sub controlul strict al oficialilor regelui.

Cu timpul, în apropierea castelului și a orașului se fonda și o mănăstire. Uneori mănăstirea se înființa odată cu castelul (ca în cazul orașului Kenilworth, în care Geoffrey de Clinton a planificat în același timp atât mănăstirea – căreia i-a donat un teren – cât și castelul căruia i s-a alocat un alt teren). Fondarea și înzestrarea mănăstirilor făceau parte din obiceiurile nobililor de o parte și alta a Canalului Mânecii. Asemenea aristocraților normanzi, și nobilii anglo-saxonii respectaseră mănăstirile și viața călugărilor. Totuși nobilii normanzi au arătat un interes deosebit în fondarea de noi mănăstiri. M.W.Thompson, observă că multe dintre castele construite în Anglia (atât în secolul al XI-lea cât și în secolul al XII-lea) au fost însoțite de fondarea unei mănăstiri în apropiere. El identifică 45 astfel de exemple în secolul al XI-lea, și 79 în secolul al XII-lea. Între acestea se află castele renumite, care au fost amintite deja (cele din Arundel, Bamburgh, Alnwick, care sunt înfloritoare, dar și cele care acum sunt ruine, de la Kenilworth, Chepstow, Pembroke, Lewes, Castle Acre, etc) (M.W.Thompson „Associated Monasteries and Castles” 305-21). Se menționează de asemenea că acest obicei a existat chiar și în secolele următoare, chiar dacă nu tot la fel de răspândit. Astfel fondatorii castelelor din Bolton

și Caister construite în secolele al XIV-lea, respectiv al XV-lea vor înființa și mănăstiri asociate lor.

Scopul fondării acestor mănăstiri care necesitau o donație importantă din partea seniorului, era în primul rând unul pios, călugării urmând să se roage constant pentru fondatorul mănăstirii, pentru odihna sufletelor înaintașilor lui și pentru prosperitatea urmașilor săi. Pe de altă parte fondarea de mănăstiri în apropierea castelelor avea și o importanță simbolică, prezența clădirilor religioase fiind o dovadă vizibilă a pietății și generozității seniorului (Liddiard, 109). Mai mult chiar, exista adesea tendința de a fonda o mănăstire, ca o completare a ansamblului format de castel, pădurile sau alte elemente naturale din jurul lui și oraș, care prospera atât din prezența castelului cât și a mănăstirii, care urma să depindă și în continuare de generozitatea nobilului care o fondase. Prestigiul seniorului creștea o dată cu înflorirea comunității monastice înființate cât și prin prosperitatea orașului (sau orașelor) al căror senior era. Fondarea unei mănăstiri, ridicarea unei biserici parohiale, ca și alte lucrări întreprinse pentru beneficiul public (construirea de poduri, organizarea de piețe) sporeau valoarea proprietății și în același timp măreau prestigiul seniorului, ridicându-l din punct de vedere social la nivelul regilor și al conților, stăpâni pe teritorii întinse.

Se observă de asemenea, în fondarea acestor comunități, o tendință de a obține o relativă independență față de ierarhia bisericească locală. Seniorul avea trecere în ceea ce privește organizarea vieții mănăstirii fondate de el, putea influența alegerea starețului, alegere ce depindea totuși și de mănăstirea la care mănăstirea sufragana (prioria) fondată de el era afiliată. Ordinele monastice puternice aveau o autoritate paralelă cu cea a episcopului, iar mănăstirile afiliate nu îi datorau ascultare episcopului local. De asemenea prin apartenența la o mănăstire mamă, mănăstirile sufragane (prioriile) erau ferite de izolare, se puteau bucura de diferite cunoștințe sau manuscrise pe care le puteau primi sau copia de la mănăstirea mamă și împrumutau din aura de respect de care se bucura aceasta. Prin asociere și castelul va prelua ceva din prestanța așezămintelor fondate de senior.

Un castel legat direct de o mănăstire apărea ca o structură completă, aproape organică, rolul său politic și administrativ fiind completat și complementat cu un rol spiritual creștin. Așa cum nobilul se ocupa de nevoile materiale ale mănăstirii, tot astfel și locuitorii mănăstirii se ocupau de nevoile spirituale ale castelanilor, prin faptul că slujeau regulat la capela castelului, și se rugau zilnic pentru senior și pentru familia lui. Așezământul ctitorit de către un nobil devenea

într-un fel responsabilitatea sa și a urmașilor săi, iar călugării făceau parte, alături de ceilalți slujbași de la castel, din patrimoniul unei familii, de care depindeau juridic și material. Există deci o paralelă între relațiile dintre membrii unei familii feudale și cele din cadrul unei mănăstiri, deoarece comunitatea unei mănăstiri se instalează pe un domeniu, pe o proprietate funciară unde prindea rădăcini, asemeni unei familii feudale (Duby *Vremea Catedralelor* 93). Înființarea unei mănăstiri implica cedarea unui domeniu suficient de mare pentru întreținerea călugărilor, și furnizarea regulată de fonduri pentru diferite necesități materiale. Fondarea unei mănăstiri în apropierea castelului avea însă un avantaj considerabil, deoarece această comunitate de călugări, fără alte obligații în afara celor religioase, erau disponibili pentru a sluji Sfânta Liturghie în capela castelului, și pentru a fi profesori ai fiilor seniorului.

William Cuceritorul a fost cel care a dat exemplu de ctitorire a mănăstirilor, întrucât imediat după bătălia de la Hastings el a fondat Mănăstirea Bătăliei (Battle Abbey), a cărei biserică avea altarul construit chiar pe locul unde fusese ucis Harold.

Probabil cea mai renumită mănăstire fondată de William, pe când era doar Duce al Normandiei, este cea de la Caen. De fapt este vorba de două mănăstiri, una de bărbați (Abbaye-aux-Hommes), cu hramul bisericii Sfântul Ștefan, fondată de William și una de femei (Abbaye-aux-Femmes) dedicată Sfintei Treimi, ctitorită de soția sa Matilda, fiica contelui de Flandra, situate de o parte și de alta a castelului din Caen ridicat tot de el. Evident că și nobilii din jurul său au fost încurajați să fondeze și să înzestreze astfel de comunități religioase, atât în Normandia cât și în Anglia. William Cuceritorul a fondat și o mănăstire în Exeter, afiliată mănăstirii Bătăliei (Battle Abbey) unde a dăruit călugărilor biserica Sfântul Olaf, care fusese bogat înzestrată de mama regelui Harold.

Există multe alte exemple. În 1092 Roger de Poitou a construit un castel de lemn în Lancaster (în Lancashire), iar după doi ani a înființat și o mănăstire din apropiere, înzestrând-o cu terenuri, pentru ca apoi să o subordoneze mănăstirii Sfântul Martin de Seez din Normandia, de unde au și sosit primii călugări. Mănăstirea Wymondham (care era priorie) a fost construită în 1107 de William d'Aubigny (sau d'Albini) Pincerna, seniorul castelului din Buckenham. Mănăstirea, aflată în apropierea castelului (la 14 km), a fost o mănăstire benedictină dependentă

de mănăstirea din St. Albans unde era stareț unchiul lui William, Robert. Abia în secolul al XV-lea, mănăstirea Wymondham¹¹² a obținut de la Papă permisiunea de a fi independentă.

Cu ocazia căsătoriei cu regina Alice, văduva lui Henric I, William II d'Albini (fiul lui William d'Albini) a primit de la regele Stephen titlul de conte de Arundel (după cum s-a precizat deja). S-a menționat și faptul că pe locul castelului vechi al tatălui și bunicului său (venit cu William Cuceritorul), William II d'Albini a înființat (în 1147) mănăstirea Old Buckenham, o mănăstire ce respecta regulile Augustinienilor, 'Houses of Austin canons: The priory of Old Buckenham'. Mănăstirea era dependentă de prioria augustiniană din Merton, în sudul Londrei, fondată în 1117, care fusese foarte influentă și avusese ca donatori chiar pe Henric I, ('Houses of Austin canons: Priory of St Mary of Merton'). Atât în jurul primului castel, care a fost înlocuit cu mănăstirea, cât mai ales în jurul noului castel, la New Buckenham s-au fondat orașe (cu străzi relativ paralele care se intersectează), care după o perioadă de înflorire au revenit la statutul de sat (Lloyd 68). William II d'Albini (soțul unei regine) a vrut să se arate un nobil cel puțin la fel de influent ca tatăl lui fondând o nouă mănăstire. Mai mult, în actul de mutare a castelului și de fondare a unei mănăstiri cu o altă regulă decât cea a tatălui său, putem descifra o dorință clară de a se delimita de ceea ce reprezentau înaintașii lui, considerându-se probabil superior din punct de vedere social față de ei, și de a urma exemplul regelui Henric I.

Unii nobili fondau mănăstiri lângă mai multe dintre castelele lor. William de Warenne a fondat atât lângă castelul din Lewes, cât și lângă cel din Castle Acre câte o mănăstire (priorie). Cea mai importantă dintre ele fiind cea din Lewes, care era dependentă direct de mănăstirea din Cluny, în timp ce mănăstirea din Acre era dependentă de cea din Lewes. Importanța mănăstirii din Lewes a crescut în timp, o dovadă fiind numărul de mănăstiri dependente ca de exemplu cea din Farleigh (Somerset), dedicată Sfintei Maria Magdalena ('House of Cluniac monks: Priory of Monkton Farleigh'), sau cea de la Mortemer-sur-Eaulne (în Franța, respectiv în Normandia, unde familia avea de asemenea proprietăți). Această mănăstire era construită în apropiere de castelul cu același nume (fiul mai mic al lui William de Warenne, Reginald de Warenne, a locuit mai mult la castelul din Mortemer-sur-Eaulne și la o altă proprietate Bellencombe, unde se afla un alt castel). Astfel mănăstirea Lewes, ea însăși afiliată mănăstirii din Cluny (deci era priorie), a fost una dintre puținele mănăstiri englezești care aveau mănăstiri dependente în Normandia.

¹¹² Unul dintre cei mai renumiți stareți a fost Thomas Walsingham, care a fost educat și a trăit la mănăstirea St. Albans și a locuit la Wymondham doar pentru o scurtă perioadă de timp (1396-1398), cât a fost stareț (prior).

Acest lucru este o confirmare a faptului că orașul Lewes, respectiv castelul de aici, reprezenta centrul proprietăților familiei de Warenne. La această mănăstire, din Lewes, care fusese fondată pe locul unde se afla deja o biserică anglo-saxonă, dedicată Sfântului Pancras, au fost înmormântați membrii familiei¹¹³.

Adeseori un senior aflat în plină ascensiune fonda o mănăstire alături de conacul său, ca de exemplu Roger Bigod care a fondat o mănăstire benedictină la Thetford, unde era cel mai important dintre domeniile sale. În timpul regelui Henric I Roger Bigod a primit permisiunea de a construi castelul său de la Framlingham, iar mai apoi pe cel de la Bungay, și prin urmare Thetford nu a mai fost reședința principală a familiei. Asta nu a slăbit legăturile dintre comunitatea călugărilor și familie, căroră li se părea firesc ca trupurile membrilor familiei să fie îngropate la Thetford.

Richard (FitzGilbert) de Clare (d. 1091) a fondat o mănăstire la St. Neots pe locul unei foste mănăstiri anglo-saxone (care a fost desființată), pe o proprietate unde avea un conac, la aproximativ 70 km de castelul din Clare. Lucrările finale sunt supravegheate de fiul său (Gilbert FitzRichard de Clare (d.1117), iar văduva sa va dona conacul (pe care îl deținea la St. Neots) mănăstirii. Pe lângă această înzestrare, făcută la îndemnul lui Anselm, ce urma să devină Arhiepiscop de Canterbury, familia a înființat o mică mănăstire chiar în capela castelului de la Clare, punând-o sub autoritatea mănăstirii Bec din Normandia. Această situație inedită demonstrează pe de o parte evlavia seniorului, și pe de altă parte dorința de a controla cât mai mult comunitatea călugărilor. Totuși statutul și rolul castelului și menirea mănăstirii nu se puteau suprapune, și prin urmare s-a făcut simțită nevoia unei mutări. Astfel, în 1124, Richard FitzGilbert (d.1136) va muta mănăstirea la Stoke (Stoke-by-Clare), cam la 4 km distanță, unde se va transforma în colegiu de clerici ('Alien houses: Priory of Stoke by Clare'). Tot Richard fitz Gilbert de Clare (d. 1136) este cel care a fondat și mănăstirea în apropierea castelului din Tonbridge (la aproximativ 3 km distanță). Observăm că asemenea familiei de Warenne, toate castelele importante ale familiei de Clare au fost alăturate unei mănăstiri.

La Kenilworth mănăstirea a fost fondată în același timp cu castelul, iar orașul a fost planificat odată cu ele. Geoffrey de Clinton a primit îndemnul de la Henric I să construiască un castel care să contracareze puterea contelui de Warwick și a castelului său din Warwick. Lacul

¹¹³ După desființarea mănăstirii, în 1537, osemintele au fost pierdute, dar în secolul al XIX, cutiile de metal cu osemintele lor au fost găsite și depuse la biserica Southover, care fusese casa de oaspeți a mănăstirii, și care a ajuns biserica parohială.

va apărea de la început ca o caracteristică importantă a castelului din Kenilworth, care nu era construit pe malul unui râu (Warwick era construit pe malul râului Avon). Această competiție va cuprinde și ideea de a fonda o mănăstire, asemănătoare cu mănăstirea cu hramul Sfântului Mormânt, fondată în 1109 la Warwick. Mănăstirea din Kenilworth, fondată odată cu castelul în 1124, cu călugări augustinieni, va deveni importantă local, iar în secolul al XV-lea va deveni abație, având sub ascultare mai multe biserici parohiale. Călugării augustinieni au păstrat legături strânse cu seniorii castelului, ei îndeplinind adesea rolul de agenți ai acestora pe domeniile castelului (Morris *Kenilworth Castle* 36). De altfel castelul avea două rute de acces: intrarea dinspre nord a castelului, care lega mănăstirea de castel, și cea dinspre sud, care făcea legătura cu drumul spre Warwick.

De-a lungul Evului Mediu orașul a fost dependent de castel și de mănăstire, a căror existență a dus la o înflorire a comunității nu numai din punct de vedere economic, ci și social. J.H. Drew subliniază în cartea sa despre *Kenilworth. A Manor of the King* faptul că „în mod sigur viețile locuitorilor aveau ca centre castelul și mănăstirea. Economia locală era coordonată de ele.” (Drew 14). Castelul din Kenilworth a cunoscut mai multe perioade de înflorire, în timpul regelui Ioan, care i-a întărit zidurile și a mărit lacul, care a devenit emblema castelului atât din punct de vedere defensiv cât și din punct de vedere estetic. Castelul a fost întreținut chiar și după ce a devenit una dintre proprietățile regale, după ascesiunea lui Henric al IV-lea la tron.

Distrugerea mănăstirii în secolul al XVI-lea a marcat o schimbare în viața locuitorilor. Cum mănăstirea era influentă, distrugerea ei a adus un dezechilibru în ordinea cunoscută până atunci. Castelul însă era înfloritor, iar Robert Dudley, noul conte de Leicester, căruia îi fusese dăruit, l-a renovat și a încercat să-i redea splendoarea unui castel regal demn de vizita renumită pe care regina Elisabeta a făcut-o în 1575. William Camden (1551 –1623) îl considera al doilea castel ca măreție în Anglia (Drew 11). Chiar și după desființare, mănăstirea a „susținut” castelul, întrucât pentru apartamentele noi ale castelului construite de Dudley, special pentru vizita reginei, s-a folosit piatră de la clădirile distruse ale mănăstirii care au fost complet demolate. Și în poarta uneia dintre bisericile parohiale din Kenilworth, cu hramul sfântul Nicolae, se pot recunoaște pietre sculptate preluate de la mănăstire (Morris *Kenilworth Castle* 36).

Și în orașul Huntingdon (în Cambridgeshire) a existat un castel care însă se afla sub autoritatea regelui Scoției care era și conte de Huntingdon.¹¹⁴ Regii scoțieni s-au purtat cu grijă

¹¹⁴ Datorită acestui domeniu erau considerați vasali ai regilor Angliei.

față de comunitatea locală construind în secolele al XII-lea și al XIII-lea spitalele Sfânta Margareta (St. Margaret) și Ioan Botezătorul (St. John the Baptist), iar mai târziu a mai existat unul numit după Sfântul Giles. Totuși și guvernatorul (*sheriff*) comitatului de Huntingdonshire de la sfârșitul secolului al XI-lea, Eustace de Lovetot, a fondat o mănăstire în Huntingdon, una din primele mănăstiri de călugări augustinieni, dedicată Sfintei Fecioare Maria. Mănăstirea era relativ renumită, dovadă fiind faptul că regina Maud, soția lui Henric I al Scoției, s-a aflat printre binefăcători ('Houses of Austin canons: The priory of St Mary, Huntingdon'). Se observă că și nobilii care erau în serviciul regelui îndeplinind o funcție administrativă importantă, și care uneori locuiau în castelul regal din localitate, puteau fi fondatori de locașuri de cult sau mănăstiri, dovedindu-și astfel pietatea, dar și dorința de a-și spori prestigiul.

Tot un curtean al lui Henric I, Rahere, a fondat în Londra o mănăstire, care a ajuns renumită, biserica ei păstrându-se până acum (Saint Bartolomew the Great). Rahere a dus o existență obișnuită la curtea regelui Henric I, dar a fost afectat profund de tragedia din 1120, când corabia (numită White Ship) care îl aducea acasă pe William, fiul lui Henric I, s-a scufundat. Ca urmare a acestei tragedii el a acordat mai multă importanță vieții spirituale, a mers în pelerinaj la Roma, s-a călugărit și a înființat mănăstirea (prioria) de călugări Augustinieni, închinată Sfântului Bartolomeu din Londra, al cărei prim stareț a fost încă din 1133 (Boase 94-5). Un alt nobil normand, William Lovetot, care a reușit acumuleze mai multe proprietăți în Hallamshire¹¹⁵ (Hallam, Sheffield, Ecclesfield, Bradfield, Worksop și Attercliffe), să a construit un castel din lemn în Sheffield, fixând astfel acolo centrul proprietăților sale, și s-a ocupat de biserica parohială din Sheffield, punând bazele orașului cu același nume. În Bradfield, o altă localitate, a ridicat, în 1109, biserica cu hramul Sfântul Nicolae. Iar în Worksop, devenit proprietatea lui, William de Lovetot a fondat, în 1103, o mănăstire pentru ordinului călugărilor augustinieni, amplasând-o în apropierea conacului (manorului). Nava bisericii mănăstirii, din care se păstrează o treime, a fost terminată în 1170 și a fost dedicată Sfântului Cuthbert, iar ulterior Sfintei Fecioare Maria ('Houses of Austin canons: The priory of Worksop').

Atunci când o anumită mănăstire se bucura de susținere regală, ea devenea un centru cultural, iar influența sa, nu doar spirituală ci și estetică (arhitecturală) se făcea simțită în zonă. (Boase, 75). Unul dintre cele mai cunoscute exemple este mănăstirea (priorie apoi abație) Reading, fondată în 1121 de Henric I, fiind inițial afiliată mănăstirii de la Cluny. Cu timpul însă

¹¹⁵ O regiune istorică situată în sudul comitatului Yorkshire.

ea s-a conturat ca o comunitate independentă, care a fost înzestrată cu alte posesiuni, de exemplu, domeniul de la Cholsey cu biserica parohială și cel de la Leominster unde s-a fondat o priorie, ce depindea direct de mănăstirea de la Reading (Boase 71).

Aceste priorii ale mănăstirilor franceze dovedeau pe de o parte prestigiul de care se bucurau comunitățile religioase franceze după modelul cărora se încerca remodelarea vieții religioase engleze și pe de altă parte ele arătau dorința de a impune populației nou cucerite un anumit model spiritual, care caracteriza noua aristocrație normandă, fiind relativ diferit de ceea ce cunoșteau ei. O reacție de respingere era de așteptat, iar faptul că la început în aceste mănăstiri trăiau doar călugări veniți de la mănăstirea mamă poate indica o oarecare reticență a localnicilor de a se alătura străinilor.

IV.3.2 Importanța mănăstirilor anglo-saxone

Am amintit că mănăstirea anglo-saxonă de la St. Neots a fost desființată și refondată cu călugări aduși din Normandia. Totuși mănăstirile mai importante nu au avut aceeași soartă, ele fiind păstrate, dar primind stareți normanzi.

O altă mănăstire de călugărițe care a influențat pozitiv evoluția unui oraș, a fost mănăstirea de maici din Amesbury. O dovadă fiind faptul că seniorul orașului Amesbury a primit în 1219 dreptul de a ține în localitate un târg săptămânal (în ziua de joi) acest drept i-a fost confirmat în 1252 ('Market Privileges 1150-1300'). Mănăstirea din localitate era de origine anglo-saxonă, fiind fondată înainte de sosirea normanzilor. Timp de o sută de ani după cucerire, mănăstirea (abație) a rămas neatinsă, deși probabil că a trăit într-o oarecare izolare. Henric al II-lea a desființat-o pe motiv că nu se respectau canoanele bisericești și a înființat în locul ei altă mănăstire (priorie), dependentă de mănăstirea de maici de la Fontevrault, unde era stareță mătușa lui Henric al II-lea, Matilda d'Anjou. Marea majoritate a călugărițelor au fost trimise în alte părți, dar această modificare a scos din izolare mănăstirea, deoarece prin Fontevrault ea putea avea legături cu toate centrele de cultură europene.

Atunci când zona în care era construită mănăstirea era o zonă de conflict și o fortificație era necesară, chiar și o mănăstire putea primi permisiunea de a ridica un castel. Astfel se explică faptul că la sfârșitul secolului al XIII-lea (1296) mănăstirea (priorie) din Tynemouth (în Tyne and Wear, în nord) primește dreptul de a construi fortificații, și prin urmare se construiesc ziduri, iar pe promontoriu, puțin la sud de mănăstire se construiește un castel. Mănăstirea fusese fondată de regii anglo-saxoni, fiind una dintre mănăstirile esențiale pentru răspândirea și consolidarea

creștinismului în Northumbria, alături de cele de la Lindisfarne, Jarrow, Wearmouth și Whitby (McCombie 25). La fel ca acestea fusese însă distrusă în raidurile vikingilor și a fost refondată după Cucerirea normandă, ca dependență a unei mănăstiri mai importante, atât Durham cât și St. Albans dorind să aibă controlul asupra ei. Stareții nu au reușit să-și capete independența decât în secolul al XV-lea.

Castelul construit lângă mănăstire avea ziduri exterioare comune cu aceasta, dar avea un turn diferit de clădirile mănăstirești. Importanța castelului mănăstirii este recunoscută atunci când în 1318, după înfrângerea de la Bannockburn (1314), Edward al II-lea numește un administrator (sau un custode) pentru acesta. Mănăstirea nu avea doar un rol spiritual sau educațional pentru comunitatea locală, ci și unul economic, deoarece a reușit să folosească așezarea ei favorabilă pentru a încuraja comerțul. Astfel, deși a fost mereu în competiție cu orașul Newcastle, portul înființat în North Shields, aflat sub oblăduirea mănăstirii, a prosperat. Călugării au avut astfel posibilitatea să cheltuiască bani pentru consolidarea și lărgirea clădirilor, cât și pentru întărirea fortificațiilor castelului. Castelul s-a aflat sub conducerea călugărilor până la desființarea mănăstirii (1538), când a fost preluat de rege, rămânând în custodia acestuia, chiar dacă mănăstirea a fost jefuită de oamenii regelui și distrusă în mod deliberat (McCombie 32).

O altă situație în care călugării au folosit un castel, a fost la Mettingham (în Suffolk), unde castelul a fost fondat de John de Norwich la sfârșitul secolului al XIV-lea, împreună cu o biserică pentru un colegiu de clerici. În anii următori călugării s-au mutat în castelul abandonat, care fost cu totul transformat în colegiu (Thompson *The Decline of the Castle* 10).

Mănăstirile de la Lindisfarne și Whitby¹¹⁶ avuseseră o importanță deosebită în istoria creștinismului din Anglia, dar fuseseră distruse împreună cu localitățile adiacente de invaziile vikingilor și au fost reînființate abia după Cucerirea Normandă. Deși mănăstirea de la Whitby a fost prosperă, mai ales datorită donațiilor continue ale familiei de Percy (William, primul baron Percy fiind cel care a reînființat-o), localitatea din jurul ei a rămas însă doar un sat relativ sărac de pescari, asemeni comunității de la Lindisfarne.

La desființarea mănăstirii din Whitby în 1538, toată averea a trecut în patrimoniul familiei Cholmley care a construit o reședință impresionantă, cu o vedere la mare, cu materiale luate din clădirea mănăstirii. Influența socială a mănăstirii în zonă a fost destul de importantă, ea

¹¹⁶ Fiind locul în care, la sinodul din 664, s-a decis urmarea regulilor stabilite de Roma și nu cele ale creștinilor celtici (irlandezi sau scoțieni), care au fost primii care au început creștinarea insulei în mod organizat, începând cu nordul, în timp ce episcopul Augustin a început creștinarea Britaniei din sud.

fiind un loc de pelerinaj datorită istoriei anglo-saxone a locului, dar nu a avut importanța locurilor de pelerinaj renumite din Anglia (Canterbury¹¹⁷, Walsingham¹¹⁸ sau chiar Durham, unde se aflau moaștele Sfântului Cuthbert¹¹⁹). Nici un castel nu s-a construit în apropierea ei, ea neavând o importanță strategică sau politică.

Mănăstirea (prioria) de la Lindisfarne a fost afiliată celei din Durham, care era și episcopie, și a fost construită lângă locul unde se aflase fosta mănăstire, din care nu mai rămăsese nimic, fiind construită din lemn. Biserica parohială din Lindisfarne este singura clădire din insulă în care se pot distinge elemente anglo-saxone, pe lângă adăugirile arhitecturale în care se observă alte stiluri, cel normand și apoi cele ulterioare, datând chiar din secolul al XX-lea (Newman 17-8). Mănăstirea a fost desființată la fel ca celelalte în secolul al XVI-lea, iar după aceea, în același secol, a fost construit castelul din Lindisfarne, între castel și mănăstire neexistând nici o legătură.

S-a afirmat că unul dintre motivele alegerii unei anumite poziții pentru un castel era și faptul că exista o densitate mai mare de populație în zona respectivă. Această afirmație se referă nu numai la orașele mari, ci și la zonele rurale care s-au dezvoltat în văile dealurilor sau la câmpie (Pounds 69). Mănăstirile vechi anglo-saxone care erau renumite și erau un loc de pelerinaj reprezentau un centru de focalizare pentru o așezare. Astfel de exemple au fost mănăstirile de la Malmesbury¹²⁰ (aflată în apropiere de râul Avon), Bury St. Edmunds, Westminster (în Londra) și chiar cea de la Peterborough (care a devenit catedrală în secolul al XVI-lea), în afară de mănăstirile catedralelor (Canterbury, Worcester, etc.)

Poate cea mai importantă mănăstire (abație) din punct de vedere al influenței pe care a avut-o în evoluția unui oraș a fost cea din Bury St. Edmunds, care a existat încă din vremea

¹¹⁷ A fost locul unde s-a construit prima catedrală creștină, la venirea episcopului Augustin, trimis să creștineze anglo-saxonii dinspre sud, începând cu Kent. Locul a devenit centru de pelerinaj odată cu martiriul lui Thomas Becket în decembrie 1170, și canonizarea acestuia în februarie 1173, la doi ani după moartea sa.

¹¹⁸ Mănăstirea din Walsingham era un alt loc de pelerinaj datorită evlaviei creștinilor pentru Maica Domnului, pentru că sanctuarul (capela) fusese conceput (printr-o viziune) în același fel cu casa Sfintei Fecioare din Nazareth.

¹¹⁹ Sfântul Cuthbert, starețul de la mănăstirea din Lindisfarne a fost o personalitate deosebită deoarece a reușit să implementeze hotărârile sinodului de la Whitby fără vărsare de sânge sau resentimente din partea celor care susțineau alte obiceiuri.

¹²⁰ După desființarea mănăstirilor, clădirile și proprietățile mănăstirii au fost cumpărate de William Stumpe, un negustor bogat. Clădirea bisericii funcționat un timp ca biserică parohială, dar în secolul al XVIII-lea turnul principal, din vest, s-a prăbușit și ajunsese să fie folosită ca depozit și staul de măgari și porci. Situația a fost remediată în secolul al XIX-lea când au început lucrări de restaurare și acum se pot vedea o parte din ruinele medievale, în timp ce partea refăcută este folosită ca biserică parohială.

anglo-saxonilor, fiind elementul determinant în formarea orașului.¹²¹ În 1020, când regele Canute a făcut un pelerinaj, s-a hotărât transformarea mănăstirii după regulile benedictine, și a fost adus ca stareț (abbot) al mănăstirii, Baldwin, de la St. Denis din Franța. Acest stareț al mănăstirii și cei care l-au urmat au fost cei care au reconstruit mănăstirea, extinzând-o și au fondat orașul; ei au stabilit poziția străzilor, a pieței, etc.

Nu a existat un castel în Bury St. Edmunds, iar mănăstirea a fost punctul central pentru oraș. Pe lângă interesul pentru viața spirituală a comunității și pentru acțiuni de caritate (hrănirea săracilor, găzduirea călătorilor, și împărțirea de ajutoare celor săraci), mănăstirea se ocupa și de prosperitatea economică a localității, încurajând comerțul (starețul mănăstirii a obținut, de-a lungul Evului Mediu, dreptul de a ține piețe săptămânale și târguri anuale). După desființarea ei, clădirea mănăstirii a fost vândută, și, cu excepția palatului starețului, care a fost folosit ca locuință (până în 1720), toate clădirile au fost jefuite. În secolul al XVIII-lea, mai multe case au fost construite folosind pereții ruinați ai clădirilor mănăstirii.¹²²

IV.3.3 Răspunderea nobililor pentru bisericile parohiale

Poate mai mult decât mănăstirile, care primeau de cele mai multe ori ca donație domenii din care se puteau întreține, bisericile parohiale (aflate în orașul sau localitatea în care se afla castelul) aveau nevoie de susținerea constantă a seniorului, care se bucura de unele drepturi, ca de exemplu alegerea preotului parohiei (advowson¹²³). Această legătură dintre seniorul local și biserica parohială făcea parte din sistemul parohial anglo-saxon moștenit. Nobilul normand care primea o proprietate anglo-saxonă, moștenea și biserica parohială, care servea o comunitate. Astfel în anumite situații seniorul, asemenea unui „proprietar”, colecta și o parte din taxele ce îi reveneau bisericii, iar fondarea unei biserici devenea o „afacere profitabilă”, la fel ca înființarea unei piețe (Pounds 223).

Totuși prin secolul al XII-lea ca urmare a reformei gregoriene, se dorea ca nobilii locali să transfere drepturile de a numi preoții parohiali în seama mănăstirilor. Superioritatea seniorului s-a păstrat însă, cu toate că ea era exercitată prin intermediul reprezentanților bisericii (Bloch

¹²¹ Încă din secolul al șaptelea a existat o comunitate religioasă de preoți și călugări. La începutul secolului al X-lea moaștele regelui Edmund ucis de către danezi și considerat martir sunt aduse la mănăstire, și în scurt timp mănăstirea a devenit loc de pelerinaj. În vremea regelui Edward Confesorul, orașul (care se numise Bedericworth) va fi numit „St Edmund's Bury” (Bury St. Edmunds Abbey – the Official Guide).

¹²² În 1914, s-a înființat o episcopie, cu centrul episcopal în Bury St. Edmunds, iar biserica parohială St. James (sfântul Iacob) a devenit catedrală.

¹²³ Dreptul unui donator, fondator, binefăcător, etc. de a numi un preot la o anumită biserică

vol.2 351). Se întâmpla ca unii episcopi sau nobili să facă presiuni pentru a susține un anumit protejat (uneori un membru al familiei seniorului care era binefăcătorul bisericii), iar alții se prefera respectarea regulilor locale, care prevedeau ca o rudă a fostului preot paroh să îi urmeze acestuia. Se observă totuși tendința de a nu repartiza ca preoți ai unor parohii, clerici provenind din straturile sociale inferioare, care își găseau adesea poziții de capelani la diferite castele, sau slujbe în domeniul administrativ sau juridic. Pregătirea teologică a preoților de parohie diferea de la caz la caz, mulți având doar niște cunoștințe minore de limba latină, alții însă ei aveau o solidă educație universitară (Power, 134). Construirea sau consolidarea bisericii parohiale a satului sau a parohiei urbane în care se afla castelul indică odată în plus realitatea legăturii stabilite între populația locală (care beneficia de biserica nou construită sau restaurată) și familia seniorială, lucru posibil deoarece împreună ele formau comunitatea laică.

Un bun exemplu este cel al familiei de Vere care a construit atât castelul de la Hedingham cât și biserica parohială Sfântul Nicolae din localitatea în care se află castelul. Castelul de piatră a fost probabil construit în a doua jumătate a secolului al XII-lea, o dată cu biserica, pe zidurile căreia se regăsesc motivele heraldice ale familiei de Vere, steaua (ușor turtită) și porcul mistreț. Aceleași semne heraldice se găsesc și pe alte case din sat, dovedind o dată în plus legătura puternică dintre locuitori și seniorul lor.

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea a crescut în mod simțitor numărul de biserici parohiale patronate de nobilimea mai mică, sau chiar de orășeni înstăriți, care preferau să patroneze biserici locale cu care stabileau o legătură mai directă, decât mănăstiri ce păreau mai distante și impersonale. Aceste biserici parohiale nu mai imitau stilul catedralelor gotice, ci dobândeau un caracter mai intim și mai personal (Brieger, 251). În multe dintre ele existau și monumentele funerare ale fondatorilor, efigii care constau de cele mai multe ori în gisanți (statui care îi reprezentau pe cei decedați întinși pe spate, îmbrăcați în haine de gală, reprezentative, de exemplu cavalerii erau sculptați în armură) sau alții chiar în statui așezate în genunchi, în rugăciune.

Adesea se întâmpla ca o biserică ce inițial fusese construită pentru a deservi castelul să devină biserică parohială, cum este cazul bisericii de lângă castelul din Scarborough și al celei din apropierea castelului din Castle Rising. În principal dacă biserica îndeplinea rolul de biserică parohială atunci ea avea și o cristelniță (uneori zidită din piatră în apropierea intrării), întrucât se considera că botezul (și cununia) erau tainele specifice unei comunități prospere.

Castelul din Castle Rising și biserica Sfântul Laurențiu din localitate au fost construite în același timp de William D'Albini al II-lea, în 1150 (după ce se căsătorise cu Adeliza, văduva lui Henric I, în 1139). Biserica servea ca biserică parohială și se afla în curtea castelului, dar spre deosebire de castel a fost întreținută și renovată, astfel încât se păstrează și astăzi. Ar trebui amintit că acest lucru s-a întâmplat deoarece biserica era folosită de comunitatea laică; spre deosebire de ea, mănăstirea din Castle Acre, aflată în apropiere, ctitoria contelui de Surrey, William de Warenne, a fost lăsată pradă ruinei atunci când clădirile mănăstirii desființate au fost vândute unui nobil.¹²⁴

În ceea ce privește biserica parohială de lângă castelul din Scarborough, de îndată ce ea a intrat în patrimoniul regal, a avut nu numai o importanță religioasă pentru comunitate, ci a fost angrenată într-un sistem mai mare servind interesele regale. Atât castelul din Scarborough cât și biserica din apropierea lui au fost construite în vremea regelui Stephen, de către William cel Mare, conte de Albemarle și Holderness,¹²⁵ care a fost un susținător al regelui. O dată cu sosirea la domnie a lui Henric al II-lea (1155), castelul a fost confiscat, sub pretextul că fusese construit fără autorizație.¹²⁶ S-a fondat în aceeași perioadă și un oraș aflat sub jurisdicție regală. Biserica ce fusese construită pentru a deservi castelul în 1125, dedicată Sfintei Fecioare Maria, a devenit biserică parohială, iar în 1180 o nouă clădire, mai maiestuoasă a fost ridicată. Richard I a trecut biserica sub jurisdicția ordinului de la Cîteaux, și astfel toate taxele care îi reveneau erau donate mănăstirii din Burgundia. Totuși biserica parohială nu a fost uitată, iar regele Ioan și apoi urmașii săi s-au ocupat de lucrări de restaurare și întreținere.

Multe castele au cuprins de la început (sau mai târziu) și biserica anglo-saxonă parohială între zidurile lor. Poate cel mai clar se poate observa acest lucru la castelul din Dover care a înglobat în secolul al XIII-lea și biserica anglo-saxonă (Sfânta Maria), deși ea s-a aflat inițial în afara fortificațiilor și era biserică parohială. Acest lucru s-a întâmplat deși a existat întotdeauna o

¹²⁴ De fapt biserica mănăstirii a fost distrusă în mod voit de Sir Edward Coke care a cumpărat clădirile, pentru a fi sigur că nici oamenii, nici călugării nu se vor întoarce pentru a sluji în biserică. Locuința starețului a fost însă păstrată și folosită.

¹²⁵ De fapt William cel Mare (Guillaume le Gros) provine dintr-o familie care s-a opus lui William Rufus și lui Henric I. Tatăl lui, Etienne de Aumale, era nepotul de soră al lui William Cuceritorul, iar în 1095 a existat o încercare eșuată de a-l pune pe tronul Angliei, tatăl lui, Eudes de Blois fiind prins și încarcerat. Mai târziu Etienne de Aumale a plecat în prima cruciadă cu Robert Curthose și după moartea acestuia a luat partea fiului său William Clito.

¹²⁶ Trebuie menționat că deși urmașii lui Guillaume le Gros nu au recuperat proprietățile pierdute, ei au deținut funcția de conetabili ai castelului Scarborough. Îl găsim în această funcție pe William de Forz, susținător al regelui John, dar care s-a dovedit în multe rânduri un oportunist, schimbând tabăra de fiecare dată când se părea că poziția ei este compromisă.

capelă în interiorul castelului. Un exemplu asemănător este Turnul Londrei, unde biserica parohială Sfântul Petru ad Vincula a fost cuprinsă în interiorul zidurilor Turnului doar atunci când ele au fost refăcute de Henric al III-lea. Analizând structura castelului se poate vedea că inițial biserica se afla în afara zidurilor (aproape de ele totuși), și deservea evident parohia alcătuită din casele din acest colț al orașului. Statutul ei de biserică parohială s-a păstrat, dovadă fiind faptul că ea a avut mereu în dotare o cristelniță (Pounds 231). Astăzi ea deservește comunitatea celor care locuiesc între zidurile castelului

În toată Anglia există exemple de castele a căror curte cuprinde locuințe și o biserică, formând astfel o unitate economică și administrativă. Acest lucru demonstrează dependența fizică a comunității de protecția pe care castelul o poate oferi, și în același timp faptul că cei din castel se bazau pe orașeni ca participanți activi în viața castelului (Pounds 24). Există o evoluție interesantă a statutului bisericii parohiale spre o independență care era în primul rând financiară, biserica parohială primind un teren ale cărui venituri o puteau face independentă de generozitatea seniorului. Astfel, treptat, legătura dintre castel și biserică s-a rupt, iar dacă capela construită în castel nu este suficientă pentru nevoile locuitorilor din castel, se înființează o biserică în curtea castelului (astfel de exemplu fiind castelul din Windsor unde existau mai multe capele, până când Edward al III-lea a înființat-o pe cea cu hramul Sfântul Gheorghe care se mai păstrează și astăzi).

IV.4 Importanța castelelor în zonele de conflict

Rolul castelelor din zonele de conflict era în mod clar acela de a certifica (uneori și simbolic) faptul că o anumită zonă aparținea unui lord. Uneori situațiile speciale determinau o anumită organizare a acestora. De exemplu la granița cu Țara Galilor se observă un tipar destul de interesant, reprezentat prin existența unor castele mici, dar apropiate. Acest lucru s-a datorat necesității de a face față unor raiduri de mică anvergură care nu făceau parte dintr-un atac organizat care să susțină o cucerire a teritoriului, ci aveau ca scop doar prădarea regiunii pentru un profit imediat (Pounds 70). Evident, pe lângă aceste castele care aveau o importanță locală, au existat și castele cu o poziție favorabilă care dominau regiunea înconjurătoare și a căror stăpânire era necesară din punct de vedere tactic și care au schimbat stăpânii (englezi sau galezi) de mai multe ori sau altele care au fost distruse atunci când au fost cucerite fiind considerate o amenințare (de exemplu cele din Diseth și Degannwy, care au fost demolate de Llywelyn ap

Gruffydd în 1263). Aceste victorii subliniau influența scăzută pe care o avea regele englez în zonă, situație care a dus la încheierea tratatului de la Montgomery, în 1267 (Walker 119). Un alt centru deosebit de important care a controlat mult timp situația din Țara Galilor a fost Chester (oraș important în care se construiseră un castel și o catedrală) care s-a aflat mereu în puterea englezilor, și unde s-a și refugiat Dafydd ap Gruffydd, în 1274, pentru a cere ajutorul lui Edward împotriva fratelui său.

Importanța castelelor în această zonă conflictuală a fost confirmată și de menționarea lor în tratatele de pace¹²⁷, odată cu teritoriile care urmau să fie deținute de fiecare dintre semnarii tratatului. Llywelyn a obținut termeni avantajoși în tratatele pe care le-a încheiat cu Simon Montford (Pipton, 1265) și cu Henric al III-lea (Montgomery, 1267), și în ambele cazuri sunt menționate diferite castele, printre care cel din Hawarden.¹²⁸ O situație asemănătoare (de redistribuire a unor castele) a apărut în tratatele încheiate de Simon Montfort cu Henric al III-lea și Edward (cel ce urma să devină Edward I), unul dintre castele fiind cel din Bristol (Walker, 118-9), castel aflat sub controlul regelui, care era valoros nu doar datorită poziției sale, ci și datorită faptului că fusese modernizat și refortificat Henric al III-lea.

De asemenea putem observa reacția promptă a fiecărei părți de a se opune construirii unui nou castel în zonă. Astfel Edward I a fost nemulțumit de construirea de către Llywelyn ap Gruffydd a castelului Dolforwyn (în Powis) a cărei poziție nemulțumea și pe seniorii din zonă atât galezi (Gruffydd ap Gwenwynwyn, d. 1286) cât și englezi (Roger, primul baron Mortimer, (d. 1282), a cărei mamă era galeză, sau Henry de Lacy, al 3-lea conte de Lincoln). Edward nu a acordat licența de construire a acestui castel, dar acest lucru nu l-a împiedicat pe Llywelyn să îl termine și să adauge și un oraș în jurul lui, oraș ce ar fi putut să devină un important centru comercial în zonă, măbind animozitatea seniorilor din domeniile învecinate. Ca urmare, cu prima

¹²⁷ Castelele mai fuseseră menționate în tratatele de pace și în secolele anterioare, de exemplu în conflictul (1190) dintre John, pe vremea când era doar prinț, și William Longchamp, episcop de Ely, care a fost cancelar și a guvernat țara în timpul cât regele Richard I a fost în cruciadă. William Longchamp nu era agreat de mulți nobili, iar William de Newburgh menționează faptul că era considerat un străin care nici nu vorbea engleza. John profită de nemulțumirea împotriva lui Longchamp și pornește o campanie pentru a-și promova interesele personale. Conflictul a dus la cucerirea castelului de la Lincoln de Longchamp și a celor de la Tinckhill și Northampton de către John. Atunci când s-a ajuns la negociere acordul de pace s-a axat în principal pe controlul fiecăruia asupra unor castele (Pounds 114). Prințul John a cedat castelele pe care le cucerise, unde au fost numiți conetabili fideli lui Richard, dar a primit alte castele printre care cel de la Windsor. Acest acord dovedește că în mentalitatea nobililor de la sfârșitul secolului al XII-lea și începutul secolului al XIII-lea controlul asupra Angliei consta în controlul asupra castelelor ei.

¹²⁸ Deși îi fusese promis, în 1265, Llywelyn nu a primit posesiunea castelului și ca atare l-a atacat și l-a distrus. La mai puțin de zece ani castelul, care a rămas în mâinile nobililor englezi (Robert de Montalt și apoi Roger Clifford) este refăcut dar este atacat din nou în 1282. Atacul lui reprezintă începutul celui de-al doilea război al lui Edward împotriva galezilor.

ocazie, în 1277 el a fost asediat și a fost cucerit (datorită lipsei apei, întrucât inițial nu fusese construită o fântână). După cucerire a fost remodelat (s-a săpat o fântână) și a fost folosit împotriva lui Llywelyn de către Gruffydd ap Gwenwynwyn și apoi de Roger Mortimer. În egală măsură Llywelyn s-a dovedit nemulțumit de construirea castelului de la Caerphilly, după cum s-a specificat deja, dar atacul său atunci când castelul era încă în construcție nu a împiedicat, în final, construirea acestuia.

IV.4.1 Exemplul particular al unor castele de la granița cu Țara Galilor: Chepstow, Clifford și Usk (ilustrația 2.1)

Chepstow a fost o localitate cunoscută încă din timpurile romanilor, aflându-se la intersecția a două drumuri romane, în apropierea locului în care se traversa râul. Chiar dacă nu există dovezi că exista o localitate înainte de Cucerirea normandă pe locul unde s-a construit castelul, totuși, această zonă avea, în perioada saxonă, o importanță comercială, și era populată. Ca dovadă stau bisericile saxone, care se află la distanțe relativ mici față de castel: biserica închinată Sf. Kinemark (la 1km N-V), cea de la Arvan (la 3 km N-V), de aceeași parte a râului cât și altele pe malul opus (Turner 5-6).

Alegerea așezării donjonului de la Chepstow s-a făcut în funcție de rolul pe care trebuia să-l joace acesta în rețeaua de castele construite de William FitzOsbern de îndată ce a primit titlul de conte de Hereford, castelul din Chepstow fiind cel mai sudic dintre toate. Atunci când a planificat orașul în peninsula formată de cursul sinuos al râului Wye, William a ținut în mod evident cont de faptul că zona era ușor de apărat. Amplasarea mănăstirii și a orașului adiacent a fost făcută astfel încât să se afle suficient de departe de castel pentru ca viața în castel să se poată desfășura eficient, dar pe de altă parte suficient de aproape ca să poată beneficia de acest lucru (Turner 7). Mănăstirea a fost afiliată abației benedictine de la Corneilles¹²⁹, care fusese înființată tot de el, pe proprietățile sale din Normandia, și unde va fi și îngropat (în 1071). Relațiile dintre castel și mănăstire au fost mereu strânse, mănăstirea având datoria (și dreptul) de a trimite un călugăr care să săvârșească Sfânta Liturghie, de trei ori pe săptămână (Turner 201).

O mănăstire mult mai importantă a fost fondată de Walter de Clare (în 1131) atunci când a devenit senior al castelului din Chepstow, și anume mănăstirea Tintern, una dintre cele mai

¹²⁹ Mănăstirea Corneilles, din care nu se mai păstrează astăzi nimic, s-a aflat în comuna Saint-Pierre-de-Corneilles, în departamentul Eure, Normandia. Alte mănăstiri afiliate ei au fost: Prioria Newent din Gloucester și prioria din Shirehampton (în prezent o suburbie a orașului Bristol).

renumite mănăstiri normande, care a prosperat de-a lungul întregului Ev Mediu. Așezarea ei în nord pe râul Wye, la mai puțin de 9 km de Chepstow, de aceeași parte a râului, făcea posibile relațiile cu castelul, dar nu există dovezi că ele ar fi fost strânse.

William FitzOsbern s-a implicat activ în organizarea Angliei, atât sub aspect militar (el a participat la victoria asupra orașului York, în 1069, fiind și conetabil al castelului pentru un timp) cât și administrativ prin redistribuirea terenurilor de la granița cu Țara Galilor unor nobili normanzi, mai ales în sud, de o parte și de alta a estuarului râului Severn (Turner 19). Orașul planificat de William s-a dezvoltat în zona care se afla între mănăstire și castel (Turner 199-200). Orașul nu a fost protejat de ziduri la începutul existenței sale, castelul fiind singura formă de fortificație care să completeze apărarea naturală pe care o reprezenta râul. Totuși în secolul al XIII-lea (în timpul lui Roger Bigod, al 5-lea conte de Norfolk) s-a construit un zid (the Port Wall – Zidul portului) care închidea toată peninsula, legându-se de râul Wye în două puncte. Astfel toată zona orașului medieval era protejată, și exista doar o poartă, pe lângă podul care marca locul de trecere peste Wye și care se afla în partea opusă. La începutul secolului al XIII-lea este atestată existența podului (care necesita o întreținere constantă), iar dacă înainte nu a existat un pod, atunci exista o altă formă de traversare, o plută (un bac) pentru căruțe sau ceva asemănător (Turner 201).

Deși a fost destul de important în zonă, și deși beneficia de port și de comerțul (de vin în primul rând) aferent acestuia, orașul nu a fost foarte prosper, oamenii plângându-se la începutul secolului al XIV-lea că nu dispuneau de nici o corabie, deoarece trei fuseseră scufundate, și una era plecată (Turner 201). Din cauza războiului cu Franța și mănăstirea a avut de suferit (datorită legăturilor cu mănăstirea mamă din Normandia), până când s-a găsit soluția de a deveni dependentă de o mănăstire engleză respectiv Abația Bermondsey, situată în sudul Londrei (în Southwark), această relație de afiliere a continuat până când prioria a fost desființată în 1536 (Turner 202). Totuși Chepstow a fost un port favorizat, întrucât datorită autorității seniorilor castelului adesea navele erau scutite de taxele vamale către stat, și deci era folosit destul de mult de navele englezești care încercau să-și micșoreze cheltuielile. Astfel orașul a avut de câștigat atunci când influența castelului (a seniorilor lui) era mare. Abia în secolul al XVI-lea a apărut un centru de colectat taxe, iar negustorii au înțeles că vor trebui și ei să plătească impozite.

Castelul a fost pentru scurte perioade de timp posesiune regală, datorită morții fără urmași a lui Roger Bigod la începutul secolului al XIII-lea (1306), și după ce averea lui Thomas

Mowbray, duce de Norfolk a fost confiscată în urma disputei cu Richard al II-lea. În fiecare din aceste cazuri castelul a fost jefuit, dar cu toate acestea în secolul al XV-lea, la venirea la domnie a lui Edward al IV-lea, era încă un castel demn de a fi locuit. Mănăstirea a fost desființată în secolul al XVI-lea, iar biserica a devenit biserică parohială. Războiul Civil, ca în multe alte cazuri, a fost elementul care a schimbat radical rolul castelului. Acesta a devenit sediu al unei garnizoane și chiar închisoare pentru anumite persoane nobile, și chiar după restaurare, când a fost redat contelui de Worcester, castelul și-a păstrat această destinație. Astfel orașul a fost lipsit de influența benefică a castelului și a mănăstirii, întrucât nici unul dintre ele nu mai puteau reprezenta puncte de focalizare a activității.

Putem preciza că și castelul din Clifford a fost de asemenea construit de William FitzOsbern într-o zonă în care râul Wye face o cotitură, și există un loc de traversare, din aceeași dorință de a controla zona (atât din punct de vedere politic cât și militar). Mănăstirea de la Clifford, a fost însă înființată mai târziu, în prima jumătate a secolului al XII-lea, de către Simon fitz Richard, fratele lui Walter Clifford¹³⁰, baronul care primise castelul prin căsătoria cu una din fiicele lui Ralph III de Tosny, care la rândul lui primise terenurile pe care fiul lui William le pierduse prin revolta sa. Prioria era mică și depindea probabil de cea din Lewes (care a fost amintită) și care respecta regulile de la Cluny. Călugării din priorie s-au ocupat și de biserica parohială, dedicată Sfintei Fecioare Maria. Intenția inițială, realizată însă după moartea lui William FitzOsbern, de seniorii castelului Clifford, a fost de a construi un oraș normand, terenurile fiind deja împărțite pentru viitorii emigranți normanzi. Între secolele al XII-lea și al XIV-lea orașul a prosperat devenind un important centru comercial în zonă. La începutul secolului al XIV-lea însă castelul este moștenit de familia Mortimer, și devine doar una dintre proprietățile lor, neimportant în comparație cu celelalte. Datorită faptului că nu este folosit, castelul decade, iar orașul odată cu el. Mai mult chiar, lipsiți de protecția castelului, locuitorii sunt atacați de vecini și importanța economică a orașului scade.

La Usk se întâlnește o situație specială, întrucât mănăstirea din apropierea castelului este de maici și în al doilea rând nu se știe exact dacă mănăstirea a existat încă înainte de fondarea castelului (1138). Călugărițele, însă, l-au considerat mereu (până la desființarea mănăstirii) pe Richard de Clare (d.1176) sau pe fiul său, Gilbert (d 1185), ca fondator al mănăstirii (Knight 39-

¹³⁰ Fiica lui Walter Clifford a fost supranumită „trandafirul cel frumos al lumii” (Fair Rosamund) și a fost cea mai renumită dintre amantele lui Henric al II-lea.

40). Dacă înainte de existența castelului exista o comunitate de maici, atunci ele nu se aflau sub ascultarea nici unui ordin, și pentru a nu fi deranjate au acceptat ocrotirea castelului și siguranța ordinului benedictin.

Castelul se afla chiar la granița cu Țara Galilor și probabil că a fost construit de Richard FitzWilliam (fiul lui William FitzOsbern), înainte de a se revolta împotriva lui William II și de a pierde toate proprietățile. Castelul a fost probabil construit din lemn, ca toate celelalte din această zonă, și Walter de Clare, care l-a deținut pentru o scurtă perioadă, nu a adus îmbunătățiri substanțiale. Castelul din Usk, ca și cel din Chepstow, au fost moștenite de către Gilbert de Clare (d. 1147), nepotul de frate al lui Walter, și apoi de fiul acestuia, Richard supranumit „Strongbow”. Acest Richard s-a dovedit o persoană foarte activă, a fost implicat cu succes în aducerea sub stăpânire engleză a unei părți din Irlanda (1169-1170), stăpânire pe care a consolidat-o prin căsătoria cu Aiofe, fiica regelui Irlandez. S-a ocupat și de proprietățile din Anglia, și a fost cel care a fondat orașul Usk, îndemnând prin avantaje materiale (chirii foarte mici, o piață de desfacere a produselor în creștere, etc.) pe oamenii ce locuiau în alte localități ale sale să-și construiască case și ateliere în orașul nou parcelat (Knight 79). Tot el se pare că s-a ocupat și de mănăstirea de călugărițe, care era plasată destul de convenabil în marginea de sud-est a orașului, fiind relativ bogată (Knight 44). Castelul, după cum era de așteptat, era situat în partea opusă a orașului față de mănăstire, înspre nord, fiind înconjurat de ziduri de lemn. Orașul a fost planificat și s-a conturat între castel și mănăstire. Probabil că a existat o populație galeză (săracă), răspândită în zonele din apropierea castelului, populație care a fost obligată să susțină castelul, dar orașul a fost populat în principal de normazi, care au și format consiliul de conducere, în funcție de proprietățile deținute.

Primul castel de piatră a fost construit probabil la sfârșitul secolului al XII-lea, atunci când castelul se afla în mâinile regelui Henric al II-lea (Knight 57-8), unul dintre regii care s-a ocupat cel mai intens de construirea castelelor din piatră. La moartea lui Richard de Clare (în 1176), copiii săi erau minori, iar Gilbert, fiul lui moare în 1185 la 12 ani). În 1189 unica moștenitoare a lui Richard, fiica sa Isabella, s-a căsătorit cu William Marshal, care va moșteni astfel toate castelele acumulate de Richard de Clare¹³¹.

Castelul și orașul nu s-au bucurat de o perioadă lungă de prosperitate în epoca medievală, întrucât au avut mult de suferit din cauza războaielor cu galezii de-a lungul secolului al XIII-lea,

¹³¹ Acestea erau situate în Chepstow, Cilgerran, Emlyn, Goodrich, Haverford, Inkberrow, Pembroke, Tenby și Usk.

apoi în secolul al XVI-lea din cauza epidemiei de ciumă. La începutul secolului al XV-lea a fost lovit de atacurile lui Owain Glyndwr, dintre care cel din 1402 a fost devastator. Cât timp seniorii castelului au fost prezenți, influența lor a favorizat evoluția orașului, dar în secolul al XV-lea castelul a devenit parte a proprietăților ducelui de York, și deci a devenit castel regal atunci când Edward a devenit rege. Castelul nu a mai fost vizitat de atunci, deși Henric al VIII-lea l-a dăruit soțiilor lui (Anne Boleyn și apoi Katherine Parr). În secolul al XVI-lea a început să decadă, nefiind deloc întreținut. În timpul Războiului Civil, castelul era deja o ruină, și nu a jucat nici un rol în conflict.

IV.4.2. Situația politică premergătoare războaielor cu Edward I

Dominația englezilor (sau mai corect spus a anglo-normanșilor) asupra țărilor vecine (Țara Galilor, Irlanda și Scoția) trebuie discutată într-un context mai larg decât cel al secolului al XIII-lea, respectiv chiar de la sosirea normanzilor în Anglia în secolul al XI-lea. Atunci când normanzii au intrat în contact cu populația galeză, ei au considerat că aceste comunități erau înapoiate și aveau nevoie de ajutorul seniorilor normanzi pentru a evolua. Din punct de vedere economic, se spunea că sistemul trebuie îmbunătățit după cel normand; din punct de vedere politic, trebuia să li se arate avantajele unei conduceri unitare, obligându-i să renunțe la „o dragoste anarhică de libertate” care ducea la „discordie generală, absența păcii” și nerespectarea legilor, în măsura în care acestea existau (Davies 21), iar din punct de vedere moral se observa o îngăduință aproape păgână privind răzbunarea, furtul, concubinajul sau divorțul, lucruri ce făceau necesară o reformă religioasă. Etapele dominării galezilor (și în timp a scoțienilor și irlandezilor) au urmărit simultan toate aceste planuri.

În ceea ce privește jurisdicția religioasă, Biserica engleză s-a considerat responsabilă pentru ambele insule britanice, având deci autoritate și asupra Bisericii galeze și asupra celei irlandeze sau scoțiene. Lanfranc s-a intitulat Arhiepiscop peste întreaga Britanie, iar Anselm considera că jurisdicția lui se întindea în „întreaga Anglie, Scoția, Irlanda și insulele adiacente” (Davies 4). Încă de la începutul secolului al XII-lea s-a întărit obiceiul ca episcopii să fie hirotoniți de Arhiepiscopul de Canterbury, ca de exemplu Urban, care în 1104 a fost episcop de Sud-Estul Țării Galilor (de Glamorgan, după titulatura inițială, sau Llandaff, după alegerea sa). De altfel o aliniere clericală sub autoritatea Papei avea avantaje evidente, deschizând drumul spre centrele culturale europene. Dar această integrare europeană s-a realizat prin intermediul

Bisericii engleze, care, de cele mai multe ori, nu a promovat clerici de origine galeză, exemplul lui Gerald de Wales fiind poate cel mai grăitor.¹³² Refuzul regilor Angliei (Henric II și Ioan) de a-l recunoaște ca episcop deși fusese ales în mod legal, dovedește hotărârea lor de a nu lăsa scaunul episcopal de la St. David sub influența prinților galezi locali (Walker 73).

Fondarea de mănăstiri după modelul normand, având uneori mănăstiri mamă în Anglia, a avut același scop, de a consolida stăpânirea normandă. De exemplu mănăstirea din Basingwerk (în Flintshire), care inițial a fost fondată de Ranulf, conte de Chester (în 1131) a fost afiliată unei mănăstiri din Normandia (după sistem cistercian) și câțiva ani mai târziu a devenit dependentă de Buildwas din Shropshire. Pe de o parte au existat situații când populația galeză a respins aceste noi structuri: prioria din Llanthony (mănăstire augustiniană), fondată de William de Lacy (aflat în serviciul lui Walter de Lacy), a trebuit să se retragă în Gloucester datorită atacurilor galezilor. Pe de altă parte mai multe mănăstiri s-au bucurat succesiv de oblăduirea atât a nobililor normanzi cât și galezi, ca de exemplu Strata Florida, fondată de normandul Robert FitzStephen în 1164 și susținută apoi de Rhys ap Gruffydd. Au existat și mănăstiri fondate de conducători galezi, ca Abația de la Vale Crucis din Denbighshire (fondată la începutul secolului al XIII-lea de Prințul Madog ap Gruffudd Maelor), sau cea de la Cymer din Gwynedd (fondată la sfârșitul secolului al XII-lea de Maredudd ap Cynan). Abația de la Vale Crucis a avut de suferit în timpul celor două războaie cu englezii, dar începutul secolului al XIV-lea a fost o perioadă de relativă prosperitate, spre deosebire de multe abații galeze (inclusiv cea de la Cymer), care au intrat în declin după cucerirea engleză. Alte mănăstiri nu au fost afectate de cucerirea de la sfârșitul secolului al XIII-lea: de exemplu, cea din Penmon, pe insula Anglesey care deja se încadrase (prin secolul al XII-lea) într-un sistem acceptat, respectiv cel augustinian. Același sistem s-a urmărit și în zonele din Irlanda aflate sub stăpânirea normandă.

¹³² Gerald de Wales (care se intitula și Gerallt Cymron sau Giraldus Cambrensis adică Geralt Galezul) s-a născut (în 1146) la castelul din Mamobier, în Pembrokeshire, și, deși era fiul unui important nobil anglo-normand și a fost educat la Gloucester, s-a considerat galez, probabil datorită faptului că mama sa era de origine galeză. Acest atașament față de istoria și geografia Țării Galilor se poate vedea în scrieri precum *Itinerarium Cambriae* and *Descriptio Cambriae*. Unchiul său a fost episcop de St. David, și el a sperat, la fel ca cei din jurul lui, că la moartea acestuia îi va fi succesor, dar Henric al II-lea a preferat să-l numească pe Peter de Leia. La moartea acestuia, a fost, din nou, preferat de călugări care l-au și ales ca episcop de St. David, dar arhiepiscopul de Canterbury a refuzat să-l hirotonească, iar regele Ioan nu l-a susținut. Gerald amintește că motivele regelui Henric al II-lea de a nu-l numi episcop au fost tocmai faptul că numirea unui om care dovedea atâta „cinstă și forță” ca episcop de St. David ar fi în detrimentul arhiepiscopului de Canterbury și al regelui Angliei (Walker 76). Gerald a încercat să obțină hirotonia la Roma, ca arhiepiscop de St. David independent de Canterbury, dar nu a reușit, Papa recunoscând astfel jurisdicția Arhiepiscopului de Canterbury asupra Țării Galilor. Scrierile sale cele mai importante sunt *Itinerarium Cambriae* (Călătorie prin Țara Galilor), din 1191 și *Descriptio Cambriae* (Descrierea Țării Galilor), din 1194.

În al doilea rând, din punct de vedere politic s-a încercat realizarea unui sistem de dependențe între seniori și vasali asemănător cu cel normand, ținându-se însă cont de tradițiile galeze care prevedeau dreptul la moștenirea patrimoniului părintesc al tuturor fraților. Relațiile seniorilor normanzi cu cei galezi au fost mereu tensionate, dar, deși au existat cazuri în care un senior mai temerar a fost ucis (ca de exemplu uciderea lui Richard fitz Gilbert de Clare, în 1136 de către nobili galezi), adesea s-a obținut o rezolvare a conflictelor, de exemplu prin căsătorii mixte (Gerald de Wales a provenit dintr-o astfel de familie). Pe de altă parte nu trebuie neglijate nici conflictele între galezi, care de multe ori se aliau cu englezii pentru a câștiga diferite avantaje în detrimentul conaționalilor lor¹³³.

Diferitele tratate dintre englezi și galezi, care încercau să stabilizeze situația sau cel puțin să obțină o încetare temporară a conflictelor prin realizarea unui echilibru al forțelor în zonă au fost mereu rezultatul unor situații de criză, ca tratatul de la Montgomery (1267). Acesta care consemna o situație existentă la sfârșitul războiului dintre baroni și regele Henric al III-lea, a cărui putere era relativ slăbită în urma conflictului, de care Llywelyn profitase din belșug (ilustrația 4.6). Tratatul încheiat în urma primei intervenții a lui Edward în Țara Galilor (Aberconwy, în 1277) diminuea considerabil (aproape la jumătate) domeniile aflate sub controlul lui Llywelyn, dar îl lăsau stăpân pe cea mai mare parte din cea ce fusese domeniul tatălui său, Gwynedd. Este important de precizat că un rol esențial în toate aceste conflicte l-au avut castelele. De cele mai multe ori o revoltă împotriva seniorilor (cum erau multe în Țara Galilor) începea prin atacarea castelelor acestora, de exemplu ultimul război cu Edward I a fost pornit datorită atacului lui Dafydd (fără acordul prealabil al lui Llywelyn asupra castelului Hawarden, în 1282 (Walker 128).

Din punct de vedere politic, nobilii galezi din zona de graniță nu au acționat coerent, urmărind o eliminare a influenței anglo-normande în zonă, ci și-au urmărit interesele proprii, de moment, lipsindu-le o viziune de ansamblu a situației politice. Această lipsă de unitate în ceea ce privește deciziile politice a făcut ca mulți dintre ei să aibă reacții contradictorii luptând fie împotriva regelui pentru o autoritate locală mai mare, fie alături de el pentru subminarea autorității vecinilor. Acest lucru a avut ca rezultat final slăbirea puterii fiecăruia în parte și prin urmare creșterea nevoii de arbitraj din partea regelui. Odată ce poziția regelui a fost sigură

¹³³ Un astfel de exemplu a fost relația dintre Llywelyn ap Gruffydd și fratele său Dafydd ap Gruffydd, care s-a bucurat de ajutorul regelui Edward I împotriva intereselor lui Llywelyn, pentru ca apoi tot el (Dafydd) să fie cel care să pornească ultima revoltă împotriva englezilor, revoltă ce a dus la înfrângerea definitivă a galezilor.

(întrucât Edward I nu s-a confruntat cu opoziția baronilor, asemenea tatălui său), acesta a putut să-și folosească forța militară pentru a minimaliza puterea seniorilor galezi, și în primul rând cea a lui Llywelyn care încercase să își asume o poziție independentă.

În al treilea rând, pentru a întări dezvoltarea economică s-a consolidat sistemul feudal cunoscut de anglo-normanzi care avea conacul (manorul) sau castelul în centrul domeniului. Pe lângă acest lucru s-au înființat orașe noi sau au fost reorganizate cele existente. La începutul secolului al XII-lea, se pare că în Scoția nu existau orașe importante, sau monezi bătute de regii scoțieni (Davies 8). Simțind această lipsă, regele David I al Scoției a fondat mai multe orașe ai căror locuitori erau încurajați să se stabilească prin oferirea de diferite beneficii (Dyer *Making a Living in the Middle Ages* 188). Orașe noi au fost fondate de seniorii normanzi și în Wales, și în ambele regiuni s-au stabilit locuitorii de diferite

Ilustrația 4.6 Situația teritorială după tratatul de la Montgomery, 1267

- Gwynedd, principatul lui Llywelyn
 - Teritorii cucerite de Llywelyn ap Gruffudd
 - Teritoriile vasalilor lui Llywelyn
 - Teritoriile baronilor de la graniță
 - Teritorii aparținând regelui Angliei
- (‘Treaty of Montgomery’ Wikipedia)

origini, englezi, mai ales, dar și flamanzi. Astfel odată cu sosirea normanzilor a început și infiltrarea englezilor în teritoriul galez și scoțian (în sud), cu acordul (și chiar încurajarea) seniorilor normanzi. Elementul englez, mai mult

decât cel normand, a fost prezent în aceste emigrări, iar în ochii populației galeze acest lucru a fost vizibil, după cum reiese din cronicile locale (Davies 14-5). Acest lucru nu este însă surprinzător pentru că în general normanzii care au sosit în Anglia făceau parte din aristocrație, și nu din pătura mijlocie a societății care a populat orașele sau din țărănime care a început cultivarea terenurilor după modelul normand impus, dislocând poate, în anumite zone, populația galeză. Este însă evident că seniorii erau normanzi, în timp ce arendașii aflați în subordinea lor erau englezi. De-a lungul anilor însă această distincție între englezi și normanzi s-a pierdut, și

mai mult chiar, galezii înșiși au început să se încadreze în sistemul militar impus de aceștia, și ca urmare atât seniorii normanzi cât și regele englez au folosit luptători galezi în armatele lor.

Această politică de colonizare a fost de fapt elementul care a făcut posibilă înglobarea Țării Galilor în regatul Angliei. Datorită acestei colonizări, hotărârea lui Edward de a păstra teritoriile galeze sub ascultarea coroanei, și de a numi prinț de Wales pe moștenitorul prezumtiv al coroanei, fost mult mai semnificativă decât o simplă anexare. Anglo-normanzii au avut o influență foarte mare asupra Țării Galilor chiar și înainte de războaiele lui Edward și au reprezentat un factor decisiv în orientarea economiei regiunii, reușind, programatic sau nu, să ghideze comerțul galez spre satisfacerea necesităților englezilor. Țara Galilor devenise astfel dependentă de comerțul cu Anglia (mai ales în sud), iar regele englez avea deplin control asupra piețelor în care se comercializau produsele agreate și cerute de englezi. Mai mult chiar, regii englezi au încercat cu succes să controleze situația politică în Țara Galilor prin impunerea unui embargo (1277), paralizând astfel comerțul galez care era total dependent de Anglia și dovedind încă o dată superioritatea economică a Angliei, de care anglo-normanzii erau atât de mândri (Davies 9).

În afara mijloacelor de impunere forțată a sistemului anglo-normand comentate mai sus, respectiv dominația: religioasă prin fondarea de mănăstiri după obiceiurile normande și numirea de episcopi conform dorinței regilor englezi, cea politico-militară exercitată și prin construirea de castele și cea economică prin influențarea comerțului, au existat și alte metode de atragere a nobililor galezi sau scoțieni în sfera de influență normandă. Cea mai firească a fost realizarea căsătoriilor mixte, iar o alta a fost promovarea sistemului social care conferea un prestigiu aparte cavalerilor și care promitea diferite avantaje vasalilor loiali unor seniori puternici. Funcția acestei instituții (a cavalerilor) și respectul pe care îl aducea ea au fost recunoscute de către contemporani (Davies 51-2). Acest sistem a fost aplicat și în Irlanda, Gilbert de Clare căsătorindu-se cu Aiofe, fiica regelui de Leinster (Dermot MacMurrough), construind în timp o relație de vasalitate atât cu nobilii anglo-normanzi care s-au stabilit în regatul Leinster cât și cu cei irlandezi.

IV.5. Castelele concentrice construite de Edward I

Am precizat deja că cel care a adus o inovație substanțială în arhitectura castelelor a fost Edward I. Acesta a renunțat definitiv la modelul de castel cu un turn central, care avea alte

clădiri secundare în jurul lui. Castelele construite de Edward I în Țara Galilor, numite concentrice, au ziduri puternice, de care sunt lipite toate clădirile lăsând un spațiu liber pentru o curte interioară.

IV. 5.1 Rolul castelelor în războaiele purtate de Edward I

Situația instabilă din Țara Galilor era un motiv de nemulțumire pentru nobilii englezi, iar după tratatul de la Montgomery în 1267 se părea că puterea lui Llywelyn este în continuă creștere. Prin urmare putem interpreta dorința lui Gilbert de Clare de a construi un castel la Caerphilly (în 1268),¹³⁴ ca o încercare de a-și consolida influența în Țara Galilor, și totodată ca o barieră împotriva oricărei speranțe de expansiune nutrite de Llywelyn.

Oricare ar fi fost motivul care l-a determinat pe Gilbert de Clare să construiască castelul, este sigur că această construcție a lezat onoarea de senior a lui Llywelyn ap Gruffydd, nepotul lui Llywelyn cel Mare (fiul fiului său Gruffydd), care s-a împotrivit construirii acestui castel (aflat în sud-vestul Țării Galilor, subliniat cu negru în ilustrația 4.7) atacându-l. Văzând că Edward nu îl susține, Llywelyn hotărăște să nu i se mai supună ca vasal, dorind prin aceasta să îl forțeze pe Edward să îi confirme controlul asupra zonei de sud-est a Țării Galilor, aflată în dispută.

Llywelyn profitase de slăbiciunea lui Henric al III-lea, care se luptase cu nobilii săi, pentru a-și consolida puterea și devenise primul conducător galez investit cu titlul de Prinț de Țara Galilor (Prince of Wales), de regele englez; urma însă să fie și ultimul. El își consolidase poziția în nord construind castelele din: Criccieth, Ewloe, and Dolwyddelan (ilustrația 4.10, castelele din nord subliniate cu negru). Llywelyn ap Gruffydd s-a considerat nedreptățit de faptul că Gilbert de Clare și-a construit un castel într-o zonă în care Llywelyn se considera suzeran (la Caerphilly). Revolta prințului galez, însă, a dus la cucerirea definitivă a Țării Galilor și anexarea ei la Anglia, în urma a două războaie succesive.

Primul război (1276–77) a avut o anvergură mai mică, încercând mai mult să calmeze revolta lui Llywelyn ap Gruffydd și să obțină supunerea acestuia. În urma acestui război a fost recunoscută autoritatea prințului în teritoriile din nord, dar pe o regiune mai restrânsă, în timp ce toți ceilalți nobili galezi trebuiau să-i jure credință direct lui Edward. La sfârșitul acestui prim

¹³⁴ Planul conceput pentru castel are anumite trăsături ce prefigurează castelele monumentale construite de Edward I. Mai interesant este faptul că el era un apropiat al regelui, care îi va da de soție pe fiica lui, Joan (născută la Acre) în 1285. De altfel alegerea zonei în care a fost construit castelul, pe o insulă, pare să fie influențată de așezarea castelului Kenilworth, la al cărui asediu participase alături de Edward.

război Edward I a început deja să-și întărească poziția prin construirea de castele noi (cel din Flint) sau prin consolidarea și reconstruirea celor cucerite (cel din Ewloe, care îi aparținuse lui Llywelyn și era situat la sud de Flint (ilustrația 4.7, subliniat cu negru), sau cele din Aberystwyth și Builth, din care nu s-a păstrat nimic).

Al doilea război (1282-1283), însă, a dus la înfrângerea definitivă a Prințului Llywelyn ap Gruffydd și a fratelui său (Dafydd ap Gruffydd), care instigase de fapt conflictul, și la anexarea totală a Țării Galilor la Anglia. Ca urmare a acestui act, Edward I a devenit seniorul direct al teritoriilor proaspăt cucerite și a hotărât ca titlul de Prinț al Țării Galilor (Prince of Wales) să nu mai aparțină galezilor, ci să fie acordat moștenitorului tronului. Astfel, în 1301, Edward, fiul său, a devenit prinț de Wales.

Pentru a-și consolida puterea, Edward a folosit cea mai sigură metodă pentru intimidarea adversarilor, cea practică și de William Cuceritorul cu două sute de ani în urmă. Acesta este, în mod evident, scopul pentru care Edward I hotărăște construirea unui cerc de castele fortificate, asemănătoare ca arhitectură, care înconjoară aproape în totalitate nordul Țării Galilor, regiunea care se ridicase împotriva lui. Se poate observa pe hartă poziția celor patru castele nou construite în nordul Țării Galilor: în Conway, Caernarfon, Harlech și Beaumaris (ilustrația 4.10, subliniate cu roșu). Evident aceste castele noi completau seria de castele deja existente: ca cele din Rhuddlan și Aberystwyth (fortificații folosite încă din secolul al XI-lea și deținute pe rând când de galezi, când de englezi, Edward I

Ilustrația 4.7 Țara Galilor: castelele din nordul și sudul țării

construind castele în apropierea lor, între 1277-1282), din Flint (construit la sfârșitul primei campanii în Țara Galilor, în 1277), sau din Criccieth și Dolwyddelan, capturate de la galezi la sfârșitul celui de-al doilea război, în 1283 (ilustrația 4.10, subliniate cu negru).

Mai multe detalii structurale ale arhitecturii castelelor lui Edward pot să ofere informații despre cel care a fost arhitectul și constructorul principal, și anume James de St. Georges. Analizând forma și mărimea ferestrelor cât și a arcadelor perfect semicirculare s-a observat că toate aceste amănunte structurale sunt identice cu cele ale castelului Chillon, din ducatul Savoia (pe teritoriul actual al Elveției). Cercetătorii au făcut această legătură și au tras concluzia că cel care a construit castelele din nordul Țării Galilor, James de St. George, a fost și cel care a construit și castelul din Chillon. Se pare că Edward I, la întoarcerea sa din cruciadă, s-a oprit la Castelul St. George-d'Esperanche, lângă Lyon, castel aflat în construcție la acea dată, sub conducerea maestrului James, cel care construise castelul din Chillon și altele mai mici, la comanda ducelui Peter de Savoia. Maestrul i-a fost prezentat și, probabil, atunci când a avut nevoie de un bun constructor, Edward l-a îndemnat să vină în Anglia (Morris *Castle* 119-26).

Castelele construite de Edward nu sunt impresionante doar prin structura lor (pe care am descris-o amănunțit în primul capitol), ci și prin faptul că fac parte dintr-un lanț puternic și coerent, care a avut efectul dorit de a impresiona populația galeză și de a împiedica orice opoziție. Pentru a se impune și mai mult, Edward a folosit din nou simbolurile imperiale ale romanilor. Un astfel de exemplu este felul în care aspectul zidurilor exterioare ale castelului din Cearnarfon este asemănător cu zidurile de la Constantinopol, pe care de asemenea Edward de pare că le-a văzut atunci când a fost în cruciadă.

Edward nu construiește însă castele în sudul Țării Galilor datorită faptului că acolo existau deja astfel de construcții, și anume castele construite sau consolidate de William Marshal: de la Pembroke, Tenby, Cardigan, Cilgerran, Newcastle (Emlyn), Chepstow și Usk (ilustrația 3.11, subliniate cu albastru); cele trei castele: White Castle și cele de la Skenfrith și Grosmont (toate trei în Monmouthshire), castelul din Monmouth cel din Caerphilly, deja menționat și altele.

Edward I i-a încurajat și pe alți magnați să întărească granițele cu Țara Galilor, consolidându-și castelele. Acesta a fost scopul pentru care îl încurajează pe John de Warenne să construiască castelul Holt la granița de nord-est cu Țara Galilor, între 1282 și 1311, după același tipar ca și cele concentrice construite de rege (ilustrația 4.10, subliniat cu roșu). De asemenea l-a

susținut financiar pe unchiul său, William de Valence, fratele vitreg al lui Henric al III-lea ajutându-l să îmbunătățească castelele din Goodrich, și Pembroke, care îi reveniseră prin căsătoria cu Joan de Munchensi (în 1250), unica fiică a lui Warin de Munchensi și a fiicei lui William Marshal (Joan) care fusese moștenitoarea unei părți din averea acestuia. În urma modificărilor făcute de William de Valence la Goodrich, acesta a fost dotat cu mai multe clădiri pentru apartamente de locuit, atât pentru senior și pentru musafirii lui cât și pentru cei care îl serveau (luptători și servitori). Aspectul pe care l-a căpătat castelul a fost unul de castel concentric, asemenea celor construite de Edward I. De altfel multe din castelele construite sau refăcute în secolul al XIV-lea vor căpăta această formă.

IV. 5.2 Rolul castelelor concentrice construite de Edward I în economia locală

Castelele construite de Edward I au fost ridicate cu scopul clar de a domina populația cucerită. Totodată ele reprezentau niște centre administrative ce aveau rolul de a controla populația galeză, fiind în același timp simbolul, dar și garantul, dominației engleze (Davies 42). Castelele erau astfel concepute încât să aibă în subordine, din punct de vedere administrativ, o regiune, uneori chiar un comitat, care își lua numele de la castel (Caernarfonshire, Cardiganshire, Flint, Denbigh, Pembroke sau Builth, deși în ceea ce privește ultimul dintre ele nu s-a mai păstrat nimic din castel, în afară de colina pe care a fost construit). Orașele construite odată cu castelele (atât la Conway, Caernarfon, Harlech și Beaumaris, cât și la Flint) aveau exact rolul de a consolida poziția englezilor și de a genera o atmosferă socială care să favorizeze stabilitatea și integrarea castelelor în mediul ostil. Este important de menționat că noile orașe create erau locuite de englezi, care primiseră diferite facilități (reducerea taxelor, de exemplu) pentru a se stabili acolo (Morris *Castle* 133). Adesea chiar lucrătorii care construiseră zidurile castelelor aveau posibilitatea de a se stabili acolo, totuși populația engleză ce se stabilea în aceste orașe era destul de instabilă, și proprietățile se vindeau, se cumpărau sau se subînchiriau destul de des, și exista probabil teama de a locui într-un mediu ostil, gata de revoltă și care considera castelele ca o țintă a resentimentelor (Walker 159-160). În mod previzibil galezii nu erau încurajați să se stabilească în aceste orașe și să se bucure de privilegiile acestora, și timp de mai multe decenii nici un galez nu este înregistrat în acte ca având o funcție în administrație. Cu toate acestea se dorea ca ei să facă comerț în piețele acestor orașe, și nu li se permitea să organizeze piețe în alte localități.

Aspectul castelelor fondate de către Edward I în Țara Galilor era o adevărată inovație, fiind nu doar construite împreună cu orașul de lângă ele (s-a precizat că acest obicei fusese întâlnit deja și până în secolul al XIII-lea), ci și cu ziduri fortificate, care împrejmuiu atât orașul cât și castelul. Un element caracteristic acestor orașe planificate, situate lângă un castel, este faptul că o anumită stradă, numită Strada Mare (High Street), străbate întregul oraș, iar străduțe mici și proprietăți individuale, sunt așezate perpendicular pe ea. Această stradă principală pornește adesea chiar de la poarta castelului și simetria și ordinea sunt evidențiate. Unele proprietăți se

Ilustrația 4.8. Orașul Conway – Case înghesuite, construite lângă zidul vechi al orașului. Orașul s-a extins, însă, și de partea cealaltă a zidului.

întind până la zidurile înconjurătoare, care au protejat orașul, prezentând însă dezavantajul că au oprit, în secolele următoare, creșterea orașului, care nu mai putea să se extindă. Astfel, se vede cum unele case au fost construite folosind zidurile vechi ca pereți de susținere, în timp ce orașul modern s-a extins și în afara lor (ilustrația 4.8).

Analizând structura orașului Conway, al cărui castel se află în colțul orașului, pe malul râului Conway se observă poziția centrală a pieții, cât și apropierea bisericii de castel, ca fiind cele mai importante clădiri din oraș în perioada medievală (ilustrația 4.9). Se observă cele trei porți ale orașului (păzite de două turnuri apropiate, care nu sunt numerotate).

Elementul esențial de care s-a ținut cont în alegerea poziției castelelor a fost apropierea de apă, care asigura posibilitatea unei legături directe cu restul Angliei, facilitând aprovizionarea cu alimente, arme, etc, chiar în cazul unui asediu. Importanța acestei alegeri s-a văzut în momentul când revolta galezilor (care era inevitabilă) a început, în 1294: castelele au rezistat asalturilor, în măsura în care au putut fi aprovizionate cu cele necesare pe mare. Pentru Harlech, Conway și Criccieth aprovizionarea s-a făcut din Irlanda și Bristol, dar s-a văzut că deși englezii controlau rutele comerciale maritime, insula Anglesey putea deveni un punct vulnerabil, iar castelul din Caernarfon a rezistat cu greu asediului. Construirea castelului din Beaumaris, aflat

aproximativ la distanță egală de Conway și Caernarfon, dar pe insula Anglesey, a avut ca scop exact aducerea sub dominație strictă această insulă și controlarea deplină a canalului dintre ea și restul Țării Galilor.

Castelul planificat în Beaumaris nu a fost însă terminat, deoarece finanțele regale solicitate la maximum, nu au putut face față acestei cheltuieli. Bani necesari pentru realizarea acestor castele au provenit, parțial, din veniturile scaunelor episcopale menținute vacante. Veniturile episcopiei din York (în 1279) au fost folosite pentru a construi castelul din Rhuddlan, iar cele ale episcopiei din Winchester (între 1280-2) au fost utilizate pentru construirea castelului din Flint (Pounds 177). Materialele folosite au fost luate din apropiere, dar forța de muncă a provenit din toate regiunile Angliei, poate cu excepția comitatelor Devon și Cornwall (Brown 116). În general

Ilustrația 4.9. Planul orașului Conway – după cum este prezentat pe un panou – castelul se află în colțul din stânga jos, de la castel pornesc două străzi principale (Castle Street – paralelă cu zidurile orașului și Rose Hill Street – perpendiculară pe ea). Biserica orașului (fosta biserică a mănăstirii) se află cuprinsă între aceste două străzi principale și strada mare (High Street). Imagine preluată de pe un panou din Conway.

lucrătorii se strâneau în Chester, de unde erau trimiși în locurile unde era nevoie de ei. Reprezentantul regelui care era însărcinat cu coordonarea șantierelor își avea sediul în castelul din Chester, iar atunci când regele era prezent, el se ocupa direct de supravegherea muncitorilor și a comandanților castelelor.

Centrul administrativ și politic al noii provincii (Țara Galilor de Nord) a fost stabilit la Caernarfon; acesta este motivul pentru care castelul din acest oraș diferă de celelalte prin aspect, fiind cel mai impunător (vezi cap. I).

Construirea acestor castele a urmărit structurarea regiunilor cucerite după modelul care fusese perfecționat în Anglia de-a lungul mai multor secole. Atât în Țara Galilor cât și în zonele

cucerite din Irlanda, s-a încercat impunerea sistemului administrativ, legislativ, comercial (unități de măsură, monezi) cunoscut de englezi. Totuși aceste castele, ca și alte enclave construite în Irlanda, erau relativ izolate una de alta și nu puteau asigura o prezență reală în interiorul teritoriului cucerit. Locuitorilor galezi, organizați în comunități care se guvernau singure, care aveau legi și reguli proprii, se aflau într-o relație tensionată cu seniorii englezi (atât din nordul cât și din celelalte zone ale Țării Galilor) (Davies 89). Victoria obținută de Edward a fost urmată de confiscarea însemnelor regale ale galezilor (coroana prinților de Wales, alte bijuterii naționale care aparțineau familiilor princiare galeze), ca și a unor relicve religioase (o bucată din coroana de spini a Mântuitorului), care au fost duse la Londra, la Mănăstirea de la Westminster care era sanctuarul regilor englezi. Aceste valori, care erau reprezentative pentru trecutul galez au fost înlocuite cu simboluri engleze. Un proces asemănător a avut loc și în Scoția de unde Piatra Destinului a fost luată pentru a fi dusă tot la Mănăstirea de la Westminster. Se dorea realizarea unui singur regat al cărui centru religios, economic, administrativ și politic să fie Anglia, respectiv, Londra.

Imediat după înfrângerea definitivă a lui Llywelyn (1282), Edward I a împărțit Gwynedd în comitate, numind guvernatori și administratori, realizând astfel o replică în miniatură a administrației regale de la Westminster, sistem ce a fost realizat și în Irlanda (Davies 123). Castelele, construite împreună cu orașele adiacente, au avut un rol esențial în implementarea și susținerea acestui aparat administrativ. Totuși aceste structuri complexe, castel și oraș, aveau un dezavantaj, și anume faptul că necesitau fonduri mari pentru întreținere, fonduri care se puteau obține doar din taxe și sărăceau vistieria locală. Toate măsurile administrative care au fost luate pentru a asigura prosperitatea orașelor nou construite, nu s-au dovedit suficiente pentru a genera un venit care să asigure atât buna întreținere și aprovizionare a castelelor, cât și asigurarea unei garnizoane eficiente. Nu este deci de mirare că la o sută de ani după ce au fost construite, în vremea lui Owain Glyndŵr, ele nu au putut fi folosite cu succes iar galezii au reușit timp de aproape zece ani (1400 – 1409) să dețină o relativă independență. Totuși influența engleză în Țara Galilor era încă mare și măsurile comerciale restrictive din 1409, ca și atacul pornit din insula Anglesey, cu trupe din Irlanda au dus la înfrângerea categorică a trupelor galeze, care au pierdut unul câte unul toate castele cucerite. Din secolul al XV-lea castelele nu mai erau folosite și au căzut în ruină (Fry 345). Acest lucru se datorează faptului că folosirea lor în scop

administrativ nu justifica cheltuielile necesare întreținerii lor, cât și faptului că deja în secolul al XV-lea se prefera un alt stil de clădiri.

Implicarea regelui în Țara Galilor, în primul rând prin construirea și întreținerea castelelor regale din nordul țării, a fost mult mai mare decât în Scoția, unde seniorii care dețineau domenii la graniță au avut și rolul de a proteja granița, și mulți dintre ei au reușit să își extindă dominația primind terenuri și în Scoția. Mai mult chiar, cu excepția notabilă a familiei Percy, ei nu dețineau terenuri în sudul țării, lucru ce i-a determinat să privească păzirea graniței ca o problemă personală, nu doar de interes național.

Concluzii

Construirea castelelor atât în Anglia, cât și în Țara Galilor a avut o importanță covârșitoare la nivel local, modificând considerabil raportul de putere atât în orașe cât și în zonele rurale. Pe de o parte, castelul a reprezentat un instrument de impunere al noilor seniori, atât în Anglia (după Cucerirea Normandă) cât și în Țara Galilor sau Irlanda (după cucerirea lor de anglo-normanzi). Pe de altă parte, castelul era garantul ordinii nou instaurate și proteja populația aflată sub jurisdicția lui, sau cel puțin încerca să realizeze acest lucru. Castelul, prin statura lui maiestuoasă, descuraja atacurile de anvergură, bine organizate, iar în cazul unor raiduri locuitorii din apropierea castelului se puteau refugia temporar între zidurile acestuia.

În unele orașe au existat conflicte între orășeni (în numele cărora vorbeau cei mai importanți dintre negustori și meșteșugari în frunte cu primarul) și reprezentanții administrației regale, care locuiau la castel (fie că este vorba de guvernator sau de conetabilul castelului). De-a lungul Evului Mediu s-a observat dorința continuă a orașelor importante de a-și consolida independența față de administrația regală, și deci față de cei ce locuiau în castel (castelele din orașele mari aparținând în general regelui). De multe ori castelele regale, fiind locul unde se desfășurau procesele, a fost folosite ca închisori. Atunci când castelul se afla sub jurisdicția episcopului acesta îl folosea ca reședință. Castelul și catedrala reprezentau puterea lumească și cea spirituală, și polarizau viața socială a orașului. Piața orașului, era o componentă principală a vieții economice și controla comerțul, de care depindea prosperitatea unei zone în perioada medievală. Spre sfârșitul Evului Mediu importanța castelului (din punct de vedere militar și economic) a scăzut, iar clădirile, în mare parte ruinate, au rămas în administrarea orașului.

În orașele mai mici sau în zonele rurale, castelul a facilitat dezvoltarea economică, mai ales dacă seniorul locuia acolo și ca urmare se alocau fonduri pentru întreținerea castelului. Cel

mai adesea în localitățile mai mici existau și mănăstiri care primeau donații de la seniorii locali, iar viața acestor localități depindea direct de mănăstire și castel. Interesul seniorilor pentru supușii lor se concretiza în construirea de poduri, biserici parohiale și alte construcții de interes public. Uneori seniorii puteau obține dreptul de a fonda o piață și uneori chiar scutiri de taxe pentru anumiți negustori. Prezența unui castel care era reședința unui senior devenea deci un avantaj economic dacă acesta se implica în problemele comunității.

Războiul Civil, la sfârșitul căruia multe castele au fost distruse, a marcat în mod vizibil sfârșitul influenței politice a castelului asupra comunității, deși castele nedemolate au continuat să prospere. Încă din secolul al XVIII-lea ruinele castelelor au început să fie considerate atracții turistice, iar în secolul al XIX-lea au existat programe de renovare și restaurare a acestora pentru a le face mai atrăgătoare pentru vizitatori. Castelele, ruinate sau bine conservate, continuă să fie reprezentative pentru anumite localități și contribuie, prin turism, la prosperitatea lor.

CAPITOLUL V

VIAȚA ÎNTR-UN CASTEL MEDIEVAL

Descrierea vieții locuitorilor unui castel medieval înseamnă în primul rând prezentarea vieții nobilimii medievale, dar trebuie menționat că și alte categorii sociale erau legate într-un fel sau altul de castel. Astfel țăranii (care munciau pe domeniul seniorului, sau pe parcelele primite în arendă) asigurau, cel puțin parțial, aprovizionarea castelului. De asemenea servitorii, uneori aleși tot dintre locuitorii satului lucrau și locuiau în castel, dar ei figurau doar prin rezultatul muncii lor, care era esențială pentru desfășurarea firească a vieții zilnice în acest spațiu. Prezența lor a influențat organizarea spațiului interior al castelului, care depindea de relațiile sociale. Vom arăta, printre altele, cum arhitectura castelelor a evoluat către realizarea unui spațiu mai intim, pentru senior și familia sa, separat de cel al servitorilor.

V.1 Organizarea administrativă

Așa cum am evidențiat în capitolul anterior, domeniile feudale erau organizate în jurul unor conace (sau castele) care reprezentau sediul administrativ al domeniului respectiv, iar nobilii importanți aveau mai multe conace (poate și castele) într-o anumită regiune, și de asemenea în regiuni diferite. Intendentul (*bailiff*) era cel care se ocupa direct de desfășurarea procesului agricol: rotația culturilor astfel încât să nu se cultive aceleași grâne în fiecare an, aducerea de îngrășământ pentru terenurile din câmp, recoltarea și depozitarea fructelor din livezi, sau a grânelor de pe câmpuri, etc.

Sistemul manorial prevedea împărțirea terenului care aparținea castelului (sau conacului) în două părți: una pe care castelul o administra direct (în engleză *desmene*), și parcele care se împărțeau șerbilor (*villein* sau *villan*), acei țăranii care trăiau pe domeniul seniorului și nu aveau voie să-l părăsescă. Tot intendentul se ocupa de împărțirea parcelor, se asigura că aceștia au animale (cel puțin o pereche de boi pentru a lucra pământul) și unelte necesare lucrului și că acestea sunt în condiție bună. Pentru aceste parcele și unelte, ei aveau obligația să presteze anumite zile de lucru pe moșia castelului, și uneori trebuiau să dea și produse. Restul zilelor le puteau folosi pentru a lucra pe parcela lor (Henley ix-x). Prezența lucrătorilor pe domeniile seniorului era foarte importantă, și influența valoarea terenurilor, de aceea valoarea multor proprietăți a scăzut după epidemiile de ciumă care au dus la o scădere substanțială a populației.

Acesta era probabil și motivul pentru care existau restricții în ceea ce privește educarea copiilor de șerbi, sau trimiterea lor ca ucenici în oraș, deoarece se dorea conservarea forței de lucru în mediul rural. Zicala „Aerul orașului te face liber”¹³⁵ arăta exact faptul că dacă un șerb reușea să locuiască în oraș timp de un an și o zi, și stăpânul său nu reușea să-l aducă înapoi, el devenea liber. Pe de altă parte însă, având în vedere că din punct de vedere legal șerbul nu avea dreptul să posede nimic, averea lui, atât cât putea el acumula, nu putea fi transmisă prin moștenire. Totuși, chiar dacă în toate procesele judecătorești nu admiteau dreptul fiului de a moșteni averea acumulată de tatăl său șerb, în practică însă majoritatea șerbilor reușeau să primească pământul ce fusese al tatălui lor. De asemenea și bunurile mobile ale șerbilor erau, incontestabil, moștenite de copiii lor, iar o parte din avere revenea fetelor la căsătorie sub formă de zestre. Evident există și o modificare treptată a legilor privind succesiunea și deținerea de terenuri, care au evoluat către o întărire a dreptului țăranilor asupra pământurilor lor, chiar dacă acești țărani nu erau liberi, ci șerbi (Hyams *King, Lord and Peasants in Medieval England* 66, 70-7). O altă categorie de șerbi, cei foarte săraci, erau cotarii (*cotar* sau *bordar*), care primeau o locuință și probabil un teren mic în jurul ei de la senior, pentru care era dator să muncească pe domeniul seniorial.

Existau diferite grade de aservire a țăranilor față de senior, nu toți fiind șerbi. Pe lângă țăranii dependenți, existau și țărani liberi (numiți uneori *yeoman* sau *sokeman*) care plăteau rentă pentru terenurile pe care le dețineau de la senior, neavând obligația să lucreze pe terenurile acestuia. Pentru ei posibilitatea de a prospera era, în general, mai mare, deoarece erau liberi și aveau drept de proprietate nu numai asupra bunurilor mobile, dar și asupra terenurilor, deși urmașii lor continuau să fie chiriașii aceluiași senior, plătind o anumită rentă a cărei valoare depindea de mulți factori (mărimea domeniului, condițiile sociale din perioada respectivă, epidemii, vreme nefavorabilă, etc.), dar totuși nu varia mult de la un an la altul. Cu timpul, datorită evoluției economice, au existat și alte slujbe din care se obținea profit, mai ales în comerț, dar și în alte activități urbane (producerea de bere sau olăritul erau foarte profitabile). Încă din Evul Mediu, mineritul era o activitate ce aducea profit, și se desfășura pe o scală relativ mare în Cornwall și Devon (Dyer *Making a Living in the Middle Ages* 169). Chiar dacă au existat cazuri în care țăranii liberi au devenit șerbi, piezându-și din punct de vedere legal libertatea de deplasare, totuși tendința socială era ca țăranii de diferite ranguri să devină liberi, fie în mediul

¹³⁵ Zicala era de origine germană: *Stadtluft macht frei*

rural ca țărani liberi, fie la oraș, chiar dacă pierdeau o parte din avere, și chiar dacă uneori nu reușeau să prospere în mediul urban.

Castelul avea un comandant sau conetabil (*constable*), care era numit de rege sau de senior, și care se ocupa în primul rând de pregătirea militară a cavalerilor și a soldaților, dar și de organizarea interioară a castelului. Conetabilul unor castele regale importante (regale) ca Dover sau Colchester, și care era numit de rege, avea și un rol important în organizarea militară a întregii zone. În general însă guvernatorul regiunii (*sheriff*-ul) care era, la rândul lui, numit de rege, era acela care coordona activitatea militară în regiunea de care răspundea.

Pentru seniorii puternici, care dețineau mai multe castele, având fiecare domeniile proprii și vasalii lor, exista un întreg sistem birocratic de strângere și contabilizare a veniturilor. În studiul realizat de David Crouch referitor la administrația gemenilor Beaumont (*The Beaumont Twins. The Roots and Branches of Power in the Twelfth Century*) se arată că existau o mulțime de angajați oficiali care se ocupau de problemele financiare ale fiecărui magnat. Astfel în serviciul unui astfel de magnat se găseau unul sau doi majordomi (*butler*), care erau nobili proprietari de terenuri, cu o poziție socială importantă, pe plan local. Evident majordomul (sau majordomii) avea diferite obligații administrative, și de asemenea păstrarea și procurarea vinului intrau în obligațiile sale. Un alt angajat cu o puternică influență locală, al cărui post era ereditar, era administratorul moșiilor (*steward*), iar în cazul unui domeniu extins puteau exista doi astfel de administratori, fiecare având în jurisdicție câte o parte dintre proprietăți (Crouch *The Beaumont Twins* 139-42). Evident fiecare dintre acești slujbași de rang înalt, care erau de fapt vasali ai magnatului, și proveneau din familii nobile, îl aveau ca suzeran pe acest magnat, și aveau la rândul lor în subordine oameni simpli, care îndeplineau sarcinile care implicau munca fizică, sarcini neîngăduite unui adevărat gentleman. Existau o serie de funcționari (*clerk*) care se ocupau de completarea efectivă a actelor. Trebuie specificat că deși acești funcționari (*clerks* – *clerici*) aveau studii, ei erau laici, iar clericul – funcționar, care lucra cu acte – nu era niciodată confundat cu capelanul (*chaplain* – *capellanus*), care slujea în biserica (sau capela) castelului (Crouch *The Beaumont Twins* 148). Fiecare poziție (capelan sau funcționar) avea anumite avantaje. Pe de o parte un funcționar putea să devină capelan, iar în această poziție să aibă și îndatorirea de educator pentru băieții familiei, devenind unul dintre cei apropiați viitorului senior (sau seniori). Pe de altă parte funcționarii clerici puteau primi diferite proprietăți, și încasând

veniturile acestora puteau acumula avere.¹³⁶ Dacă se călugăreau, cum se întâmpla adesea, atunci terenurile deveneau proprietatea mănăstirilor. Uneori, unul dintre acești laici cu studii universitare îndeplinea și rolul de medic.

Evident în jurul fiecărui magnat se forma un grup de prieteni-vasali (care putea întruni episcopi și baroni cu influență locală) care formau „curtea contelui”. Acești apropiați ai contelui erau cei care aveau rol administrativ (unii vasali erau și administratori, intendenți sau chiar majordomi), dar și judiciar, fiind prezenți la judecarea diferitelor pricini și pentru întocmirea unor acte. Totuși o importanță mare o avea și rolul ceremonial al acestei adunări, prin care magnații își dovedeau statutul social superior și autoritatea asupra nobilimii locale.¹³⁷ Legăturile de vasalitate formau o rețea de relații care unea atât indivizii cât și familiile și stabilea nu doar dependență între diferiți nobili cât și o ierarhie a rangurilor nobiliare.

V.2 Aspecte ale vieții domestice în castel

Un detaliu important privind viața din castel este legat de faptul că locuitorii castelului petreceau majoritatea timpului, atunci cât vreme le permitea, în afara castelului. Vânătoarea (cu câini sau cu șoimi), turnirurile sau călătoriile, fie în orașe fie la curtea seniorilor, erau activități care îi țineau adesea pe cavaleri (cu sau fără soțiile lor) în afara castelului lor. La vânătoare, mai ales la cea de șoimi, participau și doamnele, după cum se va discuta pe larg mai târziu. Deși

Ilustrația 5.1. Castelul din Goodrich – confortul era mărit de existența unor bănci de piatră lângă ferestre, de unde nobilii puteau admira peisajul din jurul castelului, sau curtea interioară.

¹³⁶ Analizând situația comitatului de Meulan, s-a observat că funcționarii clerici erau mai bogați decât capelanii, dar capelanii aveau o poziție socială mai importantă și îl urmau pe conte în deplasările sale (Crouch *The Beaumont Twins* 153-4).

¹³⁷ Împreună cu toți servitorii importanți, această „curte a contelui” îl însoțea în deplasările sale, care erau destul de dese în secolele XI-XIII, și participa la diferite festivități fastuoase ce aveau loc în anumite perioade ale anului la proprietățile sale.

își petreceau o mare parte din timp în aer liber, apare prin secolul al XIII-lea un interes și pentru confortul interior, interes vizibil în anumite detalii de arhitectură ca de exemplu băncile de piatră din dreptul ferestrelor (ilustrația 5.1). Un alt element important care a evoluat de-a lungul secolelor a fost șemineul. Încălzirea se făcea inițial printr-un foc în mijlocul camerei, fumul strecurându-se printr-o deschizătură în tavan. La castelul din Castle Rising, construit pe la mijlocul secolului al XII-lea, aceasta fusese forma inițială de încălzire.

Ilustrația 5.2 Castelul Conisbrough (secolul al XII-lea) – șemineu înalt din sala principală. Se pot observa coloanele aflate de o parte și de alta.

Odată ce a fost construit șemineul, a devenit o piesă importantă în camera medievală, el fiind adesea ornamentat cu însemnele familiei sau chiar cu blazonul acesteia (ilustrația 5.6). Sălile principale în care aveau loc petrecerile au fost primele dotate cu șemineu (Castelul din Colchester construit în secolul al XI-lea, avea deja șemineu în sala principală), dar camerele seniorilor au avut parte de acest confort mai târziu.

Ilustrația 5.3 Castelul Warkworth (secolul al XIV-lea) – Șemineu solid și impunător

Șemineul putea fi mai impozant, cu coloane având capiteli, ca acela din camera principală a castelului din Conisbrough (ilustrația 5.2), sau mai puțin impresionant dacă era vorba de o cameră mai mică, mai intimă, și mai puțin grandioasă. Se observă că forma șemineului diferă de la perioadă la perioadă, dar și de la castel la castel, în funcție și de statutul social al celui care comandase construirea lui.

Astfel castelul din Conisbrough, construit în a doua jumătate a secolului al XII-lea, de fratele vitreg al regelui Henric al II-lea, era nu doar măreț și impunător, dar și rafinat, iar decorațiile de la șemineu și din alte părți ale camerei dovedesc dorința de a obține un rezultat estetic. Castelul construit la Warkworth de Henry Percy, lord de Alnwick, (în secolul al XIV-lea) este mai solid și poate mai impunător, dar mai puțin rafinat (ilustrația 5.3). Se observă în mod evident o diferență de stil între cele două exemple, deși ambele sunt impresionante, totuși nu putem discuta despre o evoluție coerentă într-o anumită direcție, ci mai degrabă de dorința de a armoniza structura șemineului cu restul clădirii castelului. În cazul castelului din Conisbrough silueta înaltă și zveltă a castelului (ilustrația 1.24), ale cărei camere nu sunt spațioase, ci întunecate și înalte, este potrivită cu șemineul care este la rândul lui înalt, având coloane care subliniază o dată în plus verticalitatea structurii. Pe de altă parte șemineele din castelul din Warkworth sunt mult mai solide, și aparțin unui turn cu o bază mai largă, care se întinde și pe lățime, nu doar pe înălțime (ilustrația 2.7).

Ilustrația 5.4 Castelul din Grosmont – hornul ornamentat care a aparținut unui corp de clădire cu camere de locuit elegante (construit în sec. al XIV-lea)

Existau de asemenea șeminee îmbrăcate în lemn, care putea fi sculptat mai ușor. Siluetele rezultate erau colorate, și adăugau un plus de valoare estetică ansamblului rezultat. Este deci evident că șemineul avea și o valoare estetică importantă, și nu doar una practică. De altfel tot un interes estetic se vede atunci când hornul din piatră este decorat cu ornamente sculptate, după cum se poate vedea la castelul din Grosmont. Acest horn elegant a fost construit la sfârșitul secolului al XIII-lea, atunci când castelul (împreună cu White Castle și castelul din Skenfrith, toate trei din Monmouthshire, dar și castelul din Kenilworth în Warwickshire) a aparținut lui Edmund, conte de Lancaster, fiul mai mic al lui Henric III. Acesta a refăcut o parte din castelul care fusese construit cu aproape o sută de ani în urmă, iar hornul elegant (aparținând unui corp de clădire cu camere de locuit) ca și alte detalii rafinate de arhitectură scot în evidență dorința sa de a crea ceva personal.

Unele castele aveau ornamente și în exterior (castelul din Norwich sau cel din Castle Rising), dar nu se comparau cu frumusețea decorațiilor catedralelor. Sculpturile (și basoreliefurile) de pe pereții exteriori ai catedralelor erau din piatră, spre deosebire de statuetele din biserici, care erau din lemn (nu piatră sau marmură) și pictate policrom. Acestea reprezentau scene cu evenimente sau persoane sfinte și se întâlneau în aproape toate bisericile și catedralele medievale.

Interiorul camerelor castelului era destul de plăcut și reprezenta tot ce o anumită perioadă putea oferi mai confortabil. Chiar și în castelele ruinate se pot observa anumite detalii care dovedesc interesul constructorilor pentru tihna seniorilor. De exemplu prezența toaletelor în apropierea camerelor de locuit, ca și accesul ușor înspre capelă (din dormitorul seniorului) sau legătura cu sala principală de banchete erau elemente arhitecturale cărora li se acorda importanță. Castelul din Warkworth s-a bucurat de o structură inovatoare foarte eficientă în ceea ce privește legătura între camere și accesul la diferite nivele, după cum s-a arătat în capitolul al II-lea. Totuși și castelele mai vechi dovedeau ingeniozitate în îmbinarea anumitor elemente. Poziționarea bucătăriei în interiorul turnului normand era un alt mijloc de a încălzi indirect o cameră. În castelul din Orford se găsește câte o bucătărie alături de ambele săli principale (și la etajul întâi și la al treilea). Sala principală de la etajul întâi se înalță pe două nivele, între cele două săli, care se află în zona centrală a castelului nu există nimic, iar capela se află într-unul din turnurile laterale, la nivelul doi, alături de o cameră, probabil a preotului care slujea în capelă. Această cameră primea căldură de la ambele bucătării, care se aflau atât deasupra cât și sub ea. De altfel și alte camere mici, aflate lângă bucătării se bucurau de avantajul de a primi căldură de la ele, deși camerele nu aveau șemineu propriu. În secolul al XIII-lea, toate castelele importante aveau bucătăria în curte (Pounds 189) și aveau un alt sistem de încălzire a camerelor, în general printr-un șemineu.

Camerele erau friguroase și umede (datorită climei ploioase), iar pentru a fi mai ușor de încălzit aveau dimensiuni mici¹³⁸. Confortul locuitorilor era asigurat de prezența unui șemineu și a unei ferestre, cât mai largi, pentru a avea atât lumină cât și căldură. Mobilierul din castelele medievale era destul de redus, și nu foarte luxos. Existau mese fixe și mobile, dulapuri pentru depozitarea veselei, sau cufere pentru haine. Uneori pentru a înfrumuseța obiectele de interior,

¹³⁸ Camera de lucru a lui Charles al V-lea, regele Franței între 1364-1380, din turnul de la Vincennes, era mică și fusese în mod special construită cu aceste dimensiuni, ca o proiecție din turnul principal.

acestea erau sculptate (scaunele pentru persoanele importante erau adesea sculptate) sau pictate (cuferele, întâlnite în toate castelele din Evul Mediu erau făcute din lemn și sculptate cu subiecte religioase sau laice și pictate policrom), dar în general ele erau simple și practice. Excepția la această austeritate era patul din dormitorul seniorului, care avea de obicei un baldachin și perdele groase care putea oferi în același timp și intimitate și căldură.

Nobilii se puteau înveli cu păaturi groase, care erau uneori căptușite cu blană. Și hainele seniorilor erau căptușite cu blană, care era un simbol al nobileții. Servitorii însă aveau haine mult mai săracioase, pe care le purtau de obicei și ziua și noaptea, ceea ce făcea ca igiena personală să lase de dorit. Nobilii se îmbăiau într-o albie, de obicei de lemn, cu apă caldă, dar acest lucru nu se făcea cu regularitate. Servitorii erau nevoiți să se spele cu apă rece, în ligheane mai mici (tot din lemn) și adesea se îmbăiau și în râuri. Tot în apele curgătoare erau spălate și rufele de către femeile din castel.

Chiar dacă piesele de mobilier (mese, scaune, paturi, cufere, etc) nu erau foarte numeroase, camerele deveneau uneori neîncăpătoare și incomode. Margaret Paston îi scrie soțului ei: *am făcut măsurători în camera ta, unde vrei să fie puse patul și cuferele tale pentru un timp, și nu este loc să punem atât cuferele cât și masa ta de scris, și să mai rămână loc să te așezi la ea, chiar dacă patul ar fi mutat lângă ușă* (conform Yapp 44). Un astfel de interior se poate observa într-o pictură flamandă, pictată de Robert Campin în Tournai în 1438 (ilustrația 5.5). Deși o reprezintă pe Sfânta Barbara, imaginea nu cuprinde referiri directe la devoțiunea ei fierbinte către Dumnezeu, în afară de faptul că este surprinsă citind dintr-o carte, activitate legată în general de studiile teologice sau ritualurile

Ilustrația 5.5 Robert Campin – Sfânta Barbara, 1438, ulei pe lemn, Muzeul Prado, Madrid

bisericești. Din cele trei ferestre, pe care legenda spune că le-a comandat pentru a cinsti Sfânta Treime, se văd doar două (una și o parte din a doua). Prin fereastră se poate observa un turn, ca semn al martiriului său. Legenda Sfintei Barbara cea frumoasă, care a fost închisă de tatăl său într-un turn, pentru a o feri de eventualii pretendenți, are rezonanțe medievale.¹³⁹ Tatăl era nu numai o figură a autorității dar și protectorul familiei, iar faptul că tocmai el este acela care o condamnă mărește tragismul situației Sfintei, lipsită de apărătorul ei firesc. Imaginea unei tinere frumoase, prizonieră în interiorul confortabil al unei camere era în perfectă concordanță cu mentalitatea medievală care presupunea că tinerele fete trebuiau protejate de lumea exterioară, pentru a-și păstra puritatea sufletească și trupească până la căsătorie, care era stabilită de familia lor. De altfel în multe ilustrații medievale apare ca un leit-motiv imaginea tinerelor aflate într-un castel asediat de cavalerii dornici să le obțină favorurile (Camille *The Medieval Art of Love* 88). Castelul este de fapt nu un loc în care ea este protejată ci un loc în care este ținută prizonieră, în egală măsură din cauza geloziei soțului și din cauza mentalităților vremii.

Cititul nu era una din ocupațiile obișnuite ale femeilor nobile (deși probabil că ele știau să citească). Acestea se ocupau cu brodatul, croirea hainelor sau uneori chiar cu țesutul stofei, pe lângă organizarea activităților zilnice din castel. Brodatul, mai mult decât alte activități manuale,

Ilustrația 5.6 Castelul din Aydon – cameră scundă în care se vede șemineul cu blazon, și acoperișul din bârne de lemn.

constitua una dintre îndeletnicirile acceptabile pentru femeile nobile în secolele al XI-lea și al XII-lea, mai ales iarna, atunci când aveau timp liber pe care trebuiau să-l petreacă în interior. Și în secolele următoare cusutul și brodatul veșmintelor și al altor țesături (podoabe pentru biserică sau fețe de masă), a rămas una dintre ocupațiile principale ale castelanelor și ale doamnelor lor

¹³⁹ Legenda Sfintei Barbara povestește cum ea, închisă fiind în turn, a devenit creștină împotriva voinței tatălui său, iar acesta cuprins de furie, a denunțat-o în fața judecătorilor, și a participat la tortură, omorând-o el însuși în final.

de companie, dar în orașe s-au format ghilde specializate de meșteșugari care făceau broderii în scop comercial, realizându-se astfel o instituționalizare a acestui meșteșug.

Activitățile zilnice erau axate pe curățenie, ceea ce presupunea îndepărtarea resturilor de alimente, astfel încât podeaua să nu devină coș de gunoi, prepararea felurilor de mâncare zilnice, despre care se va vorbi în capitolul următor, și confecționarea hainelor și a altor obiecte de uz caznic (lumânări, etc). Toate aceste activități erau supravegheate de soția seniorului, fiind datorită și privilegiul său.

În camerele simple, asemenea celei reprezentate de Robert Campin în pictura sa (ilustrația 5.5), erau tavane joase, din bârne, ca de exemplu cel dintr-o cameră a castelului din Aydon (ilustrația 5.6), care este mai degrabă un conac construit la sfârșitul secolului al XIII-lea de un negustor bogat și ridicat la rangul de castel la începutul secolului următor. Camera nu este înaltă, iar bârnele care formează tavanul sunt drepte, paralele cu podeaua, și sunt îngropate în pereți, fără a fi nevoie de nici un artificiu structural.

Pe de altă parte, chiar dacă erau făcute din lemn (corespunzând podelelor de la etaj), tavanele sălilor grandioase de mese puteau fi somptuoase, cu o boltă grațioasă sprijinită de pereți prin diferite procedee. Un astfel de procedeu este susținerea bânelor de lemn de coloane de piatră fixate în pereți, ca la castelele din Chepstow, sau din Caerphilly (ilustrația 5.7). Tavanul în sine era însă la fel de drept și simplu ca și cel din camerele mai mici.

Ilustrația 5.7 Castelul din Caerphilly – detaliu ce prezintă modalitatea de susținere a tavanului

La sfârșitul Evului Mediu, s-a folosit un procedeu special de fixare a tavanelor din lemn prin care se încerca susținerea greutății acestuia de către pereți, astfel încât distanța dintre pereți (și implicit mărimea sălii) să crească.

Astfel grinzile de lemn arcuite care formau tavanul erau susținute de alte grinzi orizontale care nu se întindeau pe toată lățimea sălii, ci erau tăiate și fixate perpendicular pe pereți, iar greutatea lor era preluată de alte grinzi arcuite care erau fixate în pereți, astfel încât sala avea o înălțime și o lățime sporită. Acest tip inovator de tavan a fost numit “hammerbeam roof” (acoperiș cu grinzi asemeni ciocanului), iar cel mai vechi exemplu păstrat este la Westminster Hall. Ancorarea acoperișului de pereți era un procedeu complex deoarece acesta avea o deschidere foarte largă. Grinzile fixate solid în pereți nu formează efectiv acoperișul, ci doar reprezintă puncte de susținere pentru grinzile arcuite care intră în mod real în componența tavanului. Latura estetică a construcției este foarte importantă, și prin urmare se observă o mulțime de ornamente sculptate.¹⁴⁰

Podelele castelelor medievale erau fie din pământ bătătorit sau lut, fie din piatră la parter, în timp ce la etaj erau podele de lemn, acestea fiind și elementele care se degradau primele. Toate aceste podele erau acoperite cu rogojini (care erau mai scumpe și mai pretențioase, fiind de fapt împletituri din stuf) sau, mai simplu, cu paie sau stuf, care trebuiau schimbate des pentru a fi curate și în care se puneau ierburi frumos mirositoare ca de exemplu levănțică, busuioc, mușetel sau mentă. Aceste ierburi se puneau și în saltelele din paie, și aveau dublul rol de a fi frumos mirositoare, ascunzând alte mirosuri neplăcute, și de a alunga insectele parazite (purici, păduchi, căpușe, etc).

Deși nu existau covoare pe podele, seniorii bogați aveau tapiserii pe care le fixau pe pereți. Aceste mărfuri prețioase erau importate în primul rând din Flandra, care era renumită pentru calitatea și frumusețea tapiseriilor sale. Astfel tapiseriile, care atârnav grele pe pereți, aveau pe de o parte rolul practic de a izola puțin pereții reci și de a împiedica trecerea curenților de aer, făcând atmosfera mai călduroasă, și pe de altă parte, îndeplineau un rol estetic. Mai puțin luxoase decât tapiseriile erau picturile murale.

Pereții exteriori ai castelelor erau de obicei zugrăviți cu alb, și nu aveau culoarea cenușie a pietrei care se poate vedea acum. Totuși unele clădiri erau vopsite în exterior și în culori mai aprinse (Dragon Hall, în Norwich, ilustrația 1.4).

¹⁴⁰ Westminster Hall reprezintă cea mai veche parte a palatului Westminster (care în prezent găzduiește Parlamentul Marii Britanii). Construită inițial în 1097, sala avea probabil tavanul susținut de două rânduri de coloane. La sfârșitul secolului al XIV-lea, Richard al II-lea a ordonat refacerea acoperișului după acest procedeu inovator, astfel încât să se elimine cele două rânduri de coloane. Acest tip de tavan (hammerbeam roof) era folosit și în cazul unor biserici.

Pereții interiori erau adesea decorați, și puteau avea ornamente în diferite culori, astfel încât interiorul devenea mai cald și mai îmbietor, chiar dacă, după gustul modern, culorile erau prea stridente. Astfel de picturi murale pot fi observate mai ales în capelele castelelor, dar și în sălile principale ai căror pereți erau departe de a fi întunecați și cenușii, cum arată acum. Desenele murale erau uneori simple benzi colorate, dar alteori desene de flori și alte imagini, mai ales în dreptul ferestrelor (Diehl 2).

Ancadramentul ferestrelor și al altor deschideri (uși, arcade) au fost întotdeauna frumos decorate, nu doar prin culori ci și cu basoreliefuri sau cu motive geometrice sculptate. Este evident că modul de decorare a evoluat mult (asemenea formei șemineului) în cele câteva sute de ani în care s-au construit castele. Astfel motivul decorativ cel mai adesea folosit de

Ilustrația 5.8 Castelul din Rochester – decorații în formă de zig-zag pe arcadele ce separă în două părți încăperea centrală

normanzi a fost linia în zig-zag, care este foarte vizibilă atât în decorațiunile de la castelul din Chepstow (a cărui sală principală a fost probabil construită în secolul al XI-lea), cât și la cel din Rochester, construit la începutul secolului al XII-lea (ilustrația 5.8). Motivele florale apar puțin mai târziu și pot fi deja vizibile în ornamentele sălii principale din castelul din Conisborough, construit în a doua jumătate a secolului al XII-lea (ilustrația 5.9), cât și în alte castele. Pe ferestrele mai importante era uneori reprezentat blazonul familiei.

Ilustrația 5.9 Castelul din Conisbrough – ornamente interioare din camera principală, se observă urmele de culoare de pe modelele florale

În secolele al XI-lea și al XII-lea, când se construiau primele castele în Anglia, în deschiderile ferestrelor nu se punea nimic, ele fiind relativ mici (în special înguste) și acoperite cu obloane. Chiar dacă erau descoperite, ferestrele lăseau puțină lumină să treacă, iar camera părea întunecată, după cum sunt ferestrele castelului din Prudhoe, construit la începutul secolului al XII-lea (ilustrația 5.10).

Castelele din lemn și primele castele din piatră nu aveau ferestre de sticlă; doar mai târziu, prin secolul al XIII-lea s-a pus sticlă la ferestrele castelelor din piatră. În principal doar castelele regale sau ale seniorilor importanți (și bogați) aveau ferestre de sticlă (Pounds 188). Sticla, chiar dacă era foarte scumpă, era folosită pentru ferestrele din ce în ce mai largi ale catedralelor. Sticla transparentă era și mai greu de obținut, și adesea vitraliile, care îmbinau

Ilustrația 5.10 Castelul din Prudhoe – Ferestre înguste, lăsând camera relativ întunecată.

pieșe de sticlă de diferite culori, foloseau sticla colorată pentru că era mai ușor de obținut¹⁴¹. În Anglia, în ciuda distrugerilor masive de la începutul perioadei reformei, s-au păstrat câteva vitralii medievale, de exemplu la catedrala din Canterbury (din secolul al XII-lea), la cea din Lincoln (din secolul al XIII-lea), iar la mai multe catedrale s-au păstrat fragmente din secolele al XIV-lea, sau al XV-lea: la York (York Minster), la Goucester, la Durham, dar și la anumite abații ca cele din: Tewkesbury, Dorchester, etc.

La castele s-au pus vitralii la ferestrele capelei (ilustrația 5.11), dar pentru camerele de locuit, dacă s-a folosit sticlă, atunci ea era transparentă și incoloră. Datorită prețului foarte ridicat, sticla nu era ușor de procurat în Evul Mediu și existau și alte procedee de acoperire a ferestrelor, procedee folosite în general în casele mai bogate ale negustorilor, sau ale nobililor mai mici. Unul dintre aceste procedee era de a fixa o pânză înmuiată în grăsime animală sau

¹⁴¹ Se știe că cea mai veche fereastră cu vitralii din Europa (și din lume) care se mai păstrează se află la Catedrala din Augsburg. Este vorba de o fereastră din secolul al X-lea, reprezentându-l pe profetul Daniel.

rășină pe o ramă de lemn; pânza devenea relativ transparentă și permitea luminii să treacă. O altă posibilitate era de a prelucra cornul de animal prin înmuiere în apă sau fierbere până se obținea un material ce putea fi tăiat în fâșii subțiri, care erau șlefuite pentru a deveni translucide și apoi montate într-o ramă de lemn (Langley 16). Un astfel de exemplu se poate observa la Barley Hall.¹⁴² Aceste panouri lăsa să treacă lumina, dar izolau camera, păstrând astfel căldura mai bine decât pânza. Dacă totuși un chiriaș făcea investiția de a-și cumpăra sticlă pentru geamuri, atunci el considera ferestrele ca fiind proprietatea lui și dorea să le ia cu el dacă se muta (Bennet 80).

Iluminarea se făcea în general cu lumânări (din ceară sau seu de animale) sau cu candelabre cu ulei, dar în castele unde tavanele erau mai înalte se foloseau și torțe cu rășină, al căror fum se ridica spre tavan și se strecura afară din cameră pe ușă sau geamuri. Lumânările erau fixate în candelabre, care erau fixate pe pereți. Existau și suporturi mai înalți care erau așezați direct pe podea și în care se fixau lumânări. Totuși trebuie precizat că în general activitățile zilnice se desfășurau la

Ilustrația 5.11 Castelul din Goodrich – Fereastra capelei, cu muluri sculptate în piatră care susțin vitraliile (sticla din vitralii este modernă, dar ea le înlocuiește pe cele originale).

lumina zilei, și începeau odată cu răsăritul soarelui, seara fiind rezervată meselor în comun sau banchetelor. Excepție făceau mănăstirile unde se făceau rugăciuni chiar și în timpul nopții, iar lumânările erau folosite și la citit.

Seniorul își desfășura activitatea în afara castelului în general, și adesea era chemat fie la curtea regelui, fie la un alt senior, unde se putea duce singur sau însoțit de soție. Soțiile, dacă rămâneau acasă, aveau rolul de a coordona gospodăria și aveau autoritate deplină în ceea ce privește organizarea domestică a castelului, după cum s-a arătat, iar uneori ele aveau un cuvânt

¹⁴² Barley Hall este o casă medievală din orașul York, care a fost construită în 1360 pentru mănăstirea Nostell (aflată în vestul comitatului Yorkshire) pentru a servi ca reședință în cazurile în care starețul trebuia să fie prezent în York. În secolul următor, casa a revenit unui aurar bogat, William Snawsell. Acesta a devenit guvernator (*sheriff*) de York în 1464 și primar al orașului York în 1468.

de spus și în problemele financiare. Aflăm din scrisorile doamnelor Paston că ele (Agnes, soția lui William Paston I, și mai ales Margaret, soția lui John Paston I, iar apoi Margery, soția lui John Paston III) erau foarte active în strângerea și distribuirea banilor, în rezolvarea problemelor privind vitele, și în general în administrarea proprietăților familiei. Din scrisorile lor se vede cum ele țineau o evidență strictă a rentelor (veniturilor) provenite de pe domeniile familiei, știind care era totalul lor, și în cazul întârzierilor cu cât se majorau ele. Într-o scrisoare trimisă de Agnes Paston fiului ei, ea face referire la moșia Horwelbery, care fusese o parte din zestrea ei:

*„Te rog nu uita să îmi aduci banii din Horwellbury (Horwelbery sau Harlingbury) când vii din Londra – fie toți, fie o parte din ei. Datoria trebuia plătită la Crăciunul trecut și fără scutire era 7 lire 14 shilling-i și 8 pence și acum la solstițiul din mijlocul verii (Midsummer – 24 iunie) este cu cinci lire mai mult și dacă aș accepta ceea ce-mi cere el ar fi doar cu o liră, 6 shilling-i și 6 pence mai puțin, dar nu cred că voi accepta aceste scutiri încă.”*¹⁴³ (*The Paston Letters* 23)

Pe de altă parte în timpul vieții soțului, soția nu avea autoritate decât în măsura în care îi era dată de el. Se observă că în negocierile duse de familia Paston pentru recuperarea castelului din Caister s-a intervenit pe lângă ducesa, în speranța că ea va susține poziția solicitanților, de exemplu în scrisoarea 104 de la John Paston III din 21 septembrie 1472 și apoi în scrisoarea 106 de la John Paston II din 4 noiembrie 1472 (*The Paston Letters* 213-4, 216-7). Chiar și Episcopul de Winchester a intervenit în aceeași problemă pe lângă ducesa, se arată în scrisoarea 107 trimisă de John Paston III în 18 decembrie 1472 (*The Paston Letters* 217-8). Deși ducesa părea să le dea dreptate, ea nu a reușit să îi ajute. Cu alte cuvinte, deși ducesa avea un cuvânt de spus în problemele administrative, și încercările familiei Paston de a îi cere ajutorul dovedesc acest lucru, ea nu avea dreptul să ia nici o decizie efectivă. În ceea ce privește castelul din Caister, chiar dacă ducesa a dat un răspuns favorabil (dar evaziv), iar consiliul administrativ al ducelui acceptase argumentele familiei Paston, castelul nu i-a revenit lui John Paston II decât după moartea ducelui (*The Paston Letters* 229-30), lucru ce dovedește că ducele avea puterea de a influența justiția, și de a acapara diferite proprietăți, în măsura în care moștenirea nu era foarte

¹⁴³ „I pray you forget not to bring me my money fro Horwellbury as ye come fro London, either all or a great part. The due debt was at Christmas last past, nothing allowed, 7l.14s.8p. and at this Midsummer it is 5l. more; and though I allow him all his asking, it is but 1l.6s.6d. less, but I am not so advised yet.”

O liră avea 20 de shilling-i, iar un shilling avea 12 pence. Abrevierea „d.” pentru penny (pence), provine de la moneda romană dinar (*denarius*). Prescurtarea „s.” pentru *shilling* provine tot de la numele unei monezi romane (*solidus*), cu care această monedă a fost asociată. Abrevierea pentru lire (în engleză *pound*) provine tot din limba latină, *libra* fiind unitatea romană pentru măsurarea greutateii.

clară. Odată cu moartea ducelui, influența familiei Paston și-a spus cuvântul și ei au reușit să recupereze ceea ce le fusese luat cu forța (castelul fusese cucerit de duce printr-un asediu).

Puterea nominală a soției în sistemul aristocratic era incertă, întrucât ea nu avea autoritate asupra banilor sau proprietăților pe care le adusese ca zestre, toată averea adusă de ea aparținând legal soțului. Chiar dacă soția rămânea văduvă, atunci doar o parte din zestre îi revenea, după cum stipula contractul de căsătorie. Dacă ea se recăsătorea, averea ei era din nou controlată de soț, deși uneori intendentul sau intendenții cu care lucrase ea își păstrau aceeași funcție (Coulson 298). Dacă rămânea necăsătorită, dar soțul avea un moștenitor dintr-o altă căsătorie, acesta moșteneau locuința pe care o împărțise cu soțul ei, iar ea trebuia să se retragă la o altă proprietate, care fusese inițial consemnată în contractul de căsătorie, sau îi era pusă la dispoziție de moștenitor, fiind obligată să părăsească castelul în patruzeci de zile.¹⁴⁴ Din testamente și din alte documente se poate observa că dacă nu exista posibilitatea ca văduva să își găsească o locuință convenabilă, ea trebuia să împartă castelul sau conacul cu fiul vitreg sau cu alt moștenitor al soțului ei. În aceste situații se făcea un partaj destul de riguros (Coulson 308). De altfel după moartea soțului, puteau apărea discuții privind banii și între mamă și fiu. Astfel Margaret Paston amintește în scrisoarea ei către soțul ei John Paston (din mai 1465), despre faptul că mama lui (Agnes Paston, văduvă din 1444) dorește veniturile de pe o anumită moșie și că este supărată din cauza faptului că el se opune. Margaret îl roagă să se împace cu mama sa (*The Paston Letters* 115). Această discuție este destul de surprinzătoare, deoarece relațiile din familia Paston au fost destul de strânse, ei susținându-se unii pe alții.

V.3 Petrecerile din castel

Sala principală a castelului era locul în care aveau loc aceste banchete, și de asemenea locul unde se reuneau toți locuitorii castelului în fiecare seară pentru a mânca. Inițial această sală servea și drept loc de odihnă pentru majoritatea locatarilor, care după ce strângeau mesele mobile se culcau pe podea. În secolele al XI-lea și al XII-lea, chiar și seniorul dormea într-o parte a camerei, separată uneori de un paravan care îi conferea lui și soției sale o oarecare intimitate. Sala principală avea ferestre mai mari și ornamentate, iar în timp ea a devenit din ce în ce mai somptuoasă (sala castelului din Kenilworth fiind un astfel de exemplu, ilustrația 5.12), fiind în

¹⁴⁴ În Magna Carta sunt redată cu multă atenție drepturile văduvelor, ale căror proprietăți erau protejate de lege, dar totodată se specifica faptul că ele nu aveau dreptul să se căsătorească fără acordul seniorului lor direct.

mod evident diferită de alte încăperi ale castelului nu doar prin mărime ci și prin forma largă a ferestrelor care lăsau să intre lumina și permiteau comesenilor să admire peisajul din jurul castelului, peisaj care era uneori modificat parțial după dorințele seniorilor.

Masa seniorului se afla de obicei ridicată pe o treaptă și era o masă fixă, în timp ce

Ilustrația 5. 12 Castelul din Kenilworth – Ferestre de două tipuri, lungi și înguste (în partea de jos, care adăpostea pivnița cu vinuri), și cele largi, ornamentate (în partea de sus, unde se afla sala de banchete). Peretele fără fereastră este cel unde se afla șemineul.

mesele pe care mâncau ceilalți locatari se strâneau seara. În castelele mai mici servitorii foloseau spațiul rămas în sala principală pentru a dormi acolo, alții dormind în bucătărie. În castelele mai mari, mai ales după secolul al XIV-lea, servitorii aveau anumite camere în care să locuiască (există atât în castelele din Warhwoth, Goodrich, cât și în cel din Bolton o anumită separare între spațiul de locuit de servitori

și cel rezervat familiei sau oaspeților seniorului, după cum s-a arătat în capitolul II).

Mesele erau în general formate dintr-o tăblie simplă sprijinită pe doi suporturi așa cum se vede în ilustrația marginală din Psaltirea familiei Lutrell (ilustrația 5.13), deși este probabil că existau și mese mai ornamentate și mai solide. Scaunele de la masă erau de obicei simple cu picioarele în formă de X, cu excepția scaunelor seniorului și eventual al soției sale care erau cu spătar și frumos decorate (puteau exista și scaune frumoase care erau oferite oaspeților de onoare). Servitorii stăteau pe banchete care se strâneau asemenea meselor, la sfârșitul cinei.

Ilustrația 5.13 Psaltirea familiei Lutrell, folio 208 recto, ilustrație marginală care prezintă familia în timp ce lua cina (British Library).

În ilustrația care apare reprezentată pe pagina opusă (folio 207 verso) se arată cum servitorii pregătesc festinul. După cum se vede, unul dintre servitori folosea cuțitul ca un măcelar, tăind carnea (ilustrația 5.14). Aceasta reprezenta alimentul principal, fiind nelipsită de la masa seniorului (probabil cu excepția zilelor de post în care se mânca pește)¹⁴⁵ iar legumele cele mai folosite erau morcovii și ceapa.

Este important de precizat că exista o teorie privind alimentele, respectiv care erau cele mai potrivite pentru diferitele clase sociale. Astfel consumarea unei mari cantități de mâncare, ca și preferarea cărnii, și în al treilea rând folosirea multor condimente erau caracteristici ale modelului alimentar aristocratic. De asemenea alimentele care creșteau în pământ (legumele de la care se foloseau rădăcina: morcovii, napii, pastrârnacul sau cele de la care se folosea bulbi: ceapa, usturoiul) nu erau apreciate de nobili.

(Birlouez 7-13). Totuși legumele de la care se consumau frunzele (varza, salata, spanacul) sau fructul (mazărea¹⁴⁶) erau considerate superioare.

Ciupeccile erau tolerate, de asemenea. Alimentele care erau în concordanță cu statutul social elevat al nobililor erau cele care aveau la bază carnea,

mai ales carnea de păsări zburătoare. Astfel fazanul, potârnichele, turturelele sau alte păsări sălbatice ca porumbeii sau găștele sălbatice (chiar

și lebedele) erau considerate cele mai potrivite pentru a fi consumate la mesele seniorilor.

Se foloseau multe plante frumos mirositoare și arome pentru a condimenta diferitele feluri de mâncare, de exemplu mentă, rozmarin, pătrunjel, etc., iar în fierturi (supe sau tocane) se puneau și violete sau trandafiri, pentru a obține un gust mai deosebit. Totuși condimentele aduse din Orient erau cele mai apreciate la masa nobililor, nu doar datorită gustului lor cât și datorită legendelor cu care erau asociate. Astfel Bartholomeus Anglicus (Bartolomeu Englezul)¹⁴⁷, un important enciclopedist al secolului al XIII-lea, menționa că scorțisoara provine din cuibul

Ilustrația 5.14 Psaltirea familiei Lutrell, folio 207 verso, ilustrație marginală care îi prezintă pe servitori pregătind cina (British Library).

¹⁴⁵ Carnea nu se consuma în zilele de post deoarece se considera că este alimentul care favorizează „păcatele carnale”

¹⁴⁶ Multe dintre legumele folosite astăzi nu erau cunoscute de europenii medievali, ca de exemplu fasolea, cartofii sau roșiile care au fost aduse în Europa abia în secolul al XVI-lea după descoperirea Americii.

¹⁴⁷ Călugăr franciscan, născut în Suffolk, care a studiat la Oxford, Paris și a predat la Magdenburg în Germania, unde, probabil între 1242 și 1247, a scris *De proprietatibus rerum* (Despre natura/proprietățile lucrurilor).

păsării Phoenix (Birlouez 102). Rolul curativ al acestor mirodenii era de asemenea cunoscut (de exemplu pentru durerea de dinți se mestecau cuișoare) și acest lucru le mărea valoarea.

Pâinea se servea din abundență, dar adesea era obținută dintr-un amestec de grâu cu secară sau cu orz. Ca desert se serveau dulciuri obținute din miere și fructe, care puteau fi conservate în diferite feluri (Warner, 207). Brânza era unul din alimentele mereu prezente la masa oamenilor medievali, bogați sau săraci, împreună cu alte produse lactate, unt, smântână, etc (deși nu iaurt, care a fost importat în Europa de la turci doar în perioada Renașterii).

Ca băutură se servea vin (pentru seniorii mai bogați) care era importat mai ales din Franța, respectiv din Aquitania (care fusese mult timp sub stăpânire engleză, și care avea strânse legături comerciale cu Anglia) dar și din Cipru, sau Grecia. Servitorii serveau un fel de bere (fermentată și îndulcită), care putea fi produsă local, la castel sau putea fi cumpărată din oraș.¹⁴⁸ Se bea de asemenea lapte, sau apă, deși apa nu se fierbea, și, dacă era poluată, putea provoca dizenterie.

Banchetele nobililor erau adevărate spectacole, întrucât aceștia doreau să-și impresioneze musafirii. Evident se făcea diferența între invitați, ei fiind așezați la mese în funcție de rangul lor. Masa principală, unde erau așezați seniorul și invitații cei mai importanți, era ridicată pe o platformă și era așezată astfel încât ceilalți meseni să-i poată vedea pe nobilii de rang înalt. Personajul cu rangul cel mai important se afla așezat în centrul mesei, după cum se poate observa în imaginea lunii ianuarie (ilustrația 5.15) din calendarul cu care începe *Ceaslovul foarte bogat ilustrat al*

Ilustrația 5.15 *Les Très Riches Heures du duc de Berry* (aproximativ între 1412-1416) – fragment din imaginea ce reprezintă luna ianuarie – se observă respectul cu care este tratat ducele (îmbracat în albastru) de către toți cei din jurul lui.

¹⁴⁸ Activitatea de berar era foarte apreciată, și la fel ca orice gildă, gilda berarilor avea norme bine stabilite în ceea ce privește calitatea berii.

*Ducelui de Berry (Les Très Riches Heures de Duc de Berry).*¹⁴⁹ Ducele de Berry, îmbrăcat în albastru, primește diferite cadouri oferite de vasalii săi la începutul anului, iar pe masă se află diferite feluri de mâncare (în aparență din carne), tot pe masă se află și câinii săi, care se plimbă liberi, gustând din farfuriile aflate acolo. Alți câini, mai mari se află pe podea. În spatele mesei, pe perete, se observă o tapiserie care reprezintă o scenă de război (versurile din partea de sus a tapiseriei par să indice că este vorba de războiul troian). Chiar în spatele mesei se află șemineul, în care focul este aprins (se vede fumul ridicându-se deasupra paravanului circular care îl ferește pe duce de dogoarea directă a focului). Deasupra șemineului se vede o pânză roșie pe care se află două cercuri albastre în interiorul cărora se pot vedea flori de crin aurii (fleurs-de-lys pe un fond albastru fiind blazonul ducelui).

După ce mesenii se așezau, servitorii începeau să aducă diferite feluri de mâncare, începând cu fructele (mere, cireșe, struguri sau stafide, piersici, nuci, pepene, fructe de pădure: fragi sau zmeură, citrice, migdale, etc) care se mâncau la începutul mesei deoarece se considera că sunt greu de digerat și era nevoie să stea mai mult timp în stomac (Birlouez 78). Acestea însă erau însoțite și de preparate din carne sărate: carnați, caltaboși sau pateuri care erau însoțite de vinuri dulci, cu mirodenii. Aceste antreuri erau urmate de fierturi (sau tocane) din carne și legume. Felurile de mâncare se serveau calde, dar adesea dacă bucătăria era departe de sala cea mare se întâmpla ca ele să ajungă relativ reci la masă. În continuare se serveau diferite feluri de carne. Carnea de porc era apreciată, dar și cea de vită sau miel. Seniorii se înfruptau adesea din carne de vânat: iepuri, porci mistreți, vulpi, și chiar cerbi, deși acesta era un

Ilustrația 5.16 Castelul din Rochester –
fântâna aflată în centrul turnului

¹⁴⁹ Manuscrisul original a fost realizat de frații Paul, Herman și Jean Limbourg pentru ducele Jean de Berry, unul dintre cei mai bogați și mai renumiți colecționari de artă. Jean, duce de Berry, al treilea fiu al regelui Franței Jean al II-lea, cel Bun (1350-1364), s-a născut în 1340 și a murit în 1416, iar regele Charles al V-lea (1364-1380) al Franței a fost fratele său. Manuscrisul se află acum la Muzeul Condé din Chantilly, dar este într-o stare avansată de degradare și nu poate fi prezentat fizic publicului; în schimb este ușor accesibil în format digital la WebMuseum (<http://www.ibiblio.org/wmm/rh/>)

vânat special destinat regelui. Păsările din curte erau consumate la masă: găini, rațe, dar, după cum s-a spus păsările care își petreceau mult timp zburând în aer erau cele mai apreciate. Carnea se putea pregăti în mai multe feluri, dar cel mai adesea era friptă. Uneori animale întregi erau răsucite la proțap. La încheierea mesei se aduceau deserturile, fructe conservate sau alte plăcinte și prăjituri îndulcite cu miere, sau chiar brânză. Resturile care rămâneau după ce mesenii se săturau erau de obicei împărțite celor nevoiași și cerșetorilor.

Un lucru esențial pentru prepararea mâncării era existența unei surse de apă curată. Cei ce lucrau în bucătărie aveau nevoie de acces la apă. De asemenea prezența unei fântâni în interiorul castelului era un lucru necesar și atunci când castelul era asediat. Se observă deci cum în majoritatea castelelor se construia o fântână chiar în turnul principal, sau în curtea interioară a castelului. Un sistem foarte eficient a fost folosit la castelul din Rochester, și anume s-a construit o fântână chiar în centrul turnului, accesul la ea fiind posibil de la ambele etaje (ilustrația 5.16). Fiecare dintre cele două etaje (din păcate nu s-a păstrat sau restaurat podeaua etajului superior) este împărțit în două părți prin niște arcade, fântâna aflându-se în interiorul arcadei centrale.

O altă necesitate pentru confortul castelanilor era existența toaletelor cât mai aproape de sala principală, sau dormitoare, totuși suficient de departe astfel încât mirosul să nu deranjeze. Atunci când toaletele nu erau în apropiere, nobilii foloseau oale speciale. S-a observat că în mai multe castele s-au construit toalete relativ aproape de camere; de obicei culoarul făcea un unghi drept, astfel încât cel care se afla acolo să fie ferit de privirile altcuiva. Dacă cineva venea pe coridor, i se auzeau pașii și era avertizat. Adesea se lăsau niște culoare înguste pentru ventilație, și în mod regulat se arunca apă pentru a fi spălate. S-a precizat cum la castelul din Warkworth se folosea un sistem ingenios de captare a apei de ploaie, apă ce era folosită pentru spălarea canalelor de la toalete. Mizeria rezultată era, în general, deversată în șanțul plin cu apă care înconjură castelul. Dacă însă nu exista un astfel de șanț, atunci mizeria se vărsa în curtea interioară și era strânsă ulterior. Un astfel de exemplu este castelul din Orford, ale cărui toalete se vărsau în curtea interioară, pe lângă turn (ilustrația 5.17). La castelul din Goodrich există un corp întreg de toalete care se deversau în curtea exterioară a castelului, având ieșirile pe zidurile exterioare.

Adesea în castel se mai afla și brutăria, dar din secolul al XIII-lea a apărut tendința de a plasa cât mai multe din aceste clădiri în curte. Bucătăria și brutăria erau în principal plasate în curte deoarece exista pericolul ca turnul să ia foc din cauza focului din bucătărie. Pe de altă

parte se dorea ca bucătăria să se afle cât mai aproape de grădina de legume care oferea o parte din materia primă pentru gătit.

Evident în curtea castelului puteau exista și alte clădiri necesare bunei funcționări a vieții din castel, de exemplu grajdul (sau grajdurile), o fierărie, iar fierarul avea datoria să potcovească caii, un atelier de producere a săgeților, etc. Cu timpul însă aceste ateliere au fost mutate mai departe de curtea castelului, care a devenit domeniul exclusiv al nobililor, loc în care se putea amenaja o grădină de flori și plante aromate pentru doamne, dar și un teren de antrenament pentru tinerii din castel sau pentru trupele armate care păzeau castelul.

Peisajul din jurul castelului era întreținut cu grijă, atât pentru frumusețea lui estetică, cât și pentru simbolismul său. Cel mai adesea se întâlneau păduri, foarte necesare pentru organizarea vânătorilor, activitate foarte apreciată de nobili. Atunci când castelul era construit pe malul unui râu, acesta era pus în valoare, și uneori întinderea de apă

Ilustrația 5.17 Castelul din Orford – toaletele se varsă pe lângă turn, în curtea interioară din jurul acestuia.

era mărită în mod artificial (ca la Kenilworth), valoarea estetică a lacului obținut fiind cel puțin tot atât de importantă ca și cea defensivă.¹⁵⁰

V.4 Petrecerea timpului în afara castelului

V.4.1 Vânătoarea, după cum s-a mai amintit, era una dintre activitățile preferate ale seniorilor, și era percepută ca o îndeletnicire exclusiv aristocratică, un prilej de întâlnire a tinerilor și de testare a priceperii lor în ceea ce privește mânuirea armelor. Mai mult chiar, spre deosebire de turnir, vânătoarea era acceptată de Biserică. Nu este deci de mirare că la Avignon, în Palatul Papilor, camerele personale ale Papilor aveau pereții pictați cu scene de vânătoare foarte artistic reprezentate.

¹⁵⁰ Evident prezența râului în apropierea castelului și a localității din apropiere avea și alte avantaje: în râuri se pescuia și de asemenea se construiau mori de apă. Țăranii din localitate aveau obligația de a folosi moara seniorului, care avea un venit asigurat și din exploatarea morii.

Vânătoarea nu era o activitate exclusiv masculină; chiar și doamnele nobile puteau participa activ la urmărirea vânatului, mai ales dacă era vorba de vânătoarea cu șoimi. O astfel de scenă a fost surprinsă în mod magistral în imaginea lunii august (ilustrația 5.21) a calendarului cu care începe *Ceaslovul foarte bogat ilustrat al Ducelui de Berry* (*Les Très Riches Heures de Duc de Berry*). Tinerii sunt prezentați călare cu șoimii pe mână, discutând între ei, ultimul cuplu fiind mai interesat de conversația dintre ei, decât de vânătoare. Se observă că de această dată doamnele nu călăresc singure, ci sunt așezate pe calul cavalerului care le însoțește pe fiecare. Vânătoarea cu șoimi era apreciată de nobili, lucru confirmat de faptul că în majoritatea castelelor exista o clădire în care se creșteau șoimii (*the mews*), și de asemenea era angajată o persoană care să-i antreneze (*the master falconer*).

Așadar vânătoarea medievală era de două feluri: vânătoarea cu arcuri și săgeți, în care câinii aveau rolul principal, și vânătoarea cu șoimi, în care aceste păsări de pradă erau cele care vânau, iar câinii aveau doar rolul de a aduce păsările răpuse de șoimi, sau de a alerta vânătorii privind locul unde acestea au căzut. Existau câteva diferențe clare între aceste două tipuri complementare de vânătoare, de exemplu faptul că vânătoarea cu câini avea loc în pădure, în relativă sălbaticie, iar câinii urmăreau vânatul, măiestria călăreților fiind pusă la încercare de goana prin

Ilustrația 5.18 *Les Très Riches Heures du duc de Berry* – fragment din imaginea ce reprezintă luna august – se observă prezența dresorului șoimilor care nu călărește, dar poartă doi șoimi pe braț.

pădure; în timp ce vânătoarea cu șoimi se desfășura în spații deschise, uneori chiar cultivate (ca în ilustrația 5.18), iar călăreții (vânătorii) se deplasau destul de puțin, șoimii fiind cei care se mișcau cel mai mult, iar după ce zburau și atacau prada, erau chemați înapoi la locul unde se aflau vânătorii în timp ce câinii căutau păsările căzute (Le Goff, Schmitt *Dicționar tematic* 807). Animalele vâdate erau bineînțelese diferite, întrucât șoimii în zborul lor grațios puteau ataca doar păsări (rațe, fazani, etc), în timp ce oamenii în goana lor prin pădure puteau să-și aleagă ca pradă animale sălbatice care trăiau în pădure. Astfel vânatul putea fi reprezentat de animale mai mici:

iepuri sau vulpi (ultimele fiind o pradă renumită pentru șiretenia ei), animale mai mari și periculoase (ca porcii mistreți), sau animale nobile (ca cerbul care era rezervat regelui). Sfârșitul vânătorii era însă destul de sângeros și nu era o priveliște potrivită pentru doamne, întrucât vânatul era doborât de câini, care erau însă împiedicați să îl mănânce (doar intestinalele animalelor vâdate erau date ca răsplată câinilor). Această imagine este surprinsă în reprezentarea unei alte luni din calendarul *Ceaslovului foarte bogat ilustrat al Ducelui de Berry*, respectiv luna decembrie (ilustrația 5.19). Se observă că această ipostază este diferită de grația și eleganța călăreților descriși în imaginea anterioară.

Faptul că două imagini, din cele douăsprezece care ilustrează calendarul *Ceaslovului*, se ocupă de vânătoare, arată cât de importantă era aceasta în ochii nobililor. Pasiunea nobililor pentru vânătoare era totodată dovedită și de răspândirea pe care o aveau cărțile despre vânătoare (de exemplu cartea lui Gaston III Phoebus, conte de Foix) ca și de implementarea unor legi stricte care interziceau oamenilor simpli

Ilustrația 5.19 *Les Très Riches Heures du duc de Berry* – fragment din imaginea ce reprezintă luna decembrie – se observă pădurea, unde are loc vânătoarea, și câinii care au încolțit porcul mistreț omorât probabil de sulile vânătorilor. Vânătorul din dreapta sună în corn anunțând sfârșitul vânătorii, iar cel îmbrăcat în roșu oprește câinii să mănânce prada vânată.

să vâneze în pădurile regale. Astfel de legi au fost confirmate de Henric al II-lea, care după spusele lui William de Newburgh, asemeni bunicului său (Henric I), iubea în mod excesiv vânătoarea, nefiind însă atât de strict în aplicarea restricțiilor legate de practicarea acesteia de către oamenii simpli.¹⁵¹ Totuși în 1184, el reamintea prin lege interzicerea vânătorii în pădurile regale, și sublinia că nu va mai arăta clemență pentru cei care încălcau legea.¹⁵²

¹⁵¹ He delighted in the enjoyment of hunting, as much as his grandfather did, and more than was, yet he was more mild than his grandfather in punishing transgressors of the forest laws (William de Newburgh, cartea a III-a, capitolul 26).

¹⁵² „In the first place, he has forbidden that any one shall commit any sort of offence touching his venison and his forests, and he wills that no one shall take confidence from the fact that hitherto those who have committed offences touching his venison and his forests have been declared in mercy [only] as concerned their chattels. For henceforth, if any one commits any [such] offence against him and is convicted of it, he wills that full justice shall be had of that man as was had in the time of King Henry, his grandfather.” (The Assize of the Forest, Woodstock, 1184).

Cartea lui Gaston III Phoebus (1331-1391), *Cartea vânătorii (Livre de chasse)* scrisă între anii 1387-1389, descrie în amănunt diferitele feluri de vânat: cerbul, considerat animal regal și cel mai de preț dintre toate animalele vânat, dar și porcul mistreț, lupul, iepurele, vulpea, ba chiar bursucul sau vidra. De asemenea sunt descrise diferite faze ale vânătorii: asmuțirea câinilor, momentul când câinii prind urma vânatului, urmărirea prăzii, lovirea cu săgeți (omorârea sau doar rănirea vânatului), înjunghierea cu cuțitul, lovitura finală pentru uciderea vânatului, apoi jupuirea, spălarea și tranșarea vânatului și hrănirea câinilor cu intestinalele animalelor ucise.

Manuscrisele tratatului de vânătoare al lui Gaston, datând din secolele al XIV-lea și al XV-lea, dintre care s-au păstrat mai mult de patruzeci, au fost ilustrate cu măiestrie și au o putere mare de evocare. Ilustrația care descrie vânătoarea de cerb (ilustrația 5.20) redă mișcarea prin crearea unor planuri oblice paralele: primul câine, cel ce jos formează o linie oblică, apoi celelalte două grupuri de câini și cerbul formează o a doua linie oblică, seniorul și slujitorul său formează un al treilea plan oblic. Diagonala care se suprapune peste corpul cerbului desparte călăreții de rang mai înalt, de oamenii care se deplasau pe jos și care se ocupau de câini. Diagonala cealaltă separă

Ilustrația 5.20 Imagine din *Livre de La Chasse* de Gaston Phoebus – manuscris din secolul al XV-lea. (BNF MF 616, cap.39).

vânatul care ocupă aproape jumătate din cadru de urmăritorii săi. Corpurile animalelor (cerb și câini, apoi cerb și cai, formează linii ondulate care conferă naturalețe și grație mișcărilor). Ilustratorul încearcă să realizeze nu doar imagini artistice, ci și didactice. Seniorul, mai

„În primul rând el a interzis oricui să comită orice delict împotriva vânatului sau pădurilor sale și dorește ca nimeni să nu se bazeze pe faptul că până acum toți cei care au comis delictе legate de vânatul sau pădurile sale au fost iertați în ceea ce privește bunurile sale mobile. De acum înainte, dacă vreunul comite vreun astfel de delict împotriva lui și este condamnat pentru el, se hotărăște ca acela să sufere întreaga pedeapsă, așa cum se administrase ea în vremea regelui Henric, bunicul regelui.”

impozant, cu capul acoperit, aflat în fruntea alaiului, suflă în corn, în timp ce slujitorul său, cu capul gol, îi copiază mișcările. Oamenii eliberează câinii odată ce aceștia prind mirosul vânatului, iar cerbul face salturi elegante, dovedind prin frumusețea sa și prin poziția sa în compoziție că avem în față un vânat nobil, potrivit pentru vânătorii de rang înalt.

Literatura abundă de asemenea în scene de vânătoare. Poate cea mai renumită este descrierea vânătorii (care a durat trei zile) din *Sir Gawain și Cavalerul Verde* (*Sir Gawain and the Green Knight*). Astfel Bertilak de Hautdesert, care este numele adevărat al Cavalerului Verde, vânează mai întâi un cerb, semn al statutului său social ridicat, și al faptului că l-a provocat la întrecere chiar pe rege (pe regele Arthur, la începutul acestui roman cavaleresc). Simbolismul cerbului nu se reduce la legătura sa cu regalitatea, ci are și sens hristologic, fiind adesea asociat cu Hristos, ca de exemplu în legenda convertirii Sfântului Eustațiu la creștinism datorită vederii unui crucifix între coarnele cerbului în timpul vânătorii. Această legendă a fost magistral prezentată de Pisanello, în secolul al XV-lea, tabloul aflându-se la National Gallery în Londra. Sfântul Hubert, episcop de Liège (Țările de Jos) este adesea reprezentat în mod asemănător, fiind și el un sfânt protector al vânătorilor.

A doua zi Bertilak doboară un porc misteț, semn al puterii fizice brute, și dovedind prin urmare curajul seniorului (chiar lipsit fiind de vraja protectoare a lui Morgan le Fay, care îl transforma în cavaler verde). Iar a treia zi reușește să vâneze o vulpe, semn al vicleniei, și a cărei înfrângere dovedește înțelepciunea cavalerului. În egală măsură Gawain, care încearcă să înșele păstrând eșarfa verde, este el înșelat, greșeală pentru care este pe cale să-și piardă viața. Deși punctul culminant al romanului cavaleresc este înfruntarea directă dintre cei doi, atât vânătoarea lui Bertilak cât și seducerea (eșuată a) lui Gawain sunt prezentate cu multe amănunte, astfel încât observăm că în principal etapele vânătorii (după cum au fost ele prezentate de Gaston) sunt respectate în text.¹⁵³

¹⁵³Bogăția de simboluri asociate cu vânătoarea în romanul cavaleresc *Sir Gawain și Cavalerul Verde* este greu de rezumat în câteva rânduri, dar trebuie amintit și faptul că încercarea de seducere a lui Gawain este prezentată în paralel cu vânătoarea lui Bertilak, ca niște acțiuni în oglindă, sugerând că Gawain însuși este văzut ca o pradă ce trebuie încolțită și subjugată, iar dacă el rezistă avansurilor amoroase, și nu păcătuiește prin desfrânare sau prin mândrie (când este pus la îndoială renumele său de iubit priceput și de cavaler galant), atunci el este înșelat și nepunându-și încrederea doar în Dumnezeu cade în ispită datorită fricii, și își pune încrederea în vrăji, călcându-și cuvântul față de Bertilak.

Vânătoarea inițiată de Sir Bertilak urmărește toate regulile: vânatul este urmărit de câini, și este gonit înspre grupul de vânători de către oameni aflați în partea opusă, care făceau zgomote asurzitoare. Cerbii maturi sunt lăsați liberi (întrucât legile interziceau vânătoarea de cerbi din septembrie până în iunie, fiind permisă doar vânătoarea de căprioare), dar căprioarele sunt lovite cu săgeți și urmărite de câini și de sunetele ascuțite ale cornului de vânătoare.¹⁵⁴ La fel decurge și vânătoarea de porc mistreț, și cea de vulpe, iar după ce animalele sunt omorâte carnea este

Ilustrația 5.21 Vânătoarea de cerbi (8,67 m x 4,08 m)
Devonshire Hunting Tapestry – secolul al XV-lea – Victoria and Albert Museum, London

trănsată în pădure, iar intestinele (la căprioare și la porcul mistreț) sunt aruncate. Vulpea (a căreia blană era mai prețioasă decât carnea) este jupuită.

Scenele de vânătoare erau preferate și ca subiect de tapiserii, ca de exemplu cele patru tapiserii din Devonshire, care prezintă diferite aspecte ale vânătoriei, aflate acum în Victoria and Albert Museum din Londra, dar a căror proveniență este necunoscută (probabil Flandra, secolul al XV-lea). Tapiseriile sunt lungi (peste 8 m fiecare) și înalte (peste 4 m), și sunt foarte bogate din punct de vedere al combinațiilor. Titlurile tapiseriilor sunt: *Vânătoarea de urși și porci*

¹⁵⁴ Huntsmen unleashed hounds;/ The forest overflowed/ With strident bugle sounds. At the first cry wild creatures quivered with dread./ The deer in distraction darted down to the dales/Or up to the high ground, but eagerly they were/ Driven back by the beaters, who bellowed lustily. (1147-9)/ Lo! The arrows' slanting flight as they were loosed! (1160)/ Always harried by hounds hard on their heels,/ And the hurrying hunters' high horn notes.(1164-5)/ Este ușor de identificat aliterăția, un procedeu specific poeziei anglo-saxone. Tema însă și stilul general al poemului sunt conforme cu tradiția franceză a romanului cavaleresc, în timp ce motivul Cavalerului „Verde” este probabil de origine celtică, fiind legat de ritualurile de fertilitate pre-creștine, specifice Anului Nou, care însă au fost acceptate și înglobate în practicile creștine. Nu vom insista asupra acestor aspecte, dar putem observa cum mentalitatea medievală englezească, așa cum este surprinsă de literatură, se baza pe mai multe tradiții complementare.

mistreți (10,02 x 4,85 m), *Vânătoarea cu șoimi* (11,56 x 4,42 m), *Vânătoarea de lebădă și vidră* (11,11 x 4,24 m) și *Vânătoarea de cerb* (ilustrația 5.21). Se observă că în fiecare dintre aceste tapiserii se regăsesc mai multe animale vâdate, și oameni cu sulite, care vânează, și de asemenea câini și călăreți care sunt interesați de vânătoare în diferite etape ale ei, dar sunt multe personaje, care nu au nici un interes în vânătoare. În prim plan se văd vânătorii, care, aflați la sfârșitul vânătorii, tranșează cerbul, scoțându-i măruntaiele, în timp ce la stânga se vede un vânător cu sulita îndreptată spre un cerb în timp ce doi câini îl încolțesc. Spre deosebire de violența acestor imagini, în dreapta se află cupluri care se plimbă liniștite pe marginea râului. Același interes în prezentarea diferitelor cupluri se observă și în celelalte trei tapiserii.¹⁵⁵ Copacii care simbolizează pădurea sunt prezenți din belșug în toate ilustrațiile oferind cadrul pentru toate aceste scene, atât pentru cele violente cât și pentru cele amoroase. Trebuie însă subliniată măiestria cu care personajele sunt surprinse în mișcare, unele reflectând prin gesturile lor tensiunea și agitația specifică vânătorii, altele prin grația lor serenitatea unei zile însorite. Animalele sunt reprezentate de asemenea cu grijă, mai ales caii (prezenți însă doar în *Vânătoarea cu șoimi*).

Vânătoarea reprezenta un mod în care nobilii își exersau agilitatea și rapiditatea reacției, calități importante în luptă, dar mult mai apropiat de felul în care se purta un război era turnirul. S-a amintit că în *Sir Gawain și Cavalerul Verde* subiectul principal este înfruntarea dintre cei doi, care pare să se asemene (exceptând încercările morale ale lui Gawain) cu un turnir. Deși turnirul a reprezentat lupta dintre doi cavaleri doar în ultima perioadă a Evului Mediu, iar toporul nu era una dintre armele obișnuite ale turnirului, totuși felul în care Cavalerul Verde îl provoacă la luptă pe Regele Arthur și acceptă apoi să îl înfrunte pe Gawain se apropie de regulile de desfășurare a turnirului.

V.4.2 Turnirul

Biserica a încercat de multe ori să cenzureze violența caracteristică nobilimii feudale, și eventual să o redirectioneze spre ținte acceptabile din punct de vedere religios. Astfel s-a inițiat „Pacea lui Dumnezeu”, o mișcare¹⁵⁶ mai mult sau mai puțin răspândită, care își propunea să îi

¹⁵⁵ În tapiseria reprezentând *Vânătoarea de urși și porci mistreți*, chiar în prim plan, o doamnă îmbrăcată în roșu hrănește un câine, în timp ce în stânga ei un cuplu se joacă cu alți câini, iar în dreapta ei alți tineri se țin de mână. De altfel și în partea din stânga sus se întrevăd două cupluri care discută, fără să pară interesați de ce se întâmplă în jur.

¹⁵⁶ O „pace a lui Dumnezeu” înseamnă un pact încheiat la porunca episcopului, de față fiind câțiva clerici și principii locali importanți și o mulțime de oameni simpli. Se încearcă rezolvarea litigiilor în curs și se promite rezolvarea altor eventuale neînțelegeri în curțile de justiție, și se obține angajamentul de a lua parte la războaiele drepte

protejeze pe țărani în primul rând, dar și pe călugări și orășeni, de rapacitatea cavalerilor nelegați de un anumit senior și care căutau orice prilej pentru a jefui.

O altă restricție privea turnirurile, pe care Biserica a încercat să le oprească încă din secolul al XII-lea când moda se răspândise în întreaga lume occidentală. La conciliul de la Lateran, 1139, s-a hotărât ca toți cei morți în turniruri să nu fie îngropați în pământ sfințit. Mai târziu, în secolul al XIII-lea, s-a constatat că în timpul turnirului se comit toate cele șapte păcate capitale. Interdicția a fost ridicată abia în 1316, de către Papa Ioan al XXII-lea, când deja turnirurile începuseră să aibă o altă imagine (Le Goff, 91-93). Din lupta dezordonată care reproducea violența războiului (așa numitul *mêlée*), care nu urmărea uciderea oponentilor, ci luarea de prizonieri ce puteau fi răscumpărați (tactică folosită și în război), turnirul se transformase într-o întrecere între doar doi oponenti (care foloseau cel mai adesea arme boante).

Nu în ultimul rând a existat o încercare de a îndrepta agresiunea nobilimii războinice înspre zonele necreștine (acest lucru realizându-se prin cruciade, care au reușit la început să potolească setea de înavușire a tinerilor nobili fără moștenire), sau înspre zonele eretice (ce de exemplu cruciada împotriva albigenzilor, 1209-1229).

Regele Henric al II-lea, dornic să nu creeze prilejuri de concentrare a diferitelor forțe, care ar fi putut duce la o revoltă a nobilimii, a interzis organizarea de turniruri în Anglia. Totuși turnirurile erau foarte populare în Franța, iar cel de-al patrulea fiu al său, Geoffrey, moare într-un turnir în Paris, călcat de copitele calului său (conform cronicii lui Roger de Hoveden).

Turnirul secolelor al XI-lea și al XII-lea se desfășura pe suprafețe întinse de pământ aflate, de obicei, între două orașe care reprezentau două baze pentru cele două grupuri de cavaleri care urmau să lupte, și care erau conduse de două personaje de rang înalt care purtau numele de *lordul apelator* (cel care lansa provocarea) și *lordul defensor* (cel care accepta provocarea). Această întrecere era de fapt o replică „amicală” a războaielor și purta numele de *mêlée*. Armele care inițial au fost adevărate au fost înlocuite în timp cu arme boante, fapt ce încerca să prevină pe cât posibil accidente. Cele două grupuri care urmau să se înfrunte erau alese astfel încât să fie relativ echilibrate, ținându-se cont însă și de afinitățile naționale care existau. Evident (la fel ca și în război de altfel) interesul principal era de a lua cât mai mulți ostateci, aceștia fiind deposezați de arme și de cai, fiind obligați să plătească o răscumpărare

împotriva străinilor sau a celor care nu vor respecta pacea. Amenințările sunt în primul rând adresate nobililor răzvrătiți care pot fi excomunicați sau blestemați. (Barthelemy, 300)

pentru a fi eliberați. Lupta propriu-zise (*mêlée*) nu putea dura mai mult de o zi, întrucât cavalerii, chiar dacă nu erau răniți, erau foarte obosiți. Existau însă și atunci întreceri individuale între doi oponenți, dar ele formau doar partea de început a turnirului și erau rezervate în general începătorilor.

Mai târziu, în secolul al XIV-lea, desfășurarea turnirului s-a schimbat, și accentul cădea pe luptele individuale, în care doi combatanți experimentați își măsurau îndemânarea și puterea, în mod direct. Aceste întreceri individuale (*jouste*, în franceză, sau *joust*, în engleză) dădeau posibilitatea cavalerilor să își arate public curajul, și făcea posibilă continuarea turneului pe mai multe zile. Unul dintre cei care a descris astfel de turniruri a fost Jean Froissart (1337-1405), care

în *Cronicile* sale a descris cu multă pricepere modul de viață aristocratic, insistând asupra faptelor lor de vitejie. Lucrarea lui Froissart nu este o simplă redare cronologică a evenimentelor petrecute în timpul domniilor lui Edward al III-lea și Richard al II-lea, ci menționează și anumite întâmplări de o importanță istorică secundară, dar care definesc personalitatea unor cavaleri remarcabili. Astfel el încearcă să afle amănunte personale despre cavalerii victorioși în turniruri: în

Ilustrația 5.22 Jean Froissart, *Chroniques*, vol. 4
(Bruges, 1472-1473)
Doamne și cavaleri călărind pentru a participa la turnirul din
Londra (detaliu din Harley MS 4379, f. 99)

cazul turneului din Londra, în 1390, (ilustrația 5.22) care a fost câștigat de un tânăr flamand, el redă discuția acestuia cu tatăl său, arătând reticența tatălui de a-l lăsa să participe la acel turnir datorită situației politice neclare (Anglia și Franța aflându-se într-un armistițiu de trei ani al războiului ce va dura mai mult de 100 de ani). Tânărul nu ascultă sfatul tatălui său și merge la turnir, unde devine victorios și primește să devină membru al ordinului Jartierei, spre nemulțumirea cavalerilor francezi care consideră aceasta ca pe o trădare a Franței, deși, explică Froissart, el a acceptat această onoare tocmai pentru a putea fi un mediator între Franța și Anglia

(Froissart, cartea a IV-a). Ilustrația surprinde chiar începutul turnirului, când heralzii îi anunță și prezintă pe cei care urmează să se întrecă în competiție, sunând din trâmbițe și laudându-l pe fiecare cavaler. De altfel Froissart însuși consideră că sarcina cronicarilor este asemănătoare cu cea a acestor „vestitori”, care le povestesc celor prezenți despre diferite fapte de vitejie, spre încântarea publicului și spre prea-mărirea celor viteji, floarea nobilimii, care vor deveni un exemplu. Pe lângă turnirul din Londra, Froissart descrie mai multe turniruri (la Bordeaux, Betanzos, Calais, Vannes, Saint Inglevert, etc.), iar acestea sunt în general doar întâlniri între câte doi cavaleri.

Cel care a consemnat însă regulile pentru desfășurarea turnirului a fost René d'Anjou (1409 – 1480), un adevărat aventurier, pasionat de turniruri, în cartea sa *Le Livre des tournois* (1460). Turnirul a fost considerat de unii istorici ca un fel de „sport” medieval (Crouch *Tournament* 18), o întrecere care avea și elemente de spectacol, și care era urmărită cu interes de public. Tratatul lui René d'Anjou amintește multe ritualuri asociate cu desfășurarea unui turnir la standarde regale, unele fiindu-i cunoscute din experiența sa directă, iar altele par adăugiri personale.

Înainte de a descrie lupta propriu-zisă (*mêlée*), René d'Anjou prezintă mai multe amănunte legate de îmbrăcăminte, de rolul pajilor, al heralzilor, de modalitatea în care se face provocarea, de alegerea cavalerilor pentru fiecare tabără, etc. Un amănunt interesant, menționat în capitolul privind „descrierea intrării judecătorilor”, se referă la pedepsirea cavalerilor nedemni. Judecătorii însoțiți de mai mulți cavaleri se plimbau printr-o sală în care erau așezate blazoanele fiecărui cavaler, iar cei prezenți puteau aduce învinuiri unuia sau altuia dintre cavaleri. Aceste învinuiri urmau să fie judecate a doua zi, iar cavalerii găsiți vinovați urmau să fie pedepsiți. Printre ofense se numărau: aceea de a fi mințit și de nu-și fi respectat cuvântul dat, aceea de a da împrumut bani cu camătă, sau chiar de a avea o soție care nu era de viță nobilă. Pedepsa pentru aceste păcate era în principal bătaia, mai mult sau mai puțin severă. Erau de asemenea pedepsiți cei ce vorbiseră urât despre doamne. Cavalerii care nu erau de obârșie nobilă erau puși în discuție și erau acceptați ca participanți la turnir doar dacă se constata că sunt merituoși.

Odată ce fiecare grup își lua poziția de luptă, începea atacul direct, brutal și relativ puțin organizat, fiecare încercând să-și dovedească măiestria prin capturarea a cât mai mulți adversari,

și de viță cât mai nobilă, astfel încât răscumpărarea să fie cât mai mare. Arbitrii și doamnele asistau la spectacol pe o structură mai înaltă, care să le permită să urmărească lupta cât mai bine.

O altă descriere a turnirului poate fi întâlnită în romanele cavalești, fiind un prilej prin care cavalerul își dovedea curajul și îndemânarea, și un mod de a atrage atenția doamnelor. Chrétien de Troyes prezintă de mai multe ori astfel de întâlniri; una dintre întrecerile prezentate este cea în care Gawain, având o însărcinare pe care nu vroia să o rateze, evită să se întâlnească în turnir, rămânând un simplu spectator (*Povestea Graal-ului – Perceval*). Gawain este fascinat de întrecerile din turnir, înfruntări între doi cavaleri (engleză: *joust*) și în ciuda drumului pe care îl are de făcut întârzie pentru a admira spectacolul oferit de cavaleri. Doar teama de a nu fi cumva învins, făcut prizonier și astfel împiedicat să își îndeplinească promisiunea, îl oprește să participe. Această reticență este catalogată drept lașitate și nepricepere și ca urmare este disprețuit de doamnele din public. Nu disprețul publicului, ci felul în care este tratată doamna care îi ia apărarea, îl determină pe Gawain să intre în luptă, și să o răsplătească pe doamna care l-a susținut dăruindu-i drept cadou calul oponentului său, pe care l-a câștigat după ce l-a învins.¹⁵⁷ Gawain se dovedește a fi un cavaler fără egal, și putem considera ezitarea sa ca o formă de modestie, și deci o dovadă a superiorității sale sufletești, și nu ca o lipsă de încredere în sine.

V. 5 Viața religioasă

Biserica era adânc implicată în viața oamenilor, participarea la slujbă duminică și de sărbători (și uneori chiar și în timpul săptămânii la liturghiile zilnice), spovedirea regulată și împărtășirea făceau parte din existența obișnuită a oamenilor. Putem spune că în mod firesc în Evul Mediu timpul era structurat după ritmul bisericesc (mai ales atunci când nobilii se aflau temporar într-o reședință, și nu în călătoriile lor între domenii).

¹⁵⁷ Alte descrieri de astfel de întreceri apar și în alte povestiri ale lui Chrétien de Troyes. În *Cavalerul în cotigă (Lancelot)* sunt prezentate diferite lupte între doi adversari, și se vede cum în astfel de romane cavalești dorințele doamnelor influențează hotărârile cavalerilor, atât să participe, cât și să-și înfrângă agresivitatea pentru a nu-și răni oponentul, sau dimpotrivă să se mobilizeze pentru a-l înfrânge repede. Ascultarea orbească a dorințelor doamnei (sau în acest caz a reginei Guinevere), chiar dacă par illogice (cum ar fi să se lase înfrânt și să nu lupte la adevărata lui putere în luptă) se prezintă ca un test la care doamna îl supune pe cavalerul care își declară devoțiunea pentru ea, pentru a vedea dacă el este demn de afecțiunea ei, și dacă este demn de încredere în cazul în care l-ar accepta ca amant. Raspunsul este pozitiv, și astfel Lancelot devine iubitul reginei, înșelându-și regele și punându-se pe sine (și pe regină) în pericol de moarte.

Structura castelurilor a cuprins întotdeauna o capelă care să deservească nevoile religioase zilnice ale locuitorilor. Anumite elemente specifice îi ajută pe cercetători să identifice încăperea care adăpostea capela, ca de exemplu nișa necesară spălărilor rituale din timpul desfășurării

Ilustrația 5.23 Castelul Bolton, Yorkshire, Capela – nișă necesară pentru cult (existentă în toate capelele sau bisericile medievale).

slujbelor religioase (ilustrațiile 5.23 și 5.24). Alteori anumite elemente decorative mai deosebite (o boltă ornamentată, picturi religioase pe pereți sau o fereastră mai frumoasă) pot indica faptul că încăperea respectivă a îndeplinit rolul de capelă.

De cele mai multe ori

capela era cuprinsă în structura turnului, ca în cazul castelurilor construite de Edward I (de exemplu la Conway sau Carnaefton). Alte exemple ar fi castelele din Rochester, din Castle Rising sau castelul de lemn din Ardes. Ultimul amintit avea două nivele (la parter camere de depozitare), la primul etaj camere pentru cei care locuiau, camera principală ca și camera în care dormeau seniorul și soția sa, iar alături de aceste camere se afla capela.

Mai mult decât prin prezența unei capele în interiorul donjonului, observăm imixiunea elementelor religioase în celelalte săli ale turnului, ca de exemplu prezența simbolurilor celor patru evangheliști în colțurile sălii de consiliu de la Vincennes, pentru a inspira adunarea spre a face alegerile cele mai înțelepte.

Alteori capela castelului era o clădire separată, dar legată de clădirea palatului, ca în cazul renumitei capele pariziene, Sainte

Ilustrația 5.24 Castelul din Okehampton – fereastra capelei. Se observă faptul că existau muluri din piatră pe care erau fixate vitraliile. Nișa, absolut necesară pentru desfășurarea Sfintei Liturghii este de asemenea vizibilă.

Chapelle (construită de Ludovic al IX-lea între 1245-1248, pe două nivele; la nivelul superior având acces doar familia regală și cei apropiați ei (intrarea se făcea direct din castel pe o pasarelă), iar nivelul inferior fiind deschis inițial oficialilor subalterni). Putea însă să fie o clădire separată, de sine stătătoare, cum este cazul capelei circulare de la Ludlow (sec. al XII-lea), dar și al capelei exterioare de la Vincennes (începută în secolul al XIV-lea).

Existența capelei în interiorul castelului dovedește recunoașterea de către nobilime, (locuitori ai castelelor) a necesității prezenței constante a unui preot în viața castelului. Castelul avea angajat cel puțin un capelan care avea datoria de a oficia zilnic liturghia și alte rugăciuni, și de a oficia slujba botezului și a înmormântării, deși adesea nobilii doreau să fie îngropați la una din ctitoriile lor (sau ale înaintașilor lor). Slujba cununiei a fost în primele secole creștine doar un eveniment social, dar în comunitățile creștine s-a dorit ca preotul să binecuvânteze unirea celor doi tineri printr-un ritual. Căsătoria, care s-a dorit un eveniment cunoscut de comunitate, a început în secolul al XII-lea să fie oficiată la biserică, la ușa bisericii mai exact (Duby *Cavalerul, femeia și preotul* 156). Cununia, ca taină a Bisericii, a fost evenimentul social asupra căruia Biserica a avut o influență deosebită, reglementând legalitatea ei și arătând situațiile în care din cauza consangvinității era interzisă,¹⁵⁸ ca și situațiile, foarte rare, când putea fi desfăcută.

V. 6. Viața zilnică în castel în romanul cavaleresc *Sir Gawain și Cavalerul Verde* (*Sir Gawain and the Green Knight*)

Am insistat asupra acestui roman cavaleresc deoarece provine din Anglia (cel mai frumos dintre romanele medievale cavaleriești englezești), și pentru că acțiunea poemului se desfășoară în interiorul unui castel, fie că este vorba de castelul regelui Arthur (la începutul și sfârșitul poemului), fie că este vorba de castelul lui Bertilak, unde eroul este pus la încercare. Acest poem din secolul al XIV-lea, scris în engleza medievală (deși într-un alt dialect decât cel folosit de Chaucer), ilustrează foarte bine tradiția poemelor arturiene, care s-a extins începând din secolul al XI-lea din Aquitania în Franța și apoi la curtea engleză.¹⁵⁹

¹⁵⁸ Normandia a fost pusă sub interdict de Leon al IX-lea, în 1052, din cauza faptului că William Cuceritorul s-a căsătorit cu Matilda, fiica contelui Balduin de Flandra, căsătorie considerată consangvină; sancțiunea a fost ridicată prin intervenția lui Lanfranc în 1056, de către următorul papă, Victor al II-lea. Filip I al Franței a fost și el excomunicat în 1094 și din nou în 1095 pentru că își repudiasse soția căsătorindu-se cu Bertrade, soția vasalului său (Fouque Rechin, contele de Anjou, care îi era și văr îndepărtat). Regele este vinovat de adulter și de bigamie (atât prima sa soție cât și soțul celei de a doua soții erau în viață), dar mariajul era interzis și din cauza consangvinității.

¹⁵⁹ De altfel și în romanele cavaleriești ale lui Chretien de Troyes, care sunt poate cele mai renumite astfel de scrieri, castelul este locul în care au loc evenimentele cruciale pentru desfășurarea acțiunii.

Poemul începe la castelul regelui Arthur care, cu ocazia banchetului de Crăciun, dorește un spectacol, și este nemulțumit că nu se întrevide nici o distracție. Apare însă Cavalerul Verde care îl provoacă la o întrecere. Sir Gawain acceptă provocarea în locul regelui, și turnirul este organizat. Din ilustrația ce apare în unicul manuscris (MS. Cotton Nero A.X.) aflat la British Library din Londra se poate vedea că întrecerea dintre cei doi este considerată un spectacol, întrucât regele și regina privesc lupta de la o tribună mai înaltă, alături de alți cavaleri, iar Cavalerul Verde, care a primit lovitura de topor de la Sir Gawain, își ține capul însângerat în mână (ilustrația 5.25). Regele și cavalerii, cu săbiile scoase, par gata de luptă, în timp ce Sir Gawain, cu coada toporului sprijinită de pământ, pare surprins și incapabil de a mai reacționa (ilustrația 5.25). Pentru a respecta legământul făcut înainte de luptă Sir Gawain este obligat să găsească Capela Verde și să-l înfrunte peste exact un an (tot de Anul Nou), urmând ca atunci să fie el lovit cu toporul. Împărțirea anului se face după Sărbătorile bisericești, iar Crăciunul este considerat cea mai importantă dintre ele.

Ilustrația 5.25. Sir Gawain și Cavalerul Verde
Decapitarea Cavalerului Verde
(British Library, MS. Cotton Nero A.X., f. 94b)

Călătoria spre castelul lui Bertilak (care începe pe 1 noiembrie, după Ziua Tuturor Sfinților) este redată pe scurt și fără detalii, ocupând mai puțin de 100 de versuri din cele 2530 care compun poemul (versurile 700-760). Aventurile sale par să fi fost interesante, deoarece s-a luptat cu mulți dușmani, dar naratorul nu vrea să le povestească, ci alege să-și concentreze atenția pe ceea ce se întâmplă în castel.

„Atâtea aventuri a întâlnit el în munți,

Încât ar fi prea obositor să povestim chiar și o zecime din ele.”¹⁶⁰

¹⁶⁰ So many marvels did the man meet in the mountains,/It would be too tedious to tell a tenth of them (718-719). Textul poemului *Sir Gawain and the Green Knight* este luat din *Antologia de literatură engleză* alcătuită de Editura Universității din Oxford, pg. 284-347.

Viața din castel, elegantă și îmbogățită de convenții, este cea care îl atrage pe narator și nu aventurile în sălbăticie care nu pot evidenția rafinamentul personajelor. Astfel discuțiile pe care Sir Gawain le poartă cu soția lui Sir Bertilak sunt conforme cu convențiile privind iubirea curtenească. Cavalerul încearcă să păstreze distanța față de soția gazdei, pentru a nu încălca regulile ospitalității, fără însă a o jigni pe aceasta prin refuzul său.

Castelul lui Bertilak, „cel mai frumos castel stăpânit vreodată de un cavaler”¹⁶¹ are o componentă supra-naturală puternică, nu doar pentru că Morgan Le Fay locuiește acolo și pentru că este de fapt locuința Cavalerului Verde, ci și pentru că el apare ca răspuns la rugăciunile lui Sir Gawain către Hristos și Maica Domnului.

De trei ori semnul Mântuitorului l-a făcut

Când, în pădure, o locuință a observat

Era pe un promotoriu înconjurat de arbuști

Și trunchiuri de copaci și de un șanț apărat;¹⁶²

Descrierea castelului este amănunțită și se vede că respectă detaliile specifice castelelor așa cum erau (și sunt) reprezentate în imaginația populară, și anume, turnul este ridicat pe un deal (mai înalt decât regiunea din jur), iar în jur era un zid din trunchiuri de copaci, care înconjura întregul castel, iar în afara lui era șanțul de apă. Odată ajuns în interior, Sir Gawain este întâmpinat de curteni în haine elegante și este invitat să locuiască într-o cameră bogat ornamentată (ilustrația 5.30) cu perdele din mătase, tivite cu fire aurite, în jurul patului, care avea cuverturi brodate cu modele frumoase și tivite cu blană, în timp ce pe pereți erau tapiserii, iar pe podea erau covoare în ton cu ele.¹⁶³ După ce i se dau haine elegante, Sir Gawain este invitat să se așeze pe un scaun moale, cu perne, poziționat lângă foc, la loc de cinste.

Ziua în care Sir Gawain ajunge la castel este chiar Ajunul Crăciunului și prin urmare toți se pregătesc de petrecere, iar cavalerul este considerat oaspete de cinste. Astfel se montează o masă (se presupune că mesele erau în majoritate mobile și se întindeau doar la ocazii festive),

¹⁶¹ The comeliest castle that ever a knight owned (767)

¹⁶² Thrice the sign of the Saviour on himself he had made,/When in the wood he was aware of a dwelling with a moat/On a promotory above a plateau, penned in by the boughs/And tremendous trunks of trees, and trenched about; (763-766).

¹⁶³ The bed-curtains, of brilliant silk with bright gold hems, / Had skilfully-sewn coverlets with comely facing ./And the fairest fur on the fringes was worked (854-6). Toulouse and Turkestan tapestries on the wall/ And fine carpets underfoot, on the floor, were fittingly matched. (858-9)/

care este acoperită cu o față de masă.¹⁶⁴ Se servesc diferite fierturi, aromate cu multe condimente,¹⁶⁵ și pește, pregătit în diferite feluri (fiind o perioadă de post, acesta înlocuia carnea), iar ca băutură se oferă vin, băutura preferată de nobili. După masă merg cu toții la slujbă și apoi, înainte de culcare, dansează și se distrează în sala mare.

Urmează trei zile (25, 26 și 27 decembrie) de petrecere, în care au loc banchete în fiecare zi după slujba din capela castelului, iar atunci când Sir Gawain se hotărăște să-și continue drumul spre Capela Verde i se spune că aceasta este aproape, și este invitat să-și continue șederea la castel până când este momentul să-l întâlnească pe Cavalerul Verde. Dacă la castelul regelui Arthur cavalerii s-au distrat urmărind o întrecere a doi combatanți, la castelul lui Sir Bertilak, ei sunt invitați să participe la vânătoare, ambele fiind distracțiile preferate de nobili, după cum au și fost discutate în acest capitol. Mai mult Sir Bertilak, ca stăpân al castelului și gazdă, îi propune musafirului său un joc, și anume să facă schimb cu ceea ce vor câștiga în timpul zilei, unul la vânătoare, celălalt odihnindu-se în castel. Această provocare este de fapt un mod de a testa virtutea, corectitudinea și curajul lui Sir Gawain, care trebuie să reziste avansurilor amoroase ale soției lui Bertilak, fără a o ofensa (ilustrația 5.26). În ultima din cele trei zile (28, 29 și 30 decembrie) Sir Gawain acceptă o cingătoare în speranța că puterile ei magice îl vor ajuta în lupta împotriva Cavalerului Verde și trădează încrederea lui Sir Bertilak căruia nu îi spune nimic de acest dar câștigat, și nu i-l dă, după cum fusese înțelegerea.

Ilustrația 5.26. Sir Gawain și Cavalerul Verde – patul cavalerului are draperii și cuverturi bogate, sub care Sir Gawain doarme dezbrăcat, după cum era obiceiul (British Library, MS. Cotton Nero A.X. f. 129)

De Anul Nou, Sir Gawain pleacă și este îndrumat spre locul unde este Capela Verde, care este de fapt o colină, sub care se află o peșteră cu patru deschizături simetrice, având același simbolism magic, pre-creștin ca și Cavalerul Verde. Lipsa oricărui însemn creștin, lucru pe care

¹⁶⁴ In a trice on fine tretles (suportă de lemn pe care se sprijinea masa) a table was put up,/ Then covered with a cloth shining clean and white,/

¹⁶⁵ In seemly enough style servants brought him/Several fine soups, seasoned lavishly, (892-3)/

Sir Gawain îl observă, nu poate decât să mărească teama acestuia care fusese deja speriat de servitorul ce i-a servit ca ghid. Cavalerul Verde sosește și după ce îl atinge cu toporul doar puțin, ca pedeapsă pentru faptul că păstrase cingătoarea verde, îi dezvăluie faptul că toată întâmplarea a fost orchestrată de Morgan Le Fay, și că avansurile făcute de soția sa erau doar un test. Sir Gawain este rușinat de slăbiciunea sa pe care o definește ca fiind „lașitate și dorința de a poseda ce nu îi aparține” („cowardice and covetousness”, 2374). El păstrează cingătoarea verde ca semn vizibil al greșelii sale și se întoarce la castelul regelui Arthur, unde povestește toate aventurile lui.

Poemul este cu atât mai valoros cu cât dă dovadă de înțelegere față de mica greșală a lui Sir Gawain, care nu iese înfrânt din această încercare morală, ci doar rușinat. Capacitatea naratorului medieval de a arăta atât tăria morală a cavalerului (care refuză avansurile frumoasei soții) în același timp cu slăbiciunea lui (în acceptarea cingătorii) dovedește o percepere profundă a nuanțelor sufletești, prezentând cititorului un erou complex cu trăiri sufletești reale. Castelul are în *Sir Gawain și Cavalerul Verde* un dublu simbolism. Pe de o parte el apare în fața cavalerului în urma unei rugăciuni, și este, deci, un loc binecuvântat unde acesta este ferit de sălbăticie și poate regăsi confortul civilizației și mângâierea slujbei religioase. Pe de altă parte însă castelul este și locul primejdios în care drumețul trebuie să-și dovedească adevărata lui valoare. Castelul se dovedește un loc în care pericolele sunt morale nu fizice, iar încercările sunt de natură spirituală, ascunse sub rafinamentul comportamentului civilizat și a manierelor politicoase.

V.7 Viața culturală

Castelul a fost întotdeauna un loc care a încurajat înflorirea vieții culturale în mod direct datorită faptului că muzica, dansul sau citirea poemelor făceau parte din distracțiile seniorilor și ale musafirilor lor, și în mod indirect prin patronarea de către nobili a diferitelor activități intelectuale. Astfel castelul a fost martorul multor reprezentații date de jongleri și menestrelî, și totodată locul unde diferite manuscrise erau prezentate celor care le comandaseră.

Banchetele la care participau nobilii erau înveselite de cântecele menestrelilor, care uneori erau așezați într-un fel de balcon aflat într-o parte, deasupra sălii principale (ca de exemplu la castelul din Rochester, ilustrația 5.27). Menestrelîi au fost foarte apreciați de regele Edward al II-lea la a cărui încoronare au cântat 154 de muzicieni. De asemenea în secolul al

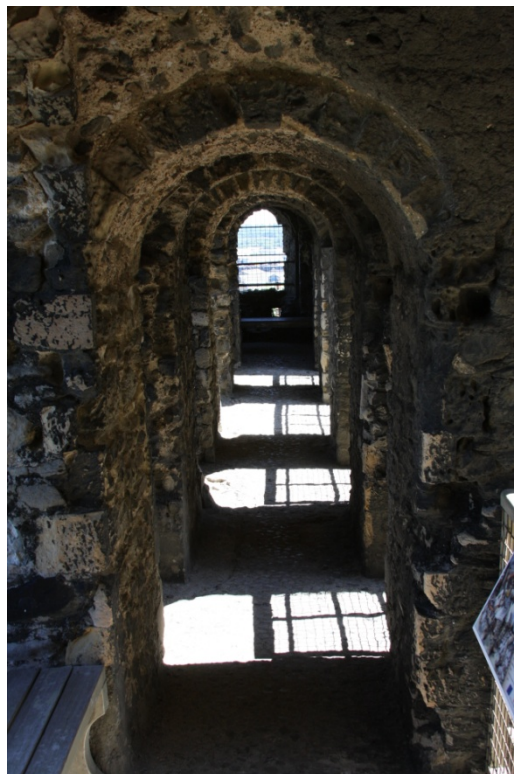
XVI-lea este menționată în Londra și o ghildă a menestrelilor, care avea scopul de a interzice muzicienilor „străini”, care nu erau din Londra, și care nu-și făcuseră ucenicia conform regulilor gildei, să își exercite meseria (Jones *Medieval Lives* 45).

Pe lângă importanța distracției zilnice și răsplătirea generoasă a menestrelilor care o asigurau, aristocrații erau interesați și de crearea unui renume, iar menestrelii, care răspândeau povești, puteau fi folosiți, asemeni heralzilor din cadrul turnirurilor, pentru a crea o imagine legendară unui anumit nobil sau înaintașilor săi. Astfel, unii seniori puteau comanda cronici care să relateze faptele curajoase ale înaintașilor lor. Astfel de exemple sunt *Cronica conților de Guines*, *seniori de Ardres* (*Historia Comitum Ghisnensium*), sau *Viața lui William Marshal* (*L'Histoire de Guillaume le Marechal*).

Majoritatea cronicilor erau scrise în mănăstiri, și se refereau la faptele și soarta regilor, astfel de exemple fiind Orderic Vitalis și William de Newburgh, ale căror cronici au fost deja menționate. Cronicarii

depindeau de o anumită mănăstire, și de cei care patronau mănăstirea, și s-a întâmplat de mai multe ori ca scrierile lor să depindă de cei care erau la putere. De exemplu Prințul John, deși nu era bine văzut în timpul domniei fratelui său, nu a fost criticat cât timp a fost el rege, dar după moartea sa din nou tonul cronicilor s-a schimbat (Jones *Medieval Lives* 200-1).

Cu atât mai mult cronicile alcătuite de clerici, care nu aparțineau de o mănăstire și care deci aveau nevoie de patronajul nobililor bogați, erau influențate de interesele acestora. În majoritatea cronicilor din secolul al XIV-lea răzbate un etos aristocratic, și acest lucru este vizibil de exemplu în faptul că în povestirile cronicarilor referitoare la revoltele populare (de exemplu cea din 1381) unde nu există nici o urmă de simpatie pentru aspirațiile țăranilor sau orășenilor (Taylor 17). Froissart, născut în comitatul Hainault, s-a bucurat de patronajul contelui de Hainault, și apoi al fiicei acestuia Philippa de Hainault, reginei Angliei (soția lui Edward al III-lea), căreia i-a dedicat o primă versiune a *Cronicilor* sale, în 1361. După moartea ei, Froissart

Ilustrația 5.27. Castelul din Rochester –
galeria murală a menestrelilor

a călătorit mult, atât la curtea franceză, cât și la cea flamandă, căutând atât protectori cât și surse de informație, și s-a bucurat de un mare succes. *Cronicile* sale zugrăvesc atât istoria Franței cât și pe cea a Angliei și a relațiilor politice dintre acestea, scopul său fiind de a reda faptele de arme (în războaie și turniruri) astfel încât generațiile următoare să le cunoască și să le imite (Hay 75-7). În cronică sa (cap. 96 din cartea a IV-a) amintește cum a căutat și patronajul lui Richard al II-lea, căruia i-a dăruit, în 1397, un manuscris frumos ilustrat al cronicilor sale cu evenimente din ultimii ani.¹⁶⁶ Schimbarea patronilor, ca și o anumită maturitate l-a determinat să își rescrie *Cronicile* de mai multe ori, și prin urmare acum există manuscrise cu mai multe variante ale cronicilor, și unele cuprind doar o parte din *Cronicile* sale, întrucât atât scrisese când a dăruit lucrarea.

Totuși nu cronicile erau operele cele mai apreciate de către nobilime; poemele și romanele cavalierești au început să aibă din ce în ce mai multă căutare. Cel care este considerat inițiatorul artei trubadurilor nu este un menestrel, ci un aristocrat, Ducele William IX al Aquitaniei, ale cărui versuri însă erau destul de vulgare și imorale. Doamna curtată era căsătorită, iar cavalerul trebuia să aștepte cu răbdare ca să primească favorurile sexuale (Jones *Medieval Lives* 47-8). Reacțiile doamnei sunt anticipate, și se încadrează în regulile seducției. Ea este reticentă la început dar odată cucerită, ea va face tot ce dorește iubitul ei.

Această imagine s-a rafinat, în timp, iar doamna nobilă a obținut mai multă influență asupra cavalerului care o curtează, deși a continuat să aibă un rol pasiv. Cea care a promovat literatura curtenească a fost nepoata lui William (de fiu) Eleonor de Aquitania, bogata moștenitoare a ducatului Aquitaniei și soția lui Henric al II-lea (1154-1189). De altfel

se pare că la curtea regală din Anglia, Marie de France a scris cele douăsprezece poeme narative ale ei, numite *Lai* (Pânzaru 123). Fiica ei din prima căsătorie (cu Ludovic al VIII-lea al Franței),

Ilustrația 5.28 Frontispiciul manuscrisului *Troilus și Cressida* (1399-1413) Corpus Christi College Cambridge MS 61 (fol. 1verso)

¹⁶⁶ And I had engrossed in a fair book well enlumined all the matters, that [happened] in four and twenty years before I had made and compiled [it]... this fair book well covered with velvet garnished with clasps of silver and gilt.

Marie de Champagne (căsătorită fiind cu Henric de Champagne) este cea care l-a patronat pe Chrétien de Troyes. Romanul cavaleresc despre Lancelot, *Cavalerul în Cotigă* (*The Knight in the Cart*) i-a fost dedicat ei, iar Philip de Flandra, un văr al Mariei, a fost cel care l-a găzduit pe Chrétien de Troyes după moartea lui Henric de Champagne. Generozitatea lui Philip este amintită în repetate rânduri la începutul romanului cavaleresc *Povestea Graalului* (*The Story of the Grail, Perceval*).

Mai târziu, în secolul al XIV-lea, Chaucer a fost și el unul dintre poeții patronați de nobilime și regalitate. Între 1359 și 1360 Chaucer a luptat alături de Edward al III-lea în Franța unde a fost făcut prizonier și a fost eliberat doar după ce prietenii săi au plătit răscumpărarea. Se poate ca în această perioadă să fi tradus din franceză în engleza din Evul Mediu (Middle English) *The Romaunt of the Rose*. Cariera sa este legată de John of Gaunt, la curtea căruia a scris primele sale poeme, dar era cunoscut și la curtea regelui, după cum se poate vedea și în ilustrația 5.28, în care el citește din opera sa în fața doamnelor în prezența lui Richard al II-lea. Chaucer apare în centrul imaginii pe o platformă, iar figura îmbrăcată în auriu a fost interpretată ca fiind chiar regele.

V.7.1 Câteva reprezentări ale castelului în pictură

Voi începe prin a arăta că reprezentări ale diferitelor clădiri în general, și ale castelelor în particular, au fost realizate în pictura murală, în pictură pe pânză sau pe panou de lemn, în vitralii, și mai ales în manuscrisele miniaturate, marea majoritate a acestor reprezentări având subiecte religioase. Clădirile însă joacă un rol secundar în toate aceste reprezentări, și anume, cel de a închide spațiile goale supărătoare, sau de a sublinia importanța unui anumit personaj (Dan Păcurariu *Arhitectura în viziunea pictorilor* 18).

În vitralii, în secolul al XIII-lea, clădirile sunt reprezentate în mod schematic, fie că este vorba de cele ale catedralei din Chartres, fie ale celei din Bourges (Dan Păcurariu *Stilistica și raporturile dintre arte* 2000), iar rolul lor este cel de a crea un fundal bogat pentru sfinții reprezentați în ele. Coloanele sau clădirile cu turnulețe, vizibile în vitralii, conferă un plus de naturalețe scenelor în care apar figurile hieratice ale sfinților, și măresc astfel impactul pe care îl are icoana asupra privitorului. Acest lucru este cu atât mai vizibil în secolele următoare când elementele de arhitectură sunt redată cu mai multe detalii ca de exemplu în vitraliul care reprezintă Nașterea lui Hristos din Catedrala din Evreux, unde se pot vedea nu doar turnurile

unei clădiri (sau fortificațiile unui oraș în fundal), ci și acoperișul ieslei, cu animalele din interior. Întreaga scenă are însă o bordură, atât în partea de sus (bordură asemănătoare unei bolte cu ogive), cât și în partea de jos.

Mai impresionante sunt însă reprezentările de castele (creneluri și turnuri) care apar în tablouri, unul dintre ele fiind cel al lui Jan Van Eyck (1395-1441), *Madonna Cardinalului Rolin*, care prezintă în centru, între cele două personaje principale, o panoramă a unui oraș ipotetic (Anvers, Liège sau chiar Geneva), iar pe râu se află un pod elegant ce unește cele două părți ale orașului (ilustrația 5.30). Mai departe în fundal se află o insulă pe care se distinge o clădire cu turnuri, probabil un castel, care se reflectă în apa râului (Dan Păcurariu *Arce Stilistice* 111). Coloanele din cameră sugerează o biserică romanică, iar priveliștea deschisă care se vede prin cele trei arcade, pare să simbolizeze lumea pământească aflată la picioarele celei cerești. Este firesc ca în centru să se afle castelul, ca o coroană, reprezentând puterea lumească.

Elemente de arhitectură apar și în alte tablouri ale lui Van Eyck. *Madona Canonului Van Paele* folosește biserica gotică ca decor, asemeni tabloului *Bunavestire*, (1434, aflat acum în Galeria Națională din Washington, DC). Totuși cel mai interesant în ceea ce privește detaliile este imaginea Sfintei Barbara, una dintre

Ilustrația 5.30 *Madonna Cancelarul Rolin* – Jan Van Eyck, 1435, Muzeul Louvre, Paris.
Fragment central – Se poate vedea insula din centrul râului

ultimele sale lucrări (1437), și care este expusă la Muzeul Regal de Arte Frumoase din Anvers, Belgia. Tablourile ce o reprezintă pe Sfânta Barbara, închisă în turn de tatăl ei sunt importante pentru reprezentarea castelului; am amintit deja tabloul lui Robert Campin, din 1438, pe aceeași temă. În imaginea lui Van Eyck, se observă o grijă deosebită în reprezentarea celor mai mici detalii și o delicatețe extraordinară pentru redarea decorațiilor ce apar pe pereții turnului, la ancadramele ușilor și ale ferestrelor (ilustrația 5.31). Acest aspect contrastează cu imaginea

unei simple fortificații militare, care era lipsită de ornamente și trimite la castelele elegante care au un rol estetic pronunțat, și au funcția de a atesta importanța socială a seniorului. Un secol mai tâziu, Pieter Bruegel cel Bătrân va realiza un alt tablou deosebit, *Turnul Babel* (1563), în care turnul monumental, aflat în construcție, își dezvăluie structura interioară cu multe camere.

Jan Van Eyck a influențat și pictura de mai târziu, poate cel mai clar exemplu este cel al lui Rogier van der Weyden (1399-1464), care în tabloul său *Sfântul Luca pictând-o pe Sfânta Fecioară* (1440, aflat la Muzeul de Arte Frumoase din Boston) a realizat un decor asemănător cu cel din *Madonna Cancelarul Rolin* al lui Van Eyck. În ceea ce privește reprezentarea castelului trebuie să menționăm o altă

Ilustrația 5.32 Rogier van der Weyden, *Tripticul Pierre Bladelin* 1445-1450, Muzeul de Stat din Berlin. Fragment din colțul din dreapta sus

operă a lui Rogier van der Weyden, și anume, *Tripticul Pierre Bladelin*, al cărui panou central reprezintă Nașterea lui Hristos. În colțul din

dreapta sus se poate vedea o reprezentare a zidurilor care înconjoară orașul, iar la intrare se observă un turn elegant, înalt și crenelat, cu perechi de geamuri înguste, care este diferit de celelalte clădiri (Ilustrația 5.32). Această construcție, ce face parte din fortificațiile orașului, poate fi un castel. În oraș se poate distinge și turla înaltă a unei biserici (sau catedrală). Este evident că acest oraș imaginar, medieval, specific peisajului olandez, nu are nimic în comun cu orașul biblic Betleem în care a avut loc nașterea lui Hristos.

Lucrările lui Van Eyck, și nu mă refer la portrete, au fost comandate de diferiți protectori ai artelor, care doreau să fie prezentați în interiorul tabloului religios, alături de Maica

Ilustrația 5.31 Jan Van Eyck, *Sfânta Barbara*, 1437, Muzeul Regal de Arte Frumoase, Anvers

Domnului (Canonicului Van Paele sau Cancelarul Rolin fiind astfel de exemple). Nobilii sau posesiunile lor apăreau în imagini atunci când ei erau înfățișați în manuscrisele miniature pe care le comandau.

Astfel de manuscrise erau folosite atât în capela castelului, cât și personal de către nobilul care le comandase. Un important colecționar de astfel de manuscrise a fost ducele de Berry, care a comandat mai multe ceasloave miniature (*Les Petites Heures de Jean de Berry* – aproximativ 1388, *Les Grandes Heures* – aproximativ 1409, *Les Très Riches Heures de Duc de Berry* – început în 1411 și terminat după moartea ducelui, și altele). Ultimul menționat este important pentru această discuție întrucât în multe dintre ilustrațiile din acest ceaslov (apocă în toate imaginile corespunzătoare lunilor din calendar) apar castelele ducelui sau ale celor apropiați lui, iar ducele a supravegheat executarea ilustrațiilor.

Dan Păcurariu menționează faptul că „Miniaturile, îndeosebi cele franceze reprezintă de obicei cu mai mult realism construcțiile decât picturile mari, de panou ori în frescă. Realizate deseori cu deosebită măiestrie, cu evidente tendințe de realism, ele sunt interesante atât din punct de vedere estetic cât și documentar, contribuind la cunoașterea modului de viață din epocă precum și la nivelul artistic din acea vreme.” (*Arhitectura în viziunea pictorilor* 62-63). Am folosit deja această afirmație atunci când am exemplificat felul de viață al locuitorilor din castel cu miniaturi din manuscrise miniature,

Ilustrația 5.33 Castelul din Samur – Valea Loirei

Ilustrația 5.34 *Les tres riches heures du Duc de Berry* (folio 9 verso) – luna septembrie – Castelul din Samur

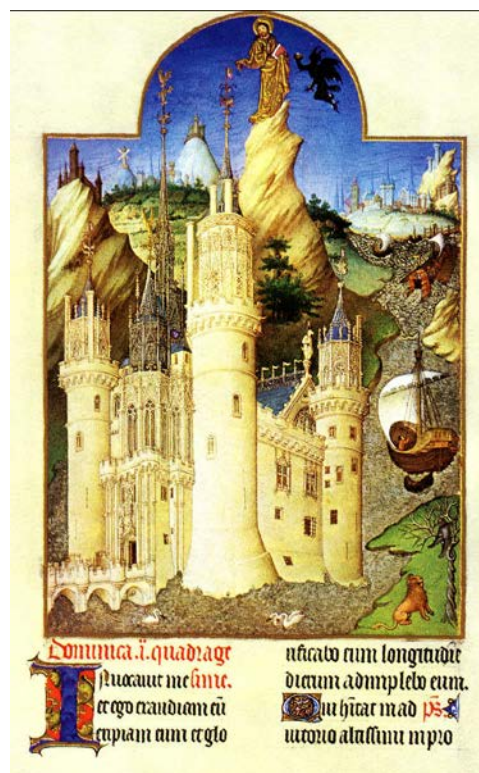
dar nu am insistat suficient pe felul în care castelul ca atare este prezentat în ilustrațiile din filele manuscriselor miniate. Vom reveni la manuscrisul ducelui de Berry și vom analiza felul în care anumite castele sunt alese pentru a fi reprezentate.

Astfel se pot vedea castelele de la Lusignan (în luna martie), din Dourdan (aprilie), din Riom, capitala provinciei Auvergne (mai), din Etampes (august) și castelul Clain în Poitiers (iulie), toate acestea aparținând ducelui. Reședința ducelui din Paris (Hôtel de Nesle) este arătată alături de castelele regale: Louvre, castelul vechi, medieval, care acum nu mai există, turnul fiind total demolat în secolul al XVI-lea (este reprezentat în imaginea din luna octombrie) și palatul din Isle de la Cité (reprezentat în iunie). Castelul regal de la Vincennes, în apropierea Parisului apare ca fundal pentru vânătoarea de porci misteți prezentată în luna decembrie.

Castelul de la Samur (reprezentat în luna septembrie) aparținea unui nepot al ducelui, și este probabil cel a cărui imagine este cea mai ușor de identificat (ilustrațiile 5.33 și 5.34), deoarece castelul a păstrat aspectul pe care îl avea în secolul al XV-lea (Dan Păcurariu *Stilistica și raporturile dintre arte* 201).

Totuși cea mai surprinzătoare imagine este cea care reprezintă ispitirea lui Hristos, în care castelul apare ca simbol al tuturor bogățiilor lumii (ilustrația 5.35). Această imagine, care însoțește textul primei duminici din postul mare și textul din Matei privind *Ispitirea lui Hristos* de către diavol, îl arată pe Hristos pe munte, iar alături de el se află diavolul, în timp ce în prim plan se află castelul de la Mehun-sur-Yèvre construit de ducele de Berry, ca simbol al frumuseților și bogățiilor lumii. Ducele colecționa și animale sălbatice, nu doar obiecte, iar castelul de la Mehun-sur-Yèvre, care era unul dintre preferatele sale, avea în apropiere o menajerie de animale sălbatice, leul din imagine fiind un astfel de exemplu.

Se observă că în aceste miniaturi, în ciuda faptului că au fost realizate pentru a ilustra o carte de rugăciuni, castelele joacă un rol esențial. Pe lângă valoarea estetică a clădirilor, care sunt redată cu multe

Ilustrația 5.35 *Les tres riches heures du Duc de Berry* (folio 161 verso)
Ispitirea lui Hristos

detalii, ele au și rolul de a scoate în relief bogăția și importanța socială a ducelui, și în același timp castelul ce ilustrează *Ispitirea lui Iisus* pare să-l avertizeze pe senior și pe alți cititori împotriva păcatului mândriei.

Pe lângă *Ceaslovul foarte bogat ilustrat al ducelui de Berry* (*Les Très Riches Heures de Duc de Berry*), un alt manuscris (aflat de această dată în Londra, la Biblioteca Națională) are un rol asemănător: *Psaltirea familiei Luttrell* (datând de la mijlocul secolului al XIV-lea). Imaginile marginale din acest manuscris zugrăvesc diferite activități ale țăranilor și încearcă să surprindă cât mai multe aspecte ale vieții de pe domeniile senioriale ale familiei Luttrell.

Psaltirea familiei Luttrell a fost executată pentru Geoffrey Luttrell, prin anii 1330, și a fost nevoie de aproape zece ani pentru a fi terminată. Conform obiceiului vremii întâi s-a scris textul, și abia apoi s-au făcut ilustrațiile, care din acest motiv păreau să fie secundare ca importanță față de text. Cu toate acestea, astăzi ilustrațiile din Psaltirea familiei Luttrell sunt studiate cu interes și au prioritate față de textul psalmilor.

Dacă insistăm puțin asupra acestor decorații observăm două genuri diferite de ilustrații: pe de o parte sunt desenele care zugrăvesc activitatea armonioasă a țăranilor pe domeniul seniorului, iar pe de altă parte sunt imaginile grotești care încearcă să amuze și să îngrozească în același timp. Analiza acestor imagini trebuie să țină cont de faptul

Ilustrația 5.36 Psaltirea Familiei Luttrell – psalmul 96 – folio 173r
Așezarea snopilor după strânsul recoltei (British Library).

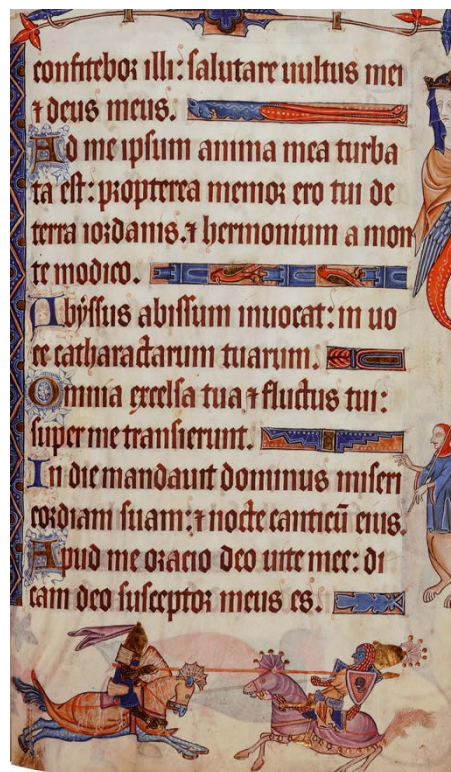
că toate au fost realizate în mod special pentru plăcerea nobilului care a comandat-o, respectiv Sir Geoffrey Luttrell, și prezintă viața pe domeniu din punctul lui de vedere, cel al stăpânului căruia îi aparține toată recolta adunată (Camille *Image on the Edge* 118-20). Aratul, semănatul, culesul sau depozitarea snopilor (ilustrația 5.36) ca și alte activități agricole sunt redade cu delicatețe și atenție la detalii, dar nu este omisă petrecerea bogată a seniorilor (ilustrațiile 5.16, 5.17).

Astfel nu este de mirare că din fragmentele reprezentate se desprinde imaginea unei vieți bine organizate și prospere, cu alte cuvinte o imagine idealizată, fără conflicte. Scenele de

violență surprind doar situația hazlie a soției care își bate soțul, care a fost interpretată ca o referire ironică la soțul „martirizat” în căsnicie, căsătoria fiind interpretată adesea în literatură ca un martiriu (Freeman 86) dar cele mai surprinzătoare imagini sunt cele care apar monștri grotești (ilustrația 5.37).

La începutul Evului Mediu, și chiar până în secolul al XII-lea, imaginile care ilustrau textul erau reprezentări ale personajelor discutate în text, fie că era vorba de personaje biblice (ca în Biblia de la Winchester) fie că era vorba de animale mistice sau reale (ca în bestiarele medievale). Totuși începând cu a doua jumătate a secolului al XII și de-a lungul secolului al XIII-lea a apărut o discrepanță din ce în ce mai mare între text și reprezentare. Cercetătorii (ca Michael Camille sau Janet Backhouse) au studiat legătura dintre text și aceste imagini grotești, și au ajuns în repetate rânduri la concluzia că în general nu există o legătură directă.¹⁶⁷ S-a argumentat, însă, că unele imagini din manuscrisele miniate, chiar dacă nu par legate de text, servesc pentru a atrage atenția asupra anumitor paragrafe, și pentru a facilita memorarea lor (Carruthers *The Book of Memory* 221-3).

Semnificația acestor ilustrații marginale ce apar în multe manuscrise miniate nu este ușor de descifrat, și interpretările sunt multiple și lipsite de coerență, însă în multe situații se poate observa o explozie a imaginilor batjocoritoare la adresa preoților sau călugărilor, sau vulgare, atât în manuscrisele cu subiecte religioase (Bibliei sau alte cărți de cult, sau psaltiri personale), cât și în manuscrise cu romane cavalierești (Camille *Image on the Edge* 22). Monștrii grotești, colorați în culori vii, care apar la marginea paginilor manuscrisului au fost comparați fie cu negrii etiopieni, cu oamenii care purtau măști în carnavalurile populare sau chiar cu Sultanul turc (Saladin) ca o reprezentare a dușmanului cel mai de temut al creștinilor. Aceasta este identitatea asociată cu cavalerul albastru din imaginea

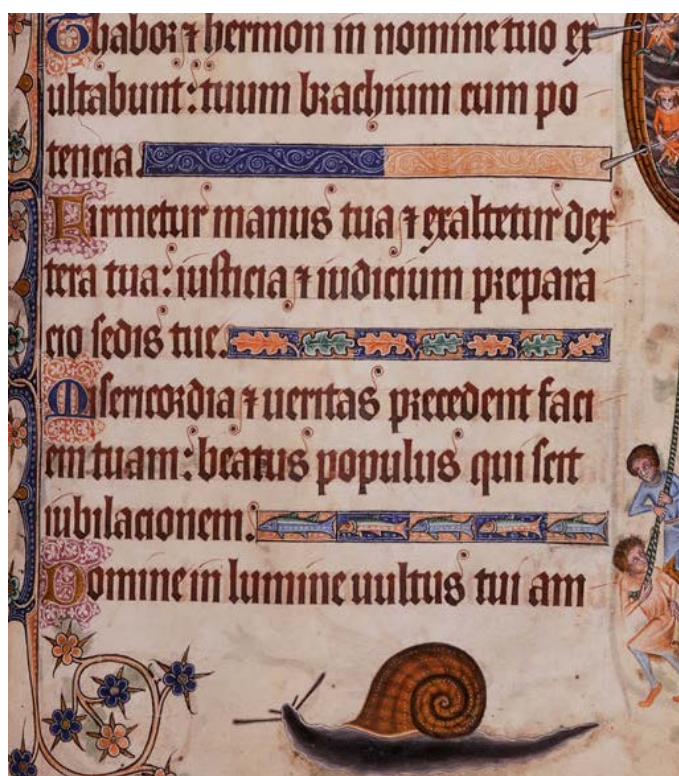
Ilustrația 5.37 Psaltirea Familiei Lutrell (folio 82r) – Pagina cuprinde psalmul 41, iar pe margine sunt personaje grotești (British Library).

¹⁶⁷ Există însă și excepții, în paginile care redau psalmul 86 (folio 157verso) ilustrațiile redau un corp gol (sufletul) aflat deasupra unei guri negre (simbolul iadului), iar mai jos sicriul în care se află corpul acoperit de giulgiu, este evident o reprezentare a cuvintelor „tu ai eliberat sufletul meu din iadul cel mai de jos” (psalmul 86:13).

cu cei doi cavaleri surprinși în luptă (ilustrația 5.37), în timp ce cavalerul cu cască, a cărui lance victorioasă îl dezechilibrează pe turc este probabil Richard I Inimă de Leu (Strickland 82). Turnirul la care par să participe cei doi poate fi o referire la cruciadele împotriva musulmanilor, deși perioada de aur a cruciadelor trecuse în secolul al XIV-lea. Celelalte personaje: jumătate oameni, jumătate animale par doar să aibă rolul de spectatori și pot fi o reprezentare a demonilor și oamenilor răi care, în psalmul 41, îl amenință și îl calomniază pe cel care se roagă, și care are credința că Dumnezeu îl va păzi de influența lor.

Personajele grotești pot fi văzute și ca un simplu divertisment, ca elemente decorative menite să îmblânzească textul apăsător al psalmilor și să-l amuze pe Sir Geoffrey Luttrell. Tot același rol par să-l aibă muzicanții care apar în alte imagini ale psaltirii (ca și în alte manuscrise medievale), sau alte motive decorative.

Un model decorativ la modă era melcul, care poate avea diferite semnificații. Conform unui istoric al caricaturii din Flandra, melcul aflat în siguranță în cochilia sa era o aluzie ironică la cei puternici care se află în castele fortificate (Camille *Image on the Edge* 32). Este posibil ca imaginea

Ilustrația 5.38 Psaltirea familiei Luttrell (folio 160r) – Pagina cuprinde psalmul 89 – melcul (British Library)

cavalerilor care fugeau din fața confruntării cu melcul să fie o referire la faptul că acesta simboliza o fortăreață. Melcul aflat în *Psaltirea familiei Luttrell* (ilustrația 5.38) poate fi asociat cu peștii din text ca o altă creatură a râului (pe care personajele de mai sus trag barca cu vâsle). Importanța râului, atât din punct de vedere estetic cât și economic a fost discutată, și nu este de mirare că este prezent în enumerarea proprietăților lui Sir Geoffrey Luttrell. Pe de altă parte melcul poate fi perceput ca un animal dăunător pentru recolte și poate fi deci asociat cu boul de

pe pagina alăturată (folio 159 verso) și cu celelalte imagini referitoare la muncile agricole (folio 166,170, 171, 172, etc).¹⁶⁸

Paginile *Psaltirii familiei Luttrell* ne dezvăluie o lume prosperă, în care clasele sociale au roluri bine definite și coexistă armonios, fiecare făcându-și datoria. Fiind vorba de o carte religioasă, se trage concluzia că această ordine este nu doar acceptată, ci și impusă de Dumnezeu. Castelul apare adesea ca un simbol al nobilimii și poate de aceea în reprezentarea Judecării de Apoi executată de Stepan Locher (probabil) pentru primăria din Köln, castelul, fiind perceput de către orășeni ca un element al opresiunii, este asociat iadului, în timp ce sufletele binecuvântate intră prin porțile unui oraș în rai (Warnke 40). Dar această reprezentare este totuși singulară, și conotațiile pozitive ale castelului se pot observa în mai multe opere literare care sunt dedicate atât orășenilor cât și aristocrației.

Și în alte manuscrise miniate apar reprezentări ale castelelor, ca de exemplu în Cronicile lui Froissart, din care s-au păstrat mai multe copii. Una dintre aceste copii, păstrată la British Muesum, are o imagine panoramică a Parisului medieval (folio 64). Iar în manuscrisul *Breviarum Davidicum*, aflat în Biblioteca Batthyaneum din Alba Iulia (filială a Bibliotecii Naționale) apar mai multe reprezentări de „castele medievale, cu ziduri crenelate, turnuri de apărare la colțuri, ferestre înguste. (Dan Pacurariu *Arhitectura în viziunea pictorilor* 64). Tapiseriile, precum am menționat, au fost un mediu de reprezentare a castelelor, cea mai renumită fiind Tapiseria de la Bayeux (ilustrațiile 1.10, 1.11, 1.12). De asemenea, în tapiserii au fost redată scene de vânătoare, sau de război, sau cu alte subiecte în care apar și detalii de castele.

V.7.2 Câteva reprezentări ale castelului în literatură

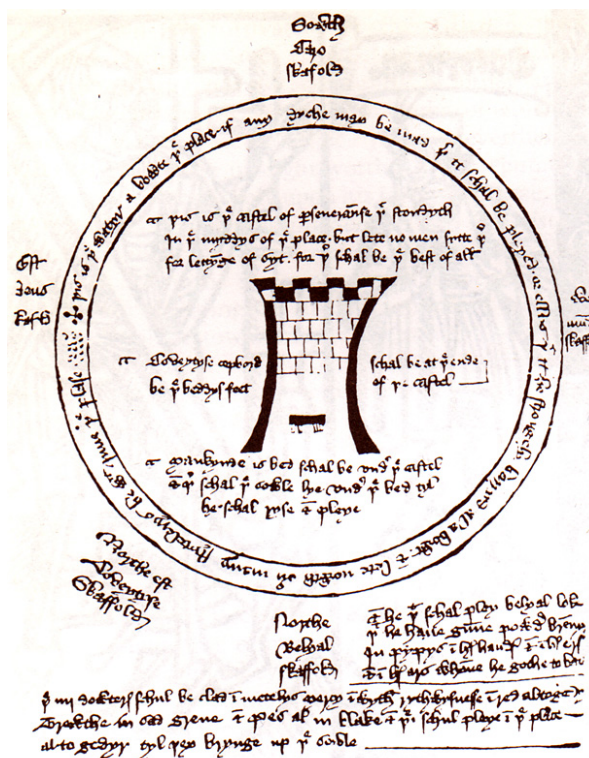
Pentru a exemplifica imaginea castelului ca loc ce aduce confort și siguranță, vom folosi două lucrări din secolul al XV-lea, și anume piesa de teatru medievală („morality”) intitulată *Castelul Perseverenței* (*The Castle of Perseverence*), și o altă alegorie *Cartea castelului muncii* (*Le livre du chastel de labour*).

Castelul Perseverenței este o piesă de teatru medievală care s-a păstrat în mai multe manuscrise; cel mai vechi, datând din secolul al XV-lea, se găsește în prezent la Folger

¹⁶⁸ Mulțimea imaginilor în care apare melcul a dat naștere la multe alte interpretări. Camille amintește și alte simboluri pentru melc: datorită faptului că iese din cochilia sa melcul era asociat cu arivistul dornic de a urca pe scara socială, dar și cu ideea de înviere și cu Lazăr cel înviat din morți. Forma sa putea să genereze și asociații sexuale sau conotații erotice (Camille *Image on the Edge* 32-35).

Shakespeare Library în Washington D.C. Analizând dialectul în care s-a transmis piesa, s-a tras concluzia că provine probabil din East Anglia. Ceea ce este unic în manuscrisul păstrat la Biblioteca din Washington este faptul că în text apare o ilustrație care reprezintă indicații privind felul în care trebuia pusă în scenă piesa (ilustrația 5.36). Piesa este foarte lungă și complexă, încercând să surprindă întreaga viață a omului (personajul alegoric Mankind – Omenire) în cele peste de 3500 de versuri. După ce Omul (Mankind) cade în ispită, și ascultă de Desfrânare și Nebunie, el este totuși convins de Penitență și Spovedanie să se îndrepte și este așezat în interiorul Castelului Perseverenței pentru a fi ajutat de Virtuți să-și păstreze starea de curătenie, respingând cu succes atacurile Viciilor (toate fiind personaje alegorice). Totuși omul este din nou tentat de un alt personaj alegoric, Invidia, și este surprins de Moarte chiar când era pe cale să accepte bogăția oferită de acesta. Soarta lui este judecată de Dumnezeu, care hotărăște să îl ierte, ascultând de Pace și Milă.

Castelul reprezentat în schemă (ilustrația 5.39) este de fapt un turn, înconjurat de un „șanț” (umplut cu apă) care respectă modelul inițial al castelului, din secolul al XII-lea. În afară cercului stăteau cei care nu plăteau, în timp ce spectatorii care plăteau stăteau pe o platformă în interiorul acestuia, printre ei fiind oameni care păstrau ordinea menținând pasaje libere pentru ca actorii să poată intra sau ieși. Sudul este situat în partea de sus a schemei și este locul unde este așezat personajul alegoric al „cărnii” (ispita desfrâului), iar în partea de jos (la nord) se află locul unde se află diavolul (Belial); în partea de vest era situată lumea în timp ce în partea opusă, spre est se afla locul unde stătea Dumnezeu. Patul în care stătea Omul se afla în interiorul castelului propriu-zis, care este recunoscut datorită crenelurile sale.

Ilustrația 5.39 Ilustrație din manuscrisul piesei
The Castle of Perseverence
 Folger Shakespeare Library (Washington D.C.)

Castelul, ca o fortăreață a binelui, pare impenetrabil, iar Omul este înfrânt doar atunci când iese de sub protecția lui. Acest lucru arată pe de o parte faptul că un castel are conotații

pozitive, este un simbol al consecvenței („perseverenței”) în bine, un loc al harului, care îl poate salva pe om (imagine ce apare și în *Sir Gawain și Cavalerul Verde*). Mai mult chiar, întrucât conținutul piesei este religios, putem considera imaginea mântuitoare a castelului ca parte din propaganda Bisericii, care a fost întotdeauna un suporter al regalității și aristocrației (simbolizate de castel). Pe de altă parte se confirmă mentalitatea populară care privea castelul ca pe o fortăreață necesară în vreme de război, și eficace în cazul unui atac. Castelul este deci bun, puternic și victorios.

Cealaltă lucrare cu conținut alegoric, *Cartea castelului muncii* (*Le livre du chastel de labour*), numită uneori și *Drumul sărăciei sau al bogăției* (*La Voie de Povreté ou de Richesse*) și scrisă de Jacques Bruyant, este o istorie moralizatoare, prin care un tânăr căsătorit (aflat deci la începutul vieții) este îndrumat de Rațiune (ca personaj alegoric) să urmeze drumul muncii cinstite.

Unul dintre cele mai vechi manuscrise păstrate a fost redactat în Franța, în Paris sau Rouen, în secolul al XV-lea (1430 – 40) și a aparținut familiei Beuville din Normandia.

Folosind personaje alegorice și visul (sau viziunea) ca procedee artistice, poemul imită modelul *Romanului Trandafirului* (*Le Roman de la rose*), unul dintre cele mai renumite poeme medievale (cel pe care Chaucer l-a tradus în engleză). Poemul a fost conceput fără diviziuni, iar împărțirea în 47 de capitole a acestui manuscris a fost făcută cu ajutorul ilustrațiilor, câte una pentru fiecare capitol (mai puțin capitolul al 23-lea).

Poemul începe cu un tânăr căsătorit care doarme alături de soția sa, și are un vis (sau o viziune) în care îi vorbesc patru personaje: Nevoie, Necesitate, Suferință și Foamete, al căror tată este Sărăcie, iar mamă Nefericire. După plecarea acestora, alte personaje vin și îl tulbură (Disperare, Grijă, Lipsă-de-confort, etc), pentru ca în capitolul al 7-lea Rațiunea să vină la el și să înceapă să-l învețe despre păcate și virtuți (mândrie – smerenie, invidie – loialitate, lăcomie – abținere și moderație etc.). Dintre ilustrațiile corespunzătoare acestor capitole, două reprezintă castele asediate, cu același simbolism ca în *Castelul perseverenței* viciile încercând fără succes să cucerească fortăreața apărată de virtuți. Rațiunea îl îndeamnă pe tânăr să urmeze drumul curăteniei și hărniciei.

Tânărul se trezește și pornește la drum, dar este ispitit de alte personaje (Înșelăciune, Escrocheria, etc) care îl îndeamnă să fie necinstit, în timp ce Înțelegera îl ajută să nu fie păcălit, și să urmeze drumul arătat de Rațiune care duce spre „Bogății”. Argumentul cel mai puternic al

Înțelepciunii este că păstrând drumul cel drept tânărul va ajunge în rai (cap. 33). Castelul muncii apare în miniaturi începând cu capitolul al 37-lea, întâi în depărtare apoi mai clar, iar detaliile structurale (podul care se ridică, contraforurile zidurilor, ferestrele înguste, turnul în care se deschide poarta, etc), devin vizibile (imaginea 5.40).

În miniatura care deschide capitolul al 40-lea se poate vedea cum lucrătorii construiesc castelul, al cărui turn este încă incomplet (ilustrația 5.40). Mai mult, de jur împrejurul miniaturii principale se văd activități specifice muncilor agricole pe domeniul castelului (însămânțarea terenului – primăvara, culegerea grâului – vara, tăierea lemnelor – iarna și culegerea strugurilor – toamna), ceea ce dovedește că un castel era întotdeauna legat de domeniul din jurul lui, care îi asigura produsele necesare și care era controlat din punct de vedere administrativ de castel.

În castel locuiesc personaje ca Atenție și soția lui Conștiinciozitate, și doamna lor Strădanie, care îl încearcă pe tânăr ca să vadă dacă este demn de încrederea acordată. Tânărul muncește cu spor până când stăpânul castelului Munca-din-greu, vine și îl laudă și i se spune că aceasta este calea spre Bogății. Tânărul merge să se odihnească, iar Atenție și Conștiinciozitate îi spun să se întoarcă la lucru a doua zi dimineată și să aibă grijă că Odihna este un prieten înșelător. Soția, care a dormit aproape tot poemul, ascultă ce-i povestește tânărul la întoarcere, dar nu-l înțelege. Cu toate acestea, soțul este hotărât să continue pe acest drum, sfătuindu-i pe toți să facă la fel, rugându-se ca: dacă nu va ajunge la Bogății, cel puțin să ajungă la Competență.

Castelul este simbolul unei vieți împlinite, iar integrarea în viața armonioasă a castelului este un mijloc de a obține bucurie și fericire pe pământ, și mântuire după moarte. În interiorul acestui castel omul este ferit de ispite, iar toți muncitorii sunt mulțumiți și harnici. Această lume mentală ideală este prin excelență creștină, fără însă a insista pe dogmele creștine. Existența morală este însă explicată omului de la început, iar accentul cade pe virtutea practică a hărniciei. Omul este fericit doar

Ilustrația 5.40 Miniatură din manuscrisul
Le Livre du Chastel de Labour
(folio 61 verso)
Free Library of Philadelphia

dacă înfrânge Sărăcia și Mizeria în mod cinstit, nu prin Înșelătorie. Munca este cea care aduce omului nu doar mulțumire, ci și o stare de grație, care îl ridică într-un alt plan sufletesc, un loc reprezentat alegoric de castel, unde ispitele nu-l mai pot deranja.

Concluzii

Lumea medievală este complexă, cu multe reguli bine definite, care nu reușesc însă să o organizeze cu strictețe. În ciuda existenței diferitelor modele de societate prezentate de Biserică sau de romanele cavalierești, viața zilnică din castel este departe de a fi pașnică și armonioasă. Violența caracteriza atât viața conjugală, cât și în relațiile seniorilor cu cei din jur, care le erau superiori sau inferiori din punct de vedere social. Excesele de diferite tipuri erau de asemenea des întâlnite în multe situații, fie că este vorba de lăcomie de hrană sau avere, care se opunea ascetismului propovăduit de Biserică, fie că era vorba de mândrie și de dorința de dominare, care caracteriza atât nobilimea cât și ierarhia bisericească, la polul celălalt fiind obediența cerută atât femeilor, cât și țăranilor.

Lumea medievală se dorea stabilă, imutabilă, tradițională, și adesea apare leit-motiv-ul vremurilor de aur, apuse, care vorbesc despre un trecut glorios. Castelul însă prosperă și devine din ce în ce mai impunător, mai frumos și adesea mai puternic. Chiar dacă multe dintre castelele decad înspre sfârșitul Evului Mediu (secolul al XV-lea), acest lucru face parte dintr-un proces continuu de înnoire și de schimbare a formelor, întrucât ele sunt înlocuite de alte castele construite chiar în aceeași perioadă.

Putem să discutăm despre o scădere a importanței castelului în viața socială, doar dacă menționăm felul în care rolul acestuia s-a modificat. Astfel, analizând castelele construite în Anglia, putem vedea că primul scop în care a fost folosit castelul a fost cel ofensiv: de a impresiona populația cucerită și de a împiedica orice încercare de afirmare a unei alte autorități. Ridicarea castelelor de lemn pe o movilă, în regiunile mai agitate din nordul Angliei, în anii ce au urmat Cuceririi Normande, s-a dovedit un mijloc eficient de a înăbuși orice revoltă. Castelele construite de Edward I în nordul Țării Galilor au îndeplinit de asemenea acest rol, dar noutatea acestei construcții a dispărut, și puterea castelului de a-i intimida pe cei nemulțumiți a scăzut.

Rolul defensiv al castelului a fost o constantă de-a lungul Evului Mediu și s-a văzut că doar tunurile din Războiul Civil au putut să le facă inefficiente. Teamă ca ele să nu constituie centre de refacere a puterii regale și deci să nu devină din nou un pericol i-a determinat pe

parlamentarii antiregaliști să le facă de nelocuit și deci inutilizabile într-un eventual conflict, printr-o demolare parțială. Acest atac direct asupra castelului dovedește eficiența lui defensivă, dar în același timp înfrângerea lui categorică. După distrugerile din secolul al XVII-lea, castelul nu mai poate fi considerat un instrument de luptă.

Rolul rezidențial al castelului, care a fost important încă de când s-au construit primele castele, a dus la o creștere continuă a confortului în interior. Deși unele castele au continuat să fie folosite de-a lungul Evului Mediu, în Renaștere, și chiar până în zilele noastre, totuși majoritatea au fost abandonate, dovedindu-se mult prea greu de întreținut. Conacele construite în apropierea unor castele, care au devenit monumente și se pot vizita, dovedesc faptul că familia nu a dorit să renunțe la istoria sa, de care era mândră, dar a realizat faptul că un conac ar oferi un confort superior și ar fi mai ușor de întreținut.

Rolul administrativ al castelului era legat de faptul că multe castele reprezentau centrul proprietăților nobililor și era firesc ca ele să coordoneze viața economică a acestora. În același timp castelele din orașe aveau rolul de a coordona activitățile militare din zonă, dar și de a reglementa problemele economice și de a supraveghea strângerea taxelor. Cu timpul însă, pe măsură ce clădirea castelului din oraș a început se degradeze, ea a fost folosită ca închisoare, și apoi a fost abandonată. Multe dintre castelele nobililor, a căror întreținere era foarte scumpă, au fost în egală măsură abandonate, iar în unele cazuri locuitorii din zonă au folosit piatra pentru propriile locuințe.

Dacă la început castelul ar fi putut fi o prezență apăsătoare, odată ce locuitorii au început să-l integreze în viața lor, s-a dovedit că prezența castelului putea contribui la creșterea prosperității localității în care a fost construit, deoarece nobilul putea obține dreptul ca în localitate să se țină un târg, și adesea încuraja construcția de poduri, sau plătea pentru renovarea bisericii din localitate. Abandonarea castelului, ducea de multe ori la decăderea localității. Încă din secolul al XIX-lea, castelele au fost văzute ca obiective turistice, și multe dintre ele au fost renovate. Dezvoltarea turismului în secolul al XX-lea a încurajat și mai mult vizitarea castelelor și cercetarea istoriei acestora. De cele mai multe ori numele castelului era asociat cu localitatea în care se afla și care astfel devenea cunoscută datorită lui.

Poate cel mai durabil rol al castelului a fost acela de a ridica sau atesta statutul social al proprietarului său. Atât în secolul al XI-lea, când s-au construit în Anglia primele castele, cât și în secolul al XVI-lea când s-au construit ultimele, aceste complexe arhitecturale afirmă sau

confirmau în fața tuturor (dușmani și aliați, țărani și nobili) importanța socială a celui care și-a putut permite o asemenea construcție de anvergură. Faptul că unele familii și-au permis să întrețină un castel și să locuiască în el dovedea puterea lor financiară și influența lor socială. Și în zilele noastre, familiile nobile care stăpânesc un astfel de castel se bucură de prestigiu.

Concluzii finale

Importanța castelurilor și rolul acestora în Anglia medievală a reprezentat tema mea principală de cercetare timp de mai mulți ani, atât în teorie, cât și în practică, prin investigarea mai multor castele din Anglia. Interesul pentru castel a pornit însă din dorința de a analiza cât mai detaliat mentalitatea medievală, prin urmare am scris lucrări de civilizație medievală care discută anumite caracteristici ale scrierilor medievale (atât romane cavalierești, cât și cronici și scrieri mistice), sau care analizează relația dintre regalitate și Biserică în Anglia medievală.

În demersul de față doresc să completez imaginea castelului din lucrările anterioare și totodată să aduc în discuție probleme ce necesită o atenție deosebită în continuare. În primul capitol, am enumerat diferitele tipuri de castele a căror arhitectură s-a modificat de-a lungul secolelor, folosind ca bază de pornire lucrările deja existente și pozele făcute de mine și soțul meu. Lucrarea de față nu se ocupă de castelele din Scoția. Castelele din Țara Galilor sunt analizate întrucât de la sfârșitul secolului al XIII-lea (1282) Țara Galilor și Anglia au devenit aceeași entitate politică și în general au fost tratate ca atare în istoriografie.

Trebuie menționat că majoritatea autorilor de la începutul secolului al XX-lea care au studiat castelele medievale s-au mărginit la descrierea amănunțită a detaliilor de arhitectură, fără a face legături între viața celor ce locuiau în ele sau fără a vorbi despre influența pe care castelele o aveau asupra localității în care erau construite (fie că este vorba de un oraș mare sau o localitate mai mică). La începutul secolului, cercetătorii (ca Ella Armitage, *The Early Norman Castles of the British Isles*, 1912, Alexander Hamilton Thompson, *Military Architecture in England during the Middle Ages*, 1912 sau Charles Oman, *Castles*, 1926), dar și cei de mai târziu (ca Alan Brown în *English Castles* 1954 sau Michael Welman Thomson în *The Rise of the Castle*, 1991 și *The Decline of the Castle*, 1987), enumerau diferitele structuri arhitectonice, insistând asupra existenței unei perioade de înflorire și apoi de declin în ceea ce privește folosirea castelurilor, limitându-se la descrierea rolului pe care îl aveau acestea în război sau la câteva aspecte ce priveau creșterea confortului în interiorul castelurilor de-a lungul timpului.

Un studiu foarte complet însă, care surprinde multe dintre aspectele esențiale ale rolului castelului este cel al lui Norman John Greville Pounds *The Medieval Castle in England and Wales*, din 1990, care într-un fel deschide noi orizonturi pentru istoricii din secolul al XXI-lea. Autorii mai recenti insistă pe multitudinea de roluri pe care o îndeplineau castelele, pe lângă cel militar, și anume cel rezidențial (Lise Hull Britain's *Medieval Castles* 2006), ca simbol al

statutului social ridicat al nobilului care îl construise (Robert Liddiard *Castles in Context* 2004), sau cel administrativ (Charles Coulson *Castles in Medieval Society*, 2003).

Întrucât unul dintre scopurile lucrării a fost acela de a discuta soarta pe care au avut-o castelele în Anglia, motivele pentru care unele au prosperat, în timp ce altele au fost distruse sau abandonate, am dorit să discut acest subiect dintr-un alt punct de vedere decât cele întâlnite până acum, care puneau accentul fie pe arhitectura castelului, fie pe rolurile pe care acesta le îndeplinea. Astfel am insistat asupra faptului că unul dintre elementele care au influențat prosperitatea unui castel a fost proprietarul. Acesta este motivul pentru care am făcut disocieri între castelele aparținând nobililor, cele ale ierarhilor Bisericii Catolice din Anglia și cele regale. În capitolele al doilea și al treilea, am analizat relațiile dintre rege și aristocrație, pe de o parte, și a relațiilor dintre rege și ierarhia Bisericească, pe de altă parte. Am evidențiat felul în care castelele ajung în posesiunea unui nobil sau cum ele revin sub influența regelui, apoi cum Biserica, prin episcopii ei (care aveau rangul unor seniori și care îi datorau regelui supunere pentru toate domeniile lor) reușește să construiască castele comparabile cu cele ale seniorilor laici. O discuție amănunțită privind posesiunile unor familii nobiliare precum și ale unor episcopi explică de ce castelelor acestora au prosperat sau nu.

Marea majoritate a castelelor nobiliare au fost abandonate atunci când nu au mai existat moștenitori direcți. O parte au fost preluate de către rege și dăruite fiilor mai mici care nu moșteneau tronul, sau unor nobili care se bucurau de favoruri la Curte. Castele impresionante, atât ca importanță strategică cât și ca frumusețe, au existat până târziu, în secolul al XVII-lea, când, la sfârșitul Războiului Civil, foarte multe dintre ele au fost distruse programatic de către trupele parlamentare pentru a nu mai putea fi folosite de către simpatizanții regelui. Cu alte cuvinte, epoca de glorie a castelului (chiar și din punct de vedere militar) nu se reduce la Evul Mediu sau la Renaștere, ci se întinde până în secolul al XVII-lea.

Unele castele ale nobililor au fost însă întreținute și păstrează și acum părțile medievale, cele mai spectaculoase exemple fiind castelele din Warwick (care este muzeu), din Alnwick (care, deși are o importantă atracție turistică, continuă să fie locuit de membrii familiei ducelui de Northumberland și este centrul economic de unde se conduc afacerile familiei) și cel din Arundel (care păstrează turnul medieval original, iar clădirile moderne servesc drept reședință pentru membrii familiei ducelui de Norfolk). Alte castele nobiliare au fost cumpărate și renovate în secolul al XIX-lea sau începutul secolului al XX-lea (castelul Leeds lângă Maidstone, sau

castelul din Hever, ambele în Kent sau castelul din Bamburgh în Northumberland) și au intrat în circuitul turistic.

Se observă că, deși de-a lungul Evului Mediu averea Bisericii a crescut, datorită rupturii cu Biserica Romei și a desființării ulterioare a mănăstirilor, multe dintre posesiunile episcopilor s-au pierdut, majoritatea castelelor au fost distruse, sau au primit alte întrebuințări. O excepție este castelul episcopului de Wells și Bath, aflat lângă catedrala din Wells, care a devenit acum o atracție turistică.

Majoritatea castelelor regale au fost construite în orașele mari (care erau centre politice pentru regiunile înconjurătoare) și au fost folosite în primul rând de nobilii numiți de rege pentru a îndeplini funcții administrative sau militare în regiunile respective. Există un simbolism aparte al acestor castele, spre deosebire de cele construite de nobili, și anume faptul că în multe cazuri apar elemente împrumutate de la construcțiile romane. Se afirmă faptul că aceste asemănări nu sunt întâmplătoare, după cum demonstrează Abigail Wheatley (în *The Idea of the Castle in Medieval England*). Se arată cum pe lângă asocierea cu puterea imperială romană (care apare atât la primii regi după Cucerirea Normandă, cât și mai târziu la Edward I, cuceritorul Țării Galilor), apare și o dorință de folosire a simbolurilor legate de legendarul Rege Arthur (cele mai evidente exemple fiind construirea Castelului Tintagel, de Richard, conte de Cornwall, fiul regelui Ioan, dar și înființarea Ordinului Cavaleresc al Jartierei de Edward al III-lea).

O întrebuințare practică dată castelor regale din orașe, în ultima parte a Evului mediu a fost aceea de închisoare. De altfel și castelul din Londra (Turnul Alb) a fost folosit ca închisoare, dar doar pentru prizonierii de rang înalt. Atunci când întreținerea castelelor era prea scumpă și castelele nu mai erau rentabile pentru funcția militară, juridică sau administrativă pe care trebuiau să o îndeplinească, ele erau abandonate. Astfel în majoritatea orașelor importante, care au rădăcini medievale, există ruinele unui castel regal. Dintre castelele regale medievale doar două au fost bine întreținute, cel din Windsor (care este uneori locuit de membrii ai familiei), și Turnul Alb din Londra (care este doar monument). La acestea se adaugă Hampton Court, care a devenit proprietate regală în secolul al XVI-lea, deci după sfârșitul perioadei medievale.

În capitolul al patrulea, am acordat atenție impactului pe care l-au avut castelele asupra regiunilor din jurul lor. Am subliniat felul în care castelele au influențat viața orașelor mai mari, multe dintre ele fiind și reședințe pentru scaunele episcopale, lucru ce a dus la necesitatea construirii unei catedrale. Astfel viața orașelor a fost în mod evident polarizată între castel (care

era în general regal și care controla orașul din punct de vedere administrativ și militar) și catedrală (care avea autoritate asupra vieții spirituale).

În orașele mici, în primele două secole după Cucerirea Normandă, construirea unui castel era însoțită și de construirea unei mănăstiri, mai ales în cazul familiilor nobile importante. Astfel viața orașenilor era și aici polarizată între puterea politică (castelul) și cea religioasă (mănăstirea). Ceea ce trebuie subliniat este faptul că odată ce aristocrația normandă și-a stabilit raporturile cu populația anglo-saxonă iar relațiile s-au normalizat, castelul a încetat să inspire teamă și opresiune. A devenit un factor de prosperitate, deoarece cel ce avusese puterea financiară de a construi castelul putea finanța multe dintre construcțiile de interes general. Astfel prin bunăvoința seniorului se putea renova și întreține biserica parohială, piața, podurile, etc. Dacă nu exista o piață, comunitatea neavând dreptul de a ține un târg, tot seniorul putea să obțină această licență. S-a arătat cum în multe orașe mai mici, piața se afla în apropierea castelului, iar unul dintre drumurile principale făcea legătura cu locul unde se afla mănăstirea, orașul crescând în principal între castel și mănăstire, piața (care aducea cele mai importante venituri atât pentru senior cât și pentru locuitori) fiind un alt centru de interes.

În primele patru capitole, m-am referit la diverse aspecte istorice care clarifică importanța castelului din punct de vedere militar. Totuși deja în capitolele al doilea și al treilea am arătat că nu doar rolul militar este determinant pentru castel, ci și cel de reședință a seniorul, a regelui sau a episcopului. Am discutat și importanța castelului pentru ridicarea statului social al stăpânului său. Din punct de vedere economic, castelul se dovedește a avea o influență benefică asupra regiunii înconjurătoare, iar în capitolul al patrulea se insistă asupra acestui rol.

În ultimul capitol, poate cel mai dens, axat pe aspecte din viața nobililor din castel, pe modalități de administrare a domeniilor, pe rolul soției seniorului în organizarea lucrului în castel, pe felurile de petrecere a timpului liber în afara castelului, m-am oprit asupra unor cărți de referință referitoare la tipologia cavalerului și la codul său de comportament, și altele ce tratează subiectul vânătorii sau al turnirului. Viața culturală și spirituală a locuitorilor din castel este de asemenea discutată, pornind de la camerele specifice acestor activități, capela, locul de rugăciune, și respectiv sala mare, principală, ca loc de desfășurare a banchetelor, unde se asculta muzică și se recitau poeme de către menestrelți.

Pornind de la faptul că Evul Mediu este o epocă ce pune accentul pe vizual (spre deosebire de Renaștere care, mai ales în Anglia, are un caracter oral), am folosit foarte multe

imagini pentru a exemplifica atât felul în care era structurată viața în interiorul castelelor, cât și detalii privind structura lor. Ilustrațiile manuscriselor sunt de asemenea detalii semnificative întrucât castelul este o prezență constantă în scrierile vremii, atât literare cât și de altă factură (teologice, economice, tratate privind guvernarea, etc). Am prezentat câteva reprezentări ale castelelor în manuscrisele miniaturate, unde castelul redat cu multe detalii și claritate, dar am arătat că și în vitrarii, și în picturi sau în gravuri castelul are o simbolistică bogată.

Am consacrat partea finală imaginii mentale a castelului și a simbolurilor pe care le creează. Am folosit atât texte din spațiul laic (romane cavalierești) cât și pagini moralizatoare cu subiect religios. Am observat că spre sfârșitul Evului Mediu castelul apare în multe opere ca element cu conotații pozitive, simbol al vieții virtuoză și al luptei împotriva viciilor și ispitelor. Motivul pentru care castelul este folosit de clerici pentru educarea maselor provine probabil din asocierea dintre castel și aristocrație, ai cărei membri aveau un statut social (și prin extrapolare și moral) demn de urmat. În spațiul englez castelul apare deci ca o prezență durabilă, încurajatoare, capabilă să inspire populația la rezistență și luptă împotriva răului. Castelul ca simbol al măreției și autorității în general și al regalității și nobilimii în particular poate fi studiat într-un capitol aparte, iar felul în care apare castelul în literatură de-a lungul secolelor este un domeniu ce rămâne deschis cercetării.

Castelul reiese în această lucrare ca o structură complexă, puternică. Chiar dacă în multe cazuri și-a pierdut forma originală, el continuă să impresioneze prin imaginea mentală pe care o creează. În ultimii ani multe dintre studiile de arheologie s-au axat pe cercetarea diferitelor castele (după cum se poate vedea în *Journal of Medieval Archaeology*, care apare anual, un bun exemplu fiind articolul „Revisionism in Castle Studies. A Caution”, de Colin Platt, în *Medieval Archaeology* vol 51, 2007, pg 82-102; exemple asemănătoare se pot găsi și în revista lunară *History Today* un articol deosebit fiind: „Castles, Lordship and Settlement in Norman England and Wales” de O.H. Creighton, în martie 2003, vol.53, Nr.4.). Există de asemenea și șantiere arheologice în apropierea unor castele (la castelele din Bamburgh în Northumberland, Norwich în Norfolk sau Nevern, în Țara Galilor).

Există încă multe aspecte ale castelului care merită studiate în lucrări viitoare, atât aspecte privind detalii arhitecturale, cât și aspecte legate de legătura dintre castel și comunitatea din vecinătatea sa. Captivante sunt și astăzi sensurile alegorice care i-au fost atribuite castelului în scrierile moralizatoare. Ar fi salutară o cercetare a conotațiilor artistice și imaginii castelului în

operele literare. Consider de asemenea că simbolistica religioasă a castelului oferă un bogat subiect de cercetare.

Bibliografie

Surse Primare

William of Newburgh. *The History of English Affairs*. (Chronicles of the Reigns of Stephen, Henric al II-lea and Richard I.) in Medieval Sourcebook.

<http://www.fordham.edu/halsall/basis/williamofnewburgh-intro.html>.

Walter de Thérouanne. *Vita domni Ioannis Morinensis Episcopi (Life of Bishop John of Therouanne)*. <http://www.deremilitari.org/resources/sources/therouanne3.htm>.

Geoffrey of Monmouth, *The History of the Kings of Britain*. London. Penguin Books: 1966.

William of Malmesbury. *The History of the English Kings*. Oxford. Clarendon Press. 1998.

Thomas Walsingham. *The Chronica Maiora (1376-1422)*. Woodbridge. The Boydell Press:2005.

Henry Knighton. *Chronicle (1337-1396)*. Oxford. Clarendon Press: 1995.

Sir Gawain and the Green Knight. in The Oxford Anthology of English Literature. Ed. Frank Kermode, John Hollander. Vol.I. Oxford. Oxford University Press. 1973. pg. 284-347.

The Castle of Perseverence. A modernization by Alexandra F. Johnston
<http://homes.chass.utoronto.ca/~ajohnsto/cascomp.html>

Jean Bruyant. *Le livre du chastel du labour*. Printed for private circulation.1909.
<http://www.archive.org/stream/lelivreduchastel00bruyrich#page/n7/mode/2up>

The Paston Letters. A Selection in Modern Spelling. Ed. Norman Davis. Oxford. Oxford University Press. 1999.

Surse electronice

‘Alexander Neckham’. *Encyclopædia Britannica*. 2009. Encyclopædia Britannica Online. <<http://www.britannica.com/EBchecked/topic/407727/Alexander-Neckham>>. Date accessed: 07 Nov. 2009.

‘Alien houses: Priory of Stoke by Clare’. *A History of the County of Suffolk: Volume 2* (1975). pp. 154-155. URL: <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=37951> Date accessed: 06 February 2010.

‘Borgund Stave Church’, *Wikipedia* http://en.wikipedia.org/wiki/Borgund_Stave_Church Date accessed: 06 February 2011.

‘Domesday Survey’ *Conisbrough Castle* Date accessed: 16 February 2010.
<http://www.conisbroughcastle.org.uk/CastleHistory/DomesdaySurvey.aspx>

‘Durham Castle’ *CastleUk.net* Date accessed: 06 March 2010.
http://www.castleuk.net/castle_lists_north/88/durhamcastle.htm

‘Enforcers of Magna Carta (act. 1215–1216)’, Matthew Strickland, *Oxford Dictionary of National Biography*, online edn, Oxford University Press, Oct 2005; URL: <http://www.oxforddnb.com/view/theme/93691>, Date accessed: 16 Feb 2010

‘Gloucester: The castle’. *A History of the County of Gloucester: Volume 4: The City of Gloucester* (1988), pp. 245-247. URL: <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=42304> Date accessed: 11 March 2010

‘House of Cluniac monks: Priory of Monkton Farleigh’. *A History of the County of Wiltshire: Volume 3* (1956). pp. 262-268. URL: <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=36536> Date accessed: 12 March 2010.

‘Houses of Austin canons: Priory of St Mary of Merton’. *A History of the County of Surrey: Volume 2* (1967). pp. 94-102. URL: <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=37817> Date accessed: 12 March 2010.

‘Houses of Austin canons: The priory of Old Buckenham’. *A History of the County of Norfolk: Volume 2* (1906). pp. 376-378. URL:

‘Houses of Austin canons: The priory of St Mary, Huntingdon’. *A History of the County of Huntingdon: Volume 1* (1926). pp. 393-395. URL: <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=38147> Date accessed: 18 March 2010.

'Houses of Austin canons: The priory of Worksop'. A History of the County of Nottingham: Volume 2 (1910). pp. 125-129. URL: <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=40093> Date accessed: 18 March 2010

'Houses of Benedictine nuns: Abbey, later priory, of Amesbury'. A History of the County of Wiltshire: Volume 3 (1956). pp. 242-259. URL: <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=36534> Date accessed: 12 March 2010.

'House of Cluniac monks: Abbey of Bermondsey', A History of the County of Surrey: Volume 2 (1967), pp. 64-77. URL: <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=37814> Date accessed: 22 February 2011.

'Kingston upon Thames'. *The Environs of London*: volume 1: County of Surrey (1792). pp. 212-256. URL: <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=45379> Date accessed: 22 April 2010.

'Map of Castles' *Gatehouse: The comprehensive online gazetteer and bibliography of the medieval castles, fortifications and palaces of England, Wales, the Channel Isles and the Isle of Man*. Date accessed: 06 February 2011. <http://homepage.mac.com/philipdavis/distrib.html>

'Market Privileges 1150-1300'. Borough Market Privileges: The hinterland of medieval London, c.1400 (2006). URL: <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=51624> Date accessed: 12 March 2010.

'Mortimer'. Enciclopedia britanica. 1911. Enciclopedia britanica Online. <http://www.1911encyclopedia.org/Mortimer>. Date accessed: 7 March 2010.

'Ramón Lull, from *The Book of the Order of Chivalry*'. The Norton Anthology on line URL: http://www.wwnorton.com/college/english/nael/middleages/topic_1/lull.htm Date accessed: 7 September 2010.

'Rochester Castle' CastleUk.net Date accessed: 06 March 2010. http://www.castleuk.net/castle_lists_south/178/rochestercastle.htm

'The Assize of the Forest (1184)'. Internet Medieval Source Book URL: http://www.constitution.org/sech/sech_035.htm Date accessed: 7 September 2010.

'The Bayeux Tapestry'. URL: <http://www.bayeuxtapestry.co.uk/> <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=38281> Date accessed: 12 March 2010.

'Treaty of Montgomery' *Wikipedia* Date accessed: 12 September 2010. http://en.wikipedia.org/wiki/File:Wales_after_the_Treaty_of_Montgomery_1267_.svg

Surse din periodice

Addyman P.V. și J. Priestley. „Baile Hill, York: A Report on the Institute's Excavations”. The Archaeological Journal. Vol. 143. 1987: 115-156.

Alcock, N. W. și R.J. Buckley „Leicester Castle: the Great Hall”. Medieval Archaeology. Vol.31. 1987: 73-79.

Bailly Charles. „On an Inscription and Figures at Goodrich castle, Herefordshire”. British Archaeological Association. 1851.

Barker P.A. „Hen Domen, Montgomery, 1960-1977”. The Archaeological Journal. Vol. 134. London. Royal Archaeological Institute. 1987: 101-104.

Berg, Mary. „Patixbourne Church: Medieval Patronage, Fabric and History”. Archaeologia Cantiana. Vol. 122. 2002: 113-142.

Clark, George T. „The Castle of Kenilworth”. The Archaeological Journal. Vol.32. 1875: 55-85.

Creighton, O.H. „Castles, Lordship and Settlement in Norman England and Wales”, History Today. vol.53. Nr.4. martie 2003.

Dyer, Christopher. „The Archaeology of Medieval Small Towns”. Medieval Archaeology. Vol.47. London. Maney Publishing. 2003: 85-114.

Hislop, Malcolm. “Bolton Castle and the Practice of Architecture in the Middle Ages”. Journal of British Archaeological Association. No.149, 1996: 10-22.

Favier, Jean. “ Qui sont les routards de Dieu?”. Historia Thematique. Nr. 112. martie-aprilie. 2008: 18-20.

Flori, Jean. „L'éthique officielle des homes d'honneur”. Historia Thematique. Nr. 119. mai-iunie. 2009: 13-21

Fradley Michael. „Space and Structure at Caernarfon Castle”. Medieval Archaeology. Vol.50. 2006: 165-178.

Impey, Edward. The Seigneurial Residence in Normandy, 1125-1225: an Anglo-Norman Tradition?”. Medieval Archaeology. Vol.43. London. Maney Publishing. 1999: 45-73.

Marten-Holden, Lucy. „Dominion in the Landscape”. History Today. vol. 51. Nr.4. aprilie 2001: 46-52.

Mathieu, James R. „New Methods on Old Castles: generating New Ways of Seeing, Medieval Archaeology. Vol.43. 1999: 115-142

Oancă Monica. „The Hidden in the Medieval Castle: A Study of a Mental Configuration”, in The Secret and the Known. University of Bucharest Review. A Journal of Literary and Cultural Studies. Vol. VI, no.3/2004, Editura Universității din București: 92-105.

Oancă, Monica. „Relațiile dintre Regalitate și Biserică în Anglia Medievală după cucerirea normandă”. Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă a Universității București. 2006: 685-695.

Oancă, Monica. ”Looking At Castles: Durability And Change In The Perception Of The Castle”, in Durability and Transience: Cultural Borders of Temporality. University of Bucharest Review. A Journal of Literary and Cultural Studies. Vol. XI. no.2/2009: 13-19.

Oancă, Monica. „Medieval Mental Configuration of the Town and the Castle”. Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă a Universității București. 2007: 549-558.

Oancă, Monica. „The Knight Errant and the Castellan: Two Faces/Phases of Nobility”, in Identity and Alterity:Geographies of the Mind, University of Bucharest Review. A Journal of Literary and Cultural Studies. Vol. IX, no.2/2007: 103-110.

Platt, Colin. „Revisionism in Castle Studies. A Caution”. Medieval Archaeology. vol 51. 2007: 82-102.

Reeve, Matthew M., Malcolm Thurlby. „King John's Gloriette at Corfe Castle”. The Journal of the Society of Architectural Historians, Vol. 64, No. 2 (Jun., 2005), pp. 168-185.

Renn. D.F. “The Donjon at Pembroke Castle”. Ancient Monuments Society. Vol.15. 1967-68.

Riall Nicholas. „The New Castles of Henry de Blois as Bishop of Winchester: The Case against Farnham, Surrey”. Medieval Archaeology. Vol.47. 2003: 115-129.

Richardson, Amanda, „Gender and Space in English Royal Palaces c.1160-1547: A Study in Access Analysis and Imagery”. Medieval Archaeology. Vol.47. 2003: 85-114.

Shepherd Popescu, Elizabeth. „Norwich Castle Fee”. Medieval Archaeology. Vol.48. 2004: 209-217.

Southern, R.W. “The Place of England in the Twelfth-Century Renaissance”. The Journal of the Historical Association. Vol.45. 1960.

Thomason, Rodney. "England and the Twelfth-century Renaissance". Past & Present: A Journal of Historical Studies. No.101. November, 1983: 3-21.

Thompson Michael Welman. „Associated Monasteries and Castles in the Middle Ages: A Tentative List". The Archaeological Journal. Vol. 134. 1978: 305-321.

Timothy Darvill „Excavations on the site of the Early Norman Castle at Gloucester, 1983-1984". Medieval Archaeology. Vol.32. 1988: 1-157.

S-au folosit ghidurile oficiale, editate de English Heritage de la următoarele castele:

Aydon Castle, Northumberland
Barnard Castle, Durham
Berry Pomeroy Castle, Devon
Bolsover Castle, Derbyshire
Bury St. Edmunds Abbey, Suffolk
Castle Acre Castle and Priory, Norfolk
Helmsley Castle, North Yorkshire
Lauceston Castle, Devon
Medieval Bishops' Palace, Lincoln
Middleham Castle, North Yorkshire
Norham Castle, Northumberland
Okehampton Castle, Devon
Orford Castle, Suffolk
Pickering Castle, North Yorkshire
Restormel Castle, Cornwall
Richmond Castle, North Yorkshire
Rochester Castle, Kent
Scarborough Castle, North Yorkshire
Stokesay Castle, Shropshire
The Jewel Tower, London
Tintagel Castle, Cornwall
Totnes Castle, Devon

S-au folosit ghidurile oficiale, editate de CADW (Welsh Historic Monuments) de la următoarele castele aflate în Țara Galilor:

Caerphilly Castle (ed. Derek Renn)
Flint Castle și Ewloe Castle (ed. Derek Renn și Richard Avent)
Harlech Castle (ed. Arnold Taylor)
Beaumaris Castle (ed. Arnold Taylor)
Rhuddlan Castle (ed. Arnold Taylor)
Denbigh Castle (ed. L. A. S. Butler)

Alte surse bibliografice

Apted, M. R. Gilyard-Beer, R. and Saunders, A. D. *Ancient monuments and their interpretation: essays presented to A. J. Taylor*. London. Phillimore. 1977.

Argyll, John Douglas Sutherland Campbell, Duke of. *The Governor's Guide to Windsor Castle*. London. Cassell and co. 1900.

Aries, Philippe, Georges Duby. *Istoria vieții private*. Vol III și IV. București. Ed. Meridiane. 1995.

Armitage, Ella. *Early Norman Castles*. John Murray. London. 1912.

Ashbee, Jeremy. *Conwy Castle and Town Walls*. Cardiff. HSW Print. 2007.

Ashbee, Jeremy. *Goodrich Castle*. London. English Heritage. 2007

Avent, Richard. *Dolwyddelan Castle. Dolbadarn Castle. Castell y Bere*. Cardiff. MWL Print. 2003.

Aurell, Martin. *Nobilimea în Occident (secolele V-XV)*. București. Editura Universității din București. 2006.

Bannister, Arthur Thomas. *The History of Ewias Harold, Its Castle, Priory and Church*. Hereford. Jakeman & Carver, The Bible and Crown Press. 1902.

Barber, Richard. *Henry Plantagenet*. Woodbridge. The Boydell Press. 2001.

Barber, Richard. *The Penguin Guide to Medieval Europe*. London Penguin Books. 1984.

Barber, Richard. *The Pastons. A Family in the Wars of the Roses*. Woodbridge. The Boydell Press. 1986

Barker, P.A. „Hen Domen, Montgomery”, 1960-1977. În *The Archeological Journal*, vol.134, pg. 101-104

Barlow, Frank, *The Feudal Kingdom of England 1042-1216*, London. Longman, 1992

Barthelemy, Dominique, *Anul o mie și pacea lui Dumnezeu*, Iași, Polirom, 2002

Bennett, H.S. *The Pastons and Their England*. Cambridge. Cambridge University Press. 1990.

Birlouez, Eric. *A la table des seigneurs, des moines et des paysans du Moyen Age*. Rennes. Editions Ouest – France. 2009.

Bloch, Marc. *Feudal Society. Vol.I și Vol.II*, London, Routledge & Kegan Paul Ltd., 1978.

- Boase, Thomas Sherrer Ross. *The Oxford History Of English Art 1100-1216*. Oxford. Clarendon Press. 1953.
- Brieger, Peter. *The Oxford History Of English Art. 1216-1307*. Oxford at Clarendon Press, Oxford University Press 1968.
- Brown, Alan. *English Castles*. Woodbridge. The Boydell Press. 2004.
- Burtscher, Michael. *The Fitzalans, Earls of Arundel and Surrey, Lords of the Welsh Marches (1267-1415)*. Logaston. Logaston Press. 2006.
- Carpentier, Jean, Francois Lebrun. *Istoria Franței*. Iași. Institutul European. 2001.
- Chibnall, Marjorie. *The World of Orderic Vitalis Norman Monks and Norman Knights*. Woodbridge. Boydell & Brewer Ltd. 2001.
- Chibnall, Marjorie, ed. *The Ecclesiastical History of Orderic Vitalis, Volumul 2*. Oxford University Press. Oxford. 2002.
- Clark, Geo. T. *Medieval Military Architecture*. London. Wyman & Sons. 1884.
- Combie, Grace. *Tynemouth Priory and Castle*. London. English Heritage. 2008.
- Coldstream, Nicola. *Medieval Architecture*. Oxford. Oxford University Press. 2002.
- Coldstream, Nicola. *Builders and Decorators. Medieval Craftsmen in Wales*. Cardiff. HSW Print Ltd. 2008.
- Crouch, David. *William Marshal*. Harlow. Pearson Education. 2002.
- Crouch, David. *The Birth of Nobility. Constructing Aristocracy in England and France 900-1300*. Harlow. Pearson Education. 2005.
- Crouch, David. *Tournament*. London and New York. Hambledon and Continuum. 2006.
- Crouch, David. *The Beaumont Twins. The Roots & Branches of Power in the twelfth Century*. Cambridge. Cambridge University Press. 2008.
- Coulson „Fourteenth-Century Castles in Context” în Nigel Saul. ed. *Fourteenth Century England*. Vol. I. The Boydell Press. 2000.
- Coulson, Charles, *Castles in Medieval Society*, Oxford, OUP, 2003.
- Danziger, Danny, John Gillingham. *1215: The Year of the Magna Carta*. Hodder & Stoughton. 2003.
- Davies, R.R. *Domination and Conquest: The Experience of Ireland, Scotland and Wales, 1100-1300 (The Wiles Lectures)*. Cambridge University Press, Cambridge 1996.

- Diehl Daniel, Mark Donnelly. *Medieval furniture: plans and instructions for historical reproductions*. Mechanicsburg. Stackpole Books. 1999.
- Drew. John H. *Kenilworth. A Manor of a King*. Kenilworth. Pleasaunce Press, 1971.
- Duby, Georges, *Cavalerul, Femeia și Preotul*, București, DU Style, 1997
- Duby, George. *Cele trei ordine sau imaginarul feudalismului*. București. Ed. Meridiane. 1998.
- Duby, George. *Vremea Catedralelor*. București. Ed. Meridiane. 1998.
- Emery, Anthony. *Greater Medieval Houses of England and Wales, 1300-1500: Southern England*. Cambridge. Cambridge University Press. 2006.
- Fergusson, Peter, Glyn Coppack, Stuart Harrison. *Rivaulx Abbey*. London. English Heritage. 2008.
- Freeman, Thomas S., Thomas Frederick Mayer. *Martyrs and martyrdom in England, c.1400-1700*. Woodbridge. The Boydell Press. 2007.
- Fry, Plantagenet Somerset. *Castles of the British Isles*. Newton Abbot. David & Charles Publishers. 1990.
- Given-Wilson Chris, Alis Curteis. *The Royal Bastards of Medieval England*. London. Routledge. 1984.
- Green, Judith A. *The Aristocracy of Norman England*. Cambridge University Press. 1997.
- Green, Judith A. *The Government of England Under Henry I*. Cambridge University Press. 1989.
- Harvey, Barbara. *The Short Oxford History of the British Isles. The Twelfth and Thirteenth Centuries 1066-1280*. Oxford. Oxford University Press. 2001.
- Haucourt, Genevieve D'. *Viata în Evul Mediu*. București. Corint. 2000.
- Hedeman, Anne D. *The Royal Image. Illustrations of the Grandes Chroniques de France, 1274-1422*. University of California Press. Berkeley. 1991.
- Henley, Walter of. *Husbandry*. Longmans Green and co. London, New York. 1890.
- Higham Robert, Philip Barker. *Timber Castles*. Stackpole Books. Mechanicsburg, PA, USA. 1995.
- Howarth, David, 1066. *The Year of the Conquest*. London. Penguin Books, 2002.
- Hull, Lise. *Britain's Medieval Castles*. London. Praeger Publishers. 2006.
- Impley, Edward and Geoffrey Parnell. *The Tower of London*. London. Merrell. 2000.

- Joubert, Fabienne. *La tapisserie au Moyen Age*. Rennes. Edition Ouest-France. 2000.
- Kaufmann, J.E, H.W. Kaufmann, Robert M.Jurga. *The medieval fortress: castles, forts and walled cities of the Middle Ages*. London. Greenhill Books. 2001.
- Kenyon, John R. *Raglan Castle*. Cardiff. MWL Print. 2003.
- Kermode, Frank, John Hollander. Ed. *The Oxford Anthology of English Literature*. Oxford University Press. 1972.
- Le Goff, Jaques, ed. *Omni Medieval*. Iași, Polirom, 1999.
- Le Goff, Jaques, Jean-Claude Schmitt. *Dictionar tematic al Evului Mediu Occidental*. București. Polirom. 2002.
- Lehmberg Stanford. *English Cathedrals. A History*. London. Hambledon and London. 2005.
- Leslie, Sir Stephen. *Dictionary of national biography*. Vol. 5, New York: New York Macmillan, 1886.
- Leslie, Sir Stephen. *Dictionary of national biography*. vol.59, New York: New York Macmillan, 1899.
- Liddiard, Robert. *Castles in Context. Power, Symbolism and Landscape, 1066-1500*, Windgather Press, 2005.
- Marten-Holden, Lucy. „Dominion in the Landscape”. *History Today*. Vol.51. April 2001. pp.46-52.
- McNeill, Tom. *Book of Castles*. London. B.T.Batsford Ltd. 1996.
- McNeill, John. *Old Sarum*. London. English Heritage. 2007.
- McCombie, Grace. *Tynemouth Priory and Castle*. English Heritage Guidebooks. 2007.
- Moorman, John R.H. *A History of the Church in England*. London. A&C Black. 1986.
- Morris, Marc. *Castles. A History of the Buildings that Shaped Medieval Britain*. London. Pan Book. 2003
- Morris, Richard K. *Kenilworth Castle*. London. English Heritage. 2006.
- Newman, Steve, Catherine Bowen. *Holy Island of Lindisfarne*. Sanderson Books Limited. 2006.
- Niculescu, Adrian. *Istoria Civilizației Britanice*. Vol.I. Iași. Institutul European. 1999.
- Niculescu, Adrian. *Istoria Civilizației Britanice*. Vol.III. Iași. Institutul European. 2005.

- Niculescu, Adrian. *Istoria Civilizației Britanice*. Vol.IV. Tom 2. Iași. Institutul European. 2009.
- Oanca, Monica, Martin Potter. *Visions of Salvation*. București. Editura Universității din București, 2008.
- Oman, Sir Charles William Chadwick. *Castles*. London. Great Western Railway .1926.
- Oman, Sir Charles William Chadwick. *The Art of War in the Middle Ages*. New York. Cornell University. 1960.
- Owald, Alastair, Jeremy Ashbee. *Dunstanburgh Castle*. London. English Heritage. 2007.
- Pastoureau, Michel. *O istorie simbolică a Evului Mediu Occidental*. Chișinău. Cartier. 2004.
- Păcurariu Dan. *Arce stilistice*. București. Albatros. 1987.
- Păcurariu Dan. *Arhitectura în viziunea pictorilor*. București. Albatros. 1990.
- Păcurariu Dan. *Stilistica și raporturile dintre arte*. București. Editura Academiei Române. 2007.
- Pool. Austin. *From Domesday Book to Magna Carta. 1087-1216*. Oxford. Oxford University Press. 1993.
- Porter Pamela. *Medieval Warfare in Manuscripts*. London. The British Library. 2000.
- Power, Daniel. Ed. *The Short Oxford History of Europe. The Central Middle Ages. Europe 950-1320*. Oxford University Press. 2006.
- Quillet Jeannine. *Cheile Puterii în Evul Mediu*. București. Corint. 2003.
- Rendina, Claudio, *Papii. Istorie și secrete*. București. All, 2002.
- Roux, Jean-Paul. Regele. *Mituri și simboluri*. București. Ed. Meridiane. 1998.
- RowleyTrevor. *The Norman Heritage 1055-1200*. London. Routledge & Kegan Paul, 1983.
- Rowling, Marjorie. *Life in Medieval Times*. New York. Berkley Publishing Group. 1973.
- Saul, Nigel. Ed. *The Oxford Illustrated History of Medieval England*. Oxford. Oxford University Press. 2000.
- Saul Nigel. Ed. *Fourteen Century England*. Woodbridge. The Boydell Press. 2000.
- Saul, Nigel. Ed. *Age of Chivalry. Art and Society in Late Medieval England*. London. Collins & Brown ltd. 1992.
- Saul, Nigel. *Richard II*. New Haven and London. Yale University Press. 1999.

- Saul, Nigel. *The Three Richards*. London. Hambledon and London. 2005.
- Săulescu, Monica. *Redemption through Art – Studies in Medieval English Literature*. București. Ed. Universalia. 2003
- Săulescu, Monica. *Cultura ca interior. Studii de cultură și literatură engleză și română*. București. Ed. Vremea. 2001.
- Scobeltzine, Andre. *Arta Feudală și rolul ei social*. București. Ed. Meridiane. 1979.
- Stalley, Roger, *Early Medieval Architecture*, Oxford, Oxford University Press. 1999.
- Stow, John, Henry Morley. *A Survey of London*. Teddington. Wildhern Press. 2007.
- Strickland, Debra Higgs. *Saracens, Demons, & Jews: Making Monsters in Medieval Art*. Princeton University Press. New Jersey. 2003.
- Taylor, Arnold. *Caernarfon Castle and Town Walls*. Cardiff. HSW Print. 2008.
- Theodorescu, Răzvan. *Picătura de istorie*. Editura Fundației Culturale Române. 1999.
- Theodorescu, Răzvan. *Itinerarii medievale*. Editura Meridiane. 1979.
- Thomas, George C. *A description of an Illuminated Manuscript of the fifteenth century: Le Livre du Chastel de Labour by Jean Bruyan*. Philadelphia. 1909.
- Thompson, Michael Welman. *The Rise of the Castle*. Cambridge. Cambridge University Press. 1991.
- Thompson, Michael Welman. *The Decline of the Castle*. Cambridge. Cambridge University Press. CUP. 1987.
- Verbeke, Werner, Ludovicus Milis, Jean Goossens. *Medieval narrative sources: a gateway into the medieval mind*. Leuven University Press. Leuven, 2005.
- Walker, David. *Medieval Wales* (Cambridge Medieval Textbooks). Cambridge. Cambridge University Press. 1990
- Warner, Philip. *The Medieval Castle*. London. Penguin Books, 2001.
- Waugh, Scott L. *England in the reign of Edward III*. Cambridge University Press. Cambridge. 1994.
- West, Susie. *Prudhoe Castle*. London. English Heritage. 2006.
- Wheatley, Abigail. *The Idea of the Castle in Medieval England*. York Medieval Press. York. 2004.
- Whitehead, Christiania. *Castles of the Mind*. Cardiff. University of Wales Press. 2003.
- Yapp, Nick. *Life in the Age of Chivalry*. New York. Reader's Digest. 1999.